

Liahona

Ngaahi Lea 'o e Konifelenisi Lahí

Fakalotolahi'i 'e Palesiteni Nalesoni 'a e Ngaahi Fāmilí ke nau **Fekumi ki he Hākeaki'í**

Hikinima'i ha Kau Fitungofulu Taki Mā'olunga Fo'ou mo e Kau Palesiteni' Lahí 'o e Lautohi Faka-Sāpaté

Fanongonongo
Temipale Fo'ou 'e 8,
Teuteu ke Fakalelei'i
ha Ngaahi Temipale
Paionia

“I he ta’u ‘e 2,000 kuohiā, ne ‘a’ahi māi ai ‘a hotau Fakamo’ui ko Sīsū Kalaisi ki he māmanī, ‘o fokotu’u Hono Siasī pea mo ‘Ene ongoongoleleā. Nā’á.Ne ui ha kau ‘Aposetolo pea tuku kiate kinautolu ‘a e fekau ‘ke ‘alu ‘a kimoutolu ‘o fakalotu’i ‘a ngaahi pulé’anga kotoa pē’ [Māitiu 28:19].

Kuo fakafoki mai ‘a e Siasī ‘o e ‘Eiki’i hotau kuongá. Ko e Fakamo’uí ko e ‘ulu ia ki he Siasī ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kīmui Nī. ‘I he ‘emau hoko ko e kau ‘Aposetolo ‘o Sīsū Kalaisi ‘i he ngaahi ‘aho ní, ‘oku mau vahevahe he ‘áhó ní ‘a e pōpoaki tatau mo ia ne vahevahe ‘e he kau ‘Aposetoló ‘i he kuohiā—‘oku mo’ui ‘a e ‘Otuá pea ko Sīsū ‘a e Kalaisi.”

—Palesiteni Russell M. Nelson, lolotonga ‘ene ‘i ‘Ītali ki hono fakatāpui ‘o e Tempiale Rome Italy ‘i Mā’asi.

Fakahokohoko 'o e Tohí Mē 2019

Voliume 43 • Fika 5

Fakataha 'o e Pongipongi Tokonakí

- 6 **'E Mahino Fēfē Kiata Au?**
'Eletā Ulisses Soares
- 9 **Tokangá mo e Fakava'iva'ingá**
Becky Craven
- 11 **Ngaahi Tali ki he Lotú**
'Eletā Brook P. Hales
- 15 **Ngāue Fakafaifekau: Ko Hono Vahevahe e Me'a 'I ho Lotó**
'Eletā Dieter F. Uchtdorf
- 19 **'O Hangē Ko ia Ne Fai 'e Kalaisí**
Pisope W. Christopher Waddell
- 22 **Ko ha 'Api 'Oku 'Afio ai e Laumālie 'o e 'Eikí**
Palesiteni Henry B. Eyring

Fakataha 'o e Ho'atā Tokonakí

- 26 **Ko Hono Hikinima'i e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí**
Palesiteni Dallin H. Oaks
- 27 **Lipooti mei he Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, 2018**
Kevin R. Jergensen
- 28 **Ko e Ongoongoolei Mo'oni, Haohaoa, mo Mahinongofua 'o Sīsū Kalaisí**
Palesiteni M. Russell Ballard

- 35 **Fekumi ki he 'Iló 'i he Laumālie**
'Eletā Mathias Held
- 34 **Ko e Vakai Atu 'i he Tuí**
'Eletā Neil L. Andersen
- 38 **Keinanga 'i he Folofola 'a Kalaisí**
'Eletā Takashi Wada
- 41 **Fanongo ki Hono Le'ó**
'Eletā David P. Homer
- 44 **Vakai ki he Lami 'a e 'Otuá**
'Eletā Jeffrey R. Holland

Fakataha Lahi 'a e Lakanga Fakataula'eikí

- 53 **Ko Ho'o Tohi Fakahinohino 'o e Lakanga Fakataula'eikí**
'Eletā Gary E. Stevenson
- 51 **Ko e Kōlomú: Ko e Feitu'u ke Kau ki Ai**
'Eletā Carl B. Cook
- 54 **Hanga kia Sīsū Kalaisi**
'Eletā Kim B. Clark
- 58 **Ko e Mālohi 'o e Poupou 'i he Tuí**
Palesiteni Henry B. Eyring
- 68 **'E Iku Nai 'Eni Ki Fē?**
Palesiteni Dallin H. Oaks
- 67 **Te Tau Lava 'o Fai Lelei Ange pea Toe Lelei Ange**
Palesiteni Russell M. Nelson

Fakataha 'o e Pongipongi Sāpaté

- 70 **Mohu Tāpuekina**
'Eletā Dale G. Renlund
- 73 **Ko Kalaisi 'a e Maama 'oku Ulo 'i he Fakapo'ulí**
Sharon Eubank
- 76 **'Ofa Lahi ki he Fānau 'a 'Etau Tamaí**
'Eletā Quentin L. Cook
- 81 **Ko e Teuteu ki he Toe Hā'ele Mai 'a e 'Eikí**
'Eletā D. Todd Christofferson
- 85 **Ko e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí**
Tad R. Callister
- 88 **"Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au"**
Palesiteni Russell M. Nelson

Fakataha 'o e Ho'atā Sāpaté

- 91 **Ma'a he Fakatomalá**
Palesiteni Dallin H. Oaks
- 95 **Ko Hono Ngāue'i Hotau Mālohinga Fakalaumālie**
'Eletā Juan Pablo Villar
- 97 **Tauhi Sipi Lelei, Lami 'a e 'Otuá**
'Eletā Gerrit W. Gong
- 101 **Mateuteu ke Ma'u 'a e Me'a 'Aonga Kotoa Pē**
'Eletā David A. Bednar
- 105 **Ko e Angalelei Vave 'a e 'Otuá**
'Eletā Kyle S. McKay
- 107 **Fokotu'u ha Hūfanga'anga Fakalaumālie mo Malu**
'Eletā Ronald A. Rasband
- 111 **Lea Tukú**
Palesiteni Russell M. Nelson
- 64 **Kau Taki Mā'olunga mo e Kau 'Ōfisa Mā'olunga 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 112 **Lipooti Fakasitetisitiká, 2018**
- 113 **Fakahokohoko 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisí**
- 114 **Ongoongo 'o e Siasí**
- 127 **Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ako mei he Ngaahi Pōpoaki 'o e Konifelenisi Lahí**

Ko e Konifelenisi Lahi Fakata'u Hono 189

Fakataha Lahi 'o e Pongipongi Tokonakí, 6 'Epeleli 2019

Tataki: Palesiteni Dallin H. Oaks
Fua Lotu: 'Eletā Steven E. Snow
Lotu Tuku: 'Eletā Wilford W. Andersen
Na'e fai e hivá 'e he Kuaea Tāpanekale 'i he Temipale Sikueá; faihivá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ōkaní ko Richard Elliott mo Andrew Unsworth: "E Kāinga Tau Loto-fiemālie," *Ngaahi Himi*, fika 3; "Tau Laka Atu he Tui Kia Kalaisí," *Ngaahi Himi*, fika 35," fokotu'utu'u 'e Wilberg; "Lolotonga 'Eku Nofó," *Ngaahi Himi*, fika 133, fokotu'utu'u 'e Wilberg; "Huhu 'i 'o 'Isilelí," *Ngaahi Himi*, fika 5; "E Fānau ko e 'Otua ē," *Ngaahi Himi*, fika 190, fokotu'utu'u 'e Wilberg; "Fānau Au 'a e 'Otua," *Ngaahi Himi*, fika 193, fokotu'utu'u 'e Murphy; "Fiefia, ko e 'Eiki ko e Tu 'i!" *Ngaahi Himi*, fika 31, fokotu'utu'u 'e Murphy.

Fakataha Lahi 'o e Ho'atā Tokonakí, 6 'Epeleli 2019

Tataki: Palesiteni Henry B. Eyring
Fua Lotu: 'Eletā Brent H. Nielson
Lotu Tuku: Lisa L. Harkness
Na'e fai e hivá 'e he kuaea ne fakataha 'i mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongi; tā hivá ko Rosalind Hall mo Andrew Crane; tā 'ōkaní ko Linda Margetts mo Bonnie Goodliffe: "Ha'u 'a e Tu 'i 'o e Ngaahi Tu 'i," *Ngaahi Himi*, fika 23, fokotu'utu'u 'e Kasen; "'Oku Fakafo," *Ngaahi Himi*, fika 102, fokotu'utu'u 'e Jessop; "Praise to the Lord, the Almighty," *Hymns*, no. 72; "Sisū ē Ne 'Alo 'i," *Ngaahi Himi*, fika 107, fokotu'utu'u 'e Kasen; "Jesus, Lover of My Soul," *Hymns*, no. 102, fokotu'utu'u 'e Staheli.

Efiāfi Tokonakí, 6 'Epeleli 2019, Fakataha Lahi 'a e Lakanga Fakataula'eikí

Tataki: Palesiteni Dallin H. Oaks
Fua Lotu: 'Eletā John C. Pingree Jr.
Lotu Tuku: 'Eletā Brian K. Taylor
Na'e fai e hivá 'e ha kuaea 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné ne fakataha 'i mei he ngaahi siteiki 'i Leitoni; 'Iutā; faihivá, Stephen Schank; tā 'ōkaní Brian Mathias: "E Sihova Haofaki," *Ngaahi Himi*, fika 43, fokotu'utu'u 'e Wilberg; "Tānaki ho Ngaahi Tāpuaki," *Ngaahi Himi*, fika 148, fokotu'utu'u 'e Kasen; "E Kāinga Kuo Hao," *Ngaahi Himi*, fika 161; "Beautiful Savior," *Children's Songbook*, 62, fokotu'utu'u 'e Schank.

Fakataha Lahi 'o e Pongipongi Sāpaté, 7 'Epeleli 2019

Tataki: Palesiteni Dallin H. Oaks
Fua Lotu: 'Eletā Bradley D. Foster
Lotu Tuku: Jean B. Bingham.
Na'e fai e hivá 'e he Kuaea Tāpanekale 'i he Temipale Sikueá; faihivá ko Mack Wilberg; tā 'ōkaní ko Andrew Unsworth mo Brian Mathias: "Sing Praise to Him," *Hymns*, no. 70; "E Kāinga Kuo Langa ha Tu 'unga," *Ngaahi Himi*, fika 37, fokotu'utu'u 'e Wilberg; "I Feel My Savior's Love," *Children's Songbook*, 74, fokotu'utu'u 'e Cardon; "Ha'u 'e Fānau 'a e 'Eiki," *Ngaahi Himi*, fika 24; "Sisū ne Ne Huhu 'i," *Ngaahi Himi*, fika 160, fokotu'utu'u 'e Wilberg; "Muimui 'Iate Au" *Ngaahi Himi*, fika 57, fokotu'utu'u 'e Wilberg.

Ho'atā Sāpaté, 7 'Epeleli 2019, Fakataha Lahi

Tataki: Palesiteni Henry B. Eyring
Fua Lotu: 'Eletā Taniela B. Wakolo
Lotu Tuku: 'Eletā Claudio R. M. Costa
Na'e fai e hivá 'e he Kuaea Tāpanekalé 'a e Temipale Sikueá; faihivá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ōkaní ko Bonnie Goodliffe mo Linda Margetts: "E 'Otua ko Homau Tu 'i," *Ngaahi Himi*, fika 77, fokotu'utu'u 'e Murphy; "Ha'u kia Sisū," *Ngaahi Himi*, fika 53,

fokotu'utu'u 'e Murphy; "Ke Fiefia 'a Māmani" *Ngaahi Himi*, fika 164; "I Know That My Savior Loves Me," Creamer mo Bell, fokotu'utu'u 'e Murphy; "'Oku Ou Fie Ma'u Koe," *Ngaahi Himi*, fika 48, fokotu'utu'u 'e Wilberg.

Ma'u Atu 'o e Ngaahi Lea Konifelenisi

Ke ma'u e ngaahi lea 'i he konifelenisi lahi 'i he 'initaneti 'i ha ngaahi lea fakafonua kekekehe, 'a'ahi ki he conference.ChurchofJesusChrist.org pea fili e lea fakafonua. 'Oku toe ma'u atu 'a e ngaahi lea 'i he polokalama Gospel Library ki he telefoni to'oto'o. Ko e angamaheni, 'e lava ke ma'u atu 'a e lea faka-Pilitānia kuo hiki tepí mei he ngaahi senitā tufaki'anga nāunaú, 'i loto he uike 'e ono hili e konifelenisi lahi. 'Oku malava ke ma'u e fakamatata ki he konifelenisi lahi 'i ha founga faingofua ki he kāingalotu 'oku faingata'a'ia fakaesinó 'i he disability. ChurchofJesusChrist.org.

'I he Takaffi

'I mu'á: Faitaa 'i 'e Leslie Nilsson.
'I muí: Faitaa 'i 'e Matthew Reier.

Faitā 'i he Konifelenisi

Na'e faitaa 'i e ngaahi 'ata 'i Sōleiki Siti 'e Cody Bell, Janae Bingham, Mason Coberly, Randy Collier, Weston Colton, Ashlee Larsen, Leslie Nilsson, Matthew Reier, mo Christina Smith.

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni
'a e Siasí 'o Sísu Kalaisi 'o e Kau Mā'oníoni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni
Ko e Kau Palesitenisí 'Uluakí: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks,
Henry B. Eyring

Ko e Kólomu 'o e Kau 'Apostelo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:
M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A.
Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen,
Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W.
Gong, Uliesses Soares

'Étita: Randy D. Funk

Kau 'Étivaisá: Brian K. Ashton, Randall K. Bennett, Becky Craven,
Sharon Eubank, Cristina B. Franco, Donald L. Hallstrom, Larry S.
Kacher, Erich W. Kopischke, Lynn G. Robbins

Talékita Pulé: Richard I. Heaton

Talékita 'o e 'Ū Makasini 'a e Siasí: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisí: Garff Cannon

'Étita Pulé: Adam C. Olson

Tokoni 'Étita Pulé: Ryan Carr

Tokoni Faipáki: Camila Castrillón

Timi ki he Tohi mo e 'Étita': Maryssa Dennis, David Dickson,
David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Garrett H. Garff, Aaron
Johnston, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris,
Eric B. Murdock, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M.
Romney, Mindy Selu, Lori Fuller Sosa, Chakell Wardleigh, Marissa
Widdison

Talékita Pule Faka'áti: J. Scott Knudsen

Talékita Faka'áti: Tadd R. Peterson

Fokotu'utu'ú: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley,
C. Kimball Bott, Thomas Child, Joshua Dennis, David Green, Colleen
Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Emily
Chieko Remington, Mark W. Robison, K. Nicole Walkenhorst

Kou'opineita 'o e Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahatahá 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Fakatahatahá: Ira Glen Adair, Julie Burdett, Thomas G. Cronin,
Bryan W. Gygi, Ginny J. Nilson, Marrison M. Smith

Kimua' pea Páki: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talékita Faipáki: Steven T. Lewis

Talékita Tufaki: Troy R. Barker

Kau Ngāue ki he Liahoná 'i Tongá:

Tokoni 'Étita: Patrick Taufa

Tokoni 'Étita: Heitonga Similai

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi Liahona he tā'ū 'oku TOP
\$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi
faka'ekē'ekē: Senitā Tufakí'anga Nāunau, Siasí 'o Sísu Kalaisi 'o e
Kau Mā'oníoni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa,
Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua
mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he
store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufakí'anga nāunau 'a e Siasí
pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Ōmi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ekē'ekē he 'nitāneti
'i he liahona.lds.org: 'i he meli 'i he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North
Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meli ki he
liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomoná 'oku 'u'ingā ia
ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusí 'a e Makasini
Fakavaha'ā Pule'angá 'i he lea faka-'Alapēniá, 'Armēniá, Pisi'lama,
Kempitua, Pulu'kālia, Sepuano, Siana, Siana (fakafai'ngofua'),
Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani,
Falaniseá, Siamané, Kalisi, Hungali, 'Aisilenti, 'Imitonēsiá, 'Itali, Siapani,
Kilipati, Kōleá, Letiviá, Lifuēniá, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliá,
Noaué, Polani, Potukali, Lumēniá, Lusiá, Ha'amoá, Silōveniá, Sipeini,
Suisalaní, Suētēni, Suahili, Takaloká, Tahiti, Taileni, Tongá, 'Iukuleini,
'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Ōku kehekehe pé 'a e tu'o lahi hono
pulusí, 'o fakatata'u mo e lea fakafonua.)

© 2019 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu
fakalao kotoa pé. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o Amelika.

Fakamatala Ma'u Mafai Pulusi: 'E lava 'e ha ní'hi fakafō'ituitui
'o hiki ha tatau 'o e Liahoná ki ha'anau fakā'onga'í fakatautaha
'oku 'ikai fakakomēsiale (kau ai ki he ngaahi uiui'í faka-Siasí),
tuku kehe 'o ka toki fakahā atu. 'E malava ke fakata'e'onga'í
e totonu ko 'eni 'i ha fa'ahinga taimi pé. He 'ikai lava ke hiki
ha tatau 'o ha nāunau fakatā'á 'oku fakahā'í atu ai hano
fakataputapu 'i he tafa'aki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e
fakatā'ā. 'Ōku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fehui'í fakau'aki
mo e ma'u mafai pulusí ki he Intellectual Property Office, 50 E.
North Temple St., FL 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'imeili:
cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: May 2019
Vol. 43 No. 5, LIAHONA (USPS 311-480) Tongan (ISSN 1522-
9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of
Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150.
USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus
applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah.
Sixty days' notice required for change of address. Include address
label from a recent issue; old and new address must be included.
Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution
Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971.
Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may
be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication
Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to
Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake
City, UT 84126-0368, USA.

Fakahokohoko

Fakamotu'alea 'o e Kau Leá

Andersen, Neil L., 34
Ballard, M. Russell, 28
Bednar, David A., 101
Callister, Tad R., 85
Christofferson, D. Todd, 81
Clark, Kim B., 54
Cook, Carl B., 51
Cook, Quentin L., 76
Craven, Becky, 9
Eubank, Sharon, 73
Eyring, Henry B., 22, 58
Gong, Gerrit W., 97
Hales, Brook P., 11
Held, Mathias, 31
Holland, Jeffrey R., 44
Homer, David P., 41
Jergensen, Kevin R., 27
McKay, Kyle S., 105
Nelson, Russell M., 67, 88, 111
Oaks, Dallin H., 26, 60, 91
Rasband, Ronald A., 107
Renlund, Dale G., 70
Soares, Uliesses, 6
Stevenson, Gary E., 47
Uchtdorf, Dieter F., 15
Villar, Juan Pablo, 95
Wada, Takashi, 38
Waddell, W. Christopher, 19

Fakahokohoko

Fakamotu'alea 'o e Tefitō

Akó, 6, 28, 101
Ako folofolá, 38
Akonakí, 6, 28, 76
Anga'ofá, 105
Faingata'á, 34, 73, 85
Fakafeohí, 51
Fakafiemālie, 105, Uluí, 19,
31, 38
Fakahā, 31, 38, 41
Fakalelei, 44, 85, 91, 97
Fakamālohiá, 19
Fakamāu, 91, 111
Fakamo'oni, 107
Fakatahá, 81, 97
Fakatau'atāina'í, 105
Fakatomalá, 22, 67, 73, 85, 91
Fāmilí, 34, 58, 76, 88
Fa'a fakamolemole, 22
Fa'a kātakí, 70, 105
Feilaulau, 60
Feohi Fakatokouá, 51
Fiefiá, 9, 22
Hakeaki'í, 88
Hā'e le 'Anga Ua Maí, 81
Hikinima'í, 58
Hisitōlia fakafāmilí, 76, 81
Kau palōfitá, 34
Kau taki 'o e Siasí, 58
Ko e Toetu'ú, 81, 91
Ko e 'Iló, 31, 41
Ko hoto mahu'ingā
fakatāutahá, 38
Lakanga Fakataula'eiki, 54,
58, 67
Lakanga Taula'eiki
Faka-'Ēloné, 19, 47, 51
Laumālie Mā'oníoni, 22, 31,
38, 41
Lautohi Faka-Sāpaté, 101
Liliú, 67
Loto 'apasiá, 44
Loto-to'á, 15
Lotú, 11, 22, 58, 70
Maama 'o Kalaisí, 73
Mate fakaesinó, 85
Mate fakalaumālie, 85

Melinó, 28
Mītiá, 76
Mo'oní, 34, 107
Natula faka-'Otua, 60
Nekeneká, 28, 60, 88
Ngaahi Filí, 60
Ngaahi Fuakavá, 9, 54, 73,
88, 101
Ngaahi kólomu 'o e lakanga
fakataula'eiki, 47, 51
Ngaahi maná, 15
Ngaahi ouaú, 85, 88
Ngaahi Tāpuakí, 70, 105
Ngaahi Temipalé, 22, 111
Ngāue Fakaetauhí, 19, 28,
54, 97
Ngāue fakafai'ekau, 15, 22,
51, 76, 95
Ngāue fakatemipalé, 76,
81, 101
Ngāue tokoni, 19
Palani 'o e fakamo'ui, 60
Sākalamēnití, 44
Sāpaté, 28
Siosefa Sāmita, 22, 85, 101
Spingá, 6
Sísu Kalaisi, 6, 19, 22, 28, 34,
38, 44, 54, 67, 73, 81, 85,
88, 91, 95, 97, 101, 105, 107
Talangofuá, 70
Tali Lelei, 73
Tataki Fakalaumālie, 31, 41
Teuteú, 101, 107
Tohi 'a Molomoná, 51, 81
Tuí, 6, 22, 34, 58, 70, 95, 107
Tu'unga Fakaākongá, 6, 9, 15,
28, 47, 54, 67, 107, 111
Tu'unga fakalaumālie, 70, 53,
95, 107
Tu'unga fakatamaí, 22, 58
'Ahi'ahi, 47
'Alo'ofá, 91
'Amanaki lelei, 6, 91, 105
'Api, 22, 101, 107
'Ofá, 11, 15, 22, 28, 58, 73, 76
'Otua ko e Tamaí, 11

To'o Kongokonga Lalahi mei he Konifelenisi Lahi Fakata'u hono 189

Talu hono hikinima'i 'o Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ke ne hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí, kuó ne fanongonongo ha ngaahi liliu lahi mahu'inga 'i he konifelenisi lahi.

Ko ia, ne pau ai ke fakatu'amelie e kāingalotú ki ha ngaahi liliu lahi ange 'i he konifelenisi ko 'ení. Ka na'e fakatefito e kau taki 'o e Siasí 'i ha fá'ahinga liliu ne kehe—ko e liliu 'e malava ke ngāue 'a e Fakamo'uí 'iate kitautolú.

Ko e Tautapa 'a ha Palōfita

Na'e pehē 'e Palesiteni Nalesoni, "Ko e taimi 'oku folofola mai ai 'a Sisū kiate koe mo au ke 'fakatomalá,' 'okú Ne fakaafé'i kitautolu ke tau liliu.

... 'Ai ke 'ilo e me'a 'okú ne *ta'ofi* koe mei he fakatomalá. Peá ke liliu leva! Fakatomala! Te tau lava kotoa 'o toe lelei ange, pea lelei ange 'i ha toe taimi kimu'a."

- Lau e fakaafe 'a Palesiteni Nalesoni ke fakatomalá (peesi 67).
- Ki ha fakamatala lahi ange ki he founa 'e lava ke tau fiefia ai 'i he

ngaahi tāpuaki 'o e fakatomalá, vakai ki he ngaahi lea 'a:

- Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi (peesi 91)
- Palesiteni Heneli B. 'Acalingi (peesi 22)
- Teti R. Kalisitā (peesi 85)

Ngaahi Liliu 'i he Siasí

Na'e tokolahi e kau lea ne nau lea fekau'aki mo e ngaahi liliu ne toki fanongonongó. Na'e fakalotolahi mai 'e Palesiteni M. Lāsolo Pālati ke 'oua na'a mole meiate kitautolu "'a e ngaahi taumu'a fakalaumālie 'o e ngaahi liliu ko 'ení . . . 'i he vēkeveke ki he ngaahi liliú."

- Lau e fakaafe 'a Palesiteni Pālati ke nofotaha 'i he ngaahi mo'oni mahinongofua 'o e ongoongolelé (peesi 28).
- Ako meia 'Eletā Sefili R. Hōlani 'a e founa 'oku totonu ke fakatupulaki ai 'e he liliu ki he taimi-tēpile 'o e fakatahá 'a 'etau tokanga ki he sākalamēnití (peesi 44).
- 'Ilo'i meia 'Eletā Tēvita A. Petinā e

ngaahi ola 'oku fie ma'u 'i he'etau tokanga taha ki hono fakatefito 'o e akó 'i 'apí (peesi 101).

- Vakai ki ha lisi fakanounou 'o e ngaahi liliu kuo fanongonongo talu mei hono hikinima'i 'o Palesiteni Nalesoni ke ne hoko ko ha Palesiteni, pea fakakaukau ki honau taumu'a fakalaumālie (peesi 121).

'Ū Temipale Fo'ou mo e Temipale Kuo Toe Fakalelei'

Na'e tāpuni 'e Palesiteni Nalesoni 'a e konifelenisi 'aki ha'ane fanongonongo ha 'ū temipale fo'ou 'e valu mo ha ngaahi liliu lahi kuo palani ki he 'ū temipale 'i he kuonga fakapaioniá. Ka na'á ne fakamamafa'i 'a e fie ma'u ko ia 'o e fakalelei'i fakafō'ituituí. Na'á ne pehē, "Fakatauange ke tau fakalelei'i 'etau mo'uí 'i he'etau tui mo e falala kiate Iá."

- Lau e lea tuku 'a Palesiteni Nalesoni (peesi 111).
- Ma'u e lisi 'o e 'ū temipale fo'ou (peesi 124).
- Ako lahi ange ki he ngaahi palani ki he Temipale Salt Lake 'i he ChurchofJesusChrist.org/go/05194. [Ki he ngaahi lea fakafonua, ngāue 'aki 'a e news.ChurchofJesusChrist.org.] ■

Fakataha 'o e Pongipongi Tokonaki

FAI 'E 'ELETĀ ULISSES SOARES

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'E Mahino Fēfē Kiate Au?

'I he'etau fekumi fakamaatoato, fakamamafa'i, mo 'osikiavelenga ke ako 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí pea ako'i ia ki he ni'ihī kehé, 'e malava e ngaahi akonaki ko 'enī 'o liliu 'a e ngahai lotó.

Si'oku kāinga 'ofeina, ko e fiefia lahi mo'oni ke toe fakataha 'i heni mo kimoutolu 'i he konifelenisi lahi ma'á e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'i he malumalu 'o e tataki 'o hotau palōfita 'ofeina ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní. 'Oku ou fakamo'oni atu te tau ma'u e faingamālie ke fanongo ki he le'o 'o hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi 'o fakafou 'i he ngaahi akonaki 'a kinautolu 'e lotu, hiva, mo lea ki he ngaahi fiema'u 'o hotau kuongá 'i he konifelenisi ko 'enī.

Hangē ko hono lekooti 'i he tohi 'a Ngāuē, na'e ako'i 'e he faifekau ko Filipé 'a e ongoongolelei ki ha tokotaha 'Itiopea ko ha 'iunoke, 'a ia na'á ne tokanga'i 'a e ngaahi koloa kotoa 'a e kuini 'o 'Itiopeá.¹ Lolotonga ha'ane foki mei ha moihū 'i Selusalema, na'á ne lau e tohi 'a 'Īsaiá. 'I hano ue'i mālohi ia 'e he Laumālié, ne fakaofi mai 'a Filipe kiate ia 'o ne pehē ange "Okú ke 'ilo hono 'uhinga 'o ia 'okú ke laú?

"Pea pehē 'e [he 'iunoké], Te u 'ilo fēfē, 'o kapau 'e 'ikai fakahinohino au 'e ha tangata? . . .

"Pea mafá'a 'a e ngutu 'o Filipé, 'o ne kamata 'i he tohi ko iá, 'o malanga 'aki 'a Sīsū kiate ia."²

Ko e fehu'i ko 'eni ne fai 'e he tangata 'Itiopeá ko ha fakamanatu ia 'o e fatongia fakalangi 'oku tau ma'u ke fekumi, ke ako mo fefaiako'aki e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.³ Ko hono mo'oni 'oku tau fá'a hangē ko e 'Itiopeá 'i hono ako mo ako'i e ongoongolelei—'oku tau fiema'u ha tokoni 'a ha faiako faivelenga mo ue'i fakalaumālie, pea ko e taimi 'e ni'ihī 'oku tau hangē ko

Filipé—'oku fie ma'u ke tau ako'i mo fakamālohia e ni'ihī kehé 'i he'enua fepōtalanoa'aki.

Ko 'etau taumu'a 'i he'etau fekumi ke ako pea ako'i 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, kuopau ke tau fakatupulaki e tui ki he 'Otuá mo 'Ene palani fakalangi 'o e fiefiá pea mo Sīsū Kalaisi mo 'Ene feilaulau fakalelei pea a'usia 'a e ului mo'oni. 'E tokoni'i kitautolu 'e he tupulaki 'o e tuí mo e uluí pea mo hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ke fakamālohia 'etau holi ke muimui 'ia Sisuú pea fakatupu ha liliu fakalaumālie mo'oni 'iate kitautolu—ko hono toe fakalea 'e tahá, ko hono liliu kitautolu ki ha tangata fo'ou, hangē ko hono ako'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá 'i he'ene tohi ki he kakai 'o Kolinitoó.⁴ 'Oku 'omai 'e he liliu ko 'enī ha fiefia, lavame'a lahi ange mo e mo'ui lelei pea tokoni'i kitautolu ke pukepuke ha taumu'a 'oku ta'engatá. 'Ikai ko e me'a tonu 'eni ne hoko ki he 'iunoke 'Itiopeá hili 'ene ako ki he Fakamo'ui pea ului ki He'ene ongoongolelei? 'Oku pehē 'e he folofolá na'á ne "fononga ia 'i hono halá kuo fiefia."⁵

'Oku 'ikai fo'ou 'a e fekau ko ia ke ako mo fefaiako'aki e ongoongolelei; kuo toutou fakaongo mai ia talu mei he kamata'anga e hisitōlia e fa'ahinga 'o e tangatá.⁶ 'I ha taimi 'e taha, lolotonga e 'i he potu tokalelei 'o Mōapé 'a Mōsese mo hono kakai, ki mu'a pea nau hū ki he fonua 'o e tala'ofá, ne ue'i ia 'e

he 'Eikí ke ne ná'ina'i ki hono kakáí kau ki honau fatongia ke ako e ngaahi fekau mo e fuakava kuo nau ma'u mei he 'Eikí pea ke ako'i kinautolu ki honau hakó,⁷ 'a ia ko honau tokolahi kuo te'eki ke nau a'usia fakatautaha e kolosi 'i he Tahí Kulokulá pe fakahā 'a ia na'e foaki 'i he Mo'unga Sainaí.

Na'e ná'ina'i 'a Mōsese ki hono kakáí 'o pehē:

"Pea ko 'eni 'e 'Isileli, ke ke tokanga ki he ngaahi tu'utu'uní, mo e ngaahi fakamāú, 'a ia 'oku ou ako 'aki kiate kimoutolú, ke mou fai ia, koe'uhí ke mou mo'ui, pea 'alu 'o ma'u 'a e fonua 'a ia 'oku foaki 'e [he 'Eikí] ko e 'Otuá 'o ho'o-mou ngaahi tamá kiate kimoutolú. . .

". . . Ako 'aki ia ki homou ngaahi fohá, pea ki he fānau 'a ho ngaahi fohá."⁸

Ne aofangatuku 'e Mōsese 'aki 'ene pehē, "Ko ia ke ke tauhi 'ene ngaahi tu'utu'uní, mo 'ene ngaahi fekaú, 'a ia 'oku ou fekau ai kiate koe he 'aho ní, koe'uhí ke hoko 'a e lelei kiate koe, pea mo ho'o fānau kimui 'iate koe, pea koe'uhí ke ke fakatolonga ai ho ngaahi 'ahó 'i māmani, 'a ia 'oku foaki kiate koe 'e [he 'Eikí] ko ho 'Otuá 'o ta'engata."⁹

Kuo toutou fakahinohino mai e kau palōfita 'a e 'Otuá 'oku fie ma'u ke tau ohi hake ha fāmilí "i he akonaki mo e enginaki 'a e 'Eikí"¹⁰ pea "i he maama mo e mo'oni."¹¹ Ne toki pehē 'e Palesiteni Nalesoni kimui ni, "I he kuonga ko 'eni 'oku laku'alofia ai e anga'ulí mo e ponokalafí, 'oku 'i ai ha fatongia toputapu 'o e mātu'á ke ako'i 'enau fānau 'i he mahu'inga 'o e 'Otuá [mo Sisū Kalaisi] 'i he'enua mo'ui."¹²

Kāinga, ko e fakatokanga 'a hotau palōfita 'ofeiná ko ha toe fakamanatu ia 'o hotau fatongia fakafo'ituitui ke fekumi ke ako pea ke ako'i hotau ngaahi fāmilí 'oku 'i ai ha Tamai Hēvani 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu pea kuó Ne fá'u ha palani fakalangi 'o e fiefiá ki He'ene fānau; ko Sisū Kalaisi Hono 'Aló, ko e Huhu'i 'o e māmaní; pea 'oku ma'u e fakamo'uí 'i he tui ki Hono huafá.¹³ 'Oku fie ma'u ke fakatefito 'etau mo'uí 'i he maka 'o hotau Huhu'i ko Sisū Kalaisi, 'a ia 'e ala tokoni'i ai kitautolu fakafo'ituitui mo fakafāmilí ke tohitongi ha ngaahi me'a fakalaumālie 'i hotau lotó pea tokoni'i kitautolu ke tau kātaki 'i he'etau tui.¹⁴

Mahalo te ke manatu'i e muimui ha ongo ākongá 'a Sione Papitaiso 'ia Sisū Kalaisi hili 'ena fanongo ki hono fakamo'oni'i 'e Sione ko Sisū 'a e Lami 'a e 'Otuá, ko e Misaiá. Na'a nau tali 'a e fakaafe 'a Sisū ke "ha'u 'o mamata"¹⁵ 'o na nonofo mo Ia 'i he 'aho ko iá. Ne na 'ilo'i ko Sisū 'a e Misaiá, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, peá na muimui kiate Ia 'i he toenga 'o 'ena mo'uí.

Hangē ko ia, 'i he'etau tali e fakaafe 'a e Fakamo'uí ke "ha'u 'o mamatá," 'oku fie ma'u ke tau nofo 'iate Ia, faka'utumauku 'i he folofolá, fiefia 'i ai, ako 'Ene tokātelinē, pea feinga ko ia ke mo'ui 'i he founa náá Ne mo'ui 'akí. Ko e toki taimi ia te nau 'ilo ai Ia, ko Sisū Kalaisi, pea fakatokanga'i Hono le'ó pea 'ilo 'i he'etau ha'u kiate Ia mo tui kiate Iá, he 'ikai 'aupito te tau fiekaia pe fieinua.¹⁶ Te tau malava 'o 'ilo ma'u pē 'a e mo'oni, hangē ko 'ene hoko ki he ongo ākongá 'e toko ua náá na fe'ao mo Sisū 'i he 'aho ko iá.

Kāinga, he 'ikai hoko noa pē ia. 'Oku 'ikai ko ha me'a faingofua 'a hono fakafenāpasi kitautolu ki he takiekina faka-'Otuá ma'olunga tahá; 'oku fie ma'u ki ai 'a e lotu ki he 'Otuá pea ako ki he founa 'o hono fakatefito 'etau mo'uí 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi. Kapau te tau fai ia, 'oku ou palōmesi 'e 'omai 'e he takiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'a e mo'oni ki hotau lotó mo e 'atamaí pea te tau fakamo'oni'i ia,¹⁷ pea ako'i 'a e me'a kotoa.¹⁸

'Oku 'i ai ha 'uhinga makehe 'o e fehu'i 'a e tangata 'Itiopeá, "Te u [ma'u] fēfē [e mahinó] 'o kapau 'e 'ikai

fakahinohino au 'e ha tangata?" 'i he puipuitu'a 'o hotau fatongia fakafo'ituitui ke mo'ui 'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei kuo tau akó. Hangē ko ia ne a'usia 'e he 'Itiopeá, náá ne fakahoko 'a e mo'oni náá ne ako meia Filipé. Náá ne kole ke papitaiso. Náá ne 'ilo ko Sisū Kalaisi 'a e 'Alo 'o e 'Otuá.¹⁹

Kāinga, 'oku totonu ke ho'ata meiate kitautolu 'a e me'a 'oku tau ako mo ako'i. 'Oku fie ma'u ke tau fakaha'i 'etau tui 'i he anga 'o 'etau mo'uí. Ko e faiako lelei tahá ko ha taha tā sipinga lelei. 'Oku malava 'o liliu e loto 'o kinautolu 'oku tau ako'i 'i he'etau ako'i ha me'a 'oku tau mo'ui 'aki. Kapau 'oku tau holi ke mata'ikoloa fiefia 'aki 'e he kakáí e folofolá mo e ngaahi akonaki 'a e kau 'aposestolo mo e palōfita mo'uí, pe ko e fāmilí pe 'ikai, 'oku fie ma'u ke nau mamata 'oku hoko ia ko ha fiefia-anga 'o hotau laumālié. 'Oku pehē pē, kapau 'oku tau fie ma'u ke nau 'ilo ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'a e palōfitá, tangata kikitē mo e tangata ma'u fakahā 'o hotau kuongá, 'oku fie ma'u ke nau vakai mai 'oku hiki hotau nimá 'o pou pou 'i ia pea fakatokanga'i 'oku tau muimui ki he'ene ngaahi akonaki ue'i fakalaumālié. Hangē ko e lea 'iloa 'a e kau 'Ameliká 'oku pehē, "'Oku le'ó lahi ange e tō'ongá 'i he leá."

Mahalo 'oku fehu'i loto pē hamou ni'ihí he momeniti ko 'eni 'o pehē, "Eletā Soalasi, kuó u fai kotoa e ngaahi me'a ni pea muimui fakafo'ituitui mo fakafāmilí ki he sipinga ko 'eni, ka ko e me'apangó, he kuo fakamama'o ha ni'ihí hoku ngaahi kaungāme'a mo ha

ni'ihi 'oku ou 'ofa ai mei he 'Eiki. Ko e hā e me'a 'oku totonu ke u fai?" Kiate kimoutolu 'oku mou lolotonga fekuki he taimi ni mo e ongo'i lotomamahi, faingata'a'ia, pea mahalo mo e faka'ise'isa, kātaki 'o 'ilo'i 'oku 'ikai mole 'aupito 'a hotau 'ofa'angā he 'oku 'afio'i 'e he 'Eiki 'a e feitu'u 'oku nau 'i ai pea 'okú Ne tokanga'i 'a kinautolu. Manatu'i, ko 'Ene fānau foki kinautolu!

'Oku faingata'a ke mahino 'a e ngaahi 'uhinga kotoa 'oku fōua ai 'e ha ni'ihi ha ngaahi 'alunga kehe. Ko e lelei taha te tau lava 'o fai 'i he ngaahi tūkunga ko 'eni ko hono 'ofa'i pē mo tali lelei kinautolu, lotu mā'anautolu, mo fekumi ki he tokoni 'a e 'Eiki ke 'ilo'i e me'a ke fai mo lea 'aki. Fiefia mo'oni mo kinautolu 'i he'enu ngaahi lavame'a; hoko ko honau kaungāme'a pea sio ki he'enu lelei. 'Oku 'ikai totonu ke tukunoa'i kinautolu ka ke tauhi hotau vā fetu'utaki. 'Oua 'e si'aki pe fakamāu'i hala kinautolu. 'Ofa pē 'iate kinautolu! 'Oku ako'i kitautolu 'e he talanoa fakatātā 'o e foha maumau koloá 'oku fa'a holi e fānau ke nau foki ki 'api 'i he'enu fakatokanga'i honau tūkunga totonu. Kapau 'e hoko ia ki he ngaahi 'ofa'angā, fakafonu homou lotó 'aki e manava'ofa, lele kiate kinautolu, pea fā'ofua mo 'uma kiate kinautolu, 'o hangē ko ia na'e fai 'e he tamai 'a e foha maumau koloá.²⁰

Ko hono iku'angā, ko e mo'ui taau, hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei kiate kinautolu 'o e me'a 'okú ke tui ki ai, mo 'unu ke ofi ange ki hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi. 'Okú Ne 'afio'i pea makupusi hotau ngaahi mamahi mo e kafo lahi tahá, pea te Ne tāpuekina ho'o ngaahi feinga mo e mateaki ki ho'o ngaahi 'ofa'angā 'o ka 'ikai 'i he mo'ui ko 'eni, 'e 'i he mo'ui ka hokó. Manatu'i ma'u pē 'e kāinga, ko e 'amanaki lelei ko ha kongā mahu'inga ia 'o e palani 'o e ongoongolelei.

Kuó u mātā 'i he ngaahi ta'u lahi 'o 'eku ngāue 'i he Siasí, ha kāingalotu kuo nau toutou mo'ui 'aki e ngaahi tefiito'i mo'oni ko 'eni. Ko ha me'a eni ne hoko ki ha fa'e taautaha te u ui ko "Mele". Na'e fakamamahi mo'oni e me'a ne fōua 'e Mele ha vete-mali. 'I he taimi ko iá, na'e fakatokanga'i 'e Mele 'e

fakalaumālie 'a 'ene fili mahu'inga taha ma'a hono fāmilí. 'E kei hokohoko atu nai e mahu'inga kiate ia 'a e lotú, ako folofolá, 'aukaí, mo e ma'ulotú mo e 'alu ki he tempalé?

Na'e faivelenga ma'u pē 'a Mele, pea 'i he taimi matu'aki mahu'inga ko iá, na'a ne fakakaukau ke pikitai ki he me'a na'a ne 'ilo'i 'oku mo'oni. Na'a ne ma'u ha mālohi 'i he "Ko e Fāmilí Ko ha Fanongonongo ki Māmani," 'a ia 'oku 'ako'i ai ha ngaahi tefito'i mo'oni 'o kau ai 'a e 'oku ma'u 'e he mātu'a ha fatongia toputapu ke ohi hake 'a 'enu fānau 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni pea ke ako'i kinautolu ke tauhi ma'u pē 'a e ngahai fekau 'a e 'Otuá.²¹ Na'a ne fekumi ma'u pē ki he ngaahi tali mei he 'Eiki pea vahevahe ia mo 'ene fānau 'e toko faá 'i he taimi faka-fāmilí kotoa pē. 'Oku nau alea'i ma'u pē 'a e ongoongolelei pea fevahevahe'aki 'enu ngaahi a'usiá mo e fakamo'oni.

Neongo e mamahi ne nau fouá, ka ne fakatupulaki 'e he'ene fānau e 'ofa ki he ongoongolelei 'a Kalaisi mo ha holi ke ngāue mo vahevahe ia mo e ni'ihi kehé. Na'e ngāue fakafaifekau taimikakato faivelenga honau toko tolu, pea 'oku lolotonga ngāue 'a e si'isi'i tahá 'i Saute 'Amelika. Ne vahevahe 'e hono 'ofefine lahí, 'oku ou 'ilo'i lelei, 'a ia kuó ne mali mo mālohi 'ene tuí 'o pehē, "Ne 'ikai pē ke u teitei ongo'i ne ohi toko taha kima'utolu 'e he fine'eiki he na'e fa'a 'i 'api ma'u pē 'a e 'Eiki. 'I he'ene vahevahe mo kima'utolu 'ene fakamo'oni kiate Iá, ne kamata ke mau tafoki kiate Ia mo 'emau ngaahi fehu'i.

'Oku ou hounga'ia mo'oni ko 'ene 'ai ke mahu'ingamālie 'a e ongoongolelei."

'E kāinga, na'e malava 'a e fa'e ko 'eni 'o fakatefito hono 'apí 'i he ako fakalaumālie. Hangē ko e fehu'i ne fai 'e he tangata 'Itiopeá, ne fa'a fehu'i loto pē 'e Mele kiate ia, "E founa fēfē ha ako 'eku fānau 'o kapau 'e 'ikai fakahinohino'i kinautolu 'e ha fa'e?"

Si'oku ngaahi hoa ngāue 'i he ongoongolelei, 'oku ou fakamo'oni atu 'i he'etau ako'i fakamātoato, lotó'aki, fakamamafa'i mo 'osikiavelenga 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi pea ako'i ia ki he ni'ihi kehé 'aki e taumu'a mo'oni pea 'i he takiekina 'o e Laumālie, 'e malava 'e he ngaahi akonaki ko 'eni 'o liliu e ngaahi lotó pea ue'i ha holi ke mo'ui fakatatau ki he ngaahi mo'oni 'a e 'Otuá.

'Oku ou fakamo'oni ko Sisū Kalaisi 'a e Fakamo'ui 'o e māmani. Ko Ia 'a e Huhu'i, pea 'okú Ne mo'ui. 'Oku ou 'ilo'i 'okú Ne tataki Hono Siasí 'o fakafou 'i He'ene kau palófitā, tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahaá. 'Oku ou toe fakamo'oni atu kiate kimoutolu 'oku mo'ui 'a e 'Otuá, pea 'okú ne 'ofa'i kitautolu. 'Okú Ne finangalo ke tau foki hake ki Hono 'aó—kotoa kitautolu. 'Okú Ne fanongo ki he'etau ngaahi lotú. 'Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi mo'oni ko 'eni, 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai Ngāue 8:27.
2. Ngāue 8:30–31, 35.
3. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:77–78, 118; 130:18–19; 131:6.
4. Vakai, 2 Kolinitó 5:17.
5. Ngāue 8:39.
6. Vakai, Mōse 6:52, 57–58; Teutalōnome 4:5, 14; 5:1; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 43:8–9; 130:18–19; 136:32.
7. Vakai, Teutalōnome 4:10.
8. Teutalōnome 4:1, 9.
9. Teutalōnome 4:40.
10. 'Efesō 6:4; 'Inosi 1:1.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:40.
12. Russell M. Nelson, "Fakamo'uí mo e Hakeaki'i," *Liahona*, Mē 2008, 9.
13. Vakai, Mōsaia 3:9.
14. Vakai, Hilamani 5:12.
15. Vakai, Sione 1:38–39.
16. Vakai, Sione 6:35.
17. Vakai, Sione 16:13.
18. Vakai, Sione 14:26.
19. Vakai, Ngāue 8:37–38.
20. Vakai, Luke 15:20.
21. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Mē 2017, 145.

FAI 'E BECKY CRAVEN
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Finemuí

Tokangá mo e Fakava'iva'ingá

'I he fakautuutu ange hono tali 'e he ivi takiekina 'o e māmaní e koví, kuo pau ke tau faifeinga 'i he faivelenga kakato ke tu'u ma'u 'i he hala 'okú ne tataki kitautolu ki hotau Fakamo'uí.

Ne u mamata 'i ha taimi 'e taha ki ha tu'uaki 'i ha falekoloa ne pehē: “Fiefiá, \$15.00.” Na'á ku fu'u fie'ilo pe ko e hā e lahi 'o e fiefia te u ala fakatau mai 'aki e \$15.00, ko ia ai na'á ku hū atu ki loto. Na'á ku 'ilo'i ai ha suvenia mo e fanga ki'i me'ateuteu ma'ama'a—ne 'ikai lava ke 'omi 'e ha me'a 'e taha 'a e fa'ahinga fiefia na'e fokotu'u mai 'e he tu'uaki! Kuó u fa'a fakakaukau 'i he fakalau atu 'a e ngaahi ta'ú ki he tu'uaki ko iá mo e faingofua ke fekumi ki he fiefiá 'i ha me'a 'oku ma'ama'a pe fakataimi peé. 'I he'etau hoko ko ha kau mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi Aho Kimui Ní, 'oku tau monū'ia ke 'ilo'i e founga mo e ma'u-anga 'o e fiefia mo'oni. 'Oku ma'u ia 'i he mo'ui fakapotopoto 'aki e ongo-ongolelei kuo fokotu'u 'e hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi, pea 'i he faifeinga ke hoko 'o hangē ko Iá.

'Oku 'i ai homa kaungāme'a ne hoko ko ha 'enisinia lēlue. 'I ha 'aho 'e taha lolotonga ha'ane faka'uli 'i ha lēlue, na'á ne fakatokanga'i atu 'oku tu'u ha kā 'i he halanga lēlue 'i mu'a ai.

Ne vave pē 'ene 'ilo'i 'oku pikisia e kaá pea 'ikai lava ke kolosi 'i he halanga lēlue. Na'á ne le'ei leva e lēlue ki he tu'unga fakatu'utāmaki, 'a ia ne ta'ofi ai e lēlue kotoa, ko ha kuata maile 'e tolu (kilomita 'e 1.2) hono lōloá, 'oku ne uta ha toni 'e 6,500 (metuliki toni 'e 5,900). Na'e mahino 'aupito he 'ikai leva e lēlue 'o tu'u te'eki ke ne tui'i e kaá, pea ko e me'a ia ne hokó. Me'amālié, he na'e fanongo e kakai 'i he kaá ki he ifi fakatokanga 'a e me'aifi e lēlue pea nau hola mei he kaá ki mu'a pea hoko iá. Lolotonga e talanoa 'a e 'enisinia mo

e 'ōfisa polisi fakatotoló, ne a'u mai ha fefine 'ite'ita kiate kināua. Na'á ne kaihaila na'á ne sio tonu he me'a na'e hokó mo fakamo'oni ne 'ikai ha teitei feinga 'e taha 'a e 'enisinia ke afe kae hao e kaá!

Ne mahino 'aupito kapau na'e lava e 'enisinia 'o afe'i mo mavahe mei he halanga lēlue ke faka'ehi'ehi mei ha fakatu'utāmaki, na'á ne mei mole ai mo e lēlue kotoa 'i ha'ane mafuli pea 'e ta'ofi kiki ai 'a e lēlue. Ko e me'a mālié kiate ia he na'e puke ma'u 'e he pamu 'o e halanga lēlue 'a e va'e 'o e lēlue 'o hoko atu 'ene lele ki he feitu'u ne fakataumu'a ki ai neongo e fakafe'atungia'i hono halá. Ko e me'a mālie foki ia kiate kitautolu kotoá, he 'oku tau 'i ha halanga lēlue, ko e hala 'o e fuakavá na'a tau tukupá ki ai 'i hono papitaiso kitautolu ko e kau mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi Aho Kimui Ní. Neongo te tau ala a'usia ha ngaahi faingata'a 'e ni'ihi 'i he halá, ka 'e pukepuke kitautolu 'e he hala ko 'eni ke hoko atu 'etau fakalakalaka ki hotau iku'anga ta'engatá kapau te tau nofo ma'u ai.

'Oku fakahaa'i mai 'e he me'a-hā-mai 'o e 'akau 'o e mo'ui 'e ala tataki atu kitautolu 'e he nunu'a 'o e fakava'iva'ingá ke mama'o mei he hala 'o e fuakavá. Fakakaukau ki he tataki fakahangan-tonu 'e he va'a ukameá mo e hala fāsi'i mo lausi'i pe hala 'o e fuakavá ki he 'akau 'o e mo'ui, 'a ia ne ma'u kotoa ai e ngaahi tāpuaki ne tokonaki 'e he Fakamo'ui mo 'Ene Fakalelé ki he kau faivelengá. Ne 'i he me'a-hā-mai foki ha vaitafe na'á ne fakafongā'i e 'uli 'o e māmaní. 'Oku fakamatala'i 'e he folofolá ne "tafe atu ia" he halá 'o "ofi" ki he fu'u 'akau, kae 'ikai ki ai. 'Oku fonu

e māmaní ‘i he ngaahi fakahoha’a te ne kākāa’i ‘o a’u pē kiate kinautolu kuo filí, ‘o tupu ai ‘enau fakava’iva’inga ‘i hono mo’ui ‘aki ‘enau ngaahi fuakavá—pea tatakí atu ai kinautolu ‘o ofi ki he fu’u ‘akáu, kae ‘ikai ki ai. Kapau he ‘ikai ke tau tokanga ki hono mo’ui pau ‘aki ‘etau ngaahi fuakavá, ‘e lava ke tatakí atu kinautolu he’etau ngaahi ngāue fakava’iva’inga ki ha ngaahi hala tapu pe ke kau mo kinautolu kuo nau ‘osi hū ki he fale lahi mo ‘ata’ataá. Kapau te tau ta’etokanga, ‘e lava pē ke tau melemo ‘i he ngaahi potu loloto ‘o ha vaitafe ‘uli.¹

‘Oku ‘i ai e founga ke tokanga mo e founga fakava’iva’inga ‘i hono fai e me’a kotoa pē, ‘o kau ai hono mo’ui ‘aki e ongoongoleléi. ‘I he’etau fakakaukau ki he’etau tukupá ki he Fakamo’uí, ‘oku tau tokanga nai pe fakava’iva’inga? Koe-uhí ko hotau natula fakamatelié, ‘ikai ‘oku tau fa’a kumi ‘uhinga nai ‘i hotau ‘ulungāngá, pea tau fa’a pehē ‘oku *‘ikai pau*, ‘etau tō’ongá pe fio e leléi mo ha me’a ‘oku ‘ikai lelei? Ko e taimi pē ‘oku tau pehē ai, “ka neongo ia,” “tuku kehe,” pe “ka” ‘i he muimui ki he ngaahi akonaki ‘a hotau kau takí mo e palōfitá pe tokanga ki hono mo’ui ‘aki e ongoongoleléi, ko hono mo’oni ‘oku tau pehē, “Oku ‘ikai kaunga e akonaki ko iá kiate au.” Te tau lava ‘o kumi e ‘uhinga kotoa te tau lavá, ka ko hono mo’oni ‘oku *‘ikai ha founga totonu ki he faihalá!*

Ko e kaveinga ‘a e to’u tupu ‘o e 2019 ‘oku to’o ia mei he Sione 14:15 ‘a ia ‘oku fakahinohino mai ai e ‘Eikí:

“Kapau ‘oku mou ‘ofa kiate au, fai ‘eku ngaahi fekau.” Kapau ‘oku tau ‘ofa ‘iate Ia ‘o hangē ko ia ‘oku tau talá, he’ikai nai ke te tau lava ‘o fakaha’i e ‘ofa ko iá ‘aki ‘etau tokanga ange ‘i hono mo’ui ‘aki ‘Ene ngaahi fekaú.

‘Oku ‘ikai ‘uhinga e tokanga ke mo’ui ‘aki e ongoongoleléi ke fu’u faka-‘ei’eiki pe hikisia ai. Ko hono ‘uhingá ke taau ‘etau ngaahi fakakaukau mo e ‘ulungāngá mo ha kau ākongá ‘a Sisū Kalaisi. ‘I he’etau fakalaululoto ki he faikehekehe ‘i he tokangá mo e fakava’iva’ingá ‘i hono mo’ui ‘aki e ongoongoleléi, ko ha ngaahi fakakaukau ‘eni ke tau vakai ki ai:

‘Oku tau tokanga nai ‘i he’etau moihū he Sāpaté pea ‘i he’etau teuteu ke ma’u e sākalamēnití he uike takitaha?

‘E lava nai ke tau toe tokanga ange ‘i he’etau lotú mo e ako folofolá pe kau longomo’ui atu ki he *Ha’u ‘o Muimui ‘Iate Au—Ma’á e Fakafo’ituituí mo e Ngaahi Fāmili?*

‘Oku tau tokanga nai ‘i he’etau moihū he tempalé pea ‘oku tau tokanga nai mo mo’ui pau ‘aki e ngaahi fuakava kuo tau fai ‘i he papitaisó mo e tempalé fakatou’osi? ‘Oku tau tokanga nai ki hotau fōtungá mo teunga tāú, tautautefito ki he ngaahi feitu’u mo e tūkunga toputapú? ‘Oku tau tokanga nai ki he founga ‘oku tau tui ai e teunga tempale toputapú? Pe ‘oku pule’i nai ‘e he ngaahi ākenga ‘o e māmaní ia ha tō’onga fakava’iva’inga ange?

‘Oku tau tokanga nai ki he’etau founga ngāue fakaetauhi ki he ni’ihi kehé pea ki he’etau founga fua fatongia ‘i he Siasí, pe ‘oku ‘ikai ke tau mahu’ingá ia pe fakava’iva’inga ‘i hotau fatongia ke ngāué?

‘Oku tau tokanga pe fakava’iva’inga nai ‘i he me’a ‘oku tau laú mo e me’a ‘oku tau mamata ai he TV. mo ‘etau ngaahi me’angāue faka’ilekitulōnika to’oto’o? ‘Oku tau tokanga nai ‘i he’etau leá? Pe ‘oku tau ta’etokanga ‘o tali e kapekapé mo e lea koví?

‘Oku ‘i he tohitufa *Ki Hono Fakamālohia e Tō’u Tupú* ha ngaahi tu’unga mo’ui te nau ‘omi ha ngaahi tāpuaki lahi pea tokoni’i kinautolu ke nofo he hala ‘o e fuakavá kapau ‘e muimui pau ki ai. Neongo ne hiki ia ke ‘aonga ki he

to’u tupú, ka ‘oku ‘ikai ke ta’e mahu-‘inga ai e ngaahi tu’unga mo’ui ‘i he’etau hiki mei he ngaahi polokalama ‘a e Kau Finemuí mo e Kau Talavou. ‘Oku ‘aonga ia kiate kinautolu kotoa, he taimi kotoa pē. ‘E lava ‘e hono toe vakai’i ‘o e ngaahi tu’unga mo’ui ko ‘eni ke ue’i ha ngaahi founga kehe te tau lava ai ‘o toe tokanga ange ‘i he’etau mo’ui ‘aki e ongoongoleléi.

‘Oku ‘ikai ke tau tukuhifo ‘etau tu’unga mo’ui ke tali kinautolu ‘e he ni’ihi kehé pe fakafiemālie’i ha taha kehe. Ko ha kau ākongá kinautolu ‘a Sisū Kalaisi, pea ‘i he’ene peheé, ‘oku tau hiki hake e ni’ihi kehé, ‘ohake kinautolu ki ha tu’unga mā’olunga mo mā’oni’oni ange ‘a ia te nau lava ai foki ‘o ma’u ha ngaahi tāpuaki lahi ange.

‘Oku ou fakaafe’i kotoa kinautolu ke tau fekumi ki he fakahinohino ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ke ‘ilo’i e ngaahi liliu ‘oku fie ma’u ke fakahoko ‘i he’etau mo’ui kae lava ke fenāpasi lelei ange mo ‘etau ngaahi fuakavá. ‘Oku ou tapou atu foki ke ‘oua te mou fakaanga’i e ni’ihi kehé ‘oku nau fononga ‘i he hala tatau ko ‘eni. “He ‘oku ‘a’aku ‘a e fakamāú, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.”” ‘Oku tau takitaha foua e hala ki he tupulakí mo e liliú.

‘Oku ou mālie’ia he talanoa ‘i he Tohi ‘a Molomoná kau ki he kau ‘Amalekai ne nau hē mei he mo’oni. Ne nau ‘ai ha faka’ilonga kulokula pau ‘i honau la’é ke fakamahino ki he taha kotoa ‘e sio ki ai ne ‘ikai ha’anau toe kaunga kia Sisū Kalaisi mo Hono Siasí.³ ‘I hono fehanga’ingá, ‘oku fēfē ‘etau faka’ilonga’i kinautolu ko e kau ākongá ‘a Sisū Kalaisi? ‘E faingofua nai ki he ni’ihi kehé ke mamata ki Hono tataú ‘i hotau fofongá mo ‘ilo’i ‘a ia ‘oku tau fakafofongá ‘i he’etau fakafōtungá lelei?

‘I he’etau hoko ko e kakai ‘o e fuakavá, ‘oku ‘ikai fie ma’u ia ke tau fepulungaki mo e toenga ‘o e māmaní. Kuo ui kinautolu ko “ha kakai makehe”⁴ he toki fakahikihiki mo’oni ia! ‘I he fakaututu ange hono tali ‘e he ivi takiekina ‘o e māmaní e koví, kuo pau ke tau faifeinga ‘i he faivelenga kakato ke tu’u ma’u ‘i he hala ‘okú ne tatakí kinautolu ki hotau Fakamo’uí, ‘o fakalalahi ange e vā mama’o ‘i hono mo’ui ‘aki e fuakavá mo e ngaahi ivi takiekina ‘a e māmaní.

‘Oku ou ‘ilo’i ‘i he’etau fakakaukau ki hono ma’u ‘o e fiefia ‘oku tu’uloá, ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a ‘e ‘ikai ke tau fakapapau’i. Kuo pau ke hoko mai e ngaahi ‘ao fakapo’ulí ‘i he’etau fononga he hala ‘o e fuakavá. ‘E lava ‘e he ngaahi ‘ahi’ahí mo e fakava’iva’i- ngá ke ne afe’i fakaooloo kitautolu mei hotau halá ki he fakapo’ulí ‘o e māmani ‘o mavahe mei he hala ‘o e fuakavá. ‘I he ngaahi taimi ‘e ala hoko ai ‘ení, kuo na’ina’i mai hotau palōfita ‘ofeina ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní, ke tau foki ki he hala ‘o e fuakavá pea fai ia ke vave. ‘Oku ou hounga’ia mo’oni ‘i he me’a’ofa ‘o e fakatomalá pea mo e mālohi ‘o e Fakalelei ‘a hotau Fakamo’uí.

‘Oku ‘ikai malava ke tau mo’ui haohaoa. Ko e tangata pē ‘e toko taha na’e lava ke mo’ui haohaoa lolotonga e nofo ‘i he māmani tilesitiale ko ‘ení. Ko Sisū Kalaisi ia. Neongo ‘oku ‘ikai ke tau haohaoa kāinga, ka te tau lava pē ‘o mo’ui taau: taau ke ma’u e sākalamēnití, taau ke ma’u e ngaahi tāpuaki fakatemipalé, pea taau ke ma’u e fakahā fakafo’ituituí.

Ne fakamo’oni e Tu’i ko Penisi- maní ki he ngaahi tāpuaki mo e fiefia ‘oku ma’u ‘e kinautolu ‘oku muimui tokanga ki he Fakamo’uí: Pea ko e tahá ‘oku ou loto ke mou fakakaukau ki he tu’unga monū’ia mo fakafiefia ‘o kinautolu ‘oku tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá. He vakai, ‘oku nau monū’ia ‘i he me’a kotoa pē, ‘a e me’a fakamā- maní mo e fakalaumālié fakatou’osi; pea kapau te nau kātaki ‘i he tui faive- lenga ‘o a’u ki he ngata’angá ‘e ma’u hake ‘a kinautolu ki he langí koe’uhi ke nau nofo mo e ‘Otuá ‘i he tu’unga fiefia ‘oku ‘ikai hano ngata’anga.”⁵

‘E lava nai ke fakatau mai e fiefiá ‘aki ha \$15.00? ‘Ikai, he ‘ikai lava. ‘Oku toki ma’u pē e fiefia ‘oku tolonga mo tu’uloá ‘i he tokanga mo e fakatau- mu’a ke mo’ui ‘aki e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai 1 Nifai 8:15.
2. Molomona 8:20.
3. Vakai, ‘Alamá 3:4.
4. 1 Pita 2:9.
5. Mōsaia 2:41.

FAI 'E 'ELETĀ BROOK P. HALES
'O e Kau Fitungofulú

Ngaahi Tali ki he Lotú

‘Oku ‘afio’i kitautolu ‘e he Tamaí mo ‘etau ngaahi fiema’ú, pea haohaoa ‘Ene tokoni’i kitautolú.

Ko ha tokāteline mahu’inga mo faka- nonga ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí ‘a hono ma’u ‘e he Tamai Hēvani ha ‘ofa haohaoa ki He’ene fānaú. Koe’uhí ko e ‘ofa haohaoa ko iá, ‘okú Ne tāpuekina kitautolu ‘o ‘ikai fakatatau pē ki he’etau holí mo e ngaahi fiema’ú, kae fakatatau foki ki Hono poto ta’efakangatangatá. Hangē ko hono fakamatalá’i mahino- ngofua ‘e he palōfita ko Nifai, “Oku ou ‘ilo ‘oku ‘ofa [‘a e ‘Otuá] ki he’ene fānaú.”¹

Ko e konga ‘e taha ‘o e ‘ofa haohaoa ko iá ‘a e kau mai ‘a e Tamai Hēvani ‘i he ngaahi fakaikiiki ‘o ‘etau mo’uí, neongo he ‘ikai ke tau fa’a ‘ilo mo mahino ia kiate kitautolu. ‘Oku tau

fekumi ki he fakahinohino mo e tokoni fakalangi ‘a e Tamaí ‘o fakafou ‘i he lotu fakamaatoato mo e loto mo’oni. ‘I he’etau tauhi ‘etau fuakavá mo feinga ke hoko ‘o hangē ko hotau Fakamo’uí, te tau lava ai ‘o ma’u ma’u pē² e tau- malingi mai ‘a e fakahinohino fakalangi ‘o fakafou ‘i he ivi takiekina mo e ue’i fakalaumālie ‘a e Laumālie Mā’oni’oni .

‘Oku ako’i kitautolu ‘e he folofolá: “He ‘oku ‘ilo ‘e ho’omou Tamaí, ‘i he he’eki ai te mou kole kiate iá, ‘a e ngaahi me’a ‘oku mou masiva aí,”³ pea “oku hā mai ‘a e me’a kotoa pē ki [Hono] matá.”⁴

Ko e palōfita ko Molomoná ko ha sipinga ia ‘o e me’a ni. Ne ‘ikai ke ne

mo'ui ke mamata ki he ola 'o 'ene ngāué. Ka na'e mahino kiate ia ne tataki totonu ia 'e he 'Eikí. 'I he'ene ongo'i ne ue'i fakalaumālie ia ke ne fakakau e 'ū lau'i peleti 'a Nifai'i he'ene lēkōtí, ne tohi 'e Molomona 'o pehē: "Pea 'oku ou fai 'eni koe'uhi ko ha taumu'a fakapotopoto; he 'okú ne fanafana mai kiate au, 'o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino 'a e Lau-mālie 'o e 'Eikí 'a ia 'oku 'iate aú. Pea ko 'eni, 'oku 'ikai te u 'ilo 'a e me'a kotoa pē; ka 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e me'a kotoa pē 'a ia 'e hokó, ko ia, 'okú ne o'i au ke u fai 'o fakatatau ki hono finangaló."⁵ Neongo ne 'ikai 'ilo'i 'e Molomona 'e mole e 'ū lau'i peesi 'e 116 he kaha'ú, ka na'e 'afio'i ia 'e he 'Eikí pea teuteu ai ha hala ke ikuna'i 'aki e fakafē'atungia ko iá ki mu'a 'aupito pea toki hokó.

'Oku 'afio'i kitautolu 'e he Tamai mo 'etau ngaahi fiema'ú, pea haohaoa 'Ene tokoni'i kitautolú. 'Oku fá'a 'omi e tokoni ko iá 'i he taimi pē ko iá pe hili ha taimi nounou mei he'etau kole ki ha tokoni fakalangí. Ko e taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai tali 'etau ngaahi holi angatonu mo vivili tahá 'i he founga na'a tau 'amanaki atu ki aí, ka 'oku tau 'ilo 'oku 'i ai ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga ange 'oku fakatatali mai 'e he 'Otuá. Pea ko e taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai foaki mai 'etau ngaahi holi mā'oni'oni 'i he mo'ui ko 'eni. Te u 'oatu ha talanoa kehekehe 'e tolu ki he ngaahi founga 'e lava ke tali mai ai 'e he'etau Tamai Hēvani 'etau ngaahi kole tāuma'u kiate Iá.

Ne ui homa foha si'isi'i tahá ke ne ngāue fakafaipekau 'i he Misiona Pālesi

Falaniseé. 'I he'ene teuteu ke ngāué, na'a ma 'alu mo ia ke fakatau e ngaahi me'a angamaheni hangē ko e sote, suti, hēkesi, sitōkeni, mo ha kote lōloa. Kae me'a-pangó he ko e kote lōloa na'a ne fie ma'ú ne 'ikai ma'u he lahi na'a ne fie ma'ú he taimi ko iá. Ka neongo ia, ne fakahoko mai 'e he faifakataú 'e lava ke ma'u e koté 'i ha ngaahi uike si'i pea 'e 'oatu ia ki he senitā ako'anga fakafaipekau 'i Polovó ki mu'a pea mavahe homa fohá ki Falaniseé. Na'a ma totongi e koté pea 'ikai ke ma toe fakakaukau ki ai.

Ne hū homa fohá ki he senitā ako'anga fakafaipekau 'i Sune, pea na'e tiliva atu e koté 'i ha ngaahi 'aho si'i pē ki mu'a he 'aho ke mavahe aí 'i 'Aokosí. Ne 'ikai ke ne 'ahi'ahi'i e koté ka ne pelupelu fakavave ia 'o fa'o 'i hono kato valá mo ha ngaahi me'a kehe pē.

'I he hoko mai 'a e fá'hita'u momokó 'i Pālesi, 'a ia ne ngāue ai homa fohá, na'a ne tohi mai kuó ne to'o hake e koté 'o 'ahi'ahi'i, pea ne 'ilo'i aí 'oku fu'u si'isi'i 'aupito ia. Ne pau ai ke ma toe fakahū atu ha pa'anga makehe ki he'ene 'akauni pangikeé kae lava ke ne fakatau ha kote 'e taha 'i Pālesi, pea na'a ne fai ia. Ne u ki'i ongo'i 'ita peá u tohi atu 'o fekau ia ke ne foaki e 'uluaki koté he 'oku 'ikai lava ke ne faka'aonga' i ia.

Na'a ma toki ma'u kimui e 'imeili ko 'eni meiate ia: "'Oku fu'u momoko 'aupito eni. . . 'Oku hangē ka hū pē e havilí 'i loto 'iate kimauá, neongo 'oku lelei 'aupito pea mamafa hoku kote fo'ou. . . Ne u foaki hoku kote 'e tahá ki ha [faifekau 'e taha 'i homau 'api nofo'angá]

'a ia na'a ne pehē kuó ne lotua ha founga ke ma'u ai hano kote 'oku sai angé. Ko ha papi ului ia 'i ha ngaahi ta'u si'i pē pea ko ia pē mo 'ene fine'eikí . . . pea ko e ongo faifekau na'a na papitaiso iá 'okú na tokoni'i ia 'i he'ene ngāue fakafaipekau, ko ia ai ko e koté ko ha tali ki ha lotu pea na'a ku ongo'i fiefia 'aupito ai."⁶

Ne 'afio'i 'e he Tamai Hēvani ko e faifekau ko 'eni ne ngāue 'i Falaniseé 'i ha maile nai 'e 6,200 (kilomita 'e 10,000) mei hono 'api, te ne fu'u fie ma'u ha kote fo'ou ki ha fá'hita'u momoko 'i Pālesi ka ne 'ikai ma'u 'e he faifekau ko 'eni e pa'anga ke fakatau 'aki iá. Ne 'afio'i foki 'e he Tamai Hēvani 'e ma'u 'e homa fohá mei ha falekolooa vala 'i Polovo, 'Iutā, ha kote 'e fu'u si'isi'i 'aupito. Na'a Ne 'afio'i 'e ngāue fakataha e ongo faifekau ko 'eni 'i Pālesi pea 'e hoko e koté ko ha tali ki he lotu tāuma'u mo loto-fakatōkilalo 'a ha faifekau ne 'i ai ha'ane fiema'u fakavavevave.

Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí:

"'I kai 'oku fakatau 'a e hiki'i manupuna 'e uá 'aki 'a e pa'anga si'i 'e taha? ka 'e 'ikai ha'ana taha 'e tō ki he kekelé ka 'i he loto 'o ho'omou Tamai.

"Ka ko e ngaahi tu'oni lou'ulu 'o homou 'ulú kuo lau kotoa pē.

"Ko ia 'oua 'e manavahē: he 'oku mou mahu'inga hake 'i he fanga hiki'i [manupuna] lahi."⁷

'I ha ngaahi tūkunga kehe 'oku 'ikai tali mai ai 'etau ngaahi holi mā'oni'oni 'i he founga na'a tau 'amanaki atu ki aí, 'e malava ke iku ia 'o 'aonga kiate kitautolu. Hangē ko 'eni, ne taaufehi'a pea meheka e ngaahi ta'okete 'o Siosefa ko e foha 'o Sēkopé 'o a'u ki ha tu'unga na'a nau palani ai ke tamate'i ia. Ka ne nau fakatau ia ko ha pōpula ki 'Isipite.⁸ Kapau ne 'i ai ha taha na'a ne mei ongo'i ne 'ikai tali 'ene ngaahi lotú 'i he founga na'a ne 'amanaki atu ki aí, 'e lava ke pehē ko Siosefa ia. Ka ko hono mo'oni, ne iku e me'a ne ngali ko e ngaahi faingata'a ki ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga kiate ia pea fakahaofi ai hono fāmili mei he fiekaia. Kimui ange 'i he'ene hoko ko ha taki falala'anga 'i 'Isipité, na'a ne pehē ki hono ngaahi tokouá 'i he tui lahi mo e fakapotopoto:

"Pea ko 'eni, 'oua na'a mou mamahi, pe 'ita kiate kimoutolu, koe'uhí ko

ho'omou fakatau au ki hení: he na'e fekau au 'e he 'Otuá, ke u mu'omu'a 'iate kimoutolu ke fakahaofi ho'omou mo'uí.

"He ko hono ua ta'u eni, mo e hōngea 'a e fonuá: pea 'oku toe 'a e ta'u 'e nima e 'ikai 'i ai ha tōta'u pe ko e ututa'u.

"Pea na'e fekau au 'e he 'Otuá ke mu'omu'a 'iate kimoutolu ke fakamo'ui homou hakó 'i māmani, ke fakahaofi ho'omou mo'uí, 'i he fakamo'ui lahi.

"Pea ko 'eni na'e 'ikai ko kimoutolu na'e fekau au ki hení, ka ko e 'Otuá."

Lolotonga 'ene 'i he 'univēsítí, ne tali ai hoku foha lahi tahá ki ha ngāue fakataimi 'a ia ne fiema'ua 'e he fānau akó he 'e lava ke ma'u ai ha ngāue tu'u ma'u mo lelei hili e faka'osi akó. Na'á ne ngāue mālohi 'i he ngāue ma'a e fānau akó ko 'ení 'i ha ta'u 'e fā, ma'u ha tu'unga fakako mā'olunga, pea na'e faka'apa'apa 'i ia 'e hono ngaahi kaungā ngāue mo e kau supavaisá. 'I he faka'osinga hono ta'u faka'osí, ne hangē na'e 'osi fokotu'utu'u pē ia mei langi (ko e anga ia e fakakaukau homa fohá), 'o 'atā ai ha lakanga tu'u ma'u pea ko ia ne fika 'uluaki he kau kumi ngāue, pea ne 'i ai e faka'ilonga mo e 'amanaki ko ia te ne ma'u e ngāue.

Ka na'e 'ikai ke ne ma'u ia. Ne 'ikai mahino ia kiate kimautolu kotoa. Kuó ne mateuteu 'aupito, na'e lelei mo 'ene 'initaviú, ko ia ne tu'unga fakako mā'olunga tahá, pea kuó ne ako 'i he 'amanaki lelei mo e fakatu'amelie! Na'á ne loto mamahi pea loto fo'i, pea 'ikai mahino kiate kimautolu 'a e 'uhinga ne 'ikai ke ne ma'u ai e ngāue. Ko e hā kuo lí'ekina ai ia 'e he 'Otuá 'i he'ene holi mā'oni'oni?

Ne toki hā mahino 'aupito e talí hili ha ngaahi ta'u si'i mei ai. Kapau na'á ne ma'u e ngāue na'á ne faka'amua hili e faka'osi akó, he 'ikai te ne ma'u e faingamālie mahu'inga mo liliu mo'ui ko 'eni kuo hoko ko hano tāpuaki 'aonga mo ta'engatá. Ne 'afio'i 'e he 'Otuá e ngata'angá mei he kamata'angá ('o hangē ko ia 'okú Ne fakahoko ma'u peé), pea 'i he tūkunga ko 'ení, 'oku tali 'ikai mai ki ha ngaahi lotu mā'oni'oni lahi, koe'uhí ko ha ola 'oku toe mahulu hake ai.

Pea ko e taimi 'e ni'ihí, 'oku 'ikai 'omi 'i he mo'ui ko 'ení e tali ki he lotu kuo tau fekumi angatonu, vivili, mo fakamātoato ki aí.

Ne fanau 'i 'a Sisitā Petilisa Pākinisoni 'oku lelei pē 'ene vakaí, ka ne kamata ke po'uli hono fofongá 'i hono ta'u fitú. 'I hono ta'u hivá, ne kamata ke ako 'a Peti 'i he Ngaahi 'Apiako 'Iutā ki he Tulí mo e Kuí 'i 'Okiteni, 'i 'Iutā, ma'a e maile nai 'e 90 (kilomita 'e 145) mei hono 'apí 'o fiema'u ai ke ne ako nofoma'u—pea kau ai 'ene a'usia e ta'elata kotoa 'e a'usia 'e ha ki 'i ta'u hiva.

'I hono ta'u 11 ne 'ikai ke ne toe lava 'o sio. Ne foki 'osi 'a Peti ki 'apí 'i hono ta'u 15 ke ako 'i he 'apiako mā'olunga 'i hono koló. Na'á ne hoko atu ki he 'univēsítí pea ma'u hono mata'itohi 'i he ngaahi faingata'a fakaesino he fetu'utakí mo e ako faka'atamaí, pea hili ha'ane fefa'uhi mo e veiveiua 'a e kau 'ōfisa fai lesisita ki he akó, na'á ne hoko atu ki ha 'univēsiti mā'olunga ange 'o fakakakato hono mata'itohi M.A 'i he ngaahi faingata'a 'o e fetu'utakí. 'Oku lolotonga ngāue 'a Peti he taimí ni mo ha fānau ako kei lautohi si'i 'e toko 53 pea ko ha supavaisa ia ki ha kau ngāue

ki he founga 'o e leá 'e toko fā. 'Oku 'i ai pē hono 'apí mo 'ene me'alele, 'a ia 'oku faka'uli ai hono ngaahi kau-ngāme'á mo e fāmílí 'i he taimi 'oku fie ma'u ai 'e Peti ke fefononga'akí.

'I hono ta'u 10, ne fakataimi-tēpile 'i 'a Peti ki ha toe faito'o ke tokoni 'i e hōloa 'o 'ene vakaí. Ne talaange ma'u pē he'ene ongomātu'a e me'a fakafaito'o 'e pau ke hokó, ka ne 'ikai ke na talaange kiate ia e founga fakafaito'o ko 'ení. 'I he taimi ne talaange ai kiate ia 'e he ongomātu'a kuo fakataimi-tēpile 'i e faito'ó, ne fakamatala 'a e fine'eikí 'o pehē: "fu'u kovi 'aupito" 'a Peti. Ne lele 'a Peti ki he loki 'e tahá ka na'á ne toe foki mai 'o kaila faka'ita ange ki he'ene ongomātu'a, "Te u talaatu 'eni. 'Oku ou 'ilo'i ia, 'oku 'afio'i ia 'e he 'Otuá, pea 'oku totonu ke mo 'ilo'i ia. Te u kui 'i he toenga 'o 'eku mo'uí!"

'I he ngaahi ta'u si'i kuohilí, ne fononga ai 'a Peti ki Kalefōnia ke 'a'ahi ki hono fāmili aí. Lolotonga 'ene 'i tu'a mo hono fakafotu ta'u tolu, na'á ne

pehē ange ki ai, “E Peti, ko e hā ‘oku ‘ikai ke ke kole ai ki he Tamai Hēvaní ke ne ‘oatu ha mata fo‘ou? He kapau te ke kole ki he Tamai Hēvaní, te Ne foaki atu ha fa‘ahinga me‘a pē ‘oku ke fie ma‘u. Ko ho‘o kole pē ki ai.”

Ne pehē ‘e Peti na‘á ne fu‘u ‘ohovale ‘i he fehu‘i ka na‘á ne tali ange, “Oku ‘i ai pē taimi ‘e ni‘ihi ‘oku ‘ikai ke pehē e ngāue ‘a e Tamai Hēvaní. ‘Okú Ne fie ma‘u he taimi ‘e ni‘ihi ke ke ako ha me‘a, ko ia ai ‘oku ‘ikai ke ne foaki atu e me‘a kotoa pē ‘okú ke fie ma‘ú. ‘Oku fie ma‘u ke ke tatali he taimi ‘e ni‘ihi. ‘Oku ‘afio‘i ‘e he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi e me‘a lelei taha ma‘atautolu mo e me‘a ‘oku tau fie ma‘ú. Ko ia ai, he ‘ikai te Na ‘oatu e me‘a kotoa pē ‘okú ke fie ma‘ú he taimi pē ‘okú ke fie ma‘u ai iá.”

Kuó u maheni mo Peti ‘i ha ngaahi ta‘u lahi peá u talaange kiate ia kimuí ni mai ‘oku ou sai‘ia ‘i he‘ene fiefia ma‘u pē mo to‘o pē e me‘a ‘oku lelei. Na‘á ne tali mai, “Kuo te‘eki ai ke ke ‘i ‘api mo au, ‘ikai ko ia? ‘Oku ‘i ai pē ha ngaahi taimi ‘oku ‘ikai lelei. Kuo fa‘a tōtu‘a ha‘aku foua ha loto-mafasia hulufau, pea kuó u fa‘a lahi ‘eku tangí. Ka neongo iá, na‘á ne tānaki mai, “Talu mei he taimi ne kamata ke po‘uli ai hoku fofongá, ne ngalikehe, ka ne u ‘ilo‘i ne ‘iate au mo hoku fāmilí ‘a e Tamai Hēvaní mo e Fakamo‘uí. Na‘a mau fakahoko ia ‘i

he founga lelei taha te mau lavá, pea ‘i he anga ‘o ‘eku fakakaukaú, na‘a mau fakahoko ia ‘i he founga totonú. Kuó u hoko ko ha tokotaha lavame‘a fe‘unga, pea ko hono fakalukufuá kuó u hoko ko ha tokotaha fiefia. ‘Oku ou manatu ‘i Hono to‘ukupú ‘i he me‘a kotoa pē. Kiate kinautolu ‘oku nau fehu‘i mai pe ‘oku ou ‘ita nai koe‘uhi ko ‘eku kuí, ‘oku ou tali ange: ‘Ko hai te u ‘ita ki aí? ‘Oku ou foua ‘eni mo e Tamai Hēvaní; ‘oku ‘ikai ke u tuenoa. ‘Okú Ne kau mo au he taimi kotoa pē.”

‘I he tūkunga ko ‘ení, he ‘ikai lava ke toe mamata ‘a Peti ‘i he mo‘ui ko ‘ení. Ka ko ‘ene motó ‘a ia na‘á ne ako mei he‘ene tangata‘eiki ko e “E mole atu pē mo ‘eni.”¹⁰

Na‘e pehē ‘e Palesitani Heneli B. ‘Aealingi, “Oku ‘afio‘i koe ‘e he Tamai ‘i he momeniti ko ‘ení, ‘afio‘i ho‘o ngaahi ongó, mo e ngaahi fie ma‘u fakalaumālie mo fakatu‘asino ‘a e kakai kotoa pē ‘oku mou feohí.”¹¹ ‘E lava ke ma‘u e mo‘oni ma‘ongo‘onga mo fakanonga ko ‘ení ‘i he ngaahi a‘usia ‘e tolu kuó u lau ki aí.

Kāinga, ko e taimi ‘e ni‘ihi ‘oku ‘ikai tali vave mai ‘etau ngaahi lotú ‘aki e ola na‘a tau ‘amanaki atu ki aí. ‘Oku ‘ikai tali ‘etau ngaahi lotú he taimi ‘e ni‘ihi ‘i he founga na‘a tau ‘amanaki atu ki aí, ka ‘oku tau ako ‘i he ta‘au ‘a e taimí kuo teuteu ‘e he ‘Otuá ma‘atautolu ha

ngaahi tāpuaki ma‘ongo‘onga ange ‘i he me‘a na‘a tau tomú‘a fakakaukau ki aí. Pea ko e taimi ‘e ni‘ihi he ‘ikai ‘omi ‘e he ‘Otuá ‘etau ngaahi tautapa angatonú ‘i he mo‘ui ko ‘ení.¹² Hangē ko e lea ‘a ‘Ele-tā Niila A. Mekisuelé, “Oku kau foki ‘i he tuí ‘a e falala ki he taimi ‘a e ‘Otuá.”¹³

‘Oku tau ma‘u e fakapapau ‘e tāpuaki‘i kitautolu ‘e he Tamai Hēvaní ‘i He‘ene founga pea ‘i Hono taimí mo fakalelei‘i ‘etau ngaahi hoha‘á, fakamaau ta‘etotonú, mo e siva e ‘amanakí.

Ne lea ‘aki ‘eni ‘e he Tu‘i ko Penisi-maní: “Pea ko e tahá, ‘oku ou loto ke mou fakakaukau ki he tu‘unga monū‘ia mo fakafiefia ‘o kinautolu ‘oku tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá. He vakai, ‘oku nau monū‘ia ‘i he me‘a kotoa pē, ‘a e me‘a fakamāmani mo e fakalaumālié fakatou‘osi; pea kapau te nau kātaki ‘i he tui faivelenga ‘o a‘u ki he ngata‘angá ‘e ma‘u hake ‘a kinautolu ki he langí koe‘uhi ke nau nofo mo e ‘Otuá ‘i he tu‘unga fiefia ‘oku ‘ikai hano ngata‘anga. ‘Oiauē manatu, manatu ‘oku mo‘oni ‘a e ngaahi me‘á ni; he kuo folofola ‘aki ia ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá.”¹⁴

‘Oku ou ‘ilo‘i ‘oku fanongo e ‘Otuá ki he‘etau ngaahi lotú.¹⁵ ‘Oku ou ‘ilo‘i ‘i He‘ene hoko ko ha Tamai ‘ofa mo tokai-ma‘angá, ‘okú Ne tali haohaoa ‘etau ngaahi lotú ‘o fakatau ki Hono poto ta‘efakangatangá, pea ‘i ha ngaahi founga ‘e iku ke ‘aonga pea tāpuekina ai kitautolu. Ko ‘eku fakamo‘oní ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U-ANGA FAKAMATALÁ

- 1 Nifai 11:17; vakai foki, 1 Sione 4:8.
- 2 Vakai, Russell M. Nelson, “Fakahā ma‘á e Siasí, Fakahā ki He‘etau Mo‘uí,” *Liahona*, Mē 2018, 93–96.
- 3 Mātiu 6:8.
- 4 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:2.
- 5 Ngaahi Lea ‘a Molomona 1:7.
- 6 Fetohi‘aki fakatāutaha.
- 7 Mātiu 10:29–31.
- 8 Vakai, Sēnesi 37:20, 26–28.
- 9 Sēnesi 45:5–8.
- 10 Mei ha ‘initavii fakafo‘ituitui mo Petilisa Pākinisoni he ‘aho 10 ‘o Tisema, 2018.
- 11 Henry B. Eyring, “Ke ‘Iate Kimoutolu ‘a Hono Laumālié,” *Liahona*, Mē 2018, 86–89.
- 12 Vakai, Jeffrey R. Holland, “An High Priest of Good Things to Come,” *Liahona*, Jan. 2000, 42–45.
- 13 Neal A. Maxwell, “Lest Ye Be Wearied and Faint in Your Minds,” *Ensign*, May 1991, 90.
- 14 Mōsaia 2:41.
- 15 Vakai, “Power of Prayer,” mormon.org/beliefs/power-of-prayer.

FAI 'E 'ELETĀ DIETER F. UCHTDORF
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngāue Fakafaifekāú: Ko Hono Vahevahe e Me'a 'I ho Lotó

Neongo pe ko fē ha feitu'u 'i he māmaní 'okú ke 'i ai, 'oku lahi 'aupito e ngaahi faingamālie ke vahevahe ai e ongoongo fakafiefia 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

'I he māhina kuo 'osí ne fakaafé'i 'e hotau palōfita 'ofeina ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní á e Toko Hongofulu Mā Uá, ke folau fakataha mo ia ki hono fakatapui 'o e Temipale Loma, 'Italí. Lolotonga 'emau folau ne u fakakaukau ki he fononga 'a e 'Aposetolo ko Paulá. Na'e 'aho 'e meimei 40 e fononga mei Selusalema ki Loma 'i hono taimí. Ka 'i he taha 'o e ngaahi vakapuna 'oku ou sai- 'ia taha ai he 'aho ní, 'oku houa pē 'e 3.

'Oku tui e kau mataotao faka-Tohitapú na'e 'i Loma 'a Paula he taimi na'á ne hiki ai e ní'ihí 'o 'ene ngaahi tohí, 'a ia ko ha ki ia ki hono fakamālohia 'o e Siasí he kuonga ko iá 'o hangē pē ko e 'aho ní.

Ne maheni lelei 'a Paula mo e kāingalotu kehe 'o e Siasí he kuonga mu'á, 'a e *Kāingalotu Kimu'á* mo e feilaulaú. Ne tokolahi ha ní'ihí ne fakatanga'i pea a'u ai pē 'o maté.

Ne toe foua foki 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi ne toe fakafoki maí,

'a e *Kāingalotu 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní* ha ngaahi fakatanga kehekehe 'i he ta'u 'e 200 kuohilí. Neongo e fakatanga ko iá kuo hokohoko atu e tupulaki 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea 'oku 'i

he feitu'u kotoa 'o e māmaní (mahalo pē koe'uhi ko e fakatanga ko iá).

'Oku Kei Lahi Ha Me'a ke Fai

Neongo ia, kimu'a pea fai ha'atau katoangá, mo fakafiefia'i 'etau lavame'a mahu'ingá 'e lelei ke tau 'ai ke matu'aki mahino e tupu 'a e Siasí mo hono mahu'ingá.

'Oku meimei ke toko 7.5 piliona e kakai 'i he māmaní, 'o fakahoa ki he kāingalotu 'e toko 16 miliona 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní—ko ha tākanga matu'aki tokosi'i mo'oni.¹

Ka 'oku holo e tokolahi 'o e kau tui faka-Kalisitiané 'i he ngaahi kongá 'e ní'ihí 'o e māmaní.²

Na'a mo e Siasí 'o e 'Eikí kuo fakafoki maí—neongo 'oku kei hokohoko e tupu 'a e tokolahi fakalukufua 'a e kāingalotú—'oku fu'u tokolahi ha kāingalotu 'oku 'ikai ke nau ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e kau mai ma'u pē ki he Siasí.

'I hono fakalea 'e tahá, tatau ai pē pe ko e fē ha feitu'u 'okú ke 'i ai 'i he māmaní, 'oku lahi e ngaahi faingamālie ke vavhevahe ai e ongoongo fakafiefia³ 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi ki he kakai te ke fetaulaki, ako, nofo fakataha pe ngāue mo feohi fakataha mo iá.

'I he ta'u kuohilí, ne u ma'u ha faingamālie faka'ofó'ofa ke kau mo'oni 'i he ngaahi 'ekitiviti ngāue fakafaifekau fakamāmanilahi 'o e Siasí. Ne u fa'a fakalaululoto mo lotua e fekau mahu'ingá 'a e Fakamo'uí ki He'ene kau ākongá—kitautolu, 'Ene fānaú—ke "alu 'a kimoutolu, 'o fakalotu 'i 'a e ngaahi pulé'anga kotoa pē, 'o papitaiso 'a kinautolu 'i he huafa 'o e Tamaí, mo e 'Aló, mo e Laumālie Mā'oni'oni."⁴

Ne u fefauhi lahi 'aupito e fehu 'i "Ko e hā ha founga te tau lava ai ko ha kāingalotu mo ha kau ākongá 'a Kalaisi, 'o fakakato e fekau ma'ongo'onga ko iá 'i he'etau ngāue faka'ahó, 'aki hotau lelei tahá?"

'Oku ou fakaafé'i atu koe he 'ahó ní ke ke fakalaululoto ki he fehu'i tatau 'i ho lotó mo e 'atamaí.⁵

Ko ha Me'a'ofa ki he Ngāue Fakafaifekāú

Kuo laui ta'u hono fakamamafa'i 'e he kau taki 'o e Siasí e fekau mahino

ko ia “Ko e mēmipa kotoa pē ko e faifekau!”⁶

Kuo vevekeveke mo fiefia e kāingalotu ko ia ‘o e Siasí ‘o Sisū Kalaisí—‘i he kuohilí mo e lolotongá ni—ke vahevahe e ongoongoleléi ki he kaungāme‘a mo e maheni. ‘Oku nau fakamo‘oni kia Sisū Kalaisí, pea ‘oku nau loto mo‘oni ke a‘usia ‘e he ni‘ihi kehé e fiefia tatau kuo nau ma‘u ‘i he ongoongolelei ‘o e Fakamo‘ui.

‘Oku ‘i ai ha ni‘ihi he kāingalotu ‘o e Siasí ‘oku nau ma‘u e me‘afoaki ko ‘eni. ‘Oku nau sai‘ia he hoko ko ha kau fakafongā ‘o e ongoongoleléi. ‘Oku nau ngāue mālohi mo fiefia pea tatakai e ngāue ko ha kāingalotu ngāue fakafafekau.

Ka neongo ia, ‘oku ‘i ai hatau ni‘ihi ‘oku kei fakatoupikoi pē. ‘I he taimi ‘oku alea‘i ai e ngāue fakafafekau ‘i he ngaahi fakataha ‘a e Siasí, ‘oku punou honau ngaahi ‘ulú kae ‘oua kuo puli he ‘otu seá, tukutaha honau fofongá he folofolá pe kuikui ‘o fakalaululoto ke ‘oua na‘a sio ki he kāingalotu kehé.

Ko e hā ‘oku pehē aí? Mahalo pē ‘oku tau ongo‘i halaia ‘i he ‘ikai ke fai ha ngāue lahi ange ki hono vahevahe ‘o e ongoongoleléi. Mahalo ‘oku ‘ikai ke tau ongo‘i pau‘ia ki he anga hono fai

ia. Pe ‘oku tau manavasi‘i ke fai ha me‘a he ‘ikai ke tau ongo‘i fiemālie ai.

‘Oku mahino ‘eni kiate au.

Kae manatu‘i ne ‘ikai ke fie ma‘u ‘e he ‘Eikí ia ha taukei, pe ngāue fakafafekau ‘oku ta‘e-hano-mele. Ka, “‘oku fie ma‘u ‘e he ‘Eikí ‘a e loto mo e ‘atamai fie faí.”⁷

Kapau kuó ke fakahoko fiefia ho‘o ngāue faka-fafekau, kātaki ‘o hoko-hoko atu, pea hoko ko ha sipinga ki he ni‘ihi kehé. ‘E tāpuekina koe ‘e he ‘Eikí.

Ka ‘o kapau, ‘okú ke fakatoupikoi ke vahevahe e pōpoaki ‘o e ongoongoleléi, tuku keu fokotu‘u atu ha me‘a ‘e nima he ‘ikai te ke ongo‘i halaia ai ka ke lava ai ‘o kau ‘i he fekau mahu‘inga ‘a e Fakamo‘u‘i ki hono tākaki ‘o ‘Isilelí?

Ngaahi Fokotu‘u Faingofua ‘e Nima

‘Uluakí, ‘unu ke ofi ki he ‘Otuá. Ko e ‘uluaki fekau lahi ke ‘ofa ki he ‘Otuá.⁸

Ko e ‘uhinga mahu‘inga ia ‘o ‘etau ‘i he māmaní. ‘Eke pē kiate koe, “‘Oku ou tui mo‘oni nai ki he Tamai Hēvaní?”

“‘Oku ou ‘ofa mo falala kiate Ia?”

Ko ho‘o ofi ange ki he ‘etau Tamai Hēvaní, ko e lahi ange ia ‘a ‘Ene maama mo e fiefia ‘e hā mai meiate koé. ‘E fakatokanga‘i ‘e he ni‘ihi kehé ‘oku ‘i ai ha me‘a makehe mo mahu‘inga ‘oku hā mai meiate koe. Pea te nau fifili leva ki ai.

Uá, fakafonu ‘aki ho lotó ha ‘ofa ki he ni‘ihi kehé. Ko e fekau lahi ‘eni hono uá.⁹ Feinga ke ke vakai mo‘oni ki he taha kotoa pē ‘oku mou feohí ko ha fānau ‘a e ‘Otuá. Ngāue fakatauhī kiate kinautolu—neongo pe ‘oku kau honau hingoá ‘i ho‘o lisi ‘o e ngāue fakatauhī pe ‘ikai.

Kata fakataha mo kinautolu. Fiefia fakataha mo kinautolu. Tangi fakataha mo kinautolu. Faka‘apa‘apa‘i kinautolu. Fakamo‘ui, hiki hake, mo fakamālohia kinautolu.

Feinga ke fa‘ifa‘itaki ki he ‘ofa ‘a Kalaisí pea manava‘ofa ki he ni‘ihi kehé—na‘a mo kinautolu ‘oku angakovi atu kiate koé, ‘oku nau manukia mo loto ke faikovi atu kiate koe. ‘Ofa mo ngaohi lelei‘i kinautolu ko ha fānau ‘a e Tamai Hēvaní.

Tolú, feinga ke fononga he hala fakaākongá. Ko e lahi ange ho‘o ‘ofa ki he ‘Otuá mo ‘Ene fānau, ‘e pehē pē mo ho‘o tukupā ke muimui kia Sisū Kalaisí.

Te ke ako ki He‘ene fongá ‘aki hao keinanga ‘i He‘ene folofolá pea talangofua mo fakahoko e ngaahi akonaki ‘a e kau palōfita mo e kau ‘aposestolo ‘o onopōnī. Te ke tupulaki he ‘ilo‘i fakapapau mo lototo‘a ke muimui He‘ene fongá ‘i ho‘o fetu‘utaki mo e Tamai

Hēvaní ‘aki ha loto fakatōkilalo ‘oku ako’i ngofua.

‘E fie ma’u ke ako e fononga fakākongá he—‘i he ‘aho takitaha, si’i ‘i heni pea si’i ‘i hena, “‘alo’ofa hoko mo e ‘alo’ofa,”¹⁰ “‘otu lea ki he ‘otu lea.”¹¹ Neongo pē ‘e tuai e fakalalakaká he taimi ‘e ni’ihi.

Ka ko e me’a mahu’ingá ke ‘oua te ke fo’i; feinga pē ke ‘ai ke tonu. ‘E a’u pē ki ha tu’unga te ke lelei ange, fiefia ange, mo fakamātoato ange ‘E hoko leva ho’o talanoa mo e ni’ihi kehé kau ki ho’o tuí ko ha me’a angamaheni mo fakanatula. ‘E hoko leva e ongoongoleléi ko ha konga pau mo mahu’inga ‘i ho’o mo’uí, pea ngalikehe ka ta’e talanoa’i ia mo e ni’ihi kehé. Mahalo he ‘ikai ke hoko leva ia he taimi ni—ka ko ha ngāue ia ke fai he toenga ‘o e mo’uí. Ka ‘e hoko ia.

Faá, vahevahe e me’a ‘i ho lotó.

‘Oku ‘ikai ke u kole atu ke ke tu’u he ve’e halá mo ha me’a fakale’olahi ‘o lau mai ha ngaahi veesi mei he Tohi ‘a Molomoná. Ko e me’a ‘oku ou kole atú ke ke kumi ma’u pē ha faingamālie ke vahevahe ai ho’o tuí mo e kakaí ‘i ha ngaahi founa fakanatula mo angamaheni—tatau pē ‘i he fetaulaki tonu pe ‘i he ‘initaneti. ‘Oku ou kole atu ke ke “tu’u ko e kau fakamo’oni”¹² ki he mālohi ‘o e ongoongoleléi ‘i he taimi kotoa pē—pea ka fie ma’u, lea ‘aki ia.¹³

Koe’uhi “ko e ongoongolelei ‘o Kalaisi . . . ko e mālohi ia ‘o e ‘Otuá ki he fakamo’uí,” te ke lava ‘o ma’u ha loto-falala, lototo’a, mo anga fakatōkilalo ‘i ho’o vahevahe iá.¹⁴ ‘Oku hangē ‘oku ‘ikai malava e loto-falala, lototo’á, mo e anga fakatōkilaló ‘o ma’u fakataha he taimi tatau, ka ‘oku malava ia. ‘Oku nau fakahaa’i mai e fakaafe ‘a e Fakamo’uí ke ‘oua ‘e fufuu’i e ngaahi tefito’i mo’oni mo e me’a mahu’inga ‘o e ongoongoleléi ‘i he lalo puhá, kae tuku ke ulu atu ho’o māmá, ke fakalāngilangi’i ‘e ho’o ngaahi ngāue lelei ho’o Tamai he Langí.¹⁵

‘Oku lahi e ngaahi founa angamaheni mo fakanatula ki hono fakahoko ‘ení, mei he ngaahi ngāue faka’aho ‘aki e anga’ofá ki he fakamo’oni fakatautaha he You Tube, Facebook, Instagram, pe Twitter ki he talanoa faingofua mo

e kakai te ke fetaulaki mo iá. ‘Oku tau ako he ta’ú ni ki he Fuakava Fo’ou’i hotau ‘apí mo e Lautohi Faka-Sāpaté. Ko ha faingamālie faka’ofa’ofa ia ke fakaafe’i ho ngaahi kaungāme’á mo e kaungā’apí ki he lotú mo homou ‘apí ke ako ki he Fakamo’uí mo koe. Vahevahe mo kinautolu e Gospel Library app, te nau lava ‘o ma’u ai e *Ha’u ‘o Muimui Tate Au*. Kapau ‘okú ke ‘ilo’i ha kakai kei talavou mo honau fāmílí, ‘oange kiate kinautolu e tohi tufa ko e *Ki Hono Fakamālohia ‘o e Tó’u Túpú* pea fakaafe’i ke nau ha’u ‘o sio ‘i he anga e feinga hotau kakai kei talavou’u ke nau mo’ui ‘aki e ngaahi tefito’i mo’oni ko iá.

Ka ‘eke atu ‘e ha taha fekau’aki mo e fakao’osinga ‘o ho’o uiké, ‘oua ná’a ke toe taimi ‘i hono vahevahe atu e me’a ná’a ke a’usia he lotú. Fakamatala’i ange e fānau ne nau tu’u he lotú ‘o hiva’i fiefia e founa ‘o e feinga ke hangē ko Sisuú. Fakamatala ki he kulupu to’utupu ne faka’aonga’i honau taimi ke tokoni ki he kau vaivai he ngaahi nofo’anga ma’á e kau toulekeleká ke fakataha’i ‘enau hisitōlia fakatāutahá. Fakamatala ki he liliu fo’ou ‘i he taimi-tēpile ‘etau fakataha he ‘aho Sāpaté mo e anga ‘ene tāpuekina ho fāmílí. Pe fakamatala’i e ‘uhinga ‘oku tau fakamamafa’i ai ko e Siasi ‘eni ‘o Sisū Kalaisi ‘o e *Kau Mā’oni’oni*’i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘o tatau pē mo e kāingalotu he Siasi kimu’á ‘a ia ná’e toe ui pē kinautolu ko e *Kau Mā’oni’oni*

Ko e hā pē ha founa ‘e ngali fakanatula mo angamaheni kiate koé, vahevahe ki he kakai e ‘uhinga ‘oku mahu’inga ai kiate koe ‘a Sisū Kalaisi mo Hono Siasí. Fakaafe’i kinautolu ke *“ha’u ‘o mamata.”*¹⁶ Pea poupu’i kinautolu ke *ha’u ‘o tokoni*. ‘Oku lahi e ngaahi faingamālie ki he kakai ke tokoni ai ‘i hotau Siasí.

‘Oua ‘e fakangatangata pē ‘etau lotú ma’á e kau faifekau’u ke nau ma’u ‘a kinautolu kuo filí. Lotua faka’aho ‘aki ho lotó kotoa ke ke ‘ilo ‘a kinautolu ‘e lava ‘o *ha’u mo mamata, ha’u mo tokoni*, pea *ha’u mo nofo ma’u*. Manatu’i ke ke fakakau ma’u mai pē e kau faifekau taimi kakató. ‘Oku nau tatau mo e kau ‘āngeló, ‘o mateuteu ma’u pē ke tokoni!

‘I ho’o vahevahe e ongoongo fakafiefiá, fai ia ‘i he ‘ofa mo e fa’a kātaki.

Kapau ko e taumu’á pē ‘o ‘etau feohi mo e kakai ke vave ha’anau teunga hina ke papitaiso, ta ‘oku hala ‘etau taumu’á.

Mahalo ‘e ‘i ai ha ni’ihi te nau ha’u ‘o mamata pea he ‘ikai pē ke nau teitei kau ki he Siasí; pea ‘e ‘i ai e ni’ihi ‘e toki kau mai ‘i ha taimi kimui ange. Ko e fili ia ‘a kinautolu. Ka ‘oku ‘ikai ke tuku ai ‘etau ‘ofa ‘iate kinautolú. Ka he ‘ikai ke ne to’o ai ‘etau feinga lahi ke hokohoko atu hono fakaafe’i e fakafō’ituituí mo e ngaahi fāmílí ke nau *ha’u ‘o mamata, omi ‘o tokoni*, pea *ha’u ‘o nofo ma’u ‘i he ongoongoleléi*.

Nimá, falala ki he ‘Eikí ke fakahoko ‘Ene ngaahi maná. ‘Ilo’i ‘oku ‘ikai ko ho fatongia ke fakaului e kakai. Ko e fatongia ia ‘o e Laumālie Mā’oni’oni. Ko ho fatongia ke vahevahe e me’a ‘okú ke tui mo ongo’i pea mo’ui ‘aki ma’u pē ho’o tuí.

Ko ia ai, ‘oua te ke ongo’i lotofa’i kapau ‘e ‘ikai tali ‘e ha taha e pōpoaki ‘o e ongoongoleléi’i he taimi ko iá. ‘Oku ‘ikai ko ha fo’ui ia ‘o’ou.

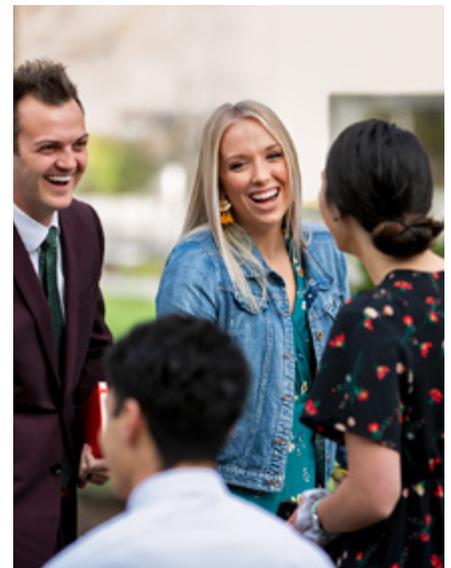
‘Oku ‘i he vā ia ‘o e tokotaha fakafō’ituituí pea mo e Tamai Hēvaní.

Ko ho fatongia ke ‘ofa ki he ‘Otuá pea mo ho kaungā’apí, ko ‘Ene fānau.

Tui, ‘ofa, ngāué.

‘I ho’o muimui he hala ko ‘ení, ‘e fai ‘e he ‘Otuá ha mana ‘iate koe ke tāpuekina ‘aki ‘Ene fānau pelepelengesí.

‘E tokoni e ngaahi fokotu’u ‘e nima ko ‘ení ke fai ‘a e me’a ne fai ‘e he kau ākongá ‘a Sisū Kalaisí talu

mei he kuonga mu'á. 'Oku hoko 'Ene ongoongoleléi mo e Siasí ko ha kongá mahu'inga ho'o mo'uí mo ho tu'ungá pea mo e me'a 'okú ke fai. Ko ia ai, te ke loto ke fakaafé'i e ni'ihi kehé ke nau ha'u 'o mamata pea omi 'o tokoni, pea 'e fai 'e he 'Otuá 'Ene ngāue fakahaofí, pea te nau omi leva 'o nofo ma'u 'i he ongoongoleléi.

Fēfē Kapau 'E Faingata'a Hono Vahevahe 'o e Ongongoleléi?

Mahalo pē te ke fehu'i, "'e fēfē kapau te u fai e me'a kotoa ko 'ení pea 'ikai ke tokanga mai e kakaí ia? Fēfē kapau te nau fakaanga kinautolu ki he Siasí? Fēfē kapau he 'ikai ke nau loto ke mau kei kaungāme'a?"

Mahalo pē 'e hoko ha me'a pehē. Talu me he kuonga mu'á mo hono fá'a fakatanga'i e kau ākongá 'a Sisū Kalaisí.¹⁷ Ne pehē 'e he 'Aposetolo ko Pitá, "Fiefia . . . 'i ho'omou kau 'i he ngaahi mamahi 'a Kalaisí."¹⁸ Na'e fiefia e Kāingalotu ko iá koe'uhí 'kuo nau 'aonga ke [kātekina] 'a e fakamaá koe'uhí ko Hono huafá.¹⁹

Manatu'i, 'oku ngāue e 'Eikí 'i he ngaahi founga 'oku fakamisiteli. Mahalo 'e hoko ho'o tali 'i he anga fakā-Kalaisí ki ha fakafisingá ke fakamolū ai ha loto kuo fefeka.

'I he'eku hoko ko e 'Aposetolo 'a Siisū Kalaisí, 'oku ou tāpuekina kimoutolu 'aki e *loto falala* ke mou hoko ko ha fakamo'oni 'o e tu'unga 'ulungaanga mahu'inga 'o e ongoongoleléi, 'i he *lototo'a* ke 'ilo'i ma'u pē kimoutolu ko ha mēmipa 'o e Siasí 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea *angawaiwai* ke tokoni 'i He'ene ngāue ko hano fakaha'a 'i ia ho'o 'ofa ki he Tamai Hēvaní mo 'Ene fānaú.

Sí'oku ngaahi kaungāme'a 'ofeina, te ke fiefia 'i ho'o 'ilo ko ha kongá mahu'inga koe 'o hono tānaki 'o 'Isileli ne talaki fuoloá, teuteu ki he hā'ele mai 'a Kalaisí 'i he "mālohi mo e nāunau lahi; fakataha mo e kau 'angeló."²⁰

'Oku 'afio'i koe 'e he Tamai Hēvaní. 'Oku 'ofeina koe 'e he 'Eikí. 'E tāpu-aki'i kimoutolu 'e he 'Otuá." 'Okú Ne tu'utu'uni e ngāue ko 'ení. Te ke lava 'o fai 'eni. Te tau lava 'o fakahoko fakataha 'eni.

Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ne mamata e palōfita ma'ongō'onga ko Nifai 'i ha visione ki he mafola e Siasí 'a e Lami 'o e 'Otuá "he funga kotoa 'o e māmaní," ka koe'uhi ko e faiangahala 'i he māmaní ko hono "tokolahí [e] tokosi'i" (1 Nifai 14:12; vakai foki, Luke 12:32).

2. Hangē ko 'ení, mei ha fakatotolo kimui ni 'a e Senitā Fakatotolo Piú ne 'ilo'i ai 'i he 'Junaiteti Siteití, "ko e peseti ko ia 'o e kakai lalahi (ta'u 18 mo motu'a ange) 'oku nau lau ko e kau Kalisitiane kinautolú kuo holo 'aki ia ha meimei peseti 'e valu mo e poini he ta'u pē 'eni 'e fitu, mei he 78.4% 'i he . . . 2007 ki he 70.6% 'i he 2014. 'I he vaha'a taimi tatau pē, ko e peseti ko ia 'o e kakai 'Amelika 'oku 'ikai ke kau ki ha tui fakalotú—'oku lau kinautolu ko e kau ta'e tui 'Otuá, 'ikai tui 'oku mo'ui ha 'Otuá pe "ikai ha me'a tefito"—kuo hiki ia 'aki ha poini ne lahi si'i he onó, mei he 16.1% ki he 22.8%" ("America's Changing Religious Landscape," Pew Research Center, May 12, 2015, pewforum.org/2015/05/12/americas-changing-religious-landscape).
3. 'Oku 'uhinga 'a e fo'i lea *ongongoleléi* ki he "ongongo fakafiefia." Ko e ongoongo fakafiefiá ko e Fakalelei haohaoa na'e fai 'e Sisū Kalaisí ke huhu'i 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá mei he maté pea fakapale'i 'a e tokotaha kotoa pē 'o fakataha ki he'ene ngaahi ngāue. Ne kamata e Fakalelei ko 'ení mo Hono uiui'i mei he maama fakalaumalié, 'o hoko atu 'i He'ene fononga fakamatelié, pea tātuku'aki 'Ene Toetu'u Nāunau'ia. 'Oku ui e lekooti fakatohitapu 'o 'Ene mo'ui fakamatelié, ngāue, mo feilaulau ko e Kosipeli 'o: Mātiu, Ma'ake, Luke, mo Sioné.
4. Mātiu 28:19.
5. "Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku ngaahi kaume'a, 'oku ou tuku 'a e ngaahi leá ni kiate kimoutolu ke mou fakalaululoto ki ai 'i homou lotó" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:62).
"Vakai, 'oku ou pehē kiate koe, kuo pau ke ke fakakaukau'i ia 'i ho 'atamaí; pea kuo pau ke ke toki fehu'i mai kiate au pe 'oku totonu ia, pea kapau 'oku totonu ia te u ngaohi ke māfana 'a ho lotó 'i loto 'iate koe; ko ia, te ke ongo'i 'oku totonu ia" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 9:8).
6. Ne poupuou 'i e Palesitini Tēvita O. Makei e "kāingalotu kotoa pē [ke hoko] ko ha faifekau" 'i he taimi na'á ne tokanga'i ai e Misiona 'Iulopé mei he 1922 ki he 1924, pea na'á ne vahevahe mo e Siasí e pōpoki tatau 'i he konifelenisi lahi 'i he kongá kimu'a 'o e 1952 (vakai, "Every Member a Missionary" Motto Stands Firm Today Church News, Feb. 20, 2015, news.ChurchofJesusChrist.org).
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 64:34.
8. Vakai, Mātiu 22:37–38.
9. Vakai, Mātiu 22:39.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:12.
11. 'Isaia 28:10.
12. Mōsaia 18:9.
13. 'Oku fa'a taku ko e lea 'eni 'a Sangato Falanisisi 'o 'Āsisí; vakai foki, Sione 10:36–38.
14. Loma 1:16.
15. Vakai, Mātiu 5:15–16.
16. Sione 1:46tānaki atu hono fakamamafa'i.
17. Vakai, Sione 15:18.
18. 1 Pita 4:13, English Standard Version; vakai foki, veesi 1–19 ki ha fakamatala lahi ange ki he founga 'oku totonu ke sio ai e kau muimui 'o Kalaisí ki he faingata'a'ia koe'uhi ko e ongoongoleléi.
19. Ngāue 5:41.
20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:44.

FAI 'E PĪSOPE W. CHRISTOPHER WADDELL
Tokoni Ua 'i he Kau Pīsopeleki Pulé

'O Hangē Ko ia Ne Fai 'e Kalaisi

'I he'etau feinga ke ngāue fakaetauhi 'o hangē ko ia na'á Ne fai, te tau ma'u e ngaahi faingamālie ke fakangaloki kitautolu kae hiki hake e ni'ihī kehé.

Fakafuoufua ki he māhina 'e hongofulu mā valū kuo mahili atú 'i he fa'ahita'u fakatōlau 'o e 2017, ne talamai 'e hoku ta'okete ta'u 64 ko Maiká 'okú ne puke 'i he kanisá. Na'á ne talamai foki kuó ne ma'u ha tāpuaki lakanga fakataula'eiki mei he'ene faiako faka'apí pea kuó ne 'osi fepōtalanoa'aki mo 'ene pīsope. Na'á ne toe text mai ha tā 'o e Temipale 'Okalani Kalefōniá ne faitaa'i mei he falemahaki ne fai ai hono faito'ó, pea

tohi mata'itohi lalahi, "Vakai ki he me'a 'oku ou lava 'o sio ki ai mei hoku loki 'i he falemahaki."¹

Na'á ku 'ohovale 'i he'ene fakamatala kau ki he kau faiako faka'apí, ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki, kau pīsope, temipalé 'o hangē ko e fakamatala ki he kanisá. Ko Maiká ko ha taula'eiki 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné, pea ne 'ikai fa'a ma'ulotu 'i ha meimei ta'u 'e 50.

Ne faka'ohovale ki homau fāmilí 'ene tupulaki fakalaumālie pea pehē ki he'ene lototo'a he fefa'uhi mo e kanisá, kae tautefito ki he'ene ngaahi fehu'i kau ki he Tohi 'a Molomoná, mālohi 'o e silá, mo e mo'ui hili e maté. 'I he fakalau mai 'a e māhiná pea mafola e kanisá, ne fie ma'u ha faito'o makehe mo lahi ange kia Maika 'o 'ave ai ki 'Iutá ki he Senitá Kanisā Hanisimani.

Ne taimi nounou pē 'a e tau mai 'a Maiká kuo 'a'ahi atu ki ai 'a Sione Holopuluki ko e taki faifekau 'o e uooti ne ngāue atu ki he falemahaki 'i he feitu'u 'okú ne lolotonga 'i aí. Ne pehē 'e Sione "ne mahino lelei ki ate au ko Maiká ko e foha ia 'o e 'Otuá" pea na'e vave 'ena feohi fakakaungāme'á 'o

hangē pē 'a Sione ia ha tokoua ngāue fakaetauhi 'o Maiká. Ne vave hono faka'afe'i e kau faifekau ke nau 'a'ahi angé ka na'e 'ikai ke loto ki ai hoku ta'okete, kae hili e māhina 'e taha 'ena kaungāme'á ne fakamatala'i 'e Sione kia Maika, 'o pehē "Oku ou tui te ke fiefia 'i ha'o fanongo ki he pōpoaki 'o e ongoongolelé." Ne tali leva e faka'afe' pea 'a'ahi ki ai e ongo faifekau pea toe 'a'ahi atu mo Pīsope Soni Saapa, pea iku 'ena fepōtalanoa'aki ke faifai pea ma'u 'e Maika hono tāpuaki fakapēteliaké hili ha ta'u 'e 57 mei hono papitaisó.

'I he kongā kimu'a 'o Tisema 'o e ta'u kuo 'osí hili ha ngaahi māhina 'o e faito'o ne loto 'a Maika ke ta'ofi hono faito'o 'o e kanisá he na'á ne uestia fakaesino ai, neongo kapau 'e mate ai. Ne talamai 'e he'ene toketa'a 'oku toe pē 'a e māhina nai 'e tolu ke mo'ui ai 'a Maika. Ne kei hokohoko atu ai pē e fehu'i kau ki he ongoongolelé—'a'ahi mo e tokoni 'a hono kau taki lakanga fakataula'eiki fakalotofonuá mo e kaungāme'a 'i he falemahaki. 'I he'emaui ngaahi 'a'ahi kia Maiká, ne mau fa'a sio ki ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná 'oku fakaava 'i he ve'e mohengá 'i he'emaui talanoa ki he Fakafoki Mai 'o e ongoongolelé, ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eiki, ngaahi ouau fakatemipalé, mo e natula ta'engata 'o e tangatá.

'I he kongaloto 'o Tisemá ne pukepūke pē 'e Maika hono tāpuaki fakapēteliaké pea ngali mālohi hono sinó pea hangehangē ka mo'ui 'i ha toe māhina 'e tolu. Ne mau palani ke mau Kilisimasi mo Faka'osita'u fakataha mo ia pea hokohoko atu ai. Ne u ma'u ha telefoni ta'e'amanekina meia Pīsope Saapa he 'aho 16 'o Tisemá, 'o fakahā mai na'á na 'osi 'initaviu mo e palesiteni siteiki 'a Maiká pea 'okú ne taau ke ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, pea kole mai pe te u faingamālie ke kau ange. Ne fakataimi-tēpile'i ke fakahoko e ouaú 'i he 'aho Falaite ko e 21 'o Tisemá.

Ne u 'alu atu mo hoku uaifi ko Kaló he 'aho ko iá ki he falemahaki pea fakafetaulaki'i mai kimaua he feitu'u ofi ki he loki 'oku tokoto ai 'a Maiká 'o talamai kuo tu'u e tā hono mafú. Ne ma hū atu ki he lokí 'oku talitali mai ai 'ene pēteliaké, pīsope, mo 'ene

palesitēni siteikí—peá ne toe ‘ā‘ā hake ‘a Maika. Na‘á ne fakatokanga‘i au mo fakamahino mai ‘oku fanongo lelei mai pē pea ‘oku mateuteu ke ne ma‘u e lakanga fakataula‘eiki. Hili ha ta‘u ‘e nimangofulu hono fakanofo ia ko ha taula‘eiki ‘i he Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné, ne u ma‘u e faingamālie fakataha mo hono kau taki fakalotofonuá, ke foaki e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí mo fakanofo hoku ta‘oketē ki he lakanga ko e kaumātu‘a. Hili ha houa ‘e nima mei ai ne mālōlō ‘a Maika ‘o hū atu he veilí ‘o fe‘iloaki mo ‘ema ongomātu‘á ko ha taha kuó ne ma‘u e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí.

‘I he ta‘u ‘e taha kuohilí ne fai mai ai ‘e Palesitēni Lāsolo M. Nalesoni ha kole kiate kitautolu ke tau tokanga‘i hotau ngaahi tokouá mo e tuofāfiné ‘i ha “founga mā‘olunga mo mā‘oni-‘oni ange.”³ Ne akonaki ‘a Palesitēni Nalesoni ‘i he‘ene lea kau ki he Fakamo‘uí ‘o pehē “koe‘uhi he ko Hono Siasí ‘eni, pea ‘i he‘etau hoko ko ‘Ene kau tamaio‘eikí, te tau ngāue fakaetauhi ki he taha kotoa pē ‘o hangē ko ia na‘á Ne faí. Te tau ngāue fakaetauhi ‘i Hono huafá, ‘aki Hono mālohí mo e mafai pea ‘i He‘ene anga‘ofa angalelei.”⁴

Kuo hoko ha ngaahi ngāue fakafo ko e tali ki he fakaafe ko ia mei he palōfita ‘a e ‘Otuá, ‘o fakahoko e ngāue fakaetauhi ki he toko tahá ‘i he funga ‘o e māmaní, ‘i he ngāue fakataha ‘o fakahoko faivelenga ‘e he kāingalotú honau fatongia ngāue fakaetauhí pea pehē ki ha founga te u ui

ko e ngāue fakaetauhi “fakatu‘upakē” koe‘uhi ne fakahaa‘i ‘e he kakai tokolahi e ‘ofa faka-Kalaisí ‘i ha ngaahi faingamālie ne ta‘e ‘amanekina. Ne fakamo‘oni‘i fakatautaha ‘e homau fāmilí e fa‘ahinga ngāue fakaetauhi ko ‘eni.

Ne fa‘a talaange ‘e Sione, ko e kaungāme‘a, tokoua ngāue fakaetauhi pea mo e palesitēni fakamisiona mālōlō ‘a Maiká, ki he‘ene kau faifekau “kapau ‘oku ‘i ai ha taha ‘i he lisi ‘o kinautolu ‘oku ‘ikai ke fie kau ia ki he Siasí,” ‘oua na‘a fo‘i he ‘a‘ahi ki aí. ‘Oku malava ke liliu e kakai.” Na‘á ne talamai leva kiate kimautolu, “Ne hoko ha fu‘u liliu lahi kia Maika.”⁵ Ne fuofua hoko ‘a Sione ko ha kaungāme‘a ‘o ne fai ma‘u pē ha fakalotolahi mo ha poupu—ka na‘e ‘ikai ngata ‘a ‘ene ngāue fakaetauhí ‘i he ‘a‘ahi fakakaungāme‘á pē. Ne ‘ilo‘i ‘e Sione ‘oku ope atu e ngāue fakaetauhí ‘i he kaungāme‘á he ‘oku fakamā-‘oni‘oni‘i e fakakaungāme‘á ‘i he‘etau ngāue fakaetauhí.

‘Oku ‘ikai ke fa‘a fie ma‘u ia ki ha taha ke puke lahi, ‘o hangē ko hoku ta‘oketē, ‘i ha mahaki fakatu‘utāmaki pea toki fakahoko leva ki ai ha ngāue fakaetauhi. Ko e ngaahi fie ma‘u ko iá ‘oku fakahaa‘i ia ‘i ha ngaahi founga lahi kehekehe. Ko ha mātu‘a taautaha, mātu‘a ‘oku māmālohi, tokotaha kei si‘i ‘oku faingata‘a‘ia, fa‘ē kuo ongosa mo‘oni, sivi‘i ‘o e tuí, pe tu‘unga fakapa‘angá, mo‘ui lelei, pe palopalema he nofo malí—‘oku ‘ikai hano ngata‘anga ‘o e lisí. Neongo ia, hangē ko Maiká,

‘oku malava ke tokoni‘i ha taha pē, he ‘e kei a‘u mai pē e ‘ofa ia ‘a e Fakamo‘uí. ‘Oku ako‘i kitautolu ‘i he uepisaiti ‘a e Siasí ‘i he ngāue fakaetauhí ‘o pehē, “neongo ‘oku lahi e ngaahi taumu‘a ‘o e ngāue fakaetauhí, ka ‘oku totonu ke tataki ‘etau ngaahi feinga ‘i he ngāue fakaetauhí ‘e he holi ke tokoni‘i e ni‘ihi kehé ke nau ma‘u ha ului fakafō‘ituitui ‘oku loloto ange pea hoko ‘o tatau mo e Fakamo‘uí.”⁶ Na‘e fakamatala‘i pehēni ia ‘e ‘Eletā Niila L. ‘Enitaseni:

“‘E lava ‘e ha taha loto lelei ‘o tokoni ke ngaahi ha va‘e me‘alele, ‘ave ha kaungā-loki ki he toketaá, ma‘u me‘atokoni ho‘atā mo ha taha ‘oku lotomamahi, pe malimali mo fakalea ke fakafiefia‘i ha taha.

“Ka ‘e fakanatula pē hono fakalahi atu e ngaahi ngāue tokoni mahu‘inga ko ‘eni, ‘e ha taha ‘oku muimui ki he ‘uluaki fekau.”⁷

‘I he‘etau fakafenāpasi ‘etau ngāue fakaetauhí kia Sisū Kalaisí, ‘oku mahu‘inga ke manatu‘i na‘e mahulu ange ‘Ene feinga ke ‘ofeina, poupu‘i, tokoni‘i mo faitāpuekiná, ‘o laka ia ‘i hono feau ‘o e fie ma‘u vivilí. Na‘á Ne ‘afio‘i mo‘oni ‘enau ngaahi fie ma‘u fakahó peá Ne manava‘ofa ki he‘enau faingata‘iá. ‘I he‘ene fakamo‘ui, fafanga, fakamolemole‘i, mo akonekina kinautolu. Ka na‘e mahulu hake ‘a e me‘a ia na‘á Ne fie ma‘u ke faí, ‘i hono tokangaekina pē ‘o e fie ma‘u vivilí. Na‘á Ne finangalo ke muimui ange e ni‘ihi ne nau feohi mo Iá, ke nau ‘ilo‘i Iá, pea ke nau a‘usia ‘enau taumu‘a fakalangí.⁸

‘I he‘etau feinga ke fakahoko e ngāue fakaetauhí “‘o hangē ko ia na‘á Ne faí,” te tau ma‘u e ngaahi faingamālie ke fakangaloki kitautolu kae hiki hake e ni‘ihi kehé. ‘E lava pē ke ‘ikai fa‘a fakafiemālie ‘a e ngaahi faingamālie ko iá, ‘i hono sivi‘i ‘etau loto holi mo‘oni ke hoko ‘o tatau ange mo e ‘Eikí, ‘a ia ko ‘Ene tokoni ma‘ongo‘onga tahá, ko ‘Ene Fakalelei ta‘e fakangatangata, neongo na‘e ‘ikai ha fakafiemālie ai. ‘Oku fakamanatu mai ‘e he Mātiu vahe 25 ‘a e anga e ongo ‘a e ‘Eikí kiate kitautolú, ‘i he taimi ‘oku tau hangē ai ko Iá te tau ongo‘ingofua e mamahí, faingata‘á mo e pole ‘oku fepaki mo

ha kakai tokolahi ka 'oku 'ikai ke fa'a fakatokanga'i:

"Ha'u 'a kimoutolu, kuo monu'ia he'eku Tamai, 'o ma'u 'a e pule'anga kuo teu mo'omoutolu talu mei he kamata'anga 'o mamani:

"He na'a ku fiekaia, pea na'a mou foaki 'a e me'akai kiate au: na'a ku fieinua, pea na'a mou foaki 'a e inu kiate au: ko e muli au, pea na'a mou fakaafe'i au. . . .

"Pea 'e toki lea 'a e ma'oni'oni, 'o pehe ange kiate ia, 'Eiki, na'a mau mamata kiate koe 'anefe'oku ke fiekaia, pea mau fafanga'i koe? Pe fieinua, pea mau foaki 'a e inu kiate koe?

"Na'a mau mamata kiate koe 'anefe ko e muli, pea mau fakaafe'i koe?

"Pea 'e lea 'a e Tu'i 'o pehe ange kiate kinautolu, Ko 'eku tala mo'oni atu kiate kimoutolu, ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kiji' i si'i hifo 'i hoku kaingani, ko ho'omou fai ia kiate au."¹⁰

'Oku tatau ai pe pe ko e ngae fakaetauhi 'a e kakai tangata pe fafine, pe ko hono 'ilo'i pe ha taha 'oku faingata'ia, 'oku poupu'i mai ke tau fekumi ki he tatakimo e fakahinohino 'a e Laumalié—pea fai leva ha ngae. Mahalo te tau fakakaukau ki he founga lelei taha 'o e ngae, ka 'oku 'afio'i ia 'e he 'Eiki, pea 'e tatakimo e 'etau ngaahi ngae 'e Hono Laumalié. Pea hangē ko Nifai, "na'e tatakimo e he Laumalié, 'o 'ikai tomu'a 'ilo 'a e me'a te [ne] fai,"¹¹ 'e tākiekina kitautolu 'e he Laumalié 'i he'etau feinga ke hoko ko e me'angae 'i he to'ukupu 'o e 'Eiki ke tapingina 'Ene fānau. 'I he'etau fekumi ki he tatakimo e Laumalié mo falala ki he 'Eiki, 'e tuku kitautolu 'i he feitu'u mo e tūkunga te tau lava ai 'o ngae mo tapingina—pea 'i hono fakalea e tahā, ko e ngae fakaetauhi.

'E 'i ai e ngaahi taimi te tau 'ilo'i ai ha fiema'u ka te tau ongo'i ta'e fe'unga ke fai ha ngae, 'o fakakaukau he 'ikai ke fe'unga e me'a te tau foaki. Ke fai 'o hangē ko ia na'a Ne fai,¹² ka neongo iā, ko e ngae fakaetauhi 'o foaki 'a ia 'oku tau malavā pea falala 'e hanga 'e he 'Eiki 'o fakalahi 'etau ngae ke tapingina ai hotau "kaungā fononga he mo'ui fakamatelié."¹³ Ki ha ni'ihī, mahalo ko hono foaki 'o e taimi mo e talēnitī; pea ki ha ni'ihī kehe, mahalo pē

ko ha lea 'ofa pe ko hano fai ha tokoni fakatu'asino. Neongo te tau ongo'i 'oku 'ikai ke fe'unga 'etau tokoni, na'e vahevahe 'e Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi ha tefito'i mo'oni mahu'inga 'o fekau'aki mo e "me'a iiki mo faingofuā." Na'a ne akonaki ko e ngae iiki mo faingofuā 'oku mālohi lahi he 'oku nau fakaafe'i "e takaua 'o e Laumalié Mā'oni'oni,"¹⁴ ko ha takaua 'oku ne fakatou tāpuaki'i e tokotaha foaki mo ia 'oku ne ma'u e foaki.

Ne pehe 'e hoku ta'okete ko Maikā 'i he'ene 'ilo kuo mei maté, "'Oku mālie hono hanga 'e he mahaki kanisāa 'o 'ai ke tukutaha ho'o tokangā he me'a 'oku mahu'inga tahā."¹⁵ Fakamālō ki he kau tangata mo fafine fakaofa ne nau 'ilo ha fie ma'u pea 'ikai ke fakamaau'i, kae ngae fakaetauhi 'o hangē ko e Fakamo'uī, 'o fakahaofi ai 'a Maika. 'E 'i ai ha ni'ihī 'e hoko vave mai e liliū, pea 'e 'i ai e ni'ihī mahalo 'e toki hoko ia he hili 'a e maté. Ka neongo ia, kuo pau ke tau manatu 'i 'oku 'ikai pē ke fu'u tōmūi he kuo te'eki ke fu'u hē mama'o ha taha mei he halā 'o 'ikai ke ne ma'u e tāpuaki 'o e Fakalelei ta'e-fakangatangata 'a Sisū Kalaisi, he 'oku 'ikai ha ngata'anga hono lahī mo e taimi.

'I he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 'o e ta'u kuo 'osī, ne akonaki ai 'a 'Eletā Teili G. Lenilani 'o pehe "neongo pe ko e hā e fuoloa 'o 'etau mavahe mei he halā . . . ko e mōmeniti pē 'oku tau pehe ai ke tau liliū, 'oku tokoni e 'Otuā ke tau foki."¹⁶ Ko e loto ko ia ke liliū, ko e ola ma'u pē ia 'o ha fakaafe, 'o hangē ko e "'Oku ou tui te ke fiefia ke fanongo ki he pōpoaki 'o e ongoongolelei." Hangē pē ko e 'ikai ke fu'u tōmūi ha me'a ki he Fakamo'uī, 'oku 'ikai foki ke fu'u vave kia kitautolu ke fakahoko ha fakaafe.

'Oku 'omi 'e he fa'ahitā'u ko 'eni 'o e Toetu'u ha faingamālie faka'ofa'ofa ke fakakaukau ki he feilaulau fakalelei lahi hotau Fakamo'uī ko Sisū Kalaisi mo e me'a na'a Ne fai ma'atautolu takitaha 'i ha fu'u totongi lahi—ko ha totongi na'a Ne fakahā ai 'e Ia 'o pehe "na'e langaki ai 'a ['Ene] tetetete ko e tokotaha mālohi tahā koe'uhi ko e mamahi." Na'a ne pehe, "Ka neongo iā, na'a ku inu ai 'o faka'osi 'a 'eku ngaahi teuteu ki he fānau 'a e tangatā."¹⁷

'Oku ou fakamo'oni koe'uhi he na'a Ne "faka'osi," e ngae, 'oku 'i ai ma'u pē ha 'amanaki lelei. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. Fetalanoa'aki fakatāutaha.
2. Fepōtalanoa'aki mo John Holbrook.
3. Russell M. Nelson, "Lea Fakafe'iloaki," *Liahona*, Nōvema 2018, 7.
4. Russell M. Nelson, "Ko e Ngae Fakaetauhi 'i he Mālohi mo e Mafai 'o e 'Otuā," *Liahona*, Mē 2018, 69.
5. Fepōtalanoa'aki mo John Holbrook.
6. Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngae Fakaetauhi: Ko e Taumu'a Te ne Liliu 'Etau Ngae Fakaetauhi," *Liahona*, Sānuali 2019, 8; vakai foki ki he ministering. Church of Jesus Christ.org.
7. Neil L. Andersen, "A Holier Approach to Ministering" (Brigham Young University devotional, Apr. 10, 2018), 3, speeches.byu.edu.
8. Vakai, "Ko e Taumu'a Te ne Liliu 'Etau Ngae Fakaetauhi," 8–10.
9. Vakai, 3 Nifai 17:9–10, 20–21.
10. Mātiu 25:34–35, 37–38, 40.
11. 1 Nifai 4:6.
12. Vakai, 3 Nifai 17:9–10, 20–21.
13. Thomas S. Monson, "'Ofā—ko e 'Elito 'o e Ongongolelei," *Liahona*, Mē 2014, 91.
14. Dallin H. Oaks, "Fanga Ki'i Me'a Iiki mo Faingofuā," *Liahona*, Mē 2018, 91.
15. Fetalanoa'aki fakatāutaha.
16. Dale G. Renlund, "Mou Fili he 'Ahó Ni," *Liahona*, Nōvema 2018, 106.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:18–19.

FAI 'E PALESITENI HENRY B. EYRING
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

Ko ha 'Api 'Oku 'Afio ai e Laumālie 'o e 'Eikí

*Te ke ma'u 'a e fiefia lahi tahá mei ho'o feinga ke
'ai ho 'apí ke hoko ko ha feitu'u 'o e tui ki he 'Eiki
ko Sísū Kalaisí mo ha feitu'u 'oku fonu 'i he 'ofa.*

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou hounga'ia 'i hono fakaafe'i au ke u lea atu kiate kimoutolu 'i he Konifelenisi Lahi Fakata'u hono 189 'o e Siasi 'o Sísū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'I he 'ahó ni 'i he 1830, ne fokotu'u ai 'e Siosefā Sāmita e Siasí 'i he malumalu 'o e fakahinohino 'a e 'Eikí. Ne fokotu'u ai 'i he 'api 'o e fāmili Uitemaá ofi ki Feieti 'i Niu 'Ioke. Ne toko ono pē e kau mēmipá pea mo ha kakai kehe 'e toko 50 ne nau 'i ai he 'aho ko iá.

Neongo 'oku 'ikai ke u 'ilo e me'a ne lea 'aki 'e he Palōfita ko Siosefā pe ko hono fōtungá he'ene tu'u 'i mu'a 'i he ki'i kulupu ko iá, ka 'oku ou 'ilo'i e ongo 'a e kakai tui ko iá kia Sísū Kalaisí. Ne nau ongo'i e Laumālie Mā'oni'oni, pea nau ongo'i 'oku nau 'i ha feitu'u mā'oni'oni. Ne nau ongo'i mo'oni 'oku nau taha pē.

'Oku tau fie ma'u kotoa e fa'ahinga ongo fakaofa ko iá 'i hotau ngaahi 'apí. Ko ha fa'ahinga ongo ia 'oku ha'u mei ha "loto fakalaumālie" 'o hangē ko hono fakamatala'i 'e Paulá.¹

Ko 'eku taumu'a he 'aho ní ke ako'i e me'a 'oku ou 'ilo ki he anga 'etau lava ke ma'u lahi ange e ongo ko iá pea

fakaafe'i ia ke tolonga 'ene nofo 'i hotau ngaahi fāmili. 'Oku mou 'ilo'i pē mei he me'a kuo mou a'usiá, 'oku 'ikai ke faingofua hono fai iá. Kuo pau ke mapule'i e fakafekikí, hikisiá, mo e angahalá. Kuo pau ke ha'u ki he loto hotau fāmili e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí.

Ne 'ilo'i 'e 'Ātama mo 'Ivi, Lihai mo Sēlai, mo e ngaahi mātu'a kehe mei he folofolá ko ha me'a faingata'a ia. Ka

'oku 'i ai ha ngaahi sipinga fakalotolahi ki he fiefia tu'uloa 'i he fāmili mo e 'apí ke ne fakafiemālie'i kitautolu. 'Oku hanga 'e he ngaahi sipinga ko iá 'o 'ai ke tau 'ilo e founga 'e lava ke hoko mai ia kiate kitautolu mo hotau ngaahi fāmili. 'Oku mou manatu ki he fakamatala mei he 4 Nifai:

"Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ha feke'ike'i 'i he fonuá, koe'uhi ko e 'ofa 'a e 'Otuá 'a ia na'e 'i he loto 'o e kakai.

"Pea na'e 'ikai ha ngaahi femehaka'aki, pe ngaahi fetēleni, pe ngaahi maveuveu, pe ngaahi fe'auaki, pe ngaahi loi, pe ngaahi fakapō, pe ha fa'ahinga holi kovi 'e taha; pea ko e mo'oni 'oku 'ikai lava ke 'i ai ha kakai 'oku lahi hake 'enau fiefiá 'i he kakai kotoa pē kuo fakatupu 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá.

"Na'e 'ikai ke 'i ai ha kau kaiha'a, pe kau fakapō, pea na'e 'ikai foki ke 'i ai ha kau Leimana, pe ha fa'ahinga kakai kehe 'e taha; ka na'a nau taha pē, ko e fānau 'a Kalaisi, pea ko e kau 'ea hoko ki he pule'anga 'o e 'Otuá.

"Pea hono 'ikai ke monū'ia 'a kinautolu! He na'e tāpuaki'i 'a kinautolu 'e he 'Eikí 'i he'enua ngaahi ngāue kotoa pē; 'io, na'e tāpuaki'i mo fakamonū'ia'i 'a kinautolu 'o a'u ki he 'osi atu 'a e tā'u 'e teau mā hongofulu; pea kuo pekia 'a e 'uluaki to'u tangata meia Kalaisi, pea na'e 'ikai ha feke'ike'i 'i hono kotoa 'o e fonuá."²

'Oku mou 'ilo pē na'e 'ikai ke tolonga fuoloa e taimi fiefia ko iá. 'Oku

fakamatala'i 'i he 4 Nifai ha ngaahi faka'ilonga 'o e hōloa fakalaumālie 'i he kulupu 'o e kakai lelei ko 'eni. Ko ha sipinga ia kuo hā he ngaahi kuongá 'i he kakai kotoa, 'i he ngaahi ha'ofanga lotú, ka ko e me'a fakamamahi tahá ko 'ene hoko he ngaahi fāmilí. 'I hono ako e sipinga ko iá, 'e lava ke tau sio ki ha founga ke tau malu'i mo fakatupulaki ai e ngaahi ongo 'o e 'ofá 'i hotau fāmilí.

Ko e sipinga 'eni 'o e hōloa fakalaumālie ne 'asi hili ha ta'u 'e 200 'o e mo'ui he melino haohaoa 'oku 'omi 'e he ongoongoleléi:

Ne hū māmālie mai e hikisiá.

Ne 'ikai ke toe fai e fevahevahe'aki 'a e kakai.

Ne kamata ke nau fakatu'utu'unga kinautolu 'o fakatatau ki honau tu'unga fakasōsiale mo faka'ekonōmiká.

Ne kamata ke hōloa 'enau tui kia Sisū Kalaisí.

Ne kamata ke nau taaufehi'a.

Ne kamata ke nau fakahoko e fa'ahinga angahala kotoa pē.

'E fakatokanga'i vave 'e he mātu'a tokangá e ngaahi faka'ilonga ko iá 'i he taimi 'e 'asi ai 'i he kau mēmipa honau fāmilí. Ko hono mo'oní, te nau hoha'a. Ka te nau 'ilo'i ko hono tupu'angá ko e tākiekina 'a Sētané, 'a ia 'oku feinga ke tatakí hifo e kakai lelei ki he hala 'o e angahalá pea mole ai e ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oní'oní. 'E mahino ki he mātu'a potó ko e faingamālié 'oku ma'u ia 'i hono tatakí takitaha e fānaú mo kinautolu, ke nau tali kakato ange e fakaafe 'a e 'Eiki ke ha'u kiate Iá.

Mahalo he 'ikai ke fu'u ola lelei hono feinga'i e fānaú ke fakatomalá, koe'uhí ko e hikisiá. Mahalo te ke feinga ke fakaloto'i ki he fānaú ke nau vahevahe loto fiemālie e me'a 'oku nau ma'ú. Te ke lava 'o kole kiate kinautolu ke ta'ofi 'enau ongo'i 'oku nau lelei ange 'i ha taha he fāmilí. Pea 'e a'u ki he tu'unga ne fakamatala'i 'o pehē "Ne kamata ke holo 'enau tui kia Sisū Kalaisí."

Ko e tali ia ki hono tatakí ho fāmilí ke fakatupulaki e tui kia Kalaisí 'okú ke fie ma'u ke nau 'i ai—pea ke ke 'i ai foki mo koé. 'I ho'o tokoní'i ke nau tupulaki 'i he tui kia Sisū Kalaisí ko honau Huhu'i 'ofá, te nau ma'u leva ha holi ke fakatomala. 'I he'enu fai iá, 'e kamata

leva ke fetongi 'e he loto fakatōkilalo e hikisiá. 'I he kamata ke nau ongo'i e me'a ne foaki ange 'e he 'Eiki ma'anautolú, te nau loto leva ke foaki lahi ange. 'E holo leva e fe'au'auhi ki ha tu'ungá pe fie 'iloá. 'E fetongi leva 'e he 'ofá 'a e tau fehi'á. Pea 'e toki a'u leva ki he tu'unga te nau hangē ai ko e kakai ne fakaului 'e he Tu'i ko Penisimaní, 'o ma'u e holi ke failelei 'o fakamālohia ai kinautolu ki hono fakafepaki'i e fakatauele ke faiangahalá. Ne fakamo'oni'i 'e he kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní 'a e 'ikai ke nau toe ma'u ha holi ke fai kovi.³

Ko hono langaki ko ia e tuí kia Sisū Kalaisí ko e kamata'anga ia hono liliu e hōloa fakalaumālie 'i ho fāmilí mo homou 'apí. 'E laka ange hono 'omi 'e he tui ko iá e fakatomalá 'i ha'o malanga'i e kovi 'o e faka'ilonga takitaha 'o e hōloa fakalaumālié.

Ko e me'a lelei taha ke ke faí ko ho'o tatakí 'aki e tā sipinga. Kuo pau ke sio e kau mēmipa 'o e fāmilí mo e ni'hi kehé 'okú ke tupulaki he tui kia Sisū Kalaisí mo 'Ene ongoongoleléi. Kuo toki fakahoko atu ha tokoni ma'ong'onga. Kuo tāpuekina e ngaahi mātu'a 'i he Siasí

'aki ha naunau fakalēsoni kuo tatakí fakalangi ma'á e ngaahi fāmilí mo e fakafo'ituituí. 'I ho'o faka'aonga'i iá, te ke langaki ho'o tuí mo e tui ho'o fānaú ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí.

Tupulaki 'i he Tuí

Kuo tupulaki ho'o tui ki he Fakamo'uí 'i ho'o muimui ki he fokotu'u 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ke toe lau e Tohi 'a Molomoná. Na'á ke faka'ilonga'i e ngaahi potufolofola mo e ngaahi lea na'á ne fakamatala'i e Fakamo'uí. Ne tupulaki ange ho'o tui kia Sisū Kalaisí. Ka 'oku hangē ko ha fu'u 'akau fo'ou, 'e lava ke vaivai e fa'ahinga tui pehē kia Sisū Kalaisí, tukukehe kapau te ke loto mo'oni ke hokohoko atu ho'o fakalaulotó mo e lotu fakalahi ia.

Mahalo he 'ikai ke muimui kotoa e kau mēmipa ho fāmilí ki ho'o sipinga 'o e tupulaki 'i he tuí. Ka ke ma'u ha fakalotolahi mei he a'usia 'a 'Alamā ko e Si'i. 'I he'ene fie ma'u mo'oni ke fakatomala mo fakamolemole'i ia, na'á ne manatu ki he tui 'ene tamaí kia Sisū Kalaisí. Mahalo 'e manatu ho'o fānaú ki ho'o tui ki he Fakamo'uí 'i he taimi

te nau fu'u fie ma'u ai ke fakatomalá. Ne fakamatala'i 'e 'Alamá ha fa'ahinga momeniti pehē:

“Pea na'e hoko 'o pehē lolotonga hoku fakamamahi'i pehe'i 'i he mamahi lahi, 'i he tautea'i au 'i he manatu ki he'e-ku ngaahi angahala lahi, vakai, na'a ku manatu'i foki 'eku fanongo ki ha kikite 'a 'eku tama'i ki he kakai 'o kau ki he ha'e- mai ha tokotaha 'a ia ko Sisū Kalaisi, ko ha 'Alo 'o e 'Otuá, ke ne fai ha fakalelei ki he ngaahi angahala 'a e māmaní.

“Ko 'eni, 'i he nofo 'i hoku 'atama'i 'a e fakakaukau ko 'eni, na'a ku tangi 'i hoku lotó: 'E Sisū, 'a koe ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'alo'ofa mai kiate au, 'a ia 'oku ou 'i he 'ahu 'o e mamahi, pea kuo takataki 'iate au 'a e ngaahi sēini ta'engata 'o e maté.

“Pea ko 'eni, vakai, 'i he'eku fakakaukau ki ai, na'e 'ikai te u toe manatu'i 'a hoku ngaahi mamahi; 'io, na'e 'ikai ke toe tautea'i hoku lotó 'i he'eku manatu ki he'eku ngaahi angahalá.”⁴

Lotu 'i he 'Ofa

Makehe mei ho'o sipinga 'o e tupulaki 'i he tu'i, 'e lava ke hoko ho'omou lotu fakafāmilí ko ha kongá mahu'inga ia hono 'ai ke hoko e 'apí ko ha potu topupapú. 'Oku fa'a fili ma'u pē ha tokotaha ke ne fai e lotu 'a e fāmilí. 'I he mahino lelei ko e lotu ki he 'Otuá 'o fakafongá i kotoa kinautolu 'oku tū'ulutui mo fakafanongó, 'e tupulaki leva e tu'i 'i he taha kotoa pē. 'E lava ke nau ongo'i hono fakahaa'i 'o e 'ofa ki he

Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí. 'I hono fakahaa'i 'e he tokotaha lotú 'a kinautolu 'oku tū'ulutui 'i he siakale lotú pea 'oku nau faingata'a'ia, 'e ongo'i 'e he taha kotoa 'oku 'ofa'i ia pea pehē ki he mēmipa takitaha 'o e fāmilí.

Neongo 'oku 'i ai ha kau mēmipa 'o e fāmilí 'oku 'ikai ke nau nofo 'i 'api, 'e lava ke hanga 'e he lotú 'o langaki e ngaahi fehokotaki 'o e 'ofá. 'E malava ke tokoni e lotu fakafāmilí ki ha tapa pē 'o e māmaní. Kuo tu'o lahi ha'aku 'ilo'i ne lotua 'i he taimi tatau 'e ha taha 'o e fāmilí 'oku mama'o mei 'api 'a e me'a tatau ne u koleá. 'E lava ke fakalahi e lea angamaheni 'oku pehē “Ko e fāmilí 'oku nau lotu fakatahá te nau vāofi ange” pea 'e lava ke fakalahi ia “Ko e fāmilí 'oku nau lotu fakatahá 'oku nau taha, neongo 'oku nau vāmama'o.”

Ako'i Kei Taimi e Fakatomalá

Koe'uhi he 'oku 'ikai ke tau haohaoa pea fa'a vave e lavea e ngaahi lotó, 'e toki lava pē ke hoko e ngaahi fāmilí ko ha hūfanga'anga topupapu 'i he'etau fakatomala kei taimi mo fakamātoato. 'E lava ke fokotu'u 'e he mātu'á ha sipinga. 'E lava ke fakatomalá i vave mo fakamātoato e ngaahi lea fakatupu lavea pe fakakaukau ta'e 'ofá. 'E lava ke faito'o ha kafo mo fakaafē'i fakatou'osi mai e fakamolemolé mo e 'ofá 'e he ki'i fo'i lea faingofua ko e “Kātaki'i mu'a au.”

Ne hoko e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko ha sipinga ia kiate kitautolu 'i he taimi

ne fefa'uhi ai mo e ngaahi 'ohofi fakamamahí pea mo e kau lavakí. Na'e vave 'ene fakamolemolé'i kinautolu neongo 'ene 'ilo'i 'e toe 'ohofi pē ia 'e he kau fakatangá. Na'a Ne kole ha fakamolemole pea na'a ne foaki tau'atāina ia.⁵

Fakatupulaki e Laumālie 'o e Ngāue Fakafaifekau

Na'e loto mo'oni e ngaahi foha 'o Mosaiá ke 'oatu e ongoongolelé ki he taha kotoa pē. Ne ma'u e holi ko 'eni mei he'enua a'usia fakataautaha 'i he fakatomalá. Na'e 'ikai ke nau lava 'o fakakaukau atu ki ha faingata'a'ia ha tokotaha mei he nunu'a 'o e angahalá 'o hangē ko kinautolu. Ko ia ne nau fehanga'angai mo ha ngaahi ta'u lahi 'o e fakafisingá'i, faingata'a'ia, mo e fakatu'utāmaki ke 'ave e ongoongolelé 'o Sisū Kalaisi ki honau ngaahi filí. Ne nau ma'u e fiefia 'i he ni'ihī tokolahi ne fakatomala mo a'usia e fiefia 'o e fakamolemole 'o fakafou 'if he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi.

'E tupulaki e holi e kau mēmipa hotau fāmilí ke vahevahe e ongoongolelé 'i he'enua ongo'i e fiefia 'o e fakamolemolé. 'E lava ke hoko ia 'i he'enua fakafou 'enua ngaahi fuakavá he taimi 'oku nau ma'u ai e sākalamēnití. 'E tupulaki e laumālie 'o e ngāue faifekau 'i hotau 'apí pea 'e ongo'i 'e he fānaú mo e mātu'á e fiefia 'o e fakamolemolé 'i he ouau 'o e sākalamēnití. 'I he'enua tā e sipinga 'o e 'apasiá, 'e fakatou lava

e mātu‘á mo e fānaú ‘o fetokoni‘aki ke ongo‘i e fiefia ko iá. ‘E lava ke ope atu e fiefia ko iá ‘i hono liliu hotau ngaahi ‘apí ko ha senitā ako‘anga fakafaifekau. Mahalo he ‘ikai ke ngāue fakafaifekau kotoa, ka ‘e ongo‘i ‘e he taha kotoa ‘a e holi ke vahevahe e ongoongolelé, ‘o ne ‘omi kiate kinautolu e ongo‘i fakamolemolé mo e nongá. Pea neongo pe ‘okú ke lolotonga ngāue fakafaifekau taimi kakato pe ‘ikai, ‘e ongo‘i fiefia e taha kotoa ‘i hono ‘oatu e ongoongolelé ki he ni‘ihi kehé.

‘Alu ki he Temipalé

Ko e temipalé ‘a e feitu‘u lelei taha ki he mātu‘á mo e fānaú fakatou‘osi ke nau ma‘u ai e ongo mo e ‘ofa ki he ngaahi feitu‘u fakalangí. ‘Oku mo‘oni ‘aupito ‘eni he taimi ‘oku kei iiki ai e fānaú. ‘Oku fā‘elē‘i mai e fānaú mo e Maama ‘o Kalaisí. Na‘a mo e pēpē te ne ongo‘i e toputapu ‘o e temipalé. Koe‘uhi ko e ‘ofa ‘a e mātu‘á he‘enau fānau ikí, ‘oku fakafongā‘i ‘e he temipalé e ‘amanaki lelei ke nau ma‘u ‘enau fānaú ‘i he ‘ofa ‘i honau fāmilí ta‘engatá—ke tuputupu‘a.

‘Oku ‘i ai hamou ni‘ihi ‘oku ‘i ai ha la‘itā ‘o e temipalé ‘i homou ngaahi ‘apí. ‘I hono langa e ngaahi temipalé ‘i he māmaní, ‘oku malava ai ha ngaahi mātu‘a tokolahi ‘o ‘a‘ahi ki he kelekele ‘o e temipalé mo honau ngaahi fāmilí. ‘E ‘i ai ha ni‘ihi tokosi‘i te nau lava ki he ngaahi ‘oupenihau sí ‘i hono langa e ngaahi temipalé. ‘E lava ke ‘eke ‘e he mātu‘á ki he fānaú e me‘a ne nau ongo‘i ‘i he‘enau ofi pe hū ki ha temipalé.

‘E lava e mātu‘a kotoa pē ‘o fakamo‘oni ki he mahu‘inga ‘o e temipalé kiate iá. Ne fá‘a lea ‘a Palesiteni ‘Ēsela Tafu Penisoni, na‘e ‘ofa he ngaahi temipalé, ki he‘ene mamata hono haiane fakalelei ‘e he‘ene finé‘eikí hono vala temipalé.⁶ Na‘á ne fakamatala ki he‘ene manatu ‘i he‘ene kei tamasi‘i ‘ene sio ki hono fāmilí ‘enau mavahe mei honau ‘apí ke nau ‘alu ki he temipalé.

‘I he taimi ne hoko ai ko e Palesiteni ‘o e Siasí, na‘á ne ‘alu ki he temipalé he ‘aho tatau he uike kotoa pē. Na‘á ne fai ma‘u pē ha ngāue fakatemipale ki hano kāinga. Ne tupu ia mei he sipinga ‘a ‘ene ongomātu‘á.

Ko ‘Eku Fakamo‘oní

Te ke ma‘u ‘a e fiefia lahi tahá mei ho‘o feinga ke ‘ai ho ‘apí ke hoko ko ha feitu‘u ‘o e tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí mo ha feitu‘u ‘oku fonu ‘i he ‘ofa, ‘a e ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisí. Na‘e kamata hono Fakafoki mai ‘o e ongoongolelé mei ha fehu‘i loto fakatōkilalo ne fakakaukau‘i ‘i ha ‘api lelei, pea ‘e lava ke hokohoko atu ia ‘i hotau ‘apí takitaha ‘i he‘etau fokotu‘u mo ako e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelé ‘i ‘apí. Ko ‘eku ‘amanaki mo ‘eku faka‘amu lahi tahá ia talu mei he‘eku kei sí‘i. Kuo mou mātā kotoa ha ha ngaahi ‘api pēhē. Ko e tokolahi ‘o kimoutolu ne mou fokotu‘u ha ‘api pēhē ‘i he tokoni ‘a e ‘Eiki.

Kuo feinga faivelenga ha ni‘ihi ke ma‘u e tāpuaki ko iá ka ‘oku te‘eki ai pē ke ma‘u. Ko ‘eku palōmesi atu kiate koé ko ha palōmesi ia ne fai mai ‘e ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apose-tolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá kiate au. Ne u fakamatala ange koe‘uhí ko e ngaahi fili kuo fai ‘e he ni‘ihi hoku kāingá, ne u talá‘a pe te mau nofo fakataha ‘i he maama ka hokó. ‘Oku ou manatu‘i lelei ‘ene pēhē mai, “‘Oku hala e me‘a ia ‘okú ke hoha‘a ki aí. Mo‘ui tauu pē koe mo e nāunau fakasilesitiale, pea ‘e toe faka‘ofa‘ofa ange fokotu‘u tu‘u ‘o e fāmilí ‘i he me‘a ‘okú ke lava ‘o mafakakaukau‘i.”

‘Oku ou tui te ne ‘omi e ‘amanaki fiefia ko iá ki ha fá‘ahinga taha pē ‘o

kitautolu ‘i he mo‘ui fakamatelié, kuo nau fai e me‘a kotoa te tau malavá ke fakafé‘unga‘i ai kitautolu mo e kau mēmipa hotau fāmilí ki he mo‘ui ta‘engatá. ‘Oku ou ‘ilo‘i ko e palani ‘a e Tamai Hēvaní ko ha palani ia ‘o e fiefia. ‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku hanga He‘ene palaní ‘o ‘ai ke lava ‘e kitautolu taki taha kuo tau fai e lelei taha te tau malavá ke sila ki ha fāmilí ta‘engata.

‘Oku ou ‘ilo ko e ki ‘o e lakanga fakataula‘eikí ne toe fakafoki mai kia Siosefa Sāmitá ne ‘omi ia ‘i ha laine fakahangatonu kia Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni. ‘Oku tupu mei he ngaahi ki ko iá ‘a e malava ko ia ke sila‘i e ngaahi fāmilí he ‘aho ní. ‘Oku ou ‘ilo‘i ‘oku ‘ofeina kitautolu ‘e he Tamai Hēvaní ko ‘Ene fānau fakalaumalié, ‘aki ha ‘ofa ‘oku haohaoa. ‘Oku ou ‘ilo‘i te tau lava ‘o fakatomala, ma‘a, mo tauu ke nofo mo ha fāmilí ‘ofa ‘o ta‘engata fakataha mo ‘etau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ‘Ofa‘anga ko Sisū Kalaisí tu‘unga pē ‘i he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí. Ko ‘eku fakamo‘oní ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Loma 8:6.
2. 4 Nifai 1:15–18.
3. Mōsaia 5:2.
4. ‘Alamā 36:17–19.
5. Vakai, Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmita (2007), 82.
6. Vakai, Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: ‘Ēsela Tafu Penisoni (2014), 194.

Fakataha 'o e Ho'atā Tokonakí

FAI 'E PALESITENI DALLIN H. OAKS
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí

Ko Hono Hikinima'i e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

Te u fokotu'u atu he taimí ni e Kau Taki Mā'olungá, Kau Fitungofulu Faka'ēlia mo e Kau Palesitenisi Lahi 'o e Ngaahi Houalotu 'o e Siasí ke hikinima'i.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Russell Marion Nelson ko e palōfita, tangata kikite, mo e tangata ma'u fakahā, pea mo e Palesiteni 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Dallin Harris Oaks ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí; pea mo Henry Bennion Eyring ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Dallin H. Oaks ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko

Hongofulu Mā Uá pea mo M. Russell Ballard ko e Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit Walter Gong, pea mo Ulysses Soares.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai he founga tatau.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'a e ni'ihi ko 'ení mei he'enu hoko ko ha kau Fitungofulu Faka'ēliá: 'Eletā Victorino A. Babida, L. Todd Budge, Peter M. Johnson, John A. McCune, Mark L. Pace, James R. Rasband, mo Benjamin M. Z. Tai.

Ko kinautolu 'oku fie kau fakataha mai 'i hono fakahāa'i ha fakamālō ki he kau tangatā ni he'enu ngāue mateakí, kātaki 'o fakahā mai 'aki hono hiki homou nimá.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange loto hounga'ia 'a Brother Tad R. Callister, Devin G. Durrant, mo Brian K. Ashton 'i he'enu hoko ko e Kau Palesitenisi Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté.

Ko kimoutolu kotoa 'oku fie kau fakataha mo kinautolu 'i hono fakahāa'i 'etau hounga'ia ki he kau tangatā ni 'i he ngāue fisifisimu'a kuo nau faí, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a e ni'ihi ko 'ení ko e Kau Fitungofulu

Taki Mā'olunga: Rubén V. Alliaud, Jorge M. Alvarado, Hans T. Boom, L. Todd Budge, Ricardo P. Giménez, Peter M. Johnson, John A. McCune, James R. Rasband, Benjamin M. Z. Tai, and Alan R. Walker.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai 'i he founga tatau.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i e ni'ihiko 'eni ko e Kau Fitungofulu Faka'elia: Solomon I. Aliche, Guillermo A. Alvarez, Daren R. Barney, Julius F. Barrientos, James H. Bekker, Kevin G. Brown, Mark S. Bryce, A. Marcos Cabral, Dunstan G. B. T. Chadambuka, Alan C. K. Cheung, Christian C. Chigbundu, Paul N. Clayton, Karim Del Valle, Hiroyuki Domon, Mernard P. Donato, Mark D. Eddy, Zachary F. Evans, Henry J. Eyring, Sapele Fa'ologo Jr., David L. Frischknecht, John J. Gallego, Efraín R. García, Robert Gordon, Mark A. Gottfredson, Thomas Hänni, Michael J. Hess, Glenn M. Holmes, Richard S. Hutchins, Tito Ibañez, Akinori Ito, Jeremy R. Jaggi, Kelly R. Johnson, Christopher Hyunsu Kim, H. Moroni Klein, 'Inoke F. Kupu, Stephen Chee Kong Lai, Victor D. Lattaro, Tarmo Lepp, Itzcoatl Lozano, Kevin J. Lythgoe, Edgar P. Montes, S. Ephraim Msane, Luiz C. D. Queiroz, Ifanomezana Rasolondraibe, Eduardo Resek, Tomás G. Román, Ramon E. Sarmiento, Jonathan S. Schmitt, Vai Sikahema, Denelson Silva, Luis Spina, Carlos G. Suffert, Voi R. Taoalii, Sergio R. Vargas, mo Markus Zarse.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a Mark L. Pace ke ne hoko ko e Palesiteni Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté, mo Milton da Rocha Camargo ko e Tokoni 'Uluaki pea mo Jan Eric Newman ko e Tokoni Ua.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i e toenga 'o e Kau Taki Mā'olungá,

Kau Fitungofulu Faka'elia mo e Kau Palesiteni Lahi 'o e Ngaahi Houalotú, 'o hangē ko 'enau tu'u 'i he taimi ní.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'E Palesiteni Nelson kuo mahino 'a e hikinimá. 'Oku mau fakaafe'i atu 'a kinautolu kuo nau ta'eloto ki ha

fa'ahinga fokotu'u, ke nau fetu'utaki ki he'enuau palesiteni fakasiteiki.

'E kãinga, 'oku mau fakamālo atu 'i ho'omou tuí mo hono lotua e kau taki 'o e Siasí.

'Oku mau fakaafe'i atu he taimi ní e Kau Fitungofulu Taki Mā'olunga fo'ou mo e Kau Palesiteni Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpate fo'ou ke nau me'a mai ki honau nofo'angá 'i mu'á ni. ■

Lipooti mei he Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, 2018

FAKAHOKO ATU 'E KEVIN R. JERGENSEN
Talēkita Pule, Potungāue 'Aotita 'o e Siasí

Ki he Kau Palesiteni 'Uluaki 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

Si'i Kau Taki: Hangē ko ia 'oku fakamatala'i 'i he fakahā he vahe 120 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku fakamafai 'i 'e he Fakataha Alēlea ki Hono Faka'aonga'i 'o e Vahehongofulú—'a ia 'oku kau ki ai e Kau Palesiteni 'Uluaki, Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo e Kau Pisopeliki Pulé—'a e fakamole kotoa pē 'oku fai mei he pa'anga 'a e Siasí. 'Oku vahevahe 'e he ngaahi potungāue 'a e Siasí e pa'angá 'o fakatatau mo e ngaahi patiseti, tu'utu'uni mo e ngaahi founga ngāue kuo fakangofuá.

Ko e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, 'a ia 'oku 'i ai ha kau taukei tauhitohi kuo fakamo'oni'i pea tau'atāina mei he ngaahi potungāue kotoa 'a e Siasí, ko honau fatongiá ke fai e ngaahi 'aotitá 'o fakataumu 'a ke fakapapau 'i e ngaahi tokoni 'oku ma'ú, fakamole ne fakahokó pea mo malu 'i e koloa 'a e Siasí.

Fakatatau mo e ngaahi 'aotita kuo fakahokó, 'oku pehē ai 'e he Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, ko e naunau kotoa pē, ngaahi tokoni ne ma'u maí, fakamole kuo fakahokó pea mo e koloa 'a e Siasí ki he ta'u 2018, kuo leko-oti pea fakahoko 'o fakatatau mo e patiseti, tu'utu'uni, mo e ngaahi founga fakatauhitohi 'a e Siasí kuo fakangofuá. 'Oku muimui 'a e Siasí 'i he ngaahi founga 'oku ako'i ki hono kau mēmipá ke nofo 'i loto he patiseti, faka'ehi-ehi mei he fakamo'uá, pea fakahū ha pa'anga ki he taimi 'o e faingata'á.

Fakahū atu ia 'i he loto faka'apa'apa mo'oni,

Potungāue 'Aotita 'a e Siasí

Kevin R. Jergensen

Talēkita Pulé ■

FAI 'E PALESITENI M. RUSSELL BALLARD
*Palesitēni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá*

Ko e Ongoongolelei Mo'oni, Haohaoa, mo Mahinongofua 'o Sisū Kalaisí

*Ko e 'ofa ki he 'Otuá mo e 'ofa ki hotau
kaungā'apí ko e fakava'e fakatokāteline ia 'o e
ngāue fakaetauhí; ako 'oku fakatefito 'i 'api mo
poupou'i 'e he Siasí; moihū fakalaumālie he 'aho
Sāpaté; mo e ngāue 'o e fakamo'uí.*

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku faingata'a ke u tui ko e ta'u 'e 71 ko ia kuohilí, 'i he 1948, ne u hoko ai ko ha faifekau 'i 'Ingilani pea 'i he ta'u 'e 44 kuo hilí ne ma 'ave ai mo Papulā homa fāmilí ki Kānata 'i he'eku hoko ko e palesitēni 'o e Misiona Canada Toronto. Lolotonga 'eku ngāue ai 'i 'Epeleli 1976, na'e ui au ki he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, pea na'e ta'e'amanekina hono ui au 'i he 1985 ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Makehe mei hoku ngaahi uiui'i kimu'a 'a ia ne kau ai hano tukuange he kaha'ú, 'oku 'ikai ko e fili lelei taha he taimi ní hono tukuange au mei hoku uiui'i ki he Toko Hongofulu Mā Uá; ka 'oku ou lotua ke toki hoko mai pē ia 'i he 'aho hili 'eku faka'osi kotoa 'e me'a kuo ui au 'e he 'Eikí ke u faí.

'I he'eku fakakaukau ki he ta'u 'e 43 kimui mai 'o 'eku hoko ko e Taki Mā'olungá pea mo e faingamālie kuó u

ma'u ke tokoni ai ki he fānau 'a e Tamai Hēvaní, kuó u 'ilo kánokato ange ai 'okú Ne finangalo ke ma'u 'e He'ene fānau kotoa, ha nonga, nēkeneka, mo ha fiefia 'i he'enau mo'uí.

Na'e ako'i 'e he palōfita ko Lihai, "Oku 'i ai 'a e . . . tangatá [mo e fefiné] koe'uhi ke nau ma'u 'a e fiefiá."¹ Oku lahi ha ngaahi 'uhinga he 'ikai lava ke tau ma'u ai 'a e nongá, nēkeneká, mo e fiefiá 'i he mo'uí ni, kau ai 'a e masive-sivá, taú, ngaahi fakatamaki fakaenatulá, pea mo ha ngaahi palopalema ta'e'amanekina 'i he ngāué, tu'unga mo'ui lelei, mo e ngaahi vā fetu'utaki fakafāmilí.

Ka neongo 'oku 'ikai ke tau lava 'o pule'i e ngaahi mālohi ko ia mei tu'a 'okú ne uesia 'etau mo'ui 'i he māmaní, te tau lava 'o ma'u ha nonga, nēkeneka, mo ha fiefia 'i he'etau fāifeinga ke hoko ko ha kau ākonga faivelenga 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, neongo e ngaahi palopalema fakamāmani 'okú ne 'āki-lotoa kitautolú.

Na'e pehē 'e ha taha 'o 'eku fānau, "Teti, 'oku ou fifili pe 'e faifaiangé pé u lava 'o a'usia ia." Ne u tali ange, "Ko e me'a pē 'oku kole mai 'e he Tamai Hēvaní kiate kitautolú ke fai hotau lelei tahá 'i he 'aho kotoa pē." Kāinga, fai pē ho'o lelei taha 'e lavá 'i he 'aho takitaha, pea he 'ikai fuoloa, kuó ke fakatokanga'i 'oku 'afio'i koe 'e ho'o Tamai Hēvaní pea 'okú Ne 'ofa 'iate koe. Pea 'i ho'o 'ilo'i iá—'o 'ilo'i mo'oni iá—'e 'i ai ha taumu'a mo'oni ki ho'o mo'uí, pea 'e fakafonu 'aki koe 'a e fiefiá mo e nongá.

Na'e folofola 'a e Fakamo'uí, 'i He'ene hoko ko e Maama 'o e Māmaní, "Ko ia 'e tui kiate aú ke 'oua na'a nofo ia 'i he po'ulí."²

"Ko Sisū Kalaisi 'a e huafa kuo tuku mai 'e he Tamai, pea 'oku 'ikai toe 'i ai mo ha hingoa kehe kuo tuku mai 'a ia 'e lava 'o fakamo'ui ai [kitautolu];

"Ko ia kuo pau ke to'o 'e he [tangata mo e fefine] kotoa pē kiate kinautolu 'a e hingoa kuo tuku mai 'e he Tamai."³

'Oku ako'i mai 'e he folofolá kiate kitautolu 'oku holi 'a Sētane ke taki 'a e kakaí ki he fakapo'ulí. Ko 'ene ngāué kotoa ke tāmata'i 'a e maama mo e mo'oni 'o Sisū Kalaisi mo 'Ene ongoongolelei. Hangē ko ia ne ako'i 'e Lihai ki he'ene fānau, 'oku "feinga ['a e tēvoló]

ke mamahi ‘a e tangata kotoa pē ‘o hangē pē ko iá.”⁴ Kapau ko e “ngāue mo [e] nāunau” ‘o e Tamai Hēvaní “ke fakahoko ‘a e mo‘ui ta‘e-fa‘a-mate mo e mo‘ui ta‘engata ‘a e [tangata mo e fefiné],”⁵ ta ko e “ngāue” ‘a Lusefaá ke fakahoko e mamahi ta‘engata ki he fānau ‘a e ‘Otuá. ‘Oku fakasi‘isi‘i ‘e he angahalá mo e maumau fonó e ivi takiekina ‘o e Maama ‘a Kalaisí ‘i he‘etau mo‘uí. Ko hono ‘uhinga ia ‘o ‘etau fakataumu‘a ke fiefia ‘i he Maama ‘a Kalaisí, he ‘okú ne ‘omi ‘a e nongá, nēkeneká, mo e fiefiá.

‘I he māhina ‘e 18 kuo maliu atú, kuo ue‘i ai ‘e he ‘Eiki ‘Ene palōfitá mo e Kau ‘Aposetoló ke nau fai ha ngaahi liliu faka‘ofó‘ofa. Ka neongo ia, ‘oku ou manavasi‘i na‘a mole e ngaahi taumu‘a fakalaumālie ‘o e ngaahi liliu ko ‘ení ‘i he vėkeveke ki he ngaahi liliú.

Na‘e pehē ‘e Siosefa F. Sāmíta ‘i he ngaahi ta‘u lahi kuohilí: “Kuo fakafoki mai e ongoongolelei mo‘oni, haohaoa mo mahinongofua ‘o Sisū Kalaisí. Ko hotau fatongia ke tauhi ia ‘i he funga ‘o māmaní.”⁶ Na‘á ne toe pehē ko e ongoongolelei mo‘oni, haohaoa mo mahinongofuá ‘a e “tokāteline fakamo‘ui ko ia ‘a Kalaisí.”⁷

‘I he Ngaahi Tefito ‘o e Tuí, na‘e ako‘i ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá “‘e lava ‘o fakamo‘ui ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá kotoa pē ‘i he Fakalelei ‘a Kalaisí, tu‘unga ‘i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau ‘o e Ongongolelei.”⁸

Ko e ngaahi ‘uluaki tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelei ‘a ia ko e tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí, fakatomala, papitaiso, me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, mo e kātaki ki he ngata‘angá. Ne toutou malanga‘i kinautolu ‘e hono tokoua ko Hailamé ‘o pehē: “Toutou malanga‘i kinautolu: te ke ‘ilo‘i ai ‘e fakahā kiate koe ha ngaahi fakakaukau fo‘ou mo ha toe mahino lahi ange ‘i he ‘aho taki taha. Te ke lava ‘o fakatupu-laki [kinautolu] . . . pea toe mahino lelei ange ia kiate koe. Hili iá te ke lava leva ‘o ‘ai ke toe mahino-ngofua ange kinautolu ki he kakai ‘okú [ke] ako‘i.”⁹

Ko e founga lelei taha ke tau ‘ilo ai e ngaahi taumu‘a fakalaumālie ‘o e Siasí ko ha‘atau mo‘ui ‘aki e ngaahi akonaki mo‘oni, haohaoa, mo mahinongofua ‘a Kalaisí mo faka‘aonga‘i e ongo fekau lahi ‘a e

Fakamo‘ui: “Ke ke ‘ofa [ki he ‘Eiki] ko ho ‘Otuá ‘aki ho [lotó] kotoa. . . . Ke ke ‘ofa ki ho kaungā‘apí ‘o hangē pē ko koé.”¹⁰

‘Oku ‘omi ‘e he talangofua ki he ongo fekau ko iá ha founga ke tau ‘a‘usia ai ha nonga mo ha fiefia lahi ange. ‘I he taimi ‘oku tau ‘ofa mo tokoni ai ki he ‘Eiki pea ‘ofa mo tokoni ki hotau kaungā‘apí, ‘e fakanatula pē ‘etau ongo‘i fiefia angé, ‘a ia he ‘ikai ke tau toe ma‘u ‘i ha founga lelei ange.

Ko e ‘ofa ki he ‘Otuá mo e ‘ofa ki hotau kaungā‘apí ko e fakava‘e fakatōkāteline ia ‘o e ngāue fakatauhí; ako ‘oku fakatefito ‘i ‘apí mo poupu‘i ‘e he Siasí; moihū fakalaumālie he ‘aho Sāpaté; mo e ngāue ‘o e fakamo‘ui ‘i he ongo tafa‘aki ‘o e veilí ‘oku poupu‘i ‘i he Fine‘ofá mo e ngaahi kōlomu kaumātu‘á. ‘Oku makatu‘unga kotoa ‘a e ngaahi me‘á ni ‘i he ongo fekau fakalangi ko ia ke ‘ofa ki he ‘Otuá pea ‘ofa ki hotau kaungā‘apí. ‘E lava ‘apē ke toe ‘i ai ha fa‘ahinga me‘a ‘e faingofua, mahu‘inga, mo mahinongofua ange ai?

‘E hanga ‘e hono mo‘ui ‘aki e palani mo‘oni, haohaoa, mo mahinongofua ‘o e ongoongolelei ‘o ‘omi ha taimi lahi ange ke tau ‘a‘ahi ai ki he kau uitoú,

kau tangata kuo mate honau malí, tamai maté, tuenoá, fokoutuá, mo e pacá. Te tau ma‘u ha nonga, nēkeneka, mo e fiefia ‘i he mo‘ui ‘i he‘etau tokoni ki he ‘Eiki mo hotau kaungā‘apí.

Ko e ngaahi liliu ki he ‘aho Sāpaté ‘oku fakamamafa‘i ai hono ako ‘o e ongoongolelei ‘oku fakatefito ‘i ‘apí mo poupu‘i ‘e he Siasí, ko ha faingamālie ia ke fakafou ai hotau laumālie mo ‘etau lí‘oa ki he ‘Otuá ‘i loto he ngaahi fakangatangata hotau ‘apí. Ko e hā mo ha toe me‘a ‘e toe faingofua, mahinongofua, pea mo loloto ange ai? Kāinga, te mou lava ‘apē ‘o vakai ko hono ako mo ako‘i e ongoongolelei ‘i hotau fāmili ko ha founga mahu‘inga ia ke ma‘u ai e nēkeneká mo e fiefiá ‘i he‘etau mo‘ui?

Na‘e folofola ‘a e Fakamo‘ui fekau‘aki mo e Sāpaté, “He ko e mo‘oni ko e ‘aho ‘eni kuo tu‘utu‘uni kiate koe ke ke mālōlō ai mei ho‘o ngaahi ngāue, pea fai ho‘o ngaahi huú ki he Fungani Mā‘olungá.”¹¹ Na‘á Ne toe pehē, “Koe‘uhí ke kakato ‘a ho‘o fiefiá . . . [‘i he] fiefia mo e lotu . . . [‘oku totonu ke] fai ‘a e ngaahi me‘á ni ‘i he fakafeta‘i, ‘i he loto fiefia mo e ngaahi fofonga malimali . . . [pea] ‘i he loto fiefia mo e fofonga malimali.”¹²

Kātaki 'o fakakaukau ki ha ni'ihī 'o e ngaahi fo'i lea mahu'inga 'i he fakahā ko 'enī: [nēkeneka], *fiefia, fakafeta'i, loto fiefia, loto vekeveke, mo e fofonga malimali*. Hangē kiate au 'oku totonu ke 'omi 'e he tauhi 'o e 'aho Sāpaté ha fiefia kiate kitautolu.

'I he'etau tokoni ko ia 'i ha founa mā'olunga mo mā'oni'oni angé, kātaki 'o fakakaukau ki hono mahu'inga ke tau fakafé'iloaki ki he taha kotoa 'oku ha'u ki he'etau ngaahi fakataha 'i he Siasí, tautautefito ki he kau mēmipa fo'ou mo e kau 'a'ahí. 'Oku totonu ke tau fiefia kotoa 'i hono hiva'i 'o e ngaahi himi mo fakafanongo tokanga ki he fakalea 'o e lotu tāpuaki 'o e sākalamē-nití 'i he loto mo e 'atamai tau'atāina.

'Oku tataki e ngaahi fakamo'oni 'o e tuí 'i he'etau ngaahi houalotu 'aukai mo e fakamo'oni 'e ha mēmipa 'o e kau pisopelikí, 'o ne fai ha fakamo'oni nounou 'oku nofotaha 'i he palani 'o e fiefiá pea mo e ongoongolelei mo'oni, haohaoa, mo mahinongofua 'o Kalaisí. 'Oku totonu ke muimui kotoa 'a e toengá 'i he sipinga ko iá. 'Oku fie ma'u ke tau manatu'i 'oku 'i ai ha ngaahi feitu'u totonu ke fai ai e ngaahi talanoá pe vahevahe ai e ngaahi talanoá 'o ha folau. 'I he'etau tauhi 'etau fakamo'oni ke mahino-ngofua mo nofotaha 'i he ongoongolelei 'o Kalaisí, te Ne 'omi leva ha fakafou fakalaumālie 'i he'etau fevahevahe'aki 'etau fakamo'oni.

'Oku mahino lelei taha 'a e ngāue fakatauhi lelei 'i he nofotaha 'a e fakakaukau 'i he 'ofa ki he 'Otuá mo e 'ofa ki hotau kaungā'apí. 'O pehē pē, 'oku tau ngāue fakatauhi he 'oku tau 'ofa 'i he'etau Tamai Hēvaní mo 'Ene fānaú. 'E ola lelei ange 'etau ngāue fakatauhi kapau te tau 'ai 'etau ngāue fakatauhi ke faingofua. 'Oku ma'u e fiefia lahi tahá mei he ngaahi me'a faingofua 'o e mo'uí, ko ia 'oku fie ma'u ke tau tokanga ke 'oua 'e fakakaukau 'oku fie ma'u ha me'a lahi ange ke tānaki atu ki he ngaahi liliu kuo tau ma'ú, ke langaki e tui mo e fakamo'oni mālohí 'i he loto 'o e fānaú 'a e 'Otuá.

'Oua te tau 'ai ke faingata'a ha me'a 'aki hano tānaki atu ha ngaahi fakataha, 'amanaki, pe fiema'u lahi ange. 'Ai pē ke faingofua. Te ke ma'u 'i he faingofua ko iá 'a e nonga, nēkeneka, mo e fiefia kuó u lau ki aí.

Hangē ko hono fakamatala'i 'i he *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, kuo ta'u lahi e hoko 'a e ngaahi taumu'a fakatakimu'a 'o e Siasí ko ha ngaahi ola 'oku mahino mo faingofua 'a ia te u lau mei aí:

“[‘Oku] poupou'i 'e he kau takí 'a e mēmipa kotoa pē ke ne ma'u kotoa 'a e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku fie ma'ú, tauhi e ngaahi fuakava 'oku fekau'aki mo iá, pea mo taau ke ma'u 'a e hakeaki'í mo e mo'ui ta'engata. . . .

“**Kakai lalahí:** Poupou'i 'a e tokotaha lahi kotoa pē ke mo'ui taau ke ne

ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e tempalé. Ako'i 'a e kakai lalahi kotoa pē ke nau kumi 'enau ngaahi kuí mo fakahoko e ngaahi ouau fakafofonga 'o e tempalé ma'anautolu.

“**To'u Tupú:** Tokoni 'o teuteu'i 'a e talavou kotoa pē ke ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisitēkí, ke ne ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e tempalé, pea mo'ui taau ke ngāue fakafai-fekau taimi kakato. Tokoni 'o teuteu'i 'a e finemui kotoa pē ke mo'ui taau ke ne fakahoko mo tauhi 'a e ngaahi fuakava toputapú pea ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e tempalé. Fakamālohia 'a e to'u tupú 'i hono fakahoko 'o e ngaahi 'ekitiviti 'oku 'aongá.

“**Kāingalotú Kātoa:** Tokoni ki he kau taki 'o e lakanga fakataula'eikí mo e houalotú, ngaahi fakataha alēlea 'o e uotí, kau faifekau fakauotí mo e kau faifekau taimi kakató, pea mo e kāingalotú ke nau fetokoni'aki 'o ngāue fekoekoe'i ke fakahaofi 'a e fakafou'ituituí, fakamālohia 'a e ngaahi fāmilí mo e ngaahi 'iuniti 'o e Siasí, hiki hake 'a e tu'unga mālohí 'i he lakanga fakataula'eikí, mo tānaki 'a 'Isileli 'i he fakaulú, pukepuke 'o e kau ului fo'ou pea mo hono fakamālohia mai 'o e māmālohí. Ako'i 'a e kāingalotú ke nau tokonaki ma'anautolu pea mo honau ngaahi fāmilí pea tokoni'i 'a e paeá mo e masivá 'i he founa 'a e 'Eikí.”¹³

Kuo tāpuekina au 'e he'eku ngāue 'i he Siasí 'aki ha ngaahi a'usia kāfakafa mo fakalaumālie makehe. 'Oku ou

hoko ko ha fakamo'oni, 'oku tataki 'e he 'Eikí Hono Siasí ke fakahoko 'Ene ngaahi taumu'á. Kuó u ma'u ha fakahinohino fakalangi 'oku mahulu atu 'i he me'a 'oku ou malavá. Ko e fiefia 'i hono mo'ui 'aki e ongoongolelé kiate au, ne fakatefito ia 'i he tokäteline mo e ongoongolelei mo'oni, haohaoa, mo mahinongofua 'o Sisü Kalaisí.

Kuó u ngäue 'i he malumalu 'o e ngaahi kī mo e tataki 'a ha kau palōfita mo e Kau Palesiteni 'e toko *ono* 'o e Siasí, meia Sipenisā W. Kimipolo 'o a'u kia Lāsolo M. Nalesoni. 'Oku ou fakamo'oni ko kinautolú takitaha na'e hoko pea 'oku hoko ko e kau palōfita fili kinautolu 'a e 'Otuá. Kuo nau ako'i mai e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga fekau'aki mo e Siasí pea mo e ongoongolelé mo e tokäteline 'a Kalaisí. 'Oku 'unuaki kimu'a 'e Palesiteni Nalesoni e ngäue 'a e 'Eikí 'i ha tu'unga fakafo mo'oni. 'Oku ou pehē 'oku "fakaofó" he ko ia tokotaha pē 'i he Kau 'Aposetoló 'oku motu'a ange 'iate au, pea 'oku faingata'a ke u tulituli hake ki ai! 'Oku ou hoko ko ha fakamo'oni, 'oku 'iate ia 'a e ngaahi kī mo e pulupulu 'o e palōfita 'a e 'Otuá. 'Oku ako'i 'e Palesiteni Nalesoni 'a e ongoongolelei mo'oni, haohaoa, mo mahinongofua 'o Sisü Kalaisí. 'Oku ou fakamo'oni ko Sisü 'a e Kalaisí, pea ko Hono Siasí 'eni—'a ia 'oku ou fakamo'oni ki ai 'i he huafa 'o Sisü Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 2 Nifai 2:25.
2. Sione 12:46.
3. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 18:23–24.
4. 2 Nifai 2:27.
5. Mōse 1:39.
6. Joseph F. Smith, "Principle, Not Popularity," *Improvement Era*, July 1906, 732.
7. Joseph F. Smith, "Principle, Not Popularity," 732.
8. Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:3.
9. Hailame Sāmīta, 'i he "Ko e Hā 'Eku Taumu'a 'i He'eku Hoko ko e Faifekau?" *Malanga'aki 'Eku Ongongolelé: Ko ha Fakahinohino ki he Ngäue Fakafiefekau*, rev. ed. (2019), 6.
10. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 59:5–6; vakai foki Teutalōnome 6:5; Levitiko 19:18; Mātiu 22:36–40.
11. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 59:10.
12. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 59:13–15.
13. Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o Siasí (2010), 3.4.

FAI 'E 'ELETĀ MATHIAS HELD
'O e Kau Fitungofulú

Fekumi ki he 'Iló 'o fakafou 'i he Laumālié

'Oku totonu ke tau ako ke fakafaikehekehe'i e mo'oni 'o 'ikai ngata pē 'i he'etau fakakaukau lelei kae fakafou foki 'i he kihii le'o siii 'o e Laumālié.

Sii kāinga 'ofeina, kuo toutou fakahā mai 'e he 'Eikí kiate kinautolu ke tau "fekumi ki he 'iló, 'io, 'i he ako pea 'i he tui foki."¹ Te tau lava 'o ma'u e māmá mo e mahinó 'o 'ikai ngata pē 'i he fakakaukau fakapotopoto 'oku tau ma'u, kae fakafou foki 'i he fakahinohino mo e ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Ne 'ikai ke hoko ma'u pē e tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ha kongá 'o 'eku mo'uí.

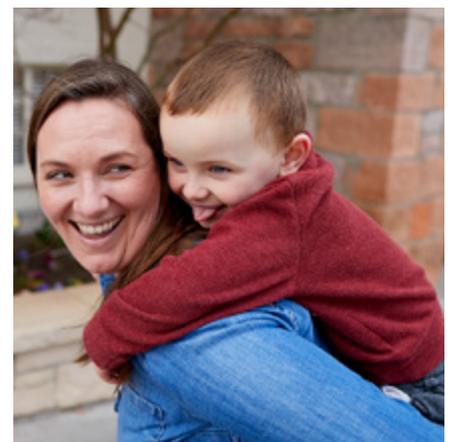
Ne u kau mo hoku uaifi 'ofa'anga ko 'Ailiné ki he Siasí he ta'u 'e 31 kuohilí 'i he'ema toki malí. Na'á ma tupu hake 'i Kolomupia, pea hili ha ngaahi māhina siii mei he'ema malí, ne ma hiki ki Siamane ke u ngäue ai. Na'á ma kei siii pea lahi e ngaahi me'a ne fai e 'amanaki mo e faka'amu ki ai; pea ko ha taimi fakafiefia makehe ia kiate kimaua.

Lolotonga 'eku fu'u tokanga ki he'eku ngäue ma'u'anga mo'uí, ne ongo'i 'e 'Ailine te ma ma'u ha pōpoaki fakalangi, ka na'e te'eki ai ke 'ilo'i e founzá pe taimí. Na'á ne kamata leva ke talitali lelei ki homa 'apí e kau tu'uaki koloa kehekehe hangē ko e kau tu'uaki 'enisaikolopitiá, vėkiumé, tohi ki he feime'atokoní, naunau ki he peitó, mo

e alā me'a pehē, mo fakaongoongo pe 'e ma'u ai e pōpoaki makehe ko iá.

Na'á ne talamai 'i ha efiafi 'e taha ne 'i ai ha ongo talavou suti lanu fakapōpō'uli ne na tukituki 'i homa 'apí pea na'á ne ongo'i mālohi ta'e toe veiveiua ke tali kinaua. Na'á na pehē na'á na loto ke nau talanoa 'o kau ki he 'Otuá ka te na toe foki mai 'i ha taimi te u 'i 'apí ai. Ngalingali nai ko e pōpoaki 'eni ne fai ki ai e tatalí?

Na'e kamata ke na 'a'ahi mai, pea na'a mau lau e folofolá 'i he'ena tokoní mo faka'au ke ma ma'u ha mahino ki he

mahu'inga mo'oni e hoko 'a Sisū Kalaisi ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'í. Ne 'ikai fuoloa kuó ma faka'ise'isa 'i hono papitaiso kimaua he'ema kei pēpēé, 'a ia na'e 'ikai ko ha fuakava na'á ma 'ilo. Ka neongo ia, 'e 'uhinga foki ha'ama toe papitaiso te ma hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi fo'ou ni, ko ia na'á ma loto mo'oni ke mahino e me'a kotoa fekau'aki mo iá.

Ka 'e founga fēfē ha'ama 'ilo'i na'e mo'oni e me'a kotoa ne talamai 'e he ongo faifekau kau ki he Tohi 'a Molomoná, Siosefa Sāmita, mo e palani 'o e fakamo'uí? Ko hono mo'oni, ne mahino kiate kimaua mei he folofola 'a e 'Eikí te ma lava 'o "'ilo 'a kinautolu 'i honau ngaahi fuá."²² Ko ia, na'e kamata ke ma vaka-vakai'i e Siasi 'i ha founga maau, 'o kumi ki he ngaahi fua ko iá 'aki 'ema fakakaukau lelei. Ko e hā nai na'á ma vakai ki aí? Ko hono mo'oni na'á ma vakai:

- Ki ha kakai anga fakakaume'a mo fiefia mo ha ngaahi fāmili lelei na'e mahino kiate kinautolu 'oku fakataumu'a ke tau fiefia 'i he mo'uí ni kae 'ikai ko e faingata'a'ia pē mo e mamahi.
- Ko ha siasi 'oku 'ikai totongi 'enau kau faifekau ka 'oku tali lelei ai 'e he kau mēmipá e ngaahi ngāue mo e ngaahi fatongia.
- Ko ha siasi 'oku hoko ai 'a Sisū Kalaisi mo e fāmili ko e uho 'o e me'a kotoa pē, 'oku 'aukai tu'o taha ai e kau mēmipá he māhina pea foaki ke tokoni ki he masivá mo e faingata'a'ia, 'oku poupu'u ai e ngaahi tō'onga mo'ui lelei, 'o ako'i kitautolu ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi me'a 'oku fakatu'utāmaki.

'Ikai ngata aí:

- Ne ma sai'ia 'i hono fakamamafa'i e tupulaki fakatāutahá, akó, ngāue mālohí mo e mo'ui fakafalala pē kiate kitá.
- Na'á ma 'ilo kau ki he polokalama faka'ofó'ofa 'o e tokoni 'ofa fakaetangata.
- Pea na'á ma sai'ia 'i he ngaahi konifelenisi lahí mo e hiva faka'ofó'ofá pea mo e ngaahi tefito'i mo'oni fakalaumālie lelei ne vahevahe aí.

'I he'ema vakai ki he ngaahi me'á ni kotoa, ne 'ikai ke ma 'ilo ha fehalaaki 'i he Siasi. Na'á ma sai'ia 'aupito he me'a kotoa ne ma vakai ki aí. Ka neongo ia, ne te'eki ai ke ma fili ke papitaiso koe'uhí na'á ma fie 'ilo ki he me'a kotoa kimu'a pea toki fakahoko iá.

Ka neongo ne te'eki pau 'ema fakakaukau, na'e teuteu'i māmālie kimaua 'e he 'Eikí, na'á Ne o'i kimaua, mo tokoni ke ma 'ilo'i 'oku totonu ke ma ako ke fakafaihehehe'i e mo'oni 'o 'ikai ngata pē he'ema fakakaukau lelei kae fakafou foki 'i he kihí'i le'o si'i 'o e Laumālie, 'a ia 'oku lea fakahangatonu ki homa lotó.

Ne hoko mai e le'o mo e ongo ko iá 'i ha efiafi 'e taha hili ia ha māhina 'e 10 hono ako e ongoongolelei, 'i he'ema lau 'i he Mōsaia 18: "Ko e me'a 'i ho'omou holi ke . . . fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá, . . . pea fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālie, . . . kapau ko e faka'amu 'eni 'a homou lotó, ko e hā ha'amou 'uhinga ke 'oua na'a papitaiso 'a kimoutolu 'i he huafa 'o e 'Eikí?"²³

Ne ongo ki homa lotó mo e laumālie 'a e potufolofola ko ia mei he Tohi 'a Molomoná, pea fakafokifā na'á ma ongo'i mo 'ilo'i na'e 'ikai mo'oni ha 'uhinga ke 'oua te ma papitaiso ai. Ne ma fakatokanga'i ko e ngaahi holi ko ia na'e hā 'i he ngaahi veesi ko 'eni ko e ngaahi faka'amu foki ia homa lotó pea ko e ngaahi me'a ko iá na'e mahu'inga

mo'oni. Na'e mahu'inga ange ia 'i hono ma'u ha mahino ki he me'a kotoa koe'uhí na'e 'osi fe'unga pē e me'a kuó ma 'iló. Na'á ma fakafalala ma'u pē ki he tataki 'a e to'ukupu 'o ha Tamai Hēvani 'ofa pē ma falala 'e hokohoko atu 'Ene tataki kimauá.

Ne ma fokotu'u leva he 'aho ko iá ha 'aho ke ma papitaiso ai, pea faifaiangé na'á ma papitaiso!

Ko e hā na'á ma 'ilo mei he a'usia ko iá?

'Uluakí, ne ma 'ilo te ma lava 'o falala kakato ki ha Tamai Hēvani 'ofa, 'a ia 'oku feinga ma'u pē ke tokoni'i kimaua ke ma hoko ko e tu'unga 'okú Ne 'afio'i te ma lava 'o a'usia. Na'á ma fakamo'oni'i e mo'oni faka'ofa 'o 'Ene folofolá 'i He'ene pehē: "Te u foaki ki he fānau 'a e tangatá 'a e 'otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki, ko e si'i 'i heni pea si'i 'i hena; pea 'oku monū'ia 'a kinautolu 'oku fanongo 'o tokanga ki he'eku ngaahi akonakí . . . , he te nau ma'u ai 'a e 'iló; he ko ia 'okú ne talí te u foaki 'o lahi ange kiate ia."²⁴

Pea ko hono uá, ne ma 'ilo, 'oku 'ikai ngata pē 'i he'ema fakakaukau lelei, ka 'e lava 'e ha tafa'aki kehe ki hono ma'u e 'iló 'o 'omi kiate kimaua ha fakahinohino mo e mahino. Ko e kihí'i le'o si'i mo angavaivai ia 'o Hono Laumālie Mā'oni'oni 'oku lea ki homa lotó mo e 'atama'i foki.

'Oku ou fie fakafehoanaki e tefito'i mo'oni ko 'eni ki he'etau malava ke sió. Ne 'ikai foaki mai he'etau Tamai Hēvani ha mata pē 'e taha, ka ko e mata fakatu'asino 'e ua. Te tau lava lelei pē 'o sio 'aki ha mata pē 'e taha, ka 'oku 'omi 'e he mata 'e tahá ha vakai 'oku toe lelei angé. 'I hono fakataha'i e ongo fakakaukau fakatou'osi 'i hotau 'atama'i, 'e lava ke ma'u ai ha fo'i 'imisi 'ata lahi lelei ange ki hotau 'ātakaí.

'I he founga tatau pē, kuo 'omi kiate kitautolu ha ongo ma'u'anga fakamatala, 'o fakafou 'i he tu'unga 'oku tau malava fakatu'asino mo fakalaumālie. 'Oku 'omi 'e hotau 'atama'i ha fo'i fakakaukau 'e taha 'o fakafou 'i hotau ngaahi ongo'anga fakatu'asinó mo 'etau faka'uhingá. Kae fakafou 'i he me'afouaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, kuo 'omi foki 'e he Tamai ha fakakaukau hono ua,

‘a ia ko e mahu‘inga tahá mo e mo‘oni tahá ia, koe‘uhi he ‘oku ha‘u hangatonu ia meiate Ia. Koe‘uhi ‘oku fa‘a le‘o si‘i e fanafana ‘a e Laumālié, ‘oku tokolahi ha kakai ‘oku ‘ikai ke nau fa‘a fakatokanga‘i e ma‘u‘anga tokoni ko iá.

‘I hono fakataha‘i e ongo ‘ata ko iá ‘i hotau laumālié, ‘oku kakato leva e fo‘i ‘imisí ‘o hā mai leva ia ‘i honau tu‘unga totonú. Ko hono mo‘oní, ‘oku hanga ‘e he ‘ata ‘oku toe ‘omi ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ‘o tala e loi mo e hala, ‘a ha “ngaahi fakakaukau” pau ‘oku tala ‘e he‘etau mahino faka‘atamai ‘oku mo‘oní. Manatu‘i e ngaahi lea ‘a Molonai: “Pea ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní te mou lava ai ke ‘ilo‘i hono mo‘oni ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē.⁵

‘I he ta‘u ‘e 31 ‘o ‘eku hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasí, kuo tu‘o lahi ha‘aku ‘ilo kapau te tau fakafalala pē ki he‘etau fakakaukau lelei pea faka‘ikai‘i pe li‘aki e mahino fakalaumālie te tau lava ke ma‘u mei he fanafana mo e ue‘i ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘e hangē ia ‘oku tau fononga mata taha pē ‘i he mo‘uí. Ka ko hono mo‘oní, ne foaki mai kiate kitautolu ha “mata ‘e ua.” ‘Oku toki lava pē ‘i hono fakataha‘i e ongo me‘á ni ‘o ‘omi kiate kitautolu e mahino mo‘oni

mo kakato ‘o e ngaahi mo‘oni mo e me‘a kotoa pē ‘oku tau foua ‘i he‘etau mo‘uí, kae pehē ki he mahino kakato mo fakafo ki hotau tu‘unga totonú mo e taumu‘a ko e fānau ‘o ha Tamai Hēvani mo‘ui.

‘Okú ne fakamanatu mai kiate au e me‘a ne ako‘i mai ‘e Palesiteni Nalesoni he ta‘u ‘e taha kuohilí he‘ene pehē “‘i he ngaahi ‘aho ka hokó, he ‘ikai lava ke tau mo‘ui fakalaumālie ta‘e kau ai ‘a e tatakí, fakahinohino mo e ivi fakafiemālie, mo [tākiekina] ma‘u pē ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní.”⁶

Kuó u ma‘u ha ‘ilo‘ilo pau he taimí ni:

- ‘Oku ‘i ai ha Tamai Hēvani ‘ofa, pea na‘a tau loto kotoa ke ha‘u ki he māmaní ko ha kongá ‘o ha palani fakalangí.
- Ko Sisū ‘a e Kalaisí; ‘okú Ne mo‘ui pea ko ia ‘a hoku Fakamo‘uí mo e Huhu‘í.
- ‘Oku ou ‘ilo ne uui‘i ‘a Siosefa ko ha tamasi‘i anga fakatōkilalo mei ha faama ke ne hoko ko ha palōfita ma‘ongo‘onga ‘o ne kamata‘i e kuonga e kakato ‘o e ngaahi kuongá, mo hono ngaahi kíi kotoa, mālohí, mo e mafai ‘o e lakanga fakataula-‘eiki mā‘oni‘oni ‘o e ‘Otuá.

- Ko e Tohi ‘a Molomoná ko ha fakamo‘oni ia hono ua kia Sisū Kalaisí pea na‘e fakataumu‘a e ngaahi fāmilí ke nofo fakataha ‘o ta‘engata.
- ‘Oku ou ‘ilo ‘oku tatakí ‘e hotau ‘Eiki ko Sisū Kalaisí, ‘okú ne tatakí Hono Siasí ko ‘eni kuo fakafoki maí, ‘o fakafou ‘i hotau palōfita mo‘ui he ‘ahó ni ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní.

Kuo hoko ‘a e ngaahi me‘á ni mo e ngaahi mo‘oni mahu‘inga kehe ko ha ngaahi tefito‘i mo‘oni fakalaumālie mahu‘inga ‘o e me‘a ‘oku tokoni‘i au ‘e he ‘Otuá ke u a‘usiá. ‘Oku ou hanga-naki atu ki he ngaahi akonaki lahi mo fo‘ou ‘okú Ne kei finangalo ke tau ma‘u ‘i he‘etau fononga he mo‘ui fakaofó ni mo “fekumi ki he ‘iló . . . ‘io ‘i he ako pea ‘i he tui foki.”

‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo‘oni e ngaahi me‘á ni mo fakamo‘oni kiate kinautolu ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:7vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:118.
2. 3 Nifai 14:16
3. Mōsaia 18:8–10.
4. 2 Nifai 28:30
5. Molonai 10:5.
6. Russell M. Nelson, “Fakahā ma‘á e Siasí, Fakahā ki He‘etau Mo‘uí,” *Liahona*, Mē 2018, 96.

FAI 'E 'ELETĀ NEIL L. ANDERSON
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Ko e Mata 'o e Tuí

Kapau te tau filifili pē 'a e me'a te tau tali 'i he fanongonongó, 'oku puli meiate kitautolu 'a 'etau vakai ta'engatá, 'o fakamahu'inga'i ange 'a 'etau a'usia 'i he mo'ui ní.

Kimu'a pē 'i hono Tutuki 'a Sisuú, na'e 'ave Ia kia Pailato 'i he fale fakamaau-angá. "Ko e Tu'i koe 'o e kakai Siú?" Ko e lea tukuhifo ia 'a Pailató. Pea tali ange 'e Sisū: "'Oku 'ikai 'o māmani hoku pule'angá. . . . Na'á ku ha'u ai ki māmani, ko'e'uhí ke u fakamo'oni ki he mo'oni. Ko ia kotoa pē 'oku 'i he mo'oni, 'oku fanongo ia ki hoku le'ó."

Pea pehē 'e Pailato kiate ia, "Ko e hā 'a e mo'oni?"¹

'I he māmani he 'ahó ni, 'oku fu'u faingata'a e fehu'i "Ko e hā 'a e mo'oni?" ki he fakakaukau 'a e māmani.

'Oku ma'u mei he fekumi 'i he 'initaneti'ha ngaahi tali 'e lau miliona ki he fehu'i "Ko e hā 'a e mo'oni?" 'Oku lahi ange e fakamatala 'oku tau ma'u 'i he'etau telefoni to'oto'ó 'i he ngaahi tohi kotoa he laipeli. 'Oku tau mo'ui 'i ha kuonga 'oku lahi 'ānoa ai e fakamatalá mo e fakakaukau. 'Oku 'ākilotoa kitautolu 'e he ngaahi le'ó fakatauele mo fakahekeheke.

'Oku tau fihia 'i he ngaahi me'a puputu'u 'o e 'aho ní, pea 'ikai ha ofo he tokolahi 'a e ni'ihí 'oku nau tui ki he ngaahi lea ne fai 'e Polotokolasi kia

Soukolotisi he ta'u 'e 2,500 kuohilí: 'o pehē: "Ko e me'a 'oku ke lau ko e mo'oni, 'oku mo'oni pē ia kiate koe, pea ko e me'a 'oku ou lau 'e au 'oku mo'oni, 'oku mo'oni pē ia kiate au."²

Nofotaha ho'o tokangá 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí

'I he'etau ma'u e tāpuaki 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí, 'oku tau fakahā 'i he loto fakatōkilalo 'oku 'i ai ha me'a 'e ni'ihí 'oku kakato mo matu'aki mo'oni. 'Oku tatau e ngaahi mo'oni ta'engata ko 'eni ki he foha mo e ofefine kotoa 'o e 'Otuá.

'Oku ako'i maí 'e he folofolá, "Pea ko e mo'oni 'a e 'ilo'i 'o e ngaahi me'a 'o hangē ko honau anga 'oku 'i aí, pea na'a nau 'i aí, pea te nau hoko ki aí."³ 'Oku vakai atu e mo'oni ki he ngaahi me'a ne hoko mo 'amanaki ke hokó, 'o fakalahi 'etau 'iló ki he me'a 'oku hoko he taimi ní.

Na'e pehē 'e Sisū, "Ko au ko e hala, mo e mo'oni, pea mo e mo'ui."⁴ 'Oku taki kitautolu 'e he mo'oni ki he hala 'o e mo'ui ta'engatá, pea 'oku ma'u pē ia fakafou 'i hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi. 'Oku 'ikai pē ha toe founga.

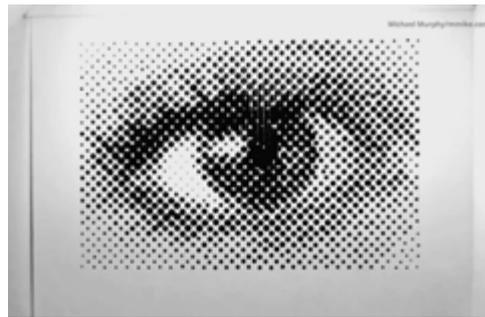
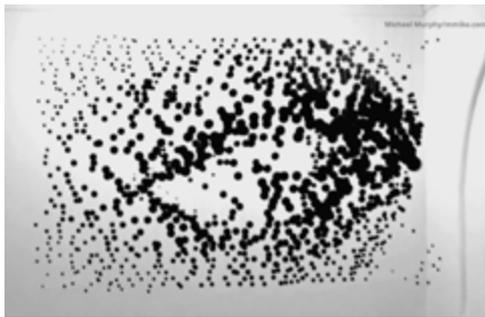
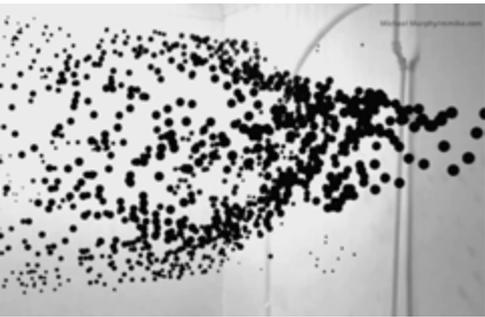
'Oku ako'i maí 'e Sisū Kalaisi kiate kitautolu e founga ke tau mo'ui aí pea anga'ofa mai 'aki e fakamolemole'i 'etau angahalá mo e mo'ui-ta'e-fa'a-mate hili e maté, 'o fakafou 'i He'ene Fakalelei mo e Toetu'u. 'Oku mo'oni 'aupito 'eni.

'Okú Ne ako'i kitautolu, 'oku 'ikai ke mahu'inga ia pe 'oku tau tu'umālie pe masiva, 'iloa pe ta'e'iloa, taukei pe 'ikai poto. Ko 'etau taumu'a he mo'ui ni ke fakamālohia 'etau tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisi, fili e lelei kae 'ikai ko e koví, pea tauhi 'Ene ngaahi fekaú. Neongo 'etau fiefia he ngaahi lavame'a 'a e saienisi mo e 'ilo fakafaito'ó, ka 'oku ope atu e ngaahi mo'oni ia 'a e 'Otuá 'i he ngaahi 'ilo fo'ou ko 'eni.

Kuo 'i ai ma'u pē ha ngaahi me'a loi ke ne takihala'i e fānau 'a e 'Otuá mei he mo'oni, 'o fakafepaki ki he ngaahi mo'oni 'o 'itānití. 'Oku tatau ma'u pē 'a e ngaahi fakakikihi 'a e filí. Fanongo ki he me'a ní, ne fakahoko he ta'u 'e 2,000 kuohilí:

"'Oku 'ikai te [ke] lava 'o 'ilo'i ha ngaahi me'a 'oku 'ikai te [ke] mamata ki

'I hano fakalaulauloto 'i he fa'a lotu e fanongonongo ki he fāmilí 'o vakai atu 'i he tuí, 'oku mahino lelei ange kiate kitautolu e founa 'oku fehokotaki lelei ai 'a e ngaahi tefito'i mo'óní, 'o fepoupou'aki mo fakaha'a'i mai e palani 'etau Tamai ki He'ene fānaú.

ai. . . [Ko e hā pē ha fa'ahinga me'a 'oku fai 'e ha taha 'oku] 'ikai ko ha hia ia."

"['Oku 'ikai ke tāpuaki'i koe 'e he "Otuá, ka] 'oku [tu'umālie 'a e taha] kotoa pē 'o fakatatau ki [hono] potó."⁵

"Oku 'ikai ha 'uhinga lelei ke 'i ai ha taha 'o hangē ko ha . . . Kalaisí . . . ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá."⁶

"[Ko e me'a 'oku mou tui ki aí ko ha tukufakaholo fakasesele ia mo e] anga mamio ho'omou fakakaukaú."⁷ 'ikai 'oku pehē e kuongá ni?

'I hono Fakafoki Mai 'o e ongoongo-lelei, kuo foaki mai 'e he 'Otuá ha founa ke tau ako mo 'ilo'i ai e ngaahi mo'óni fakalaumālie: 'oku tau ma'u ia mei he ngaahi folofola mā'óni'óni, ko 'etau lotu fakatāutahá, ngaahi a'usiá, akonaki 'a e kau palōfita mo e kau 'aposetolo mo'uí, mo e tataki 'a e Laumālie Mā'óni'óni, te ne tokoni'i kitautolu ke "'ilo'i hono mo'óni 'o e ngaahi me'a kotoa pē."⁸

Ko e Mo'óni 'Okú ne Tala e Kehekehe Fakalaumālie

'Oku lava ke tau 'ilo'i e ngaahi me'a 'a e 'Otuá 'i he'etau fekumi fakalaumālie kiate kinautolu. Na'e pehē 'e Paula, "'Oku 'ikai ha tangata 'okú ne 'ilo 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, ka ko e Laumālie pē 'o e 'Otuá. . . [He] 'oku 'ilo fakalaumālie pē ia."⁹

Sio ki he fakatātā ko 'eni 'a Maikolo Mefi. 'E faingata'a ke ke tui ko hano tā fakatāta'a 'i ia 'o e fofonga 'o e tangatā 'i he'ene tu'u ko 'eni. Ka neongo ia, kapau te ke sio ki he ngaahi fo'i totí mei ha tafa-'aki 'e taha, te ke sio ki he faka'ofofa e fakakaukau 'a e tokotaha tā fakatātāa.

'Oku pehē pē 'etau vakai atu ki he mo'óni fakalaumālie 'a e 'Otuá 'aki e fofonga 'o e tuí. Na'e pehē 'e Paula: "'Oku 'ikai ma'u 'e he tangata fakakakanó 'a e ngaahi me'a 'o e Laumālie 'o e 'Otuá: he ko e vale ia kiate ia: pea 'oku 'ikai te ne fa'a 'ilo ia, he 'oku 'ilo fakalaumālie pē ia."¹⁰

'Oku 'omai 'e he folofolá, 'etau lotú, ngaahi a'usiá, kau palōfita 'o onopōnī, mo e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'óni'óni ha tu'unga mahino fakalaumālie 'o e mo'óni 'oku fiema'u ki he'etau fononga 'i he māmaní.

Ko e Fanongonongo 'o fakafou 'i he Vakai atu 'i he Tuí

Tau vakai atu ki he fanongonongo ki he fāmilí 'aki ha fofonga 'o e tuí.

Ne fakafē'iloaki mai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli 'a e "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" 'aki e fakamatala ko 'eni: "'I he lahi fau e loi 'oku lau ko e mo'óni, lahi fau mo e kākā fekau'aki mo e ngaahi tu'unga mo'uí

mo e 'ulungaanga mahu'ingá, 'i he lahi fau 'o e fakatauele mo e olopotu ke tali māmalie 'a e 'uli 'o e māmaní, 'oku mau ongo'i ai ke fai atu ha fakatokanga [kiate kimoutolu]."¹¹

'Oku peheni e kamata 'o e fanongonongó: "Ko e kakai kotoa pē—'a e tangata mo e fefine—na'e fakatupu ia 'i he tatau 'o e 'Otuá. Ko e tokotaha fakafō'ituitui kotoa pē ko e foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi, pea 'i he'ene pehe'e, 'oku ma'u ai 'e he tokotaha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku'anga pau."

Ko ha ngaahi mo'óni ta'engata 'eni. Ne 'ikai ke tau hoko noa pē mei ha me'a fakanatula.

'Oku ou sai'ia he ngaahi leá ni: "'I he maama fakalaumālie na'e 'ilo'i ai mo hū 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine fakalaumālie ki he 'Otuá ko 'enua Tamai Ta'engata mo nau tali 'Ene palani."¹²

Ne tau mo'ui kimu'a pea toki fanau'i mai kitautolu. 'Oku hoko hotau tu'unga totonu fakafō'ituitui ko ha kongá 'etau mo'uí ke tuputupu'a. 'I ha ngaahi fokotu'utu'u 'oku 'ikai ke mahino kakato kiate kitautolu, ne hanga 'e he'etau tupulaki fakalaumālie 'i he maama fakalaumālie 'o tākiekina hotau tu'unga 'i hení.¹³ Ne tau tali e palani 'a e 'Otuá. Ne tau 'ilo te tau

fepaki mo e faingata'á, mamahí, mo e tukuhāusiá 'i he māmaní.¹⁴ Ne tau 'ilo'í 'e hā'ele mai e Fakamo'uí pea 'i hano fakamo'oni'í 'oku taau 'etau mo'uí, te tau tu'u hake 'i he Toetu'ú, pea "tānaki atu 'a e nāunau ki [hotau] 'ulú 'o ta'engata pea ta'engata."¹⁵

'Oku lea fakahangatonu mai e fanongonongó: "'Oku mau fakahā heni ko e founga ko ia 'oku fakatupu ai 'a e mo'ui fakamatelié, ko ha tu'utu'uni fakalangi ia. 'Oku mau fakamo'oni atu ki hono haohaoa 'o e mo'uí pea mo hono mahu'inga 'i he palani ta'engata 'a e 'Otuá."

'Oku poupou'í 'e he palani 'etau Tamaí hono 'omi 'e ha husepāniti mo ha uaifi e fānaú ki he māmaní pea ko hotau ngafa ia ke lea 'o taukapo'í e fānaú 'oku te'eki ke fanau'í maí.

Ko e Fehokotaki Lelei 'a e Ngaahi Tefito'í Mo'oni 'o e Fanongonongó

Kapau te tau filifili pē 'a e me'a te tau tali 'i he fanongonongó, 'oku puli meiate kitautolu 'a 'etau vakai ta'engatá, 'o fakamahu'inga'í ange 'a 'etau a'usia 'i he mo'ui ní. 'I hano fakalaulauloto 'i he fa'a lotu e fanongonongó ki he fāmilí 'o vakai atu 'i he tuí, 'oku mahino lelei ange kiate kitautolu e anga 'o e fehokotaki lelei 'a e ngaahi tefito'í mo'oni, 'o fepoupou'aki mo fakahā'í mai e palani 'etau Tamaí ki He'ene fānaú.¹⁶

'Oku totonu nai ke tau 'ohovale 'i hono fakahā 'e he kau palōfita 'a e 'Eikí 'a Hono finangaló, pea kei 'i ai ha ngaahi fehu'í 'a ha ní'ihí? Ko e mo'oni 'oku fakafisinga'í 'e ha ní'ihí 'a e lea 'a e kau palōfita he taimi ko iá,¹⁷ ka 'oku fakalaulauloto 'i he fa'a lotu 'e ha ní'ihí 'enau ngaahi fehu'í fakamātoato—'a e ngaahi fehu'í 'e tali 'i he fa'a kātaki mo ha fofonga 'o e tuí. Kapau ne fakahā mai 'a e fanongonongó 'i ha senituli kehe, 'e 'i ai pē ha ngaahi fehu'í, ka 'e kehe pē ia mei he ngaahi fehu'í 'o e 'aho ní. Ko e taha e ngaahi taumu'a 'a e kau palōfita ke tokoni'í kitautolu ke tali e ngaahi fehu'í fakamātoato.¹⁸

Kimu'a pea hoko 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ko e Palesiteni 'o e Siasí, na'á ne pehē: "'Oku vakai atu e kau palōfita ki he me'a 'e hokó. 'Oku nau vakai ki he ngaahi fakatu'utāmaki

faingata'a kuo tuku pe 'e tuku mai 'e he filí 'i hotau halá. 'Oku tomu'a 'ilo'í foki 'e he kau palōfita 'a e ngaahi me'a fakae'iciki mo e ngaahi faingamālie 'oku fakatatali ma'anautolu 'oku fakafanongó 'i he *loto fakamātoato ke talangofua*.¹⁹

'Oku ou fakamo'oni'í e mo'oni mo e mālohi fakalaumālie 'o e uouangataha 'a e Kau Palesiteni'í 'Uluakí pea mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá.

Ko e Mavahe Atu 'a e Māmaní

'I he'eku mo'uí, kuo tau vakai ki ha ngaahi fu'u liliu lahi ki he tui 'a e māmaní fekau'aki mo e ngaahi tefito'í mo'oni lahi 'oku ako'í 'i he fanongonongó. 'I he'eku kei talavou' mo e kamata mai 'eku nofo malí ne tokolahi ha kakai 'i he māmaní ne 'ikai ke nau muimui ki he ngaahi tu'unga 'ulunganga 'a e 'Eikí ki he fono 'o e angama'á, 'a ia 'oku toki fakahoko pē 'a e feohi fakasekisuale' 'i he vaha'a 'o ha tangata mo ha fefine kuó na 'osi mali 'i ha founga fakalalo. 'I hoku ta'u 20 mo e 30 tupú ne tokolahi ha ní'ihí ne 'ikai ke nau toe malu'í e toputapu 'o e fānaú te'eki fā'ele'í, 'i he fakautuutu hono tali lelei 'o e fakatōtamá. 'I he ngaahi ta'u mai kimui ní, ne tokolahi ha kakai ne 'ikai ke nau talangofua ki he fono 'a e 'Otuá ko e malí ko ha fakataha toputapu ia 'i he vaha'a 'o ha tangata mo ha fefine.²⁰

'Oku fakamanatu mai 'e he kakai tokolahi 'oku 'ikai ke nau tauhi e ngaahi fekau ne fokotu'u 'e he 'Eikí 'a e 'aho ko ia 'i Kāpaneume ne fakahā ai 'e he Fakamo'uí Hono tu'unga fakalangí ka ko e me'a fakalolomá ko e "tokolahi

'o 'ene kau ākongā . . . [ne] 'ikai ke toe 'alu mo ia."

Ne hanga atu e Fakamo'uí ki he Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "'E 'alu mo kimoutolu foki?"

Ne tali 'a Pita:

"'Eiki te mau 'alú kia hai? 'oku 'iate koe 'a e ngaahi lea 'o e mo'ui ta'engatá.

"Pea 'oku mau tui pea 'ilo pau ko koe 'a e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otuá mo'uí."²¹

'Oku 'Ikai Fe'unga Lelei Kotoa 'i loto 'i he Fanongonongó

'Oku fu'u tokolahi ha kakai lalahi mo kei talavou 'oku nau faivelenga mo mateaki'í e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí, neongo ko honau tu'unga lolotongá 'oku 'ikai ke fenāpasi ia mo e fanongonongó ki he fāmilí: ko e fānaú kuo uesia 'enau mo'uí 'i he vete malí; to'u tupu 'oku manuki'í 'e honau ngaahi kaungāme'a e fono 'o e angama'á; kakai tangata mo fafine vete mali kuo kafo mo'oni 'i he ta'eanganofa 'a e malí; husepāniti mo e uaifi 'oku 'ikai lava ke ma'u ha fānaú; kakai fefine mo tangata 'oku mali mo ha taha 'oku 'ikai ke nau tui tatau ki he ongoongolelei kuo fakafoki maí; kakai fefine mo tangata kei taautaha 'oku te'eki lava ke mali ko'e'uhi ko ha ngaahi 'uhinga kehekehe.

'Oku 'i ai hoku kaungāme'a he meimei ta'u 'eni 'e 20 'oku ou tangane'ia 'aupito ai, ka 'oku te'eki ke mali ko'e'uhi ko e fetokanga'aki 'a e tangata mo e tangata pe fefine mo e fefine. Kuó ne tu'uma'u 'i he'ene ngaahi fuakava he temipalé, pea fakatupulaki hono ngaahi talēniti fakapalōfesinalé, mo

fua fatongia faka'e'i'eiki 'i he Siasí mo e komiunití fakatou'osi. Na'á ne toki talamai kiate au, "Oku ou ongo'i mo'oni e ni'ihi 'oku tu'unga tatau mo aú ka 'oku nau fili ke 'oua nau te tauhi e fono 'o e angama'á 'i he māmani 'oku tau 'i aí. 'Ikai ne kole mai 'a Kalaisi ke "oua na'a tau 'o e māmani?" 'Oku mahino lelei e kehekehe e ngaahi tu'unga 'ulu-ngaanga 'o e 'Otuá mo ia 'o e māmani."

'Oku fa'a ope atu e ngaahi lao 'a e tangatá 'i he ngaahi fakangatangata kuo fokotu'u 'e he ngaahi fono 'a e 'Otuá. 'E fiema'u 'e kinautolu 'oku fie fakahōifua ki he 'Otuá, 'a e tuí, fa'a kātaki mo e faivelengá.²²

'Oku ou maheni mo hoku uafii ko Kefi mo ha fefine te'eki ke mali kuo ta'u 40 tupu, 'oku mohu talēniti 'i hono tu'unga fakapalofesinalé pea ngāue faivelenga 'i hono uōtí. Kuó ne tauhi foki 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá. Na'á ne tohi 'o pehē:

"Oku ou sioloto atu ki ha 'aho 'e tāpuekina 'aki au ha husepāniti mo ha fānau. 'Oku ou kei tatali pē ki ai. Ko e taimi 'e ni'ihi 'oku ou ongo'i kuo fakangalo'i au peá u tuenoa koe'uhí ko hoku tūkungá, ka 'oku ou feinga ke 'oua na'a tuku 'eku tokangá he me'a 'oku te'eki ke u ma'ú, kae tuku ia he me'a 'oku ou ma'ú mo e founa te u lava ai 'o tokoni ki he ni'ihi kehē.

Ne tokoni'i au he'eku ngāue ki hoku kāingá, hoku uōtí, mo e temipalé. 'Oku 'ikai fakangaloki au pe li'ekina he 'oku ou kau pea 'oku tau kau kotoa ki ha fu'u fānili tokolahi."

'Oku 'I Ai Ha Tokotaha 'Oku Mahino Ki Ai

'E pehē ha ni'ihi, "Oku 'ikai mahino kiate koe hoku tūkungá." Mahalo pē he 'ikai ke u 'ilo'i, ka 'oku ou fakamo'oni

'oku 'i ai e Tokotaha 'okú mahino ki ai.²³ 'Oku 'i ai ha Tokotaha 'okú ne 'afio 'i ho'o faingata'a'ia koe'uhi ko e feilaulau na'á Ne fai 'i he ngoué mo e kolosí. 'I ho'o fekumi kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, 'oku ou palōmesi atu te Ne tāpuekina koe pea to'o e kavenga 'oku fu'u mamafa ke ke fua tokotahá. Te Ne 'oatu ha kaungāme'a ta'engata mo ha ngaahi faingamālie ke ngāue. Kae toe mahu'inga angé, te Ne fakafonu 'aki koe e fu'u ivi fakalaumālie 'o e Laumālie Mā'oni'oni mo fakamahino atu okú Ne hōifua kiate koe. 'Oku 'ikai ha fili pe me'a 'okú ne faka'ikai'i e takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oni pe ngaahi tāpuaki 'o 'itāniti 'e mahu'inga ke tau fakakaukau ki ai.

'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui e Fakamo'ui. 'Oku ou fakamo'oni ko Ia 'a e tupu'anga 'o e mo'oni kotoa pē 'oku matu'aki mahu'ingá pea te Ne fakahoko kotoa e ngaahi tāpuaki na'á Ne tala'ofa mai kiate kinautolu 'oku nau tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'I he huafa 'o Sisú Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Sione 18:33, 36–38.
2. William S. Sahakian and Mabel Lewis Sahakian, *Ideas of the Great Philosophers* (1966), 28.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:24.
4. Sione 14:6.
5. 'Alamá 30:15, 17.
6. Hilamani 16:18.
7. Vakai, 'Alamá 30:14, 23, 27.
8. Molonai 10:5.
9. Joseph Smith Translation, 1 Corinthians 2:11, [i he 1 Kolinitō 2:11footnote c 1 Kolinitō 2:14.
10. 1 Kolinitō 2:14.
11. Gordon B. Hinckley, "Stand Strong against the Wiles of the World," *Ensign*, Nōvema 1995, 100. Ne toki fakamatalá ni 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ki ha kongá 'o e hisitōlia 'o e fanongonongó, hangē ko ia ne fakamatalá 'i he Sheri Dew 'i he *Insights from a Prophet's Life: Russell M. Nelson* (2019), 208: "I he 'aho 'e taha he 1994, ne nofo ai e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i honau loki fakataha alēlea 'i he Temipale Sōlekí 'o alea'i e ngaahi palopalema fekau'aki mo e fāmilí. Ne nau fakakaukau 'i e me'a kotoa mei he fakautuutu mo e mafola lahi 'a e ponokalafi he ngaahi tafa'aki kotoa ki ha ngaahi lao kehekehe 'e ala fokotu'u ke ne fakafepaki 'i e fāmilí. Ne 'ikai ko ha fealea'aki fo'ou 'eni, ka 'i he 'aho ko iá ne fai e tokanga ki he tefito mahu'inga pē ko 'eni. "Ne toe vakai 'i 'e he Toko Hongofulu Mā Uá 'a e tokāteline mo e ngaahi tu'utu'uni, 'o fakakaukau 'i e ngaahi me'a 'e 'ikai lava ke liliú—'a e tokāteline—mo e ngaahi me'a 'e malava ke hoko—ko e ngaahi tu'utu'uni. Na'a

nau alea'i ha ngaahi palopalema ne nau vakai atu 'e hoko kau ai hano teke lahi ange 'e he sosaieti 'a e mali e tangata mo e tangatá pea mo e ngaahi totonu 'a e tangata liliu fefine mo e fefine liliu tangatá. Na'e fakamatala 'a 'Eletā Nalesoni 'o pehē, 'Ka na'e 'ikai ko e ngata'anga ia 'o e me'a ne nau vakai ki ai. Ne mau vakai ki he ngaahi feinga 'a ha tukui kolo ke fakata'e-'aonga 'i kotoa 'a e ngaahi tu'unga mo'ui mo e fakangatangata 'o e fetu'utaki fakaseksualé. Ne mau vakai ki he puputu'u fekau'aki mo e tu'unga tangata pe fefine. Ne mau vakai ki he hoko mai 'a e ngaahi me'a ni kotoa.'

"Ne iku e fealea'aki fuoloa ko 'eni, fakataha mo ha ngaahi fakataha kehe 'i ha vaha'atami ki he aofangatuku ke teuteu 'i 'e he Toko Hongofulu Mā Uá ha fakamatala fakapepa 'e ala hoko ko ha fanongonongo, 'o fakamatala 'i ai hono taukave'i 'e he Siasí 'a e fāmilí ke 'ave ki he Kau Palesitenisi 'Uluaki" ('i he Sheri Dew, *Insights from a Prophet's Life: Russell M. Nelson* 2019), 208).

12. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Mē 2017, 145.
13. Ne pehē 'e Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi: "Ko e tokolahi taha 'o e kakai ne fanau 'i ki he māmani ne nau fili mo taukave'i e palani 'a e Tamai. Ko e tokolahi 'o kinautolu ne tau fai ha fuakava mo e Tamai 'o kau ki he me'a te tau fai 'i he mo'ui fakamatelié. 'I ha ngaahi founa 'oku te'eki ke fakahā mai, 'oku tākiekina 'e he'etau tō'onga mo'ui he maama fakalaumālié 'etau mo'ui 'i he māmani" ("The Great Plan of Happiness," *Ensign*, Nov. 1993, 72).
14. Vakai, Dallin H. Oaks, "Mo'oni mo e Palani," *Liahona*, Nōvema 2018, 25–28.
15. 'Epalahame 3:26.
16. Kuo pehē 'e Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi: "Oku tui e Kāingalotu kuo ulú, ko e fanongonongo 'o e fāmilí, 'a ia na'e tuku mai he meimei kuata senituli kuohilí pea liliu ki ha ngaahi lae fakafonua lahi, ko hono toe fakamamafa 'i ia 'e he 'Eiki e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelé 'oku fie ma'ú, ke ne pou-pou 'i kinautolu 'i he ngaahi faingata 'a 'oku lototonga hoko ki he fāmilí. . . . "Oku ou fakamo'oni ko e fanongonongo fekau'aki mo e fāmilí, ko ha fakamatala 'i ia 'o ha mo'oni ta'engata, ko e finangalo 'o e 'Eiki ki Hé'ene fānau 'oku fekumi ki he mo'ui ta'engatá. Kuo hoko ia ko ha fakava'e 'o e akonaki mo e founa ngāue 'a e Siasí 'i he ta'u 'e 22 kuohilí, pea 'e kei pehē ai pē 'i he kaha'ú. Lau pē 'oku pehē ia, ako'i ia, mo'ui 'aki ia pea 'e tāpuekina kimoutolu, 'i ho'omou vilitaki atu ki he mo'ui ta'engatá. . . . "Oku ou tui ko e anga ko ia 'etau fakakaukau mo faka'aonga 'i 'o e fanongonongo 'o e fāmilí, 'oku kau ia hono sivi 'i 'o e to'u tangatá ni. 'Oku ou lotua 'e tu'u ta'eu'e 'a e Kāingalotu kotoa pē 'o e Siasí 'i he sivi ko iá" ("Ko e Palani mo e Fanongonongó," *Liahona*, Nōvema 2017, 30–31).
17. Kuo pehē 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni: "Kuo ui kinautolu 'e ha ni'ihi ko ha kakai loto ta'efeauna, ka ko e ni'ihi loto ta'e-fieanú 'akinautolu 'oku 'ikai ke nau loto ke tau'atāina 'etau fakakaukau ka 'oku nau loto ke tau fakakaukau tatau mo kinautolu. Ko e me'a 'oku tau taukave'i 'a e fono 'o e angama'á. 'Oku kei 'aonga pē 'a e Fekau 'e Hongofulu

‘i he ‘ahó ni. Kuo te‘eki ke fakata‘e‘aonga‘i kinautolu. . . ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha‘atau totonu ke liliu ‘a e ngaahi fono kuo tu‘utu‘uni ‘e he ‘Otuá’ (‘i he Dew, *Insights from a Prophet’s Life: Russell M. Nelson*, 212).

18. “Neongo ‘oku ‘ohofi e fāmīlī ‘i he māmani hono kotoa, ka ‘e malu‘i kimoutolu ‘e he ngaahi mo‘oni ‘i he fanongonongo ki he fāmīlī.

“Oku fie ma‘u ke mahino kiate kimoutolu ko e to‘u tupu faka‘ei‘eikī e ngaahi nunu‘a lahi ‘o e fakakikihi ‘a e sosaieti ‘i hono faka‘uhinga‘i ‘o e malī. ‘Oku kau he tālānga ‘oku lolotonga fai pe ‘oku lelei ke mali e tangatā mo e tangatā pe fefiné mo e fefiné. Kapau ‘oku ‘i ai ha‘o fehu‘i he tu‘unga ‘o e Siasī ‘i he me‘á ni pe ko ha kaveinga mahu‘inga kehe, fakalaulauloto ki ai, ‘i he fa‘a lotu pea talangofua leva ki he ngaahi pōpoaki fakapalōfita ‘i he konifele-nisi lahi ‘a e Siasī ‘e fai ‘i ‘Okatopá. Te mou ma‘u ha mahino lahi ange, mei he ngaahi lea fakalaumālie ko iá, fakataha mo e ue‘i ‘a e Laumālie Mā‘oni‘onī, ‘o ‘omi ha mahino kakato ange ki ho ‘atamai’ (Russell M. Nelson, “Youth of the Noble Birthright: What Will You Choose? [Fakatahalotu ‘a e Polokalama Ako ‘a e Siasī ma‘á e kakai lalahi kei talavou, Sepitema. 6, 2013], broadcasts.ChurchofJesusChrist.org).

19. Russell M. Nelson, “Tu‘u Ko ha Kau Nofotu‘i Mo‘oni,” *Liahona*, ‘Okatopa 2016, 53.

20. Kuo pehē ‘e Palesiteni Nalesoni: “Ka ‘oku fu‘u mālohi hono tākiekina e ngaahi potungāue fakapulē‘angá ‘e he ngaahi ākenga fakasōsialé mo e ngaahi fakakaukau fakaetangatā ‘i he‘enua fa‘u, mo toe fa‘u, mo feinga ke fakamalohia e ngaahi laó. ‘Oku tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi lao mo e tu‘utu‘uni ‘e fokotu‘ú, he ‘ikai lava ke liliu e tokāteline ‘a e ‘Eikī kau ki he malī mo e mo‘ui mā‘á. Manatu‘i: neongo ka fakalao‘i ‘e he tangatā e faiangahalá, ‘e kei lau pē ia ko e angahala ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá!’” (“Ngaahi Fili ki ‘Itāniti,” *Liahona*, Nōvema 2013, 108).

21. Sione 6:66–69.

22. Vakai, ‘Alamá 32:41–43; Kuó u tangane‘ia ma‘u pē ‘i he vahe ma‘ongo‘onga ko ‘enī ‘i hono fakatupulaki ‘etau tui, ‘oku fakamatala fakataha e ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘o e tui, fa‘a kātaki, mo e faivelengá ‘i he ngaahi veesi ‘e tolu faka‘osí.

23. Vakai ‘Alamá 7:12; Ne ‘ikai ngata pē ‘i he mamahi ‘a Sisū Kalaisī ‘i he‘etau ngaahi angahalá, ka koe‘uhī ko hotau ngaahi vaivaí: “Pea te ne to‘o kiate ia ‘a e maté, koe‘uhi ke ne vete ‘a e ngaahi ha‘i ‘o e maté ‘a ia ‘oku ha‘iha‘i ‘a hono kakai; pea te ne to‘o kiate ia ‘a honau ngaahi vaivaí, koe‘uhi ke fonu hono lotó ‘i he ‘alo‘ofa, ‘o fakatatau ki he kakanó, koe‘uhī ke ne ‘afio‘i ‘o fakatatau ki he kakanó ‘a e founga ke tokoni‘i ai ‘a hono kakai ‘o fakatatau ki honau ngaahi vaivaí.” (Ngaahi lea ‘uhinga tatau mo e vaivaí ko e mahamahaki, vaivaí‘anga, faingata‘a‘ia, tō nounou.) Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:6: “Ko ia ia na‘á ne hā‘ele hake ki ‘olungá, ‘o hangē foki ko ‘ene hā‘ele hifo ki lalo ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē, ‘a ia ‘okú ne ‘afio‘i ai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, koe‘uhī ke ne ‘i he me‘a kotoa pē pea nofo‘ia ‘i he me‘a kotoa pē, ko e maama ‘o e mo‘oni.”

FAI ‘E ‘ELETĀ TAKASHI WADA
‘O e Kau Fitungofulú

Keinanga ‘i he Folofola ‘a Kalaisí

‘E lava ke hoko e keinanga ko ia ‘i he ngaahi folofola ‘a Kalaisí ‘i ha fa‘ahinga taimi mo ha me‘a pē ‘e hoko, kapau te tau teuteu‘i hotau lotó.

‘Oku ‘ofa ‘a e Tamai Hēvaní ‘iate kitautolu. Kuó ne ‘osi tuku mai ha palani haohaoa ma‘atautolu ke tau fiefia ‘i He‘ene ngaahi tāpuaki. ‘Oku fakaafe‘i kotoa kitautolu ‘i he mo‘uí ni ke ha‘u kia Kalaisi pea ma‘u e ongoongo-lelei ‘o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí ‘i he papitaisó, ma‘u e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘onī, pea mo‘ui faivelenga ‘i he ongoongolelei. ‘Oku fakamatala‘i ‘e Nifai ‘etau tukupā ke papitaisó ko e hū ‘i ha “hala fāsī‘i mo lausi‘i,” pea ‘okú ne fakamanatu‘i mai

kiate kitautolu ke hokohoko atu ‘i he “vivili atu kimu‘a ‘i he tui mālohi kia Kalaisi, . . . ‘o keinanga ‘i he folofola ‘a Kalaisí, pea kātaki ki he ngata‘angá,” kae lava ke ma‘u e ngaahi tāpuaki kotoa ‘oku teuteu‘i ‘e he Tamai Hēvaní ma‘a tautolú. (2 Nifai 31:19–20).

‘Oku toe fakamanatua mai ‘e Nifai kiate kitautolu kapau te tau “keinanga ‘i he ngaahi folofola ‘a Kalaisí,” te nau “fakahā kiate [kitautolu] ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku totonu ke [tau] fai” (2 Nifai 32:3pea te tau ma‘u e mālohi ke matu‘uaki e “ngaahi ngahau vela ‘a e fili” (1 Nifai 15:24

Ko e hā ‘a e Keinanga?

‘I he‘eku kei talavou, ne u fakakaukau ko e keinangá ko ha ma‘u me‘a-tokoni lahi mei he laisé, susi mo e soiá. ‘Oku ou ‘ilo‘i he taimi ni ko e keinangá ‘oku ope atu ia ‘i ha ma‘u me‘atokoni lelei. Ko ha ongo ia ‘o e fiefia, ma‘u me‘atokoni, katoanga‘i, fevahevehe-‘aki, fakahaa‘i ‘o e ‘ofa ki he fāmīlī mo e ngaahi ‘ofa‘angá, fakahaa‘i ‘etau hounga‘ia ki he ‘Otuá, pea fokotu‘u ha vā fetu‘utaki mo fiefia ‘i ha me‘atokoni lahi mo ifo ‘aupito. ‘Oku ou tui ko e

taimi ko ia 'oku tau keinanga ai he folofola 'a Kalaisí, 'oku totonu ke tau fakakaukau ki ha a'usia tatau. 'Oku 'ikai ko e keinanga 'i he folofolá 'a hono laú pē. 'Oku totonu ke ne 'omi kiате kitautolu ha fiefia mo'oni mo fakatupulaki hotau vā fetu'utaki mo e Fakamo'uí.

'Oku mahino lelei hono ako'i ení 'i he Tohi 'a Molomoná. 'Oku fakamanatu mai 'e he misi 'a Lihai 'ene mamata ki ha fu'u 'akau "'a ia [oku] lelei hono fuá ke ngaohi ha taha ke fiefia." 'Oku fakafongá 'i 'e he fua ko 'ení 'a e 'ofa 'a e 'Otuá, pea 'i hono 'ahi'ahi' 'i 'e Lihai 'a e fuá, "'oku melie . . . 'o laka hake 'i he ngaahi me'a kotoa pē kuó [ne] kai ai 'i mu'á." 'Oku "fakafonu 'a [hono] laumālie 'aki ha fu'u fiefia lahi" pea 'okú ne faka'amu ke kai ai mo hono fāmilí (1 Nifai 8:10–12).

Te tau lava ke 'ilo'i 'i he'etau keinangá, 'oku 'ikai ke mahu'inga e lahi pe me'atokoni 'oku tau ma'ú, kapau 'oku fonu hotau lotó 'i he houngá'ia. Ne mo'ui e fāmilí 'o Lihai 'i he kakano'i manu 'ota 'i he maomaonganóá, ka ko e anga 'eni hono fakamatalá 'i 'e Nifai e faingata'a lahi ko 'ení, "Pea na'e pehē fau hono lahi 'o e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eiki" 'io "na'e sino mālohi . . . homau kakai fefiné" pea malava ke nau fá'ele'i e fānau 'o "'ikai lāunga" (1 Nifai 17:1–2).

'Oku kau 'i he keinanga ko 'ení 'a hono 'ahi'ahi' mo e a'usia tonu. 'Oku talanoa 'a 'Alamā ki ha tenga'i 'akau

lelei 'oku tō 'i hotau lotó. 'I he'etau fakatōtō iá, te tau fakatokanga'i 'oku kamata "ke melie" 'a e tenga'i 'akau (vakai 'Alamā 32:28–33).

Keinanga he Ngaahi Folofola 'a Kalaisí

'Oku mālohi mo liliu mo'ui e ngaahi tāpuaki 'o e keinanga he ngaahi folofola 'a Kalaisí. 'Oku 'i ai ha me'a lalahi 'e tolu 'oku ou fakafe'i atu ke mou fakahoko 'i ho'omou mo'uí.

'Uluaki, 'e lava e folofola 'a Kalaisí 'o tokoni ke "fakatupulaki [etau] malava fakalaumālie ke ma'u 'a e fakahaá" (Lāsolo M. Nalesoni, "Fakahā ma'á e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'uí," *Liahona* Mē 2018, 96) pea tatakai malu kitautolu 'i he'etau mo'uí. 'Oku ako'i 'e Molomona 'oku ma'u 'e he folofola 'a Kalaisí "ha fu'u me'a ke takiaki' ai 'a e kakaí ke fai 'a [ia] 'oku totonú," pea 'oku nau mālohi ange 'i ha fá'ahinga me'a 'e malava ke fakahoko "'e he hele-taa" ('Alamā 31:5). 'I he'eku fekumi ki he poto 'o e 'Otuá ke feau hoku ngaahi faingata'a'ia, pea 'i he'eku feinga ma'u pē ke faka'aonga'i e 'ivi e folofola 'a e 'Otuá," ('Alamā 31:5), 'oku ou ma'u ha tatakai fakalaumālie 'o malava ke fai ha fili 'oku totonú, ikuna'i e ngaahi 'ahi'ahi, pea tāpuékina 'aki 'eku mo'uí ha tui lahi kia Kalaisi mo 'ofeina 'a kinautolu 'oku mau feohí. Ko hono mo'oni, ne ako'i mai 'e hotau palōfita ko Lāsolo M. Nalesoni, "'i he kaha'ú, he 'ikai lava ke

tau mo'ui fakalaumālie ta'e kau e tatakai, fakahinohino, fakafiemālie, mo e ivi tākiekina ma'u pē 'o e Laumālie Mā'oni-'oni" ("Fakahā ma'á e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'uí," 96). 'E ma'u e fakahā 'oku fie ma'ú 'i he'etau faka'aonga'i e "ivi 'o e folofolá," pea 'e mālohi ange e folofola ko iá 'i ha fá'ahinga me'a 'oku tau feinga pe fakakaukau ki ai.

Uá, 'i he'etau fefa'uhi mo hotau tu'unga totonú mo holo e ngeia fakakaitá, 'e tokoni'i kitautolu 'e he "folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá" (Sēkope 2:8) ke tau 'ilo'i mo'oni kitautolu mo 'omi ha mālohi 'oku lahi ange 'i hotau ivi. Ko e taha e me'a fakafiefa taha kuó u a'usiá ko 'eku 'ilo'i hoku tu'unga ko e fānau au 'a e 'Otuá. 'I he'eku tupu haké, ne 'ikai ke u teitei 'ilo'i ha me'a fekau-'aki mo e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí. 'I he'eku fuofua lau e Fuakava Fo'ou, ne hanga 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'o fakamo'ui hoku loto laveá. Ne u 'ilo'i 'oku 'ikai ke lí'ekina au he ko e fānau au 'a e 'Otuá. 'I he'eku 'ilo'i hoku tu'unga totonu 'i he 'ao 'o e 'Otuá, ne u 'ilo'i ai e ta'e fakangatangata e me'a te u malava 'i he Fakalelei 'a Kalaisí.

Ne vahevahe 'e 'Īnosi 'ene a'usia fakataautaha ki he mahino lahi 'oku ma'u mei he fakalaululoto ki he ngaahi folofola 'a e 'Otuá. 'I hono fakatā'á 'e 'Īnosi e akonaki 'a 'ene tamaí fekau'aki mo e "mo'ui ta'engatá, pea mo e fiefia 'a e kau mā'oni'oni, na'e [tō] mamafa ia

ki [hono] lotó,” pea “holi tu’u ‘a [hono] laumālié; peá [ne] tū’ulutui hifo ‘i he ‘ao ‘o [hono] Tupu’angá . . . ‘i he fu’u lotu fakamātoato” (‘Īnosi 1:3–4). Na’á ne ‘ilo’i e Fakamo’uí mei he lotu ko iá mo hotau mahu’inga lahí, ‘oku ‘ofeina mo malava ke fakamolemole’i ‘etau fehalaāki, he ko e fānau mo’oni kitautolu ‘a e ‘Otuá.

Tolú, te tau lava ke hiki hake e mo’ui ‘a e ni’ihi kehé ‘i he ngaahi folofola ‘a e ‘Otuá. Hangē pē ko ‘Īnosi ne ‘i ai e taimi mo e feitu’u ne ongo mo’oni ai e folofola ‘a Kalaisí ki hono lotó, ‘e fai ‘e he ‘Eiki’ene kongá ke a’u atu ki he lotu ‘o kinautolu ‘oku tau lotu ke vahevahe ki ai e ongoongolelé. ‘Oku tokolahi hatau ni’ihi kuo lotosi’i he’etau feinga ke fakaafe’i ha taha ke vahevahe ki ai e ongoongolelé koe’uhí he na’e ‘ikai ke ola lelei. ‘Oku tatau ai pē ko e hā e olá, ‘oku fakaafe’i kitautolu ‘e he ‘Eiki’ ke fakaava hotau ngutú ‘o vahevahe e ongoongolelé kiate kinautolu.

‘I he ta’u ‘e ua kuohilí, ne ala mai e ‘Eiki’ ki he lotu ‘o ‘eku fa’ē ‘ofeiná, ‘o tokoni’i ai ia ke ne fili ke fakahoko e ouau ‘o e papitaisó. Ne u tatali ‘i ha ta’u ‘e 35 ki ha ‘aho peheni. Ne tokolahi ha kāingalotu ‘o e Siasí ne nau ngāue fakaetauhi fakamaatoato ki he fine’eiki

‘o hangē pē ko Kalaisí, kae toki malava ‘o fakahoko e fili ko ‘ení. Ne ‘i ai ha ‘aho Sāpate ‘e taha, na’á ne ongo’i ‘oku totonu ke ‘alu ki he lotú. Na’á ne muimui ki he ue’i ko iá. ‘I he’ene tangutu he ‘otu mu’á ‘o tatali ke kamata e houalotu sākalamēniti, ne tu’u mei mu’á ha ki’i tamasi’i ta’u fā ‘o sio mai ki ai. Na’á ne malimali ki he ki’i tamasi’i. Ne mavahe leva e ki’i tamasi’i he taimi ko iá ‘o foki ki hono nofo’angá, ‘a ia na’e ‘i he tafa’aki pē ‘e taha ‘o e ‘otu ne nofo ai ‘eku fine’eiki. Ne to’o hake ‘e he ki’i tamasi’i ha me’a mei hono nofo’angá pea lue mai ki he’eku fine’eiki ‘o ‘oange ki ai ha tohi himi peá ne toki foki ki hono nofo’angá. Ne fakatokanga’i he’eku fine’eiki ‘oku ‘i ai ha tohi himi ‘oku tuku he sea kotoa pē ‘i he falelotú. Na’e mei faingofua pē ke ne to’o mai ha tohi himi mei he sea hoko maí. Ka neongo ia, na’á ne fu’u fiefia he angalelei mo e anga’ofa ‘a e ki’i tamasi’i, ko ha ‘ulungaanga na’á ne ako mei ‘api mo e siasí. Ko ha momeniti mahu’inga ia kiate ia. Na’á ne ma’u ha ongo mālohi ‘oku fakaafe’i ia ‘e he ‘Otuá ke ne ha’u ‘o muimui ki he Fakamo’uí. Na’á ne ongo’i ‘oku totonu ke ne papitaiso. Na’e ‘ikai fekumi e ki’i tamasi’i ia ko ‘ení ki ha ongoongo, ka na’á ne fai pē hono

lelei tahá ke mo’ui ‘aki e folofola ‘a e ‘Otuá mo ‘ofa ki hono kaungā’api. Na’e hanga ‘e he’ene anga’ofá ‘o fai ha liliu mahu’inga ki he lotu ‘o ‘eku fine’eiki.

‘E hanga ‘e he folofola ‘a Kalaisí, ‘o ‘ai ke ongo mo’oni ki he lotó mo fakalahi e mahino ‘a kinautolu ‘oku te’eki ke mamata kiate Iá. Ne fononga ha ongo ākongā mo Sisū ‘i he hala ki ‘Emeasí. Na’á na lotomamahi pea ‘ikai ke mahino kiate kināua kuo ikuna’i ‘e he Fakamo’uí e maté. ‘I he’ena lotomamahi, ne ‘ikai ke na fakatokanga’i ‘okú na fononga fakataha pē mo e Kalaisi mo’ui. Neongo ne hanga ‘e Sisū ‘o “enginaki’i kināua [ki he] kaunga kotoa e folofolá kiate Iá,” ka na’e te’eki ai pē ke na fakatokanga’i Ia ko e Fakamo’ui kuo toetu’ú kae ‘oua ke nau tangutu ‘o pakipaki mā mo Ia. Pea na’e toki “ā” hona matá. ‘E toki ‘ā hotau matá—hotau kaungāme’á, kaungāngāue, mo e kaungā’api—‘i he’etau keinanga mo pakipaki mā mo Iá. ‘I he fakakaukau ‘a e ongo ākongā ‘i ‘Emeasí ki hona taimi mo e Fakamo’ui kuo toetu’ú, na’á na pehē ne vela hona lotó ‘i He’ene fakahā ‘a e folofolá kiate kināua (vakai, Luke 24:27–32). ‘E hoko mo’oni ‘eni kiate kitautolu kotoa.

Faka’osi

‘Oku ou fie faka’osi ‘aki ‘eku fakamo’oni ‘e lava ke hoko e keinanga ko ia ‘i he ngaahi folofola ‘a Kalaisí ‘i ha fa’ahinga taimi mo ha me’a pē ‘e hoko, kapau te tau teuteu’i hotau lotó ke tali kinautolu. ‘Oku lava ke ‘omi ‘e he keinanga he folofolá ha fakahā ke tokoni ki he mo’ui, fakapapau’i mai hotau tu’unga totonú mo hotau mahu’inga ki he ‘Otuá ko ‘Ene fānau, pea tataki ai hotau kaungāme’á kia Kalaisi mo e mo’ui ta’e ngatá. Tuku mu’á ke u faka’osi ‘aki hono fakaongo atu e fakaafe ‘a Nifái ‘i he’ene pehē: “Ko ia, kuo pau ke mou vivili atu kimu’á ‘i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma’u ‘a e ‘amanaki ‘oku mālohi haohaoa, mo ha ‘ofa ki he ‘Otuá mo e kakai fulipē. Ko ia, kapau te mou vilitaki atu, pea keinanga ‘i he folofola ‘a Kalaisí, pea kātaki ki he ngata’angá, vakai, ‘oku folofola ‘e he Tamai: Te mou ma’u ‘a e mo’ui ta’engatá” (2 Nifai 31:20). ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

FAI 'E 'ELETĀ DAVID P. HOMER
'O e Kau Fitungofulú

Fanongo ki Hono Le'ó

'Oku malava 'e he'etau Tamai Hēvaní 'o 'ai ke tau fanongo mo muimui kiate la, 'i ha māmani 'oku lahi ai e ngaahi le'ó 'oku nau fe'au'auhi ke ma'u 'etau tokangá.

Na'e pongipongia he 'ahó ni, 'a hono 'oange 'e he tuonga'ane hoku hoá ha tohi na'á ne tohi nima ki he'ene fa'éé 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí. Ne kei si'i pē 'a Sisitā Homer 'i he taimi ko iá. Ne pehē 'i ha kongá 'o e tohí, "Si'eku Fa'ē, Kuó u kole fakamolemole atu 'i he 'ikai ke u vahevahe 'eku fakamo'oni 'i he 'aho ní—ka 'oku ou 'ofa atu." 'I he taimi ne ma ō atu ai ke kai ho'ataá, Na'á ku pehē ko ha me'a fakafiefia ia. Ko ia na'á ku tá'utu hifo, peá u hiki ha tohi 'o pehē, "Si'i Palesitani Nalesoni, Kuó u kole fakamolemole atu he 'ikai ke u vahevahe 'eku leá 'i he 'aho ní—ka 'oku ou 'ofa atu." Hangē ne 'ikai ke ongo tonu 'ení. Ko ia 'oku tau 'i heni, pea kuó u fiefia ke tñaki atu 'eku leá kia kinautolu ne nau 'osi lea 'i he sēsini 'o e 'aho ní.

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, ne u puna ai 'i ha ki'i vakapuna si'isi'i mo ha pailate fo'ou ne toki ma'u pē 'ene tohi fakamo'oni. 'I he faka'osinga 'emau puná, ne faka'atā mai ke mau tú'uta. Ka 'i he'emau fakatōtō hifó, ne 'i ai e fakatokanga ki he pailaté ke toe "foki ki 'olunga." Ne sio e pailaté ki he tokoni pailate taukeí, 'oku tuhu ia ki lalo ki ha feitu'u kehe mei he halanga vakapuná, 'o pehē ange, "Taimí ni!"

Ne fakatovave e afe homau vaká ki hema pea ki lalo, pea puna 'o ma'olunga fe'unga, pea toe foki 'o fakatōtō hifo 'omau tú'uta lelei ki homau tau'angá. Ne mau toki 'ilo'i kimui ne 'i ai ha vaka 'e taha ne faka'atā ke puna. Kapau ne mau muimui ki he fakatokangá, ne mau mei hangatonu atu pē 'o fepaki mo e vaka ko iá. Ne u ako ha ongo lēsoni mahu'inga mei he me'á ni: 'Uluakí, te tau fanongo ki ha ngaahi le'ó keheheke te ne tohoaki'i 'etau tokangá, 'i he ngaahi taimi mahu'inga 'etau mo'uí. Ko hono uá, 'oku matu'aki mahu'inga ke tau fakafanongo ki he le'ó totonú.

Ngaahi Le'ó Fe'au'auhi

'Oku tau mo'uí 'i ha māmani 'oku tokolahi ai ha kakai 'oku nau feinga ke ma'u 'etau tokangá. 'Oku faingata'a ke 'ilo'i e le'ó ke falala ki aí, koe'uhí ko e lahi 'a e ongoongó, tweets, blogs, podcasts, mo e fale'i meia Alexa, Siri, mo ha ngaahi le'ó kehe. Ko e taimi 'e ni'ihi 'oku tataki 'e he 'initanetí 'etau mo'uí, 'o tau fakakaukau 'e 'omi 'e he tokolahi e ma'u-'anga tokoni lelei taha 'o e mo'oni. 'I he taimi 'e ni'ihi 'oku tau "fa'a . . . lotolotoua,"¹ 'o fili ke "'ikai momoko pe vela."² Ka 'oku kei 'i ai e taimi 'oku tau muimui pē he me'a 'oku ala faingamālié, pea tukutaha e tokangá 'i ha le'ó pe me'a 'e taha ke ne tataki kitautolu, pe fakafalala kakato pē ki he'etau fakakaukau.

Neongo 'e ala tokoni e ngaahi foungó ni, ka 'oku mahino mei he ngaahi me'a kuo a'usiá 'oku 'ikai ke nau falalala'anga ma'u pē. 'Oku 'ikai ko e lelei tahá ma'u pē 'a e me'a 'oku mana-koá. He 'ikai ke ma'u ha lelei ia mei he lotolotouá. 'Oku 'ikai fa'a ma'u ha me'a mahu'inga ia 'i he tali faingamālié pē. He 'ikai ke lahi e mahinó 'i hono tukutaha e tokangá 'i ha le'ó pe me'a pē 'e taha. Pea 'e hoko 'etau fu'u fakafalala ki hotau potó ke ne taki hotau 'atamaí ki ha fakakaukau fiemohea. Kapau he 'ikai ke tau tokanga, 'e lava 'e he ngaahi le'ó halá 'o tohoaki'i kitautolu mei he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleleí pea faingata'a ke tauhi e tuí, 'o tau lotomamahi, 'ite'ita; mo ta'efiemālie.

Fakafanongo ki he Le'ó Halá

Te u 'oatu ha fakatātā 'i hano fai atu ha fakafehoanaki mo 'oatu ha sipinga

Oku 'i he veesi faka'osi 'o hono talanoá 'a e fakatokanga mālohi ko 'eni: "Pea ko ia 'oku hā mai kiate kitautolu 'e 'ikai ke malu'i 'e he tēvoló 'a 'ene fānaú 'i he 'aho faka'osi, ka 'okú ne toho fakavavevave hifo 'a kinautolu ki heli."⁹

Ko e Le'o Totonú

Koe'uhí 'oku finangalo 'etau Tamai Hēvaní ke tau 'i ha tu'unga lelei ange, 'okú Ne 'ai ke tau malava 'o fanongo ki Hono le'ó. 'Oku tau fa'a fanongo kiate Ia 'i he ngaahi ue'i mei he Laumālie Mā'oni'oni. Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'a e mēmipa hono tolu 'o e Tolu'i 'Otuá. Ko e fakamo'oni Ia ki he Tamai pea mo e 'Aló,¹⁰ ne fekau'i mai ke ne "ako'i 'a [kitautolu] 'i he me'a kotoa pē,"¹¹ pea te ne "fakahā kiate [kitautolu] 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke [tau] faí."¹²

'Oku lea e Laumālie ki he kakai kehekehe 'i ha founga kehekehe, pea te Ne lava 'o lea ki he tokotaha tataua 'i ha ngaahi founga kehekehe 'i ha taimi kehekehe. Ko ia ai, ko hono ako ko ia e ngaahi founga 'okú Ne lea ai kiate kitautolu ko ha me'a ia ke fai 'i hono kotoa 'o e mo'uí. 'Oku 'i ai e taimi 'okú Ne lea mai ai ki hotau "atamai pea 'i [hotau] lotó"¹³ 'i ha kihii 'i le'o si'i, ka 'oku mālohi, 'o mahuhuhuhu ai "'a kinautolu 'oku . . . fanongó pea ongo mo'oni ki he lotó."¹⁴ Ko e taimi 'e ni'ihii, ko 'Ene ue'i 'oku "mo'ua ai ['etau ngaahi] fakakaukau" pe "ue'i 'e ia . . . 'a [hotau] lotó."¹⁵ 'E 'i ai e taimi 'e "māfana 'a [hotau] lotó."¹⁶ Ko e taimi 'e ni'ihii, 'okú Ne fakafonu hotau laumālie 'aki e fiefia, fakamaama 'a hotau 'atamai,¹⁷ pe 'omi e nongá ki hotau loto fonu he mamahí.¹⁸

Ko e 'Ilo'i Hono Le'ó

Te tau 'ilo e le'o 'o 'etau Tamai 'i ha ngaahi feitu'u lahi. Te tau 'ilo ia 'i he'e-tau lotú, ako e folofolá, ma'ulotú, kau 'i ha fealea'aki 'o e ongoongolelei, pe 'alu ki he temipalé. Ko e mo'oni te tau ma'u ia 'i he konifelenisi he faka'osinga 'o e uike ní.

'Oku tau hikinima'i he 'ahó ni ha kau tangata 'e toko 15 ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā. 'Oku nau ma'u ha fakakaukau makehe 'oku tau fu'u fie ma'u koe'uhi ko honau tu'unga fakalaumālie

mei he folofolá. 'Oku ui 'e he kau kaka mo'ungá e mā'olunga mita 'e 8,000 ko e "feitu'u 'o e maté" koe'uhí he 'oku si'isi'i e 'ea 'osikena he mā'olunga ko iá ke mo'ui ai ha taha. 'Oku 'i ai pē e me'a tataua fakalaumālie 'oku tataua mo e feitu'u 'o e maté. Kapau te tau nofo fuoloa 'i he ngaahi feitu'u 'oku 'ikai ke 'i ai e tuí, 'e to'o 'e he ngaahi le'o faka'alunga lelei e 'ea 'osikena fakalaumālie 'oku tau fie ma'ú.

'Oku tau lau 'i he Tohi 'a Molomoná 'o kau kia Kolihoa 'a ia na'á ne foua ha me'a pehē. Na'á ne fu'u manakoa koe'uhi he ko 'ene akonaki ne "mālie ia ki he 'atamai fakakakanó."²³ Na'á ne pehē 'oku ako'i 'e he mātu'á mo e kau palōfita ha ngaahi tukufakaholo ngalivale 'o fakataumu'a ke ne fakangatangata e tau'atāina mo paotoloaki e ta'e'iló.⁴ Na'á ne fakakikihi 'oku totonu

ke tau'atāina e kakai ke fai ha me'a pē 'oku nau loto ki ai koe'uhi 'oku ngaahi fekau' ko ha ngaahi fakakaukau pē ia ke fakangatangata 'enau tu'umālie.⁵ Na'á ne fakakaukau ko e tui ko ia ki he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi "ko e fua ia 'o ha fakakaukau vale," ne fakatupu mei ha tui ki ha taha 'oku 'ikai ke ne 'i ai he 'oku 'ikai mamata ha taha kiate Ia.⁶

Ne fakatupu 'e Kolihoa ha moveuveu pea 'omi ia ki he tu'i fakamaau lahi mo e taula'eki lahi. Pea na'á ne tu'u "'o fai 'a e ngaahi lea fielahi," 'o lau'ikovi'i 'a e kau takí mo fie ma'u ha faka'ilonga. Na'e tui atu ha faka'ilonga. Na'e tui ia 'o noa. Ne fakatokanga'i leva 'e Kolihoa kuo kaka'i ia, 'o fakakaukau ki he ngaahi mo'oni mahu'inga kuó ne li'aki, 'o ne tangi laulau, "Na'á ku 'ilo'i ma'u pē."²⁷

Ne kolekole me'akai 'a Kolihoa kae 'oua kuo tāmoloiki ia 'e he kau Sōlamí.⁸

mo e taukei. 'Oku ma'ungofua 'enau pöpōaki he 'oku nau lea mahinongofua 'aupito. 'Oku nau talamai e me'a 'oku finangalo e 'Otuá ke tau 'iló, tatau ai pē pe 'oku manakoa pe 'ikai.¹⁹

'Oku lelei ke fekumi ki Hono le'ó 'i ha taha 'o e ngaahi feitu'ú ni, ka 'oku toe lelei ange e fekumi ki aí 'i ha feitu'ú pē 'e taha. Pea 'i he'etau fanongo ki aí, 'oku totonu ke tau muimui he fakahinohino 'oku 'omaí. Na'e pehē 'e he 'Aposetolo ko Sēmisi, 'Ka ke fai 'e kimoutolu ki he folofolá, pea 'oua na'a ngata 'i he fanongó.²⁰ Kuo ako'i mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Tau sio. Tau tatali. Tau fakafanongo ki he kihí'i le'ó si'í. Pea 'i he taimi 'e lea mai aí, 'oku talangofua ki ai 'a e tangata mo e fefine potó.²¹

Ko e Taimi 'oku Tuai hono Ma'u e Fakahinohinó

'I he kamata 'eku ngāue fakapalo-fesinalé, ne kole mai kiate au mo Sisitā Houma ke ma tali ha lilui ki he'ema ngāué. 'I he taimi ko iá, ne hangē ia kiate kimaua ha fu'u me'a lahi. Ne ma ako, 'aukai, mo lotua ia ka na'e tuai hono ma'u mai e talí. Ne faifai peá ma pehē ke fakahoko ā 'ema filí pea ma vilitaki atu ki mu'a. Na'á ma ongo'i fiamalie he'ema fai iá 'o vave 'ema 'ilo'i ko e taha ia 'o e fili lelei taha kuó ma fakahokó.

Na'á ma 'ilo'i heni 'oku 'i ai e taimi 'e tuai hono ma'u 'o e talí. 'Oku lava ke hoko 'eni koe'uhí 'oku 'ikai ko e taimi totonú ia, koe'uhí 'oku 'ikai fie ma'u ha tali, pe koe'uhí 'oku falala mai

'a e 'Otuá ke tau fai pē 'e kitautolu 'a e filí. Ne ako'i mai 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'oku totonu ke tau hounga'ia 'i ha ngaahi taimi pehē peá ne fai e tala'ofa ko 'eni: "I he taimi 'okú ke mo'ui tauu ai pea 'oku tatau ma'u pē ho'o filí mo e akonaki 'a e Fakamo'uí pea fie ma'u ke ke fai ha ngāué, fakahoko ia 'i he loto falala. . . He 'ikai ke tuku 'e he 'Otuá ke ke tō kitu'a ta'efai atu ha fakatokanga kapau 'okú ke fai ha fili 'oku hala."²²

Kuo Pau Ke Tau Fili

Pea ko ia ai, 'oku fie ma'u ke tau fakapapau'i pe ko e fē 'i he ngaahi le'ó kehekehe ko 'eni te tau talangofua ki aí. Te tau muimui nai he ngaahi le'ó ta'efalala'anga 'oku taukapo'i 'e he māmani, pe te tau fai e ngāue 'oku fie ma'u ke fakahinohino ai kitautolu 'e he le'ó 'o e Tamaí 'i he'etau ngaahi filí mo malu'i kitautolu mei he fakatu'utāmaki? Ko e fakamātoato ange ko ia 'etau fekumi ki Hono le'ó, ko 'ene faingofua ange ia 'etau fanongo ki aí. 'Oku 'ikai 'uhinga ia 'oku le'olahi ange Hono le'ó ka 'oku lahi ange 'etau malava ke fanongó. Na'e tala'ofa mai e Fakamo'uí kapau te tau "tokanga ki [He'ene] ngaahi akonaki, pea fanongo ki [He'ene] enginaki," te Ne "foaki 'o lahi ange kiate [kitautolu]."²³ 'Oku ou fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e tala'ofa ko 'eni—ma'atautolu kotoa.

'I he meimei ta'u 'e taha kuohilí, ne mālōlō hoku ta'oketē 'i ha fakatu'utāmaki 'i ha me'alele. Ne lahi ha ngaahi lavame'a mo e faingamalie he kamata e

mo'ui 'a Sioné. Ka 'i he'ene matu'otu'á, ne faingata'a'ia 'ene mo'ui 'i he mahamahakí mo e veiveiuá. Neongo 'ene faka'amu ke saí, ka na'e pikitai pē 'a Sione ki he'ene tuí, 'o tuiaki ke kātaki ki he ngata'angá 'i he lelei taha te ne lavá.

'Oku ou 'ilo 'i he taimi ni ne 'ikai ke haohaoa 'a Sione, ka ne u fa'a fifili pe ko e hā e me'a na'á ne 'ai ia ke ne kātaki peheé. Ne lahi ha ngaahi le'ó ne nau fakaloto'i ia ke ne kau mo e kau faka-angá, ka na'á ne fili ke 'oua 'e kau ki ai. Na'á ne fai hono lelei tahá ke mo'ui pē 'o fakatatau ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé. Na'á ne mo'ui 'i ai koe'uhí he na'á ne 'ilo'i te ne fanongo ai ki he le'ó 'o hono 'Eiki; na'á ne mo'ui 'i ai koe'uhí na'á ne 'ilo'i ko e feitu'ú pē ia 'e ako'i ai iá.

Aofangatuku

Kāinga, 'oku ou fakamo'oni 'oku malava he'etau Tamai Hēvaní 'o 'ai ke tau fanongo mo muimui kiate Ia, 'i ha māmani 'oku lahi ai e ngaahi le'ó 'oku nau fe'au'auhi ke ma'u 'etau tokangá. Kapau te tau faivelenga, te Ne 'omi mo Hono 'Aló e fakahinohino 'oku tau kumí, mālohi 'oku tau fie ma'ú, mo e fiefia 'oku tau fie ma'u kotoá. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- 1 Ngaahi Tu'i 18:21.
- 2 Vakai, Fakahā 3:15–16.
- 3 'Alamá 30:53; vakai foki 'Alamá 30:18.
- 4 Vakai, 'Alamá 30:14, 23–24, 27.
- 5 Vakai, 'Alamá 30:17, 23, 27.
- 6 'Alamá 30:16; vakai foki 'Alamá 30:13, 15, 26, 28.
- 7 'Alamá 30:31, 52; vakai foki 'Alamá 30:23, 28, 43, 50, 53.
- 8 Vakai 'Alamá 30:56, 58–59.
- 9 'Alamá 30:60.
- 10 Vakai, 2 Nifai 31:18.
- 11 Sione 14:26.
- 12 2 Nifai 32:5; vakai foki 2 Nifai 32:1–4.
- 13 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2.
- 14 3 Nifai 11:3.
- 15 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:1.
- 16 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:8.
- 17 Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:14–15; 11:13.
- 18 Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:22–23.
- 19 Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:38.
- 20 Sēmisi 1:22.
- 21 Thomas S. Monson, "The Spirit Giveth Life," *Liahona*, June 1997, 4.
- 22 Richard G. Scott, "Using the Supernal Gift of Prayer," *Liahona*, Mē 2007, 10.
- 23 2 Nifai 28:30.

FAI 'E 'ELETĀ JEFFREY R. HOLLAND
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Vakai ki he Lami 'a e 'Otuá

Ko hono liliu 'etau lotu he Sāpaté 'okú ne fakamamafa'i e sākalamēniti 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eikí ko e 'elito toputapu, 'ilo'i mo mahino lelei 'i he'etau moihū fakauiké.

Na'e lelei pē me'a kotoa kae 'oua kuó u sio ki ha ngaahi lo'imata 'i he mata 'o kinautolu ko e kakai kei talavou 'i he kuaeá. Ko e ngaahi lo'imata ko iá ko ha malanga le'ofea lahi ange ia 'i ha [malanga] na'á ku mei lava ke fakahoko.

'I he mamata atu 'a Sione Papitaiso mei he ve'e vaí 'o fakalaka atu he kakai ne feinga mai ke ne papitaisó, na'á ne vakai atu 'oku hā mai he mama'ó 'a hono kāinga ko Sīsū 'o Nāsaletí, 'oku fakatovave mai ke papitaiso. Ne ongo atu e le'ofa 'o Sioné 'i he loto 'apasia mo le'olahi fe'unga ke fanongo ki ai e taha kotoa 'a e lea 'oku kei ongo kiate kitautolu hili 'eni ha ta'u 'e ua afe mei ai: "Vakai ki he Lami 'a e 'Otuá."¹

'Oku mālie 'a e 'ikai ke hanga 'e he fakamelomelo ne kikitē'i fuoloa kia Sīsū 'o ui Ia ko "Sihova" pe "Fakamo'uí" pe ko e "Huhu'í" pe "ko e 'Alo 'o e 'Otuá"—'a ia ko e ngaahi hingoa kotoa 'e malava ke ui 'aki. 'Ikai ne fili 'e Sione e fakatātā angamaheni mo motu'a taha he tukufakaholo fakalotu 'a hono kakai. Na'á ne ngāue 'aki ha fakatātā 'o ha lami ne foaki ke feilaulau 'i ko

e fakalelei ki he angahalá mo e mamahi 'a ha māmani hinga mo e kakai hinga kotoa pē 'i ai.

Kātaki 'o fakamolemole'i ange au ka u ki'i fakamanatu ha ki'i kongasii 'o e hisitōlia ko iá.

Hili hono kapusi 'o 'Ātama mo 'Ivi mei he Ngoue ko 'Ītení, ne fehanga-hangai 'a 'Ātama mo 'Ivi mo ha kaha'u fakaloloma. Koe'uhi na'á na 'omi e mo'ui fakamatelie mo e mo'ui fakataimí

ma'atautolú, na'á na fakangata 'ena mo'ui ta'e-fa'a-matē mo e mo'ui ta'engatá. Ne na hanganaki atu ki ha mate fakatu'asino mo e mavahe fakalaumālie, pea mavahe mei he 'ao 'o e 'Otuá 'o ta'engata koe'uhi ko ha maumaufono ne na 'ilo'i pea fili ke fai.² Ko e hā nai te na fai? 'E 'i ai nai ha founga ke na hao ai mei he tu'unga faingata'a ko 'eni? 'Oku 'ikai ke tau faka-papau'i 'a e lahi 'o e fakahinohino na'e faka'atā ke na manatu'i lolotonga 'ena kei 'i he ngoué, ka na'á na manatu'i ke na fai ma'u pē ha feilaulau ki he 'Otuá, 'aki ha lami ma'a, mo ta'e-hano-mele, ko e veloaki ia 'o 'ena tākangá.³

Kimui angé na'e ha'u ha 'āngelo ke fakamatala'i ko e feilaulau ko 'eni ko ha sipinga, ko ha faka'ilonga 'o e foaki 'e fakahoko koe'uhí ko kinaua 'e he Fakamo'ui 'o e māmani 'e hoko maí. "Ne lea ange 'a e 'āngeló 'o pehē: Ko hono tatau 'eni 'o e feilaulau 'o e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí. Ko ia, . . . ke ke fakatomala pea ui ki he 'Otuá 'i he huafa 'o e 'Aló 'o fai atu ma'u ai pē."⁴ Ko e me'a mālié, he na'e 'i ai pē 'a e hala ki tu'a pea ki 'olunga.

'I he fakataha alēlea 'o e maama fakalaumālié 'i he langí, na'e tala'ofa 'a e 'Otuá kia 'Ātama mo 'Ivi (pea mo e toenga kotoa 'o kitautolú) 'e hoko mai e tokoni ko iá mei Hono 'Uluaki 'Aló, 'a ia ko e Lami 'a e 'Otuá "na'e tamate'i talu mei he fakatupu 'o māmani,"⁵ 'o hangē ko hono fakamatala'i Ia kimui ange 'e he 'Aposetolo ko Sioné. 'I hono foaki 'e 'Ātama mo hono hakó 'a e fanga ki'i lamí ko e fakataipe ki he fakamatelie, na'a nau fakahaa'i e mahino pea mo

e tau'atāina 'i he feilaulau fakalelei 'a Sisuú ko e Tokotaha Kuo Paní.⁶ Na'e hoko kimui e tāpanekale 'i he toafā ko ha feitu'u ia ke fakahoko ai e ouaú ni pea toki hoko atu ai ki he tempale 'e langa 'e Solomoné.

Ko e me'apangó, he na'e hā mei he Fuakava Motu'á ko e fakataipe ko ia 'o e fakatomala mo'óni mo e mo'ui 'aki e tuí ne ma'u mei he ouau 'o hono foaki 'o e lami ta'e-hano-melē ne 'ikai ke ngāue lelei. Ko e fakakaukau lelei na'e totonu ke 'alu fakataha mo e ngaahi feilaulau ko iá, na'e 'ikai tolonga fuoloa fe'unga he taimi 'e ni'ihī ke mōmoa e toto he funga maká. Ka neongo iá, na'e 'ikai ke tolonga lōloa fe'unga ke ta'ofi e tamate'i hono tokouá, 'a hono tamate'i 'e Keini hono tokoua ko 'Ēpelí 'i he to'u tangata 'uluakí.⁷

'I he laui senituli e faingata'á mo e mamahí 'oku 'ikai fai ha ofo 'i he hiva fiefia 'a e kau 'āngeló 'i he faifai pea 'alo'i mai 'a Sisuú—he ko Ia 'a e Misaia tonu ne tala'ofa fuoloa maí. Hili 'Ene ngāue fakamatelie nounou, ne teuteu 'i 'e he sipi haohaoa taha 'o e Kātoanga Laka Atú 'Ene kau ākongá ki He'ene pekiá 'i hono fakahoko 'o e sākalamēnití ko e 'Ohomohe 'a e 'Eikí, ko ha founga fakatautaha ange 'o e ouau ne fakahoko 'i tu'a 'i 'Ītení. 'E kei fai pē ha foaki, mo ha feilaulau, ka 'oku fakataipe pē ki he pekia 'a Kalaisí 'a ia 'oku loloto ange ia, 'o fakatautaha mo fakatupu fakakaukau ange ia 'i hono tamate'i pē 'o ha veloaki. Ne folofola e Fakamo'uí ki he kau Nifái hili 'Ene Toetu'ú 'o pehē:

"Pea 'e 'ikai te mou toe feilaulau 'aki kiate au ha toto kuo lilingi. . .

". . . Pea te mou 'oatu kiate au 'a e feilaulau ko e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala. Pea ko ia 'e ha'u kiate au mo e loto mafesifesi mo e laumālie fakatomalá, te u papitaiso 'aki ia 'a e afi mo e Laumālie Mā'oni'oni. . .

". . . Ko ia, . . . fakatomala, . . . pea mo'ui."⁸

Si'oku kāinga 'ofeina, 'i he faka-mamafa mahu'inga mo fo'ou ki hono fakatupulaki e ako 'o e ongoongolelei 'i 'apí, 'oku mahu'inga ke tau manatu 'i 'oku kei fekau'i mai pē ke tau (hangē ko e fakahinohino 'a e folofolá) 'o "alu ki he fale 'o e lotú pea 'ohake ai

ho'o ngaahi ouau toputapú 'i hoku 'aho tapú."⁹ Makehe mei hono tuku ha taimi ki ha fakahinohino lahi ange 'o e ongoongolelei 'o fakatefito 'i 'apí, 'oku fakasi'isi'i foki 'e he liliu 'etau lotu he Sāpaté 'a e lahi 'o e ngaahi fakataha ne fakataimitēpileí 'i ha founga 'okú ne fakamamafa'i totonu e sākalamēniti 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eikí ko e 'elito toputapu, 'oku 'ilo'i mo mahino lelei 'i 'etau moihū fakauiké. 'Oku taau ke tau manatu 'i 'i ha founga fakatāutaha na'e pekia 'a Kalaisi mei ha loto kuo kafo 'aki hono fua kakato toko taha 'a e ngaahi angahala mo e mamahi 'o e fāmili kotoa 'o e tangatá.

Ka 'i he'etau tokoni ki he kavenga mafasia ko iá, ko ha momeniti ia 'oku fie ma'u ai 'etau faka'apa'apa. Ko ia ai, 'oku mau poupou atu ke mou omi ki he'etau ngaahi houalotú kei taimi mo faka'apa'apa, pea taau ho valá ke kau 'i he ouau toputapú. Kuo mōlia atu 'i hotau kuongá e 'uhinga 'o e "vala lelei taha he Sāpaté" pea 'i he faka'apa'apa kiate Ia 'oku tau ō ki hono aó, 'oku totonu

ke tau toe fakakake mai e tukufakaholo 'o e teuteu mo e vala faka'ofa'ofa ko iá 'i ha taimi mo ha feitu'u 'e lava ai.

Ka ki hono ma'u mai 'o e taimi sākalamēnití, 'e 'oange ma'u pē 'i he 'ofa ha fakangofua tōmui ki si'i ngaahi fa'e 'ofeina 'oku nau feinga mai mo e fānaú, siulioló, mo e kato pēpē, he ko e mālō si'enua a'u maí. 'Ikai ngata aí, 'e 'i ai ha ni'ihī te nau ma'u atu 'enua pulú ki ha luo 'i ha pongipongi Sāpaté 'o 'ikai te nau toe lava 'o faka'ehi'ehi mei ai. Ka neongo ia, ko e ni'ihī ko 'ení 'oku mahino pē ha tātaaitaha 'enua tōmú, ka 'o kapau 'oku tō 'a e pulú ki ha luo he Sāpaté kotoa pē, 'oku mau fokotu'u atu ke ke fakatau atu mu'a e pulú pe tanu 'a e luó.

'I he laumālie tatau, 'oku mau kole faka'apostolo atu ke holoki e longoa'a 'i hotau ngaahi fale hūfanga'angá. 'Oku tau sai'ia he fe'a'ahi'akí, pea 'oku totonu ia—ko e me'a fakafiefa ia 'e taha 'o e ma'ulotu he Sāpaté—kae 'oua na'a fai ia he taimi 'oku tuku makehe ki he lotú. 'Oku ou manavasi'i he fa'a puputu'u 'a e kau 'a'ahi te'eki ke siasí 'i he tō'onga

tā'e faka'apa'apa 'i ha feitu'u ne totonu ke 'ulungaanga 'aki e lotú, fakahaá, mo e melinó. Mahalo 'oku toe mo'utāfu'ua mo e 'Otuá ia.

'E toe molumalu ange 'etau houa-lotu sākalamēnití kapau 'e 'i mu'a e kau 'ōfisa pulé 'i ha taimi lahi 'oku te'eki ke kamatá, fanongo ki he hiva kimu'a he kamatá pea fokotu'u ha sippinga 'o e 'apasiá ke muimui ki ai e toengá. Kapau 'oku fai ha fepōtalanoa'aki he tu'unga malangá, 'oua na'a tau ofo kapau 'oku fai ha fepōtalanoa'aki he ha'ofangá. 'Oku mau fakamālō atu ki he kau pīsopeleli 'oku nau tā'ofi e ngaahi fanongonongo 'oku nau to'o e laumālie 'o 'etau moihuú. 'Oku 'ikai ke u tui ne 'i ai ha taula'eiki hangē ko Sakaliá—'i he tempale 'o e 'Eikí he kuonga mu'á, ne teu ke ne kau 'i ha feilaulau na'e fai 'e ha taula'eiki lahi he ko e faingamālie na'e tu'o taha pē 'i he'ene mo'uí—'oku 'ikai ke u teitei tui 'e lue atu ia 'o tu'u mai he 'ōlitá ke fakamanatu mai 'e fakahoko e lova kā (pinewood derby) 'i ha uike 'e ono mei heni pea 'e vave e tāpuni 'a e lēsīsítá.

Kāinga, ko e houa 'eni ne tu'utu'uni mai 'e he 'Eikí ko e houa toputapu taha ia hotau uiké. 'Oku tau fakatahataha mai 'i he fekau ki he ouau 'oku meimeie ke ma'u kotoa 'e he kāingalotu 'o e Siasí. Ko hano fakamanatu 'o Ia na'á Ne kole pe 'e lava ke fakalaka e ipu na'e 'amanaki ke Ne inú, koe'uhí pē ke Ne

ma'u ha loto-to'a fe'unga koe'uhí ko 'Ene 'afio'i he 'ikai lava ke fakalaka e ipú koe'uhí ko *kitautolu*. 'E tokoni kapau te tau manatu 'i 'oku 'i ai ha fakataipe 'o e ipu ko iá 'oku fononga māmālie mai kiate kitautolu he momeniti ko iá 'i he nima 'o ha ki'i tikoni ta'u 11 pe 12.

'I he hoko 'a e houa toputapu ke foaki ai 'etau feilaulau 'ofá ki he 'Eikí, 'oku 'i ai 'etau ngaahi angahala, mo e tōnounou ke fakalelei'i. 'E lava ke ola lelei ange 'etau ngāue 'i ha tūkunga fakamamahi pehē kapau te tau fakatokanga'i e ni'ihiki kehe loto lavea mo lotu mamahi 'oku tau feohí. 'Oku 'ikai mama'o e nofo mai 'a e ni'ihiki mahalo pē ne nau tangi—'o hā ki tu'a pe 'i loto pē—'i he kotoa 'o e himi sākalamēnití. Tuku mu'a ke tau fakatokanga'i fakalongolongo pē ia pea to'o hake ha me'i mā 'o e fakafiemālie mo ha ki'i ipu 'o e manava'ofa mā'anautolu—na'a tau lava ke fakahoko ia ma'a kinautolu? pe ko e mēmipa 'oku tangí, faingata'á ia, pea 'ikai ke 'i he sākalamēnití 'a ia kapau he 'ikai ke tau fai ha me'a ke tokoni, 'ikai te ne toe li'aki lotu pē nai he uike kaha'ú pē ko e ongo'i manava'ofa ki hotau kāinga 'oku te'eki ke kau ki he Siasí? 'Oku lahi e mamahí 'i he māmani ko 'ení, 'i he Siasí mo tu'a, ko ia, vakai atu ki ha fa'ahinga feitu'u pē pea te ke 'ilo ai ha taha 'oku fu'u mamafa 'ene mamahí ke fua pea hangē he 'ikai pē ke toe 'osi 'ene lotomamahí. Ko e founga

'e taha ke "manatu ma'u ai pē kiate iá"¹⁰ ko e kau fakataha mo e Toketā Ma'ongo'ongá 'i He'ene ngāue ta'e-tuku ki hono hiki hake 'a kinautolu 'oku mafasiá mo fakafiemālie 'i 'a kinautolu 'oku loto hoha'á.

Si'i ngaahi kaungāme'a 'ofeina, 'i he'etau ngāue fakataha he funga 'o e māmani 'i he uike takitaha mo e 'amanaki ke toputapu ange hono faka'apa'apa'i e me'a'ofa faka'ofa 'o e fakalelei 'a Kalaisi ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, fakatauange te tau 'omi *ki he 'ōlita sākalamēnití* ha" [lō'imata lahi ange koe'uhí ko 'ene mamahí lahi ange 'i he'ene faingata'á iá." Pea 'i he'etau fakalaulauloto, lotu, mo faka'ofa 'etau fuakavá, 'ofa ke tau ngāue 'aki *mei he* momeniti toputapu ko iá ha "[kātaki lahi ange 'i he faingata'á iá, . . . mo ha fakafeta'i lahi ange 'i he fakafiemālie."¹¹ 'Oku ou lotua ha kātaki mo ha fakafiemālie, mā'oni'oni mo ha 'amanaki lelei pehē, ma'atautolu kotoa 'i he huafa 'o Ia na'á ne fuofua paki 'a e mā 'o e fakamolemole pea lingi e fuofua ipu uaine mā'oni'oni 'o e huhu'í, 'io 'a Sisū Kalaisi ko e Lami ma'ongo'onga mo 'alo'ofa pea mā'oni'oni 'a e 'Otuá, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Sione 1:29.
2. Vakai, 2 Nifai 9:8–9.
3. Vakai Mōsese 5:5; vakai foki 'Ekesōtosi 12:3–10.
4. Mōsese 5:7–8; vakai foki Mōsese 5:9.
5. Fakahā 13:8.
6. See Bible Dictionary, "Anointed One"; fakafoki ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folefolá, "Anointed One," scriptures. ChurchofJesusChrist.org.
7. Ko e me'a ngali fehangahanga'i he ko hono tamate'i 'e Keini 'a 'Epelí, ko ha ngāue ia na'e takiaki'i 'e Sētane, 'a ia na'e mei ala fehokotaki ki he 'ita 'a Keini kimu'a angé 'i he 'ikai ke tali 'e he 'Eikí 'ene feilaulau kae tali 'a 'Epelí. "Na'e teuteu . . . 'e he 'Otuá ha feilaulau 'o me'a'ofa 'aki Hono 'Aló, 'a ia na'e tonu . . . ke fakaava 'a e matapá 'e lava ke hū ai 'a e tangatá ki he 'afio'anga 'o e 'Eikí. . . . "Ko e tui ki he fakalelei ko 'ení pe ko e palani 'o e huhu'í, na'e 'oatu ai 'e 'Epelí ha feilaulau ki he 'Otuá 'a ia na'e tali, 'a ia ko e velo-aki 'o e tākangá. Na'e 'oatu 'e Keini 'a e fua 'o e kelekelé, pea na'e 'ikai ke tali. . . . [Na'e tonu ke fakakau 'i he'ene feilaulau] 'a e lilingi 'o e totó" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmíta* [2007], 48; vakai foki 107–8).
8. 3 Nifai 9:19–20, 22
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:9.
10. Molonai 4:3; 5:2.
11. "Fakatapu'i Au," *Ngaahi Himi*, fika 64.

Fakataha Lahi 'a e Lakanga Fakataula'eikí

FAI 'E 'ELETĀ GARY E. STEVENSON
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Ho'ō Tohi Fakahinohino 'o e Lakanga Fakataula'eikí

*Fa'u ha'o tohi fakahinohino ki ha founa te ke
fakamo'oni'i ai ko ha ākongā koe 'a Kalaisí.*

Ne tuku mai 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí 'i Tisema 'o e ta'u kuo 'osí ha fanongonongo fekau'aki mo e fānau tangata ta'u 11 te nau "kamata 'alu ki he . . . ngaahi kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné . . . 'i he kamata-anga pē 'o Sānualí 'i he ta'u 'e hoko ai honau ta'u 12."¹

Ko hono olá, ne tokolahi ha fānau tangata ta'u 11 'i he kongā 'uluaki 'o e ta'u ní, ne nau 'ohovale he na'a nau fakakaukau te nau kei nofo pē he Palaimelí kae 'oua ke hoko honau ta'u 12 ka ko 'eni kuo nau kau he tufa sākalamēnití he Sāpaté 'i he'enua hoko ko e kau tikoni fo'ou taha 'o e Siasí kuo fakanofó.

'Oku ou fifili pe ko hai na'e 'ohovale lahi taha 'i he lilii ko 'ení—ko e kau tikoni pe ko 'enua mātu'á. Ko e tokolahi taha 'o e kau tikoni fo'ou ko 'eni 'e meimei toko 80,000, 'oku nau 'i heni he pooni mo kitautolu 'i he Senitā Konifelenisi lahi ko 'ení pe 'oku nau kau mai 'o fakafou 'i he tekinosia. 'Oku mau talitali lelei kimoutolu ki he feohi fakatokoua ma'ongo'onga 'o e lakanga fakataula'eikí!

'Oku hanga 'e he lilii ko 'ení 'o 'ai ke fakahisitōlia e fakatahá

ni—ngalingali ko e kulupu tokolahi taha ia 'o e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ke kau mai ki ha fakataha lahi 'o e lakanga fakataula'eikí 'o e konifelenisi lahí. Koe'uhí ko e me'a makehe ko 'ení, 'e fakahangatonu mo fakatefito 'eku leá ki he kau talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné.

Ngaahi Lēsoni 'Oku Ako Mei he Sipotí

'I ho'omou hoko ko e fānau akó, ko e tokolahi 'o kimoutolu 'oku toe fakatupulaki foki homou ngaahi talēnití, me'a 'oku mou sai'ia aí, mo e me'a 'oku fai he taimi 'ataá 'i ha ngaahi 'ekitiviti kehe mei he akó pe 'i ha ngaahi lēsoni fakatautaha, ngaahi timi, mo ha kulupu mavahe mei he akó 'o kau ai e sipotí.

Ne u fiefia he sipotí he kongā lahi 'o 'eku mo'uí, pea ne u laukau 'aki ma'u pē 'a kinautolu 'oku fakatupulaki honau talēniti sipotí 'o a'u ki ha tu'unga mā'olunga 'aupito. Ke hoko ha taha 'o fu'u lelei 'i ha fa'ahinga me'a pē, makehe mei he talēniti fakanatulá, 'oku fie ma'u ke mapule'i lelei, feilaulau, mo ha ngaahi houa lahi ki he akó mo e fakamalohisinó. 'Oku fa'a fanongo e

kau sipoti ko iá ki ha ngaahi lea fefeka 'a e kau faiakó 'i he taimi 'e ni'ihí pea nau loto-fiemālie ke tukunoa 'i 'enua fie ma'u he taimi ní koe'uhí ko ha me'a lelei ange 'i he kaha'ú.

'Oku mau 'ilo'i ha kau mēmipa 'o e Siasí mo ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki kuo nau lavame'a 'o a'u ki he tu'unga mā'olunga taha 'o e sipoti fakapalofesinalé. 'Oku lahi 'aupito ha ngaahi fa'ifa'itaki'anga lelei, ka koe'uhí ko e si'isi'i 'a e taimí te u 'oatu pē ha ni'ihí. Mahalo te mou 'ilo'i ha ni'ihí 'o e kau 'atelita ko 'ení: 'i he peisipoló 'oku 'i ai 'a Selemia Katilí mo Pulusi Haapa; 'i he pasiketipoló 'oku 'i ai 'a Saipale Paaka mo Simi Feleti; 'i he soká 'oku 'i ai 'a Likato Lohasi; pea 'i he 'akapulu likí 'oku 'i ai 'a Viliami Hopoate; pea mo Taisoni Hila mo Taniela Sōlenisoni 'i he 'akapulu faka-Ameliká. Kuo nau takitaha fakahoko ha lavame'a mahu'inga ki he'enua sipotí.

Neongo 'enua fu'u lavame'a he'enua sipotí, ka ko e kau tangatá ni pē te nau fuofua talamai 'oku 'ikai ko ha kau sipoti pe kakai haohaoa kinautolu. 'Oku nau ngāue mālohi ke a'usia e tu'unga lelei taha 'i he'enua sipotí—pea ke mo'ui 'aki e ongoongolelé. 'Oku nau tu'u hake kapau te nau humu, pea faifeinga ke kātaki ki he ngata'angá.

Ako 'a e Tohi Fakahinohinó

'Oku nau fakatupulaki 'i he ngaahi timi sipotí ha ngaahi founa va'inga ki ha tūkunga pau 'i he va'ingá pea fa'u 'aki ia ha tohi fakahinohino. 'Oku ako 'e he kau sipotí honau fatongia pau ki he fo'i va'inga takitaha. 'Oku ako fakamātoato 'i 'e he kau va'inga tu'ukimu'á e tohi fakahinohinó, koe'uhí ko e taimi 'oku fili ai ha founa va'inga ke faí, 'oku nau 'ilo'i he taimi pē ko iá e feitu'u ke 'alu ki aí mo e me'a ke faí.

'I he founa tatau pē, ko kitautolu kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'oku 'i ai 'etau timi (kōlomu) pea mo ha tohi fakahinohino (ngaahi folofola mā'oni'oni mo e lea 'a e kau palōfita 'o onopōnī).

'Okú ke fakamalohia nai ho kaungā va'ingá?

Ko e hā e tu'unga 'oku a'u ki ai ho'ō ako e tohi fakahinohinó?

‘Oku mahino lelei nai kiate koe ho fatongiá?

Ko e Fehangahangai mo e Fakafepakí

Ke fakalahi e talanoa fakatātaá, ‘oku ‘ilo’i ‘e he kau faiaiko tu’ukimu’á e mālohinga mo e vaivai’anga ‘o ‘enau timí pea pehē ki he timi ‘oku nau va’inga mo iá. ‘Oku nau fa’u ha palani va’inga te nau ma’u ai e faingamālie lelei taha ke ikuna aí. Fefē nai koe?

‘Okú ke ‘ilo’i e fa’ahinga ‘ahi’ahi ‘okú ke tu’u laveangofua taha aí, pea te ke lava ‘o tala e founa ‘e feinga ‘aki ‘e he filí ke ne ta’ofi mo fakalotosi’i kiate koé. Kuó ke fa’u nai ha palani va’inga fakatāutaha mo ha tohi fakahinohino ke ke ‘ilo’i ai e founa ke ke tali ‘aki ‘i ho’o fehingahangai mo e fakafepakí?

‘I he taimi ‘okú ke fehingahangai ai mo ha ngaahi ‘ahi’ahi faka’ulungaanga kehekehe—tatau ai pē pe ‘okú ke ‘i ha ha’ofanga kakai pe ‘okú ke sio faiva toko taha pē—‘okú ke ‘ilo’i ho’o palani va’ingá. Kapau ‘e fokotu’u atu ‘e ha kaungāme’a ke ke inu kavamālohi pe ma’u faito’o konatapu, ‘okú ke ‘ilo’i e founa ke tali’i ‘aki. Kuó ke toutou ako pea tomu’a ‘ilo’i e founa ke tali ‘aki.

‘I he ma’u ha palani va’inga, tohi fakahinohino, mo ha fakapapau mo’oni ke fakahoko ho fatongiá, te ke ‘ilo ai ‘oku si’i ange hono pule’i koe ‘e he ‘ahi’ahi. Kuó ke ‘osi fili e founa te ke tali ‘aki mo e me’a te ke faí. He ‘ikai fie ma’u ke ke fai ha fili ‘i he taimi kotoa pē ‘okú ke fehingahangai ai mo e ‘ahi’ahi.

Ne toki vahevahe mai ‘e ha taha ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ha talanoa ‘okú ne fakamahino’i mai e tefito’i mo’oni ko ‘eni. ‘I he’ene hoko ko ha taula’eiki ‘i he ako mā’olungá, na’á ne takai holo

mo hono ngaahi kaungāme’a. Hili ha’a-nau ma’u me’atokoni pea nau faka’uli holo pea fokotu’u ange ‘e ha tokotaha ke nau ‘alu ‘o sio ‘i ha fo’i faiva. Ko e palopalemá he na’á ne ‘osi ‘ilo’i na’e ‘ikai totonu ke sio he faiva ko iá. Neongo ‘ene ongo’i he taimi pē ko iá e ongo mālohi mo e loto hoha’a ki he tūkunga ‘o e me’a ‘e hokó, ka na’e ‘i ai ‘ene palani ki he me’a ni. Ko ha tūkunga ‘eni ia ne ‘osi tuhu’i pau mai ‘i he’ene tohi fakahinohino ‘o e lakanga fakataula’eiki.

Na’á ne fakamānava loloa pea lototo’a ke ne pehēange, “‘Oku ‘ikai ke u fie sio au he faiva ko iá. Tuku’i mu’a au ia ki homau ‘apí,” pea na’a nau fai ia. Ko ha ki’i founa va’inga faingofua ne iku ki ha ikuna! ‘I ha ngaahi ta’u lahi mei ai, ne fakamatala’i ‘e he taha hono ngaahi kaungāme’a ne ‘i ai he pō ko iá ‘a e founa ne ‘oange ai ‘e he sipinga ko iá ha mālohi lahi ke ne fehingahangai lototo’a ai mo ha ngaahi tūkunga tatau ‘i he’ene mo’ui.

Ngaahi Founa Ngāue mei he Tohi Fakahinohinó

Na’á ku kole ki ha ni’ihi ‘o e kau Takí ke nau fokotu’u mai ha ngaahi founa va’inga te ke ala fakakau ‘i ho’o tohi fakahinohinó. Ko ha ni’ihi ‘eni ‘o ‘enau ngaahi fokotu’u fakalaumālié:

- Lotua he ‘aho kotoa pē ha maama lahi ange mo ha fakamo’oni kia Sisū Kalaisi.
- Fakafanongo fakalelei ki he ngaahi akonaki ho’o mātu’á, pīsope, mo ho’o kau taki he Kau Talavou mo e kōlomú.
- Faka’ehi’ehi mei he ponokalafí mo e ngaahi mitia fakasōsiale ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a ‘oku koví.

- Manatu’i e ngaahi palōmesi na’á ke fai mo e ‘Otuá pea ngāue ke tauhi kinautolu.
- Ako e ngaahi talanoa mei he folofolá ‘o e kau palōfita ma’ongo’ongá pea fa’ifa’itaki ki he’enau ngaahi ‘ulunga-anga lelei.
- Tāpuekina e fānau ‘a e Tamai Hēvaní ‘o fakafou ‘i he ngāue tokoní.
- Kumi ha’o kaungāme’a lelei ke nau tokoní’i koe ke ke a’usia e tu’unga ‘okú ke fie a’usíá.
- Hoko ko ha mataotao ‘i he Family-Search app pea fekumi ki ho hisitō-lia fakafāmilí.
- Palani’i ha ngaahi feitu’u malu te ke lava ‘o hao ai mei he ngaahi ivi tākiekina ‘a e tēvoló.
- ‘Ofa mo tokoni ke fakamālohia e kau mēmipa kehe ‘i ho’o kōlomu ‘o e lakanga fakataula’eiki.

Ne u fetu’utaki foki mo e kau sipoti ‘a ē na’a tau mamata ki honau tā kimu’á. Ne u mālie’ia ‘i he ‘ikai ke nau ui kinautolu ‘aki e me’a ‘oku nau faí, ‘a ia ko ha kau sipoti fakapalofesinale, ka ko honau tu’unga totonú, ‘a ia ko e ngaahi foha ‘o ha Tamai Hēvani ‘ofa mo e kau ma’u lakanga fakataula’eiki ‘o e ‘Otuá.

Tau fanongo he taimí ni ki he’enau ngaahi fakakaukaú:

- Ko Simi Feleti ‘eni ko ha tikoni ‘oku kei ako ke nono’o hono hēkesí ‘okú ne pehē, “Kuó u ako ke mātu’aki falala ki he me’a ‘oku ou ‘iló mo e tui ki he mo’oni ‘o e ongoongolelé. Kuo tatakai au ‘e he me’a ni ke u hoko . . . ko ha ma’u lakanga fakataula’eiki mo’ui tatau kae mahulu aí—ko ha fa’ifa’itaki’anga lelei.”

Jimmy Fredette

Bryce Harper

Daniel Sorensen

Jeremy Guthrie

- Ko Pulusi Haapa ‘eni ko ha husepāniti pea ‘okú ne tohi ‘o pehē: “Ne u pehē ‘e fakafiefia ‘i au ‘i he ‘e’eku ongo-ongoá, koloa’iá, mo ma’u e pale ‘o e tokotaha va’inga lelei tahá. Hangē ne ‘i ai ha me’a kuo molé. Ko ia náá ku . . . teuteu pea [hū] ‘i he temipalé. ‘Oku ou lolotonga ‘i he hala ke [foki] ki he ‘e’eku Tamai Hēvani pea ma’u ha fāmili ta’engata—‘a ia ko e fiefia ma’ongo’onga taha ia ‘i he māmaní!”
- Ko Taniela Sōlenisoni ‘eni ko ha faifekau, okú ne pehē: “Ko e tohi fakahinohino lelei ko ha palani ‘okú ne faka’aonga ‘i e talēniti mo e mālohinga ‘o e mēmipa takitaha ‘o e timí. . . . ‘I he ‘e’eku ako mo toutou fakahoko e ngaahi akonaki ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí, te u lava ai ‘o ‘ilo’i e founga ke faka’aonga ‘i ai hoku ngaahi mālohingá ke ngāue ‘i he lakanga fakataula’eikí.”
- Ko Selemia Katili ‘eni, ‘okú ne lolotonga hoko ko e palesiteni fakamisona, náá ne vahevahe ‘o pehē: “‘I he ‘e’eku hoko ko ha tikoni ta’u 12 . . . [Ne u ongo’i] ‘oku fakamo’oni ‘a e Laumālié kiate au [ko e] ‘mo’uí ni ko e taimi ia . . . ke teuteu ai ke fe’iloaki mo e ‘Otuá.” Ko e palani va’ingá ko e tui ki he ‘Otuá ‘i he ngāue [mo e] fakatomala ‘o fakafou ‘i he Fakamo’uí. . . . Ko e tohi fakahinohinó ‘oku ma’u ia ‘i he ngaahi folofola mā’oni’oni mo e kau palōfita mo’uí.”
- Ko Saipale Paaka ‘eni ‘i hono fakanofa ia ki he lakanga kaumātu’á, ‘okú ne pehē: “‘Oku ‘ikai ke u lava ‘o fakakaukau atu pe ko e hā e tu’unga náá ku mei ‘i ai kapau náe ‘ikai ke u fili ke papitaiso. . . . ‘Oku

ou houngā’ia mo’oni ‘i he ‘e’eku ma’u e ‘Otuá ‘i he ‘e’eku mo’uí ke Ne tatakai au he ‘aho kotoa pē.”

- Ko Likato Lohasi ‘eni, ‘okú ne lolotonga hoko ko ha palesiteni fakakolo, náá ne pehē: “‘Oku [tau] lava ‘o tokoni ‘i he ngāue [‘a e ‘Otuá] ‘o fakafou ‘i He’ene lakanga fakataula’eikí. ‘Oku uiui ‘i kitautolu ke “[tau] mālohi pea loto to’a”³ ‘i hono taukave’i ‘o e mo’oni.” Kuo tokoni ‘i ia ‘e he me’a ni ke ne lavame’a fakatou’osi ‘i he mala’e va’ingá mo ‘ene hoko ko ha tokotaha ma’u lakanga fakataula’eikí.
- Ko Taisoni Hila ‘eni, ‘i he ‘ene hoko ko ha faifekau, ‘okú ne ongo’i kuo hoko e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí ko ha tohi fakahinohino kiate ia ‘i he ‘ene mo’uí. Náá ne vahevahe ‘o pehē, “‘Oku ‘omi ‘e he ‘e’eku tui ki he palani ‘a e [‘Otuá] mo hono fai hoku lelei tahá ke fakahoko hoku fatongia aí, ha ongo’i nonga mo ha fiefia ‘i he mo’uí ‘i hono ‘ilo’i ‘oku hōifua mai ‘a e ‘Otuá ki he ‘e’eku ngāue.”
- Ko Viliami Hopoate ‘eni, ‘i hono tāpuaki pēpē hono fohá ‘a ia ko e to’u tangata hono faá, ‘okú ne pehē ‘oku tokoni ‘i ia ‘e he ongoongolelei ke ne “‘ilo’i ‘a e ngaahi founga fakafepaki ‘a e filí pea ‘omi ai ha mālohi fakalaumālie ke matu’uaki e ngaahi ngahau vela ‘a e filí pea tokoni ‘i lelei ange ‘a e ni’ihi kehé.”

Fēfē nai koe? ‘Okú ke ‘ilo’i nai ho tu’unga mā’ohunga mo mā’oni’oni ange ko ha foha ‘o e ‘Otuá, mo ha tokotaha ‘oku ma’u Hono lakanga fakataula’eiki mā’oni’oni? ‘I he fakakaukau ki

he tu’unga ta’engata ko ‘ení, fa’u ha’o palani va’inga mo e tohi fakahinohino ki he lakanga fakataula’eikí te ne tatakai koe he ngaahi taimi ‘o e ‘ahi’ahí mo e faingata’á. Fakakaukau ki ha ngaahi founga ki hono ‘ohofi mo e malu’i fakatou’osi mei he filí.

‘Oku tokoni e ngaahi founga ‘ohofi ke fakamālohia e ngaahi fakamo’oni mo fakatupulaki e loto mo’oni ke nofo ma’u he hala fāsi ‘i mo lá’usi’i. ‘Oku kau ‘i he ngaahi sipingá e fa’a lotú, ako folofolá, ma’u lotú mo e ‘alu ki he temipalé, totongi vahehongofulú, pea muimui ki he fale’i ‘oku ma’u ‘i he tohitufa *Ki Hono Fakamālohia ‘o e To’u Tupú*.

‘Oku kau ‘i he ngaahi founga malu’i e palani tokamu’a ki he founga ho’o fehanga hangai mo e ‘ahi’ahí. ‘I hano fakatauele’i koe ke tukuhifo ho ngaahi tu’unga ‘ulungaanga fakatāutahá, te ke tomu’a ‘ilo pē ‘a e me’a te ke faí.

Te ke fie ma’u ha tohi fakahinohino ki ai.

‘Okú ke ongo’i ‘oku ‘ikai te ke fie lotu he ‘ahó ni? Ko e taimi ‘eni ke fakahoko ai e va’inga kuó ke ‘osi palani’i.

‘Okú ke ongo’i nai ‘oku hōloa ho’o fakamo’oni? ‘Oku ‘i ai ha’o palani ki ai. ‘Okú ke ‘ilo’i e me’a ke faí.

Kau Tu’ukimu’a ‘i he ‘Ao ‘o e ‘Otuá

‘Okú ke ma’u e lakanga fakataula’eiki mā’oni’oni ‘o e ‘Otuá. ‘E liliu koe ‘e ho’o tukupā ke pikitai ki he va’a ukameá, ke ke hoko ko e tokotaha ta’engata náe fakatupu koe ke ke a’usiá.

‘Oku ‘afio’i mo ‘ofa’i koe ‘e he ‘Otuá. Te Ne tāpuaki ‘i mo tatakai ho ngaahi halá.

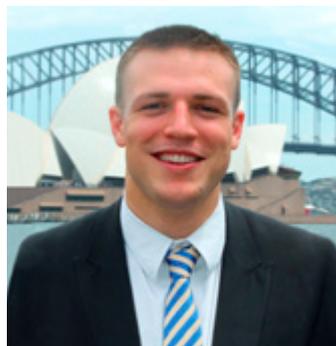
Mahalo te ke fakakaukau ‘oku ‘ikai te ke lava ‘o

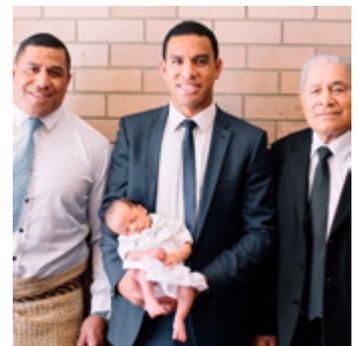
Jabari Parker

Ricardo Rojas

Taysom Hill

William Hopoate

tu'ukimu'a. Ka 'oku 'ikai ke mo'oni ia. Kuo 'osi fakahā mai 'e he 'Otuá, “E ō mai 'a e ngaahi me'a vaivai 'o e māmaní 'o holoki hifo 'a e kau māfimaí mo e kau mālohi?”⁴

Ko ia, 'okú ke ongo'i vaivai nai? ta'e-mahu'inga? Ko e me'a fakafiefiá, kuó ke kau he timí!

'Okú ke ongo'i nai 'oku 'ikai ke 'i ai ha'o mahu'inga? ongo'i ma'ulalo? Mahalo ko koe 'e fie ma'u 'e he 'Otuá.

Ko e hā mo ha toe sipinga lelei ange ka ko e 'alu atu 'a Tēvita ki he mala'e taú ke tau mo e fili fakamanavahē ko Kolaiafé? 'I he falala 'a Tēvita ki he 'Eikí, pea 'i ai ha'ane palaní, na'e 'ikai ngata pē 'i he'ene fakahaofi íá, kae fakahaofi ai mo e kau tau 'a 'Isilelí!⁵ 'Ai ke ke 'ilo'i 'okú ke kau mo e 'Eikí 'i he taimi 'okú ke loto to'a ai ke kau mo Iá. “Ka kuo kau 'a e 'Otuá [mo kitautolu], pea ko hai 'e angatu'u kiate kitautolu?”⁶

Te Ne lava ke 'omi ha ngaahi faingamālie mo tokoni ke tau ma'u ha mālohi mo e ivi malava ne te'eki ke tau 'ilo 'oku tau ma'u.⁷

Fakafanongo ki ho'o kau faiako falala'angá, hangē ko ho'o ongomā-tu'á, písopé, mo e kau taki 'i he Kau Talavou. Ako e tohi fakahinohinó. Lau 'a e folofolá. Ako e ngaahi lea 'a e kau palōfita 'o onopōnī. Fa'u ha'o palani va'inga ki ha founga te ke fakamo'oni'i ai ko ha ākongā koe 'a Kalaisí.

'Ai ke 'ilo'i kimu'a e ngaahi me'a te ke fakahoko ke fakamālohia ai ho

laumālie pea faka'ehi'ehi mei he ngaahi tauhele 'a e filí.

Fai 'eni pea ko e mo'oni 'e me'a ngā-ue 'aki koe 'e he 'Otuá.

'Okú 'i ai leva ha ni'ihi 'oku nau mavahe mei he ongoongoleleí pea nau hē atu. 'Okú 'i ai ha ni'ihi ia 'oku nau mata va'inga pē mei he mama'ó. 'Okú 'i ai e ni'ihi 'oku 'ikai loto ke kau, neongo ne 'osi feinga e faiakó ke nau kau mai. 'Okú ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakahaofi, pou pou'i, mo 'ofa'i kinautolu 'i ho'o hoko ko ha mēmipa 'o e timí!

'Okú 'i ai ha ni'hi kehe 'oku nau fie kau mai—pea 'oku nau kau mai. 'Okú 'ikai ke mahu'inga ia pe 'oku nau talē-niti'ia ka ko e me'a 'oku mahu'ingá ko 'enua loto ke kau. 'Okú 'ikai ke nau tali ke toki ui ke nau kau mai koe'uhí 'oku nau 'ilo 'a e folofola 'oku pehē, “Ko ia kapau 'oku mou ma'u 'a e ngaahi holi ke ngāue ma'á e 'Otuá 'oku ui 'a kimoutolu ki he ngāue.”⁸

Te ke lava 'o kau 'i he va'ingá.

'Okú ke fai 'eni 'i ho'o ako mo fakahoko fakatatau ki ho'o tohi fakahinohino 'o e lakanga fakataula'eiki.

Ngalingali te ke humu mo tō 'i ho'o fonongá—mahalo 'e tu'o lahi. 'Okú 'ikai te ke haohaoa; ko e toó ko e kongā ia 'o e founga ki he fakafē'unga'í 'a ia 'okú ne faka'atā ke fakalelei'i ho 'ulungāngá pea ngāue 'i ha founga 'oku manava'ofa angé. 'Okú 'omi 'e he Fakamo'uí mo 'Ene Fakalelei ta'e-fakangatangatá 'a e founga ke ikuna'i ai 'etau ngaahi

fehalaakí 'o fakafou he fakatomala fakamātoató

'Okú faka'aonga'i 'e he kau sipoti tu'ukimu'a ha ngaahi houa lahi ke fakatonutonu ai ha kī'i kongā sī'i 'o 'enua va'ingá. 'I ho'o ma'u e lakanga fakataula'eikí, 'e fie ma'u ke ke fai e me'a tatau. Kapau te ke tō, fakatomala pea ako mei ai. Toutou fakahoko ia koe'uhí ke ke toe lelei ange 'i he taimi hono hokó. Ko hono aofangatukú, 'e makatu'unga pē ia meiate koe. Te ke ako nai 'a e tohi fakahinohinó?

'Okú ou tapou kiate kimoutolu: Falala ki he 'Eikí. 'Ai kiate kimoutolu 'a e teunga tau kakato 'o e 'Otuá,⁹ pea mou kau mai.

'Okú 'ikai ke fu'u tokolahi e ni'ihi 'oku va'inga sipoti fakapalōfesinale he tu'unga mā'olunga tahá, ka 'i he tu'unga fakaākongá, 'oku fili ha tokolahi ke muimui kia Kalaisí.

Ko hono mo'oni, ko ho misiona ia 'i he mo'ui ko 'eni—ke ako ki he ngaahi founga 'a e 'Eikí, hū ki he hala 'o e tu'unga fakaākongá, pea feinga ke mo'ui 'o fakatatau ki he palani 'a e 'Otuá. 'E pou pou'i mo tāpuekina koe 'e he 'Otuá 'i ho'o tafoki kiate Iá. Te ke lava 'o fai 'eni koe'uhí he 'okú ke tu'ukimu'a 'i Hono 'aó.

'Okú ou lotua ke ke fai e tukupā ke mo'ui taau mo e lakanga fakataula'eiki 'okú ke ma'ú pea feinga ke fakahoko ho fatongia toputapú he 'aho kotoa pē. 'Okú ou tāpuekina koe ke ke malava ia mo holi ke fai pehē. 'Okú ou tānaki atu 'eku fakamo'oni ki hono mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki 'okú ke ma'ú, 'a e kau palōfita mo'ui, mo Sisū Kalaisí pea mo Hono fatongia ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'í. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. “Hiki Fakato'u 'a e Fānaú mo e To'u Tupú,” tohi 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí, Dec. 14, 2018.
2. 'Alamā 34:32.
3. Sósia 1:9.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:19.
5. Vakai, 1 Samuela 17.
6. Loma 8:31.
7. Vakai, 'Eta 12:27.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:3.
9. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:15–18.

FAI 'E 'ELETĀ CARL B. COOK
'O e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú

Ko e Kōlomú: Ko e Feitu'u ke Kau ki Ai

'E fie ma'u 'e he 'Eiki ke mou fokotu'u ha kōlomu mālohi. 'I He'ene tānaki ko ia 'Ene fānaú, 'oku nau fie ma'u ha feitu'u ke kau ki ai pea mo tupulaki ai.

Na'e hoko 'a 'Onitulei Sepako 'i he 2010 ko ha talavou 'oku fekumi ki he mo'oni. Neongo na'e te'eki ai ke ne fai ha lotu fakamātoato mo'oni kimu'a, ka na'e fakakaukau ke ne 'ahi'ahi. Hili ha taimi nounou mei ai, kuo fe'iloaki mo e ongo faifekau. Na'a na foaki ange ha kaati tufa mo ha fakatātā 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e ongo 'i 'e 'Onitulei ha fa'ahinga me'a peá ne kole ai ki he ongo faifekau pe te na fie fakatau ange ki ai e tohi. Na'a na talaange te ne lava 'o ma'u

ta'etotongi pē 'a e tohi kapau 'e ha'u ki he lotú.¹

Na'e ma'u lotu ai 'a 'Onitulei 'i he Kolo Mosuti na'e toki fokotu'u 'i Potisuana, 'i 'Afiliká. Ka ko e ki'i koló ko ha ki'i kulupu fe'ofofani ia na'e toko 40 nai hono kāingalotú.² Na'a nau talitali lelei 'a 'Onitulei. Na'e fakahoko ki ai e ngaahi lēsoni fakafaipekaú pea na'e papitaiso. Na'e fakafiefia mo'oni.

Hili ia pea hā leva? Na'e founga fēfē ha kei mālohi 'a 'Onitulei? Ko hai 'e

tokoni ki ai ke fakalakalaka 'i he hala 'o e fuakavá? Ko ha tali 'e taha ki he fehu'i ko iá ko 'ene kōlomu lakanga fakataula'eiki!³

Ko e taha ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē, tataui ai pē pe ko e hā hono tūkungá, 'e 'aonga ki ai ha kōlomu 'oku mālohi. 'E hoku ngaahi tokoua kei talavou 'oku mou ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné, 'e fie ma'u 'e he 'Eiki ke mou fokotu'u ha kōlomu mālohi, ko ha feitu'u ke kau ki ai 'a e talavou kotoa, ko ha feitu'u 'oku 'i ai e Laumālie 'o e 'Eiki, ko ha feitu'u 'oku talitali lelei mo fakamahu'inga'i ai e kau mēmipa kotoa 'o e kōlomú. 'I hono tānaki ko ia 'e he 'Eiki 'Ene fānaú, 'oku nau fie ma'u ha feitu'u ke kau ki ai pea mo tupulaki ai.

'Oku takitaha taki 'e kimoutolu kau mēmipa 'o e kau palesitenisi e kōlomú 'a e halá 'i ho'omou fekumi ki ha fakahinohino fakalaumālie⁴ mo fakatupulaki ha 'ofa mo e ongo fakatokoua 'i he kau mēmipa kotoa 'o e kōlomú. 'Oku mou tokanga makehe kiate kinautolu ko e kau mēmipa fo'ou, 'a ia 'oku māmālohí, pe 'i ai ha'anau fiema'u makehé.⁵ 'Oku mou langaki ha kōlomu mālohi 'aki e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki.⁶ Pea 'oku 'aonga lahi ha kōlomu mālohi mo uouangataha 'i he mo'ui 'a ha ki'i talavou.

'I he taimi ne fanongonongo ai 'e he Siasí e tokanga makehe ki he ako 'o e ongoongolelé 'i he 'apí,⁷ na'e fakakaukau ha ni'ihi ki ha kāingalotu hangē ko 'Onitulei pea nau fehu'i, "Fēfē 'a e to'u kei talavou 'oku o mai mei ha tūkunga fakafāmilí 'oku 'ikai ako ai 'a e ongoongolelé pea 'oku 'ikai ha 'ātakai 'o e ako mo mo'ui 'aki e ongoongolelé 'i 'api? 'E li'aki 'apē kinautolu?"

'Ikai! 'Oku 'ikai totonu ke li'aki ha taha! 'Oku 'ofa e 'Eiki 'i he talavou mo e finemui kotoa pē. Ko kinautolu kau ma'u lakanga fakataula'eiki, ko e to'ukupu kinautolu 'o e 'Eiki. Ko e poupu kinautolu 'o e Siasí ki he ngaahi ngāue 'oku fakatefito 'i he 'apí. Ko e taimi 'oku si'i ai e poupu 'i he 'apí, 'e hanga leva 'e he ngaahi kōlomu lakanga fakataula'eiki mo e kau taki, pea mo e ngaahi kaungāme'a kehé 'o tokanga'i mo poupu 'i 'a e fakafō'ituituí mo e fāmilí 'o ka fie ma'u.

"Ko e Feohi Fakatokouá" mei ha kōlomu 'o e lakanga fakataula'eiki 'i Mosuti Potisuana.

Kuó u 'osi mamata ki he'ene hokó. Kuó u 'osi a'usia ia. Na'e vete 'eku ongomātu'á 'i hoku ta'u onó, pea li'aki ai 'e he'eku tamaí 'a 'eku fine'eikí mo ha fānau iiki 'e toko nima. Na'e kamata ngāue leva 'eku fine'eikí ke tauhi kimautolu. Na'e 'i ai ha taimi na'á ne fie ma'u ai ha ngāue hono ua, pea mo ha toe tu'unga fakaako kehe. Na'e 'ikai hano taimi fe'unga ke ne ohi hake ai [kimautolu]. Ka na'e tu'u mai e ngaahi kuí, fa'e-tangatá, mehikitungá, kau pisopé, pea tu'u mai mo e kau faiako faka'api ke tokoni'i si'eku fa'e angaleléi.

Pea na'e 'i ai ha'aku kōlomu. 'Oku ou hounga'ia koe'uhí ko hoku ngaahi kaungāme'á—hoku ngaahi tokoua—'oku nau 'ofa mo poupou'i aú. Ko e 'eku kōlomú ko ha feitu'u ke kau ki ai. 'E ala pehē 'e ha ni'ihí ko aú ne faingata'a mo 'ikai mahu'inga tu'unga 'i he tūkunga hoku fāmilí. Mahalo pē na'á ku pehē. Ka na'e liliu 'e he ngaahi kōlomu lakanga fakataula'eikí e ngaahi me'a ko iá. Ne fakalotolahi'i au 'e he'eku kōlomú mo tāpuekina lahi 'eku mo'uí.

'Oku tau feohi mo ha kakai faingata'a mo 'ikai mahu'inga'ia. Pe mahalo 'oku tau kau kotoa 'i ha taha. Ka 'oku tau takitaha ma'u ha kōlomu, ko ha feitu'u te tau lava ai 'o ma'u ha mālohi mo 'omi ha mālohi. Ko e kōlomú 'oku "tokoni kotoa ki he tokotahá mo e tokotahá ki he taha kotoa."⁸ Ko ha feitu'u ia 'oku tau fefakahinohino'aki ai, fetokoni'aki, pea mo langaki 'a e uouangatahá mo e ongo'i fakatokouá 'i he'etau tokoni ki he 'Otuá.⁹ Ko ha feitu'u ia 'oku hoko ai e maná.

'Oku ou fie fakamatala atu ki ha ngaahi mana na'e hoko 'i he kōlomu 'a 'Onituleí 'i Mosutí. 'I he'eku fakamatala e sipinga ko 'ení, fakatokanga'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'okú ne fakamālohia e kōlomu lakanga fakataula'eiki kotoa 'okú ne faka'aonga'í.

Hili e papitaiso 'a 'Onituleí, na'á ne kaungā ō mo e kau faifekau 'i he'enau ako'i ha kau talavou kehe 'e toko fā, na'e iku papitaiso mo kinautolu foki. Na'e 'i ai he taimí ni ha kau talavou 'e toko nima. Na'a nau kamata ke fefakamālohia'aki pea pehē mo e kolo ['o e Siasí].

Na'e papitaiso mo Tuso, ko e talavou ia hono onó. Ne vahevahe 'e Tuso e

ongoongoleléi mo ha toko tolu 'o hono ngaahi kaungāme'á, pea 'ikai hano taimi kuo toko hiva.

'Oku fa'a tānaki 'i he founga ni e kau ākongá 'a Sisū Kalaisí—ha ni'ihí toko si'i 'i he taimi 'e taha, 'i he fakaafe'i 'e honau ngaahi kaungāme'á. 'I he kuongamu'á 'i hono 'ilo 'e 'Anitelū 'a e Fakamo'uí, na'á ne 'alu vave ki hono tokoua ko Saimoné 'o "omi ia kia Sisū."¹⁰ Ko e me'a tatau pē, 'i he hili pē e hoko 'a Filipe ko e ākongá 'a Kalaisí, na'á ne fakaafe'i hono kaungāme'a ko Nātaníelá ke "ha'u 'o mamata."¹¹

Na'e 'ikai fuoloa kuo kau ha talavou ki he Siasí 'i Mosutí, ko e fika hongofulú ia. Na'e ma'u 'e he kau faifekau 'a e fika 11. Pea na'e papitaiso e talavou fika 12 'i he hili 'ene fakatokanga'i e 'aonga 'o e ongoongoleléi ki hono ngaahi kaungāme'á.

Na'e fiefia lahi e kau mēmipa 'o e Kolo Mosutí. Ko e kau talavou ni ne nau "uluí ki he 'Eikí, pea . . . fakataha ki he Siasí."¹²

Na'e kaunga lahi e Tohi 'a Molomoná ki he'enau uluí.¹³ 'Oku manatu 'i 'e Tuso, "Na'á ku kamata lau e Tohi 'a Molomoná . . . 'i he taimi kotoa pē na'á ku 'atá aí, 'i 'api, 'i he akó, mo e potu kotoa pē."¹⁴

Na'e tohoaki 'i 'a 'Olatile ki he ongoongoleléi koe'uhí ko e sipinga 'a hono ngaahi kaungāme'á. 'Okú ne fakamatala 'o pehē, "Na'e hangē ne [nau] liliu 'i ha fisipā peé. . . . Na'á ku fakakaukau na'e tupu ia . . . 'i he ki'i . . . tohi na'a nau kamata to'o takai 'i he . . . akó. Na'á ku lava 'o sio ki he kau

tangata lelei kuo nau a'usiá. . . . Na'á ku loto mo au ke u liliu foki."¹⁵

Na'e tānaki kotoa 'a e kau talavou 'e toko 12 'o papitaiso 'i loto he ta'u pē 'e ua. Ko kinautolú kotoa, ko ia pē na'e mēmipa he Siasí 'i hono fāmilí. Ka na'e poupou'i kinautolu 'e honau fāmilí ko e Siasí, kau ai 'a Palesiteni Lakiuela,¹⁶ ko honau palesiteni fakakoló; 'Eletā mo Sisitā Teila,¹⁷ ko ha ongomātu'a faifekau mali; mo ha kau mēmipa kehe 'o e koló.

Na'e fakaafe'i 'e ha taki fakakōlomu ko Misa Sūnia,¹⁸ 'a e kau talavou ki hono 'apí 'i he ngaahi ho'atā Sāpaté 'o ako'i kinautolu. Na'e ako fakataha 'e he kau talavou e folofolá mo fakahoko ma'u pē ha ngaahi efiafi fakafāmilí 'i 'api.

Na'e 'ave 'e Misa Sūnia kinautolu ke nau 'a'ahi ki he kāingalotú, kakai na'e ako'i 'e he kau faifekau, mo e taha kotoa na'á ne fie ma'u ke fai ange ha 'a'ahi. Na'e heka kotoa e kau talavou 'e toko 12 'i mui 'i he loli 'a Misa Sūniá. Na'á ne fakahifo kinautolu 'i he ngaahi 'apí 'o tautau toko ua pe toko tolu pea toki tānaki kimui ange.

Neongo ko e toki akó ni pē e kau talavou fekau'aki mo e ongoongoleléi mo ongo'i na'e 'ikai lahi 'enau 'iló, ka na'e talaange 'e Misa Sūnia ke nau vahevahe ha me'a 'e taha pe ua ne nau 'ilo fekau'aki mo e kakai na'a nau 'a'ahi ki aí. Na'e faiako, lotu, mo tokoni e kau ma'u lakanga fakataula'eiki kei ikí ni 'i hono tokanga'i 'o e Siasí.¹⁹ Ne nau fakahoko honau ngaahi fatongia fakataula'eikí mo a'usia e fiefia 'o e tokoní.

Na'e pehē 'e 'Onitulei, "Na'a mau va'inga fakataha, kakata fakataha,

tangi fakataha, mo hoko ko ha kau tautehina.”²⁰ Ko hono mo’óní, ne nau ui kinautolu ko e “Kau Tautehina.”

Ne nau fokotu’u fakataha ha taumu’a ke nau ngāue fakafaifekau kotoa. Koe’uhí ko kinautolu pē ‘a e kau mēmipa ‘o e Siasí ‘i honau ngaahi fāmīlī, na’e lahi ha ngaahi me’a-fakafe’atungia ke nau ikuna’i, ka na’a nau fetokoni’aki ai.

Na’e ma’u taha taha ‘e he kau tala-voú honau ngaahi uiui’i ngāue fakafaifekau. Na’e faitohi mai ‘a kinautolu na’e mu’aki mavahé kiate kinautolu na’e kei teuteú, ‘o vahevahe ‘enau ngaahi a’usía mo poupuu’i kinautolu ke nau ngāue. Na’e ngāue fakafaifekau ha toko hongofulu mā taha ‘o e kau talavou.

Na’e vahevahe ‘e he kau talavou ni ‘a e ongoongoleléi mo honau ngaahi fāmīlī. Na’e ului mo papitaiso ha ngaahi fá’ē, tuofāfine, tokoua, kaungāme’a, pea pehē mo e kakai na’a nau ako’i ‘i he’enua ngāue fakafaifekau. Na’e hoko ha ngaahi mana pea tāpuekina mo ha ngaahi mo’ui tā’efa’alaua.

‘Oku ou lava pē ke ongo’i e fakakaukau ‘a hamou ni’ihi mahalo ko e fá’ahinga mana peheé ‘e toki lava pē ‘o hoko ‘i ha feitu’u hangē ko ‘Áfiliká, ko ha kelekele mo’ui ‘oku fakavave’i ai hono tānaki ‘o ‘Isilelí. Ka neongo ia, ‘oku ou fakamo’oni’i ko e ngaahi tefito’imo’oni ne ngāue ‘aki ‘i he Kolo Mosutí ‘oku hoko ia ‘i ha feitu’u kotoa pē. Ko e fē pē ha feitu’u ‘okú ke ‘i ai, ‘e lava ke tupulaki ho’omou kōlomú ‘i hono fakamālohia mo e vahevahe ‘o e ongoongoleléi. Ko e taimi ‘oku feinga ai ha ākongá ‘e taha ke tokoni ki ha kaurngāme’a, ‘e lava ke hoko ‘a e tahá ‘o ua. ‘E lava ke hoko ‘a e faá ‘o valu. Pea lava ‘a e valú ‘o hoko ‘o hongofulu mā ua. ‘E lava ke hoko e ngaahi koló ko e ngaahi uooti

Na’e ako’i ‘e he Fakamo’uí, “Ko e potu ko ia ‘oku fakataha ai ‘a e toko ua pe ‘a e toko tolu ‘i hoku hingoá, . . . vakai, te u ‘i honau lotolotonga.”²¹ ‘Oku teuteu ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e ‘atamai mo e loto ‘o e kakai ‘oku tau feohí. Te tau lava ‘o muimui ‘i ha ngaahi ue’í, tokoni ki ha fakafeohí, vahevahe ‘a e mo’óní, fakaafe’i ha ni’ihi ke nau lau e Tohi ‘a Molomoná, pea ‘ofa mo

poupuu’i kinautolu ‘i he’enua ‘ilo hotau Fakamo’uí.

Kuo mei ta’u ‘e 10 talu e kamata ‘e he Kau Tautehina Mosutí ‘enau fononga fakatahá, pea ‘oku nau kei hoko ko ha kau tautehina.

Na’e pehē ‘e Katileko, “Mahalo ‘oku mau mavahevahe ‘i he vāmama’ó, ka ‘oku mau kei fetokoni’aki pē.”²²

Ko ‘eku lotú ia ke tau tali e fakaafe ‘a e ‘Eiki ke kau fakataha mo Ia ‘i he’etau ngaahi kōlomu lakanga fakataula’eiki ke hoko ‘a e kōlomu takitaha ko ha feitu’u ‘oku tau kau ki ai, ko ha feitu’u ‘o e tānaki’anga, ko ha feitu’u ‘oku tupulaki.

Ko Sisū Kalaisi ‘a hotau Fakamo’uí, pea ko ‘Ene ngāue ‘eni. ‘Oku ou fakamo’oni ki ai ‘i ha huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mark and Shirley Taylor, comp., *The Band of Brothers* (Ngaahi talanoa mo e ngaahi fakamo’oni ‘o e Ului mei he Kolo Mosatí, 2012–13), 4, Church History Library, Salt Lake City.
2. Personal correspondence, Letanang Andre Sebako, Band of Brothers resource files, 2011–19, Church History Library, Salt Lake City.
3. Na’e pehē ‘e Palesiteni Boyd K. Packer, “Ko e taimi ‘oku ma’u ai ‘e ha tangata ‘a e lakanga fakataula’eiki, ‘oku kau ai ki ha me’a ‘oku lahi ange ‘iate ia. Ko ha me’a ia ‘i tu’a ‘iate ia ‘a ia te ne lava ‘o fai ai ha tukupā kakato” (“The Circle of Sisters,” *Ensign*, Nov. 1980, 109–10).
4. Na’e fakamatala ‘i ‘e Palesiteni Lasolo M. Nalesoni ‘a e founa ke kumia ai ha fakahaá pea ne pehē, “‘I ho’o toutou fai ‘eni ‘i he ‘aho ki he ‘aho, māhina ki he māhina, ta’u ki he ta’u, te ke ‘tupulaki ‘i he tefito’i mo’oni ‘o e fakahaá” (“Fakahā ma’a e Siasí, Fakahā ki

He’etau Mo’uí,” *Liahona*, Mē 2018, 95; vakai foki *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* [2007], 150).

5. Vakai, *Tohi Tū’utu’uni Fika 2: Ko Hono Pule’i ‘o e Siasí* (2010), 8.3.2.
6. ‘Oku tokoni mo ha ni’ihi kehe foki, kau ai e kau mēmipa ‘o e kau pisopelikí mo e kau ‘eti-vaísá. Na’e pehē ‘e ‘Eletā Lainolo A. Lasipeni ko e taha ‘o e ngaahi lelei hono toe fokotu’utu’u ‘o e ngaahi kōlomu ‘o e Lakanga Fakataula’eiki, ne fanongonongo ‘i he ‘aho 31 ‘o Mā’asi 2018, ke “faka’atā foki ai ‘a e pisopé ke ne vahe atu ha fatongia lahi ange ki he palesiteni ‘o e kōlomu kaumātu’a mo e palesiteni Fine’ofá kae lava ‘a e pisopé mo hono ongo tokoni ‘o nofo taha ki honau ngaahi tefito’i fatongia—tautautefito ki hono tokanga’i ‘o e kau finemuí mo e kau talavou ‘oku nau ma’u ‘a e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Eloné” (“Vakai! Ko Ha Kau Tau ‘a e ‘Otuá,” *Liahona*, Mē 2018, 59). ‘E tokoni foki mo e kau ‘āngeló. ‘Oku ma’u ‘e he kau ma’u Lakanga Taula’eiki Faka-‘Eloné ‘a e ngaahi ki ki he tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 13:1; vakai foki, Dale G. Renlund mo Lybbert Renlund, *Ko e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisēteki* [2018], 26). Na’e pehē ‘e ‘Eletā Sefili R. Hölani: “Ko e angamaheni ‘oku ‘ikai fá’a ‘ilo ‘a e [kau ‘āngeló tauhi]. Ka ‘oku ‘i ai pē e taimi ‘oku fai ai e mamata kiate kinautolu. Ka neongo pe ‘oku ‘ilo’i pe ta’e-‘ilo’i kinautolu, ‘oku nau takaofi ma’u pē. ‘I he taimi ‘e ni’ihi ‘oku nau fakahoko ai ha fatongia faka’ei’iki ‘oku mahu’inga fau ki he māmani fakalūkufua. Ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku fakafa’ituitui pē ‘a e pōpoaki. ‘I he taimi ‘e ni’ihi ‘oku taumu’a e kau ‘āngeló ke fai ha fakatokanga. Ka ko e lahi tahá ke fakafiēmālie’i, ‘oatu ha tokgana makehe ‘i he ‘alo’ofa pe tatakí ‘i he ngaahi taimi ‘o e faingata’a” (“Ko e Tauhi Mai ‘a e Kau ‘Āngeló,” *Liahona*, Nōvema 2008, 29). Kapau ‘okú ke fie ma’u ha fá’ahinga tokoni pehē, te ke lava ‘o “kole, pea te ke ma’u” (Sione 16:24).
7. Vakai, Russell M. Nelson, “Lae Fakafe’iloaki,” *Liahona*, Nōvema 2018, 8.
8. Vakai, Alexandre Dumas, *The Three Musketeers* (1844)
9. Vakai, *Tohi Tū’utu’uni Fika 2*, 8.1.2..
10. Vakai, Sione 1:40–42.
11. Vakai, Sione 1:43–46.
12. 3 Nifai 28:23.
13. Vakai, D. Todd Christofferson, “The Power of the Book of Mormon” (lea ne to’o mei ha seminā ma’a kau palesiteni fakamisona fo’ou, ‘aho 27 Sune 2017).
14. Thuso Molefe, ‘i he Taylor, *The Band of Brothers*, 22.
15. Oratile Molosankwa, ‘i he Taylor, *The Band of Brothers*, 31–32.
16. Lucas Rakwela, Mochudi, Botswana.
17. Mark mo Shirley Taylor, Idaho, USA.
18. Clivester Junior Kgosiemang, Mochudi, Botswana.
19. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:46–47, 53, 54
20. Personal correspondence, Letanang Andre Sebako, Band of Brothers resource files.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:32.
22. Katlego Mongole, in “Band of Brothers 2nd Generation” (unpublished compilation), 21.

FAI 'E 'ELETĀ KIM B. CLARK
'O e Kau Fitungofulū

Hanga kia Sisū Kalaisi

Kapau te tau hanga kia Sisū Kalaisi, te Ne tokoni mai ke tau mo'ui 'aki 'etau ngaahi fuakavá mo fakahoko totonu hotau fatongia ko e kaumātu'a 'i 'Isilelí.

'I he fononga 'a Sisū 'i he hala ofi ki Kāpaneumé¹ kuo 'atakai' i ia 'e ha kakai tokolahí, na'e kakapa atu ha fefine na'e puke lahi 'i ha ta'u 'e 12, 'o ala ki he kapa 'o Hono kofú. Na'e fakamo'ui ia 'i he taimi pē ko iá.²

'Oku pehē 'e he folofolá, ko e taimi na'e 'afio' i ai 'e Sisū kuo "alu atu 'iate ia 'a e [mālohí],³ pea ne "tafoki ia ki he kakai"⁴ pea "vakai foki . . . ke mamata kiate ia kuó ne fai 'a e me'a ní."⁵ "Pea kuo 'ilo 'e he fefiné 'a ia kuo fai kiate iá,⁶ na'á ne "tō ki lalo 'i hono 'aó, 'o ne tala kiate ia 'a e mo'oni kotoa pē."⁷

Pea pehē 'e Sisū kiate ia, "'Ofefine, ke ke fiefalie: kuo fakamo'ui koe 'e ho'o tuí; 'alu 'o fiefalie."⁸

Na'e fakamo'ui 'e Sisū Kalaisi 'a e fefiné. Na'e fakamo'ui fakaesino ia, ka 'i he tafoki 'a Sisū ke vakai atu kiate iá, na'á ne fakahaa' i 'ene tui kiate Iá pea Ne fakamo'ui hono lotó.⁹ Na'á Ne folofola kiate ia 'i he 'ofa, fakapapau' i ange 'Ene talí, mo tāpuekina ia 'aki 'Ene melinó.¹⁰

Ngaahi tokoua, 'i he'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni, 'oku tau kau ai 'i he ngāue 'o e fakamo'ui. 'I he ta'u kuo 'osí, kuo hilifaki mo'oni 'e he 'Eikí 'a e tu'unga fakatakimu'a 'o e ngāué ni 'i he uma 'o e kaumātu'a 'o 'Isilelí.¹¹ Kuo tau ma'u ha fekau fakaofa mei he 'Eikí—pea 'i

he'etau ngāue mo hotau kau fafiné, te tau tokoni ai 'i ha founga mā'oni'oni ange, 'o fakavave' i ange ai hono tñaki 'o 'Isilelí 'i he ongo tafa'aki 'o e veilí, fokotu'u hotau 'apí ko ha malu'anga 'o e tuí mo e ako 'o e ongoongoleleí, mo teuteu 'a māmani ki he Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sisū Kalaisí.¹²

Hangē ko 'ene hoko 'i he me'a kotoa pē, kuo fakahinohino mai 'e he Fakamo'ui 'a e founga: 'oku fie ma'u ke tau hanga hake mo tauhi kia Sisū Kalaisi 'o hangē ko 'Ene hanga hake mo tauhi ki

He'ene Tamaí.¹³ Na'e fakalea peheni ia 'e he Fakamo'ui ki he Palōfita ko Siosefá:

"Sio pē kiate au 'i he fakakaukau kotoa pē; 'oua 'e tāla'a, 'oua 'e manavahē.

"Vakai ki he ngaahi lavea 'a ia na'e hoka' i ai 'a hoku vakavaká, kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi mata' i fa'o 'i hoku ongo nimá mo e va'e; tui faivelenga, tauhi 'eku ngaahi fekaú, pea te mo ma'u 'a e pule'anga 'o e langí."¹⁴

Na'e palōmesi 'a Sisū ki He'ene Tamaí 'i he maama fakalaumalié te Ne fakahoko e finangalo 'o 'Ene Tamaí 'o hoko ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'í. Ko e taimi na'e fehu' i ai 'e He'ene Tamaí, "Ko hai te u fekau' i?"¹⁵ Na'e tali ange 'e Sisū:

"Ko au 'eni, fekau' i au."¹⁶

"'E Tamaí, ke fai pē ho finangaló, pea ke 'ouo 'a e lāngilangí 'o ta'engata."¹⁷

Na'e mo'ui 'aki 'e Sisū e tala'ofa ko iá, 'i he kotoa 'o 'Ene mo'ui fakamatelié. Na'á Ne ako' i e tokāteline 'a 'Ene Tamaí mo fakahoko e ngāue 'a 'Ene Tamaí 'aki e mālohi mo e mafai ne 'oange 'e He'ene Tamaí, 'i he mālohi mo e loto fakatōkilalo, angavaivai, mo e 'ofa.¹⁸

Na'e momoi 'e Sisū Hono finangalo ki He'ene Tamaí. Na'á ne pehē:

"'Oku ou 'ofa 'i he Tamaí."¹⁹

"'Oku ou fai ma'u ai pē 'a e ngaahi me'a 'oku lelei ai iá."²⁰

"Na'e 'ikai te u 'alu hifo mei he langí ke fai hoku loto 'o'okú, ka ko e finangalo 'o ia na'á ne fekau' i aú."²¹

Na'e lotu 'i He'ene mamahi 'i Ketisemaní, "'Oua na'a fai hoku lotó, ka ko e finangalo 'o'ou."²²

Ko e taimi 'oku ui ai 'e he 'Eikí 'a e kaumātu'a 'i 'Isilelí ke nau "sio kiate au 'i he fakakaukau kotoa pē" mo "vakai ki he ngaahi kafo" 'i Hono sino toetu'ú, ko ha ui ia ke tafoki mei he faiangahalá mo māmani kae tafoki kiate Ia 'o 'ofa mo talangofua kiate Ia. Ko ha ui ia ke ako' i 'Ene tokāteline mo fakahoko 'Ene ngāué 'i He'ene founga. Ko ia, ko ha ui ia ke falala kakato kiate Ia, fakamo'ulaloa' i hotau lotó pea momoi hotau lotó kiate Ia, pea tau hoko 'o tatau mo Ia tu'unga 'i Hono mālohi huhu'í.²³

Kāinga, kapau te tau hanga kia Sisū Kalaisi, te Ne tāpuaki' i kitautolu ke tau hoko ko 'Ene kaumātu'a 'i 'Isilelí—'o loto fakatōkilalo, angamalū, ongongofua, mo fonu 'i He'ene 'ofa.²⁴ Pea te tau 'omi

ai e fiefia mo e ngaahi tāpuaki 'o 'Ene ongoongoleléi mo Hono Siasí ki hotau fāmīlī pea mo hotau ngaahi tokoua mo e tuofāfine 'i he ongo tafa'aki 'o e veilí.

Kuo ui kitautolu 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ke tau hanga kia Sisū Kalaisi 'i he founa tofu pē ko 'eni: Kuo pau ke fakama'u 'etau tokangá 'i he Fakamo'uí mo 'Ene ongoongoleléi. 'Oku mafatukituki faka'atamai ke hanga kiate Ia 'i he fakakaukau kotoa pē. Ka 'i he'etau fai iá, 'oku mole atu 'etau veiveiuá mo e manavasi'í.²⁵

Ko e fakama'u ko ha fo'i lea ma'ongo- 'onga ia. 'Oku 'uhinga ia ke fakama'u ke ma'u, ke tohoaki'i pea puke kotoa ia.²⁶ 'Oku fakama'u 'etau tokangá 'ia Sisū Kalaisi mo 'Ene ongoongoleléi 'i he'etau mo'uí 'aki 'etau ngaahi fuakavá.

Ko e taimi 'oku tau mo'uí 'aki ai 'etau ngaahi fuakavá, 'oku nau tāki-ekina e me'a kotoa pē 'oku tau lea 'aki mo fakahokó. 'Oku tau mo'uí 'i ha kuonga 'o e fuakava²⁷ fonu 'i he fanga ki'i tō'onga faingofua faka'aho 'o e tuí 'okú ne 'ai ke tukutaha 'etau tokangá kia Sisū Kalaisi: lotu fakamaatoato 'i Hono huafá, keinanga 'i He'ene folofolá, tafoki

kiate Ia ke fakatomala'i 'etau ngaahi angahalá, tauhi 'Ene ngaahi fekaú, ma'u 'a e sākalamēnití, pea tauhi Hono Sāpaté ke mā'oni'oni, moiuhū 'i Hono temipalé 'i he tu'o lahi taha te tau lavá, mo faka- 'aonga'i Hono lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni ke tokoni'i e fānau 'a e 'Otuá.

'Oku hanga 'e he ngaahi ngāue mateaki ko 'eni 'o e fuakavá 'o faka-ava hotau lotó mo e fakakaukau ki he mālohi huhu'i 'o e Fakamo'uí pea mo e ivi takiekina fakamā'oni'oni'i 'o e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku liliu 'e he Fakamo'uí hotau angá 'i he 'otu lea ki he 'otu lea, pea 'oku tau ului lahi ange leva kiate Ia mo mo'uí 'etau ngaahi fuakavá 'i hotau lotó.²⁸

'Oku hoko leva e ngaahi palōmesi 'oku tau fai ki he'etau Tamai Hēvaní ko ha ngaahi tukupā mālohi mo'oni, mo 'etau faka'ānaua taupotu tahá. 'Oku fakafonu kitautolu 'e he ngaahi tala'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'aki 'a e loto houngá'ia mo e fiefia.²⁹ 'Oku 'ikai leva toe hoko 'etau ngaahi fuakavá ko ha ngaahi lao 'oku tau muimui ki ai kae hoko ko ha ngaahi tefito'i mo'oni manakoa 'oku nau ue'i mo

tataki kitautolu pea mo fakama'u 'etau tokangá 'ia Sisū Kalaisi.³⁰

Ko ha ngaahi ngāue 'eni 'o e mateaki pea 'oku 'atā ia ki he taha kotoa, 'a e talavou mo e toulekeleka. Ko kimou- tolu kau talavou 'oku mou ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-'Elone mā'oni- 'oni, 'oku kaunga kiate kimoutolu 'a e me'a kotoa pē kuó u lea 'aki he pōnī. 'Oku ou fakafeta'i ki he 'Otuá koe'uhí ko kimoutolu. 'Oku mou fakahoko ha ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava toputapu ke ma'u 'e he Kāingalotu 'e lauimiliona 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he uike kotoa pē. Ko e taimi 'oku mou teuteu, tāpuaki'i, pe tufa ai e sākalamē- nití; tokangá'i; papitaiso 'i he temipalé; fakaafe'i ha kaungāme'a ki ha 'ekitiviti; pe fakahaofi ha mēmipa 'i ho'omou kōlomú, ko ho'omou fakahoko ia e ngāue 'o e fakamo'uí. Te mou lava mo kimoutolu foki 'o hanga kia Sisū Kalaisi pea mo'uí 'aki ho'omou ngaahi fuakavá 'i he 'aho kotoa pē. 'Oku ou palōmesi atu kapau te mou fai ia, te mou hoko ko e kau tamaio'eiki falala'anga 'a e 'Eikí he taimí ni, pea 'i he 'aho ka hoko maí, ko e kaumātu'a mālohi 'o 'Isileli.

Ngaahi tokoua, ‘oku ou ‘ilo’i ‘e ala ongo fakalotosi’i ‘a e ngaahi me’á ni kotoa. Ka mou kátaki ‘o manatu’i e ngaahi lea ko ‘eni ‘a e Fakamo’uí: “‘Oku ‘ikai te u toko taha pē, he ‘oku ‘iate au ‘a e Tamai.”³¹ ‘Oku pehē pē mo kitautolu. ‘Oku ‘ikai ke tau tuenoa. ‘Oku ‘ofa e ‘Eiki ko Sisū Kalaisi mo ‘etau Tamai Hēvani ‘iate kitautolu, pea ‘oku tau kau mo Kinaua.³² Koe’uhí na’e hanga ‘a Sisū Kalaisi ki He’ene Tamai mo fakahoko e feilaulau fakalelei ma’ongo’ongá, ‘e lava mo kitautolu ‘o hanga kia Sisū Kalaisi mo ‘ilo pau te Ne tokoni’i kitautolu.

‘Oku hala hatau taha ‘e haohaoa. Ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku tau faingata’a-‘ia. ‘Oku tau hē pe lotofó’i. ‘Oku tau humu. Ka ‘o kapau te tau hanga kia Sisū Kalaisi ‘i he loto fakatomala, te Ne fokotu’u hake kitautolu, fakama’a kitautolu mei he angahalá, fakamolemole’i kitautolu, mo faito’o hotau lotó. ‘Oku fá’a kátaki Ia mo anga’ofa; ‘oku ‘ikai teitei ngata pe ‘osi ‘Ene ‘ofa huhu’i.³³ Te Ne tokoni mai ke tau mo’ui ‘aki ‘etau ngaahi fuakavá mo fakahoko totonu hotau fatongia ko e kaumātu’a ‘i ‘Isileli.

Pea ‘e tāpuekina kitautolu ‘e he Tamai ‘aki e ngaahi me’a kotoa ‘oku fie ma’u ke fakahoko ‘aki ‘Ene ngaahi tau- mu’á—“‘a e ngaahi me’a kotoa pē . . . ‘i he langí pea mo e māmani fakatou’osi, ko e mo’uí mo e māma, ko e Laumalie mo e mālohi, ‘oku fekau’i atu ‘i he

finangalo ‘o e Tamai ‘ia Sisū Kalaisi, ko hono ‘Aló.”³⁴

Ko e taimi ‘oku tafe ai e maama mo e mālohi fakalangí ki he’etau mo’uí, ‘oku hoko ha me’a fakafo ‘e tolu:

‘Uluakí, te tau lava ‘o mamata! ‘Oku tau lava ‘i he fakahaá ke vakai ‘o hangē ko e vakai ‘a Sisū ki he fefiné: ‘o mahulu atu ‘i hono fótungá kae a’u ki hono lotó.³⁵ Ko e taimi ‘oku tau vakai ai ‘o hangē ko Sisuú, ‘okú ne tāpuaki’i lea kitautolu ke tau ‘ofa ‘iate kinautolu ‘oku tau tokoni’i, ‘aki ‘Ene ‘ofá. ‘I He’ene tokoni, ‘e ‘ilo lea ‘e kinautolu ‘oku tau tokoni’i ‘a e Fakamo’uí mo ongo’i ‘Ene ‘ofá.³⁶

Uá, ‘oku tau ma’u e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eiki! ‘Oku tau ma’u ‘a e mafai mo e mālohi ke ngāue ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisi “ke tāpuaki’i, fakahino- hino, malu’i, fakamālohia, pea mo fakamo’ui ha ni’ihi kehe pea mo fakahoko ha ngaahi mana kiate kinautolu ‘oku [tau] ‘ofa aí pea mo tauhi [‘etau] nofomalí mo e malu hotau ngaahi fāmilí.”³⁷

Toló, ‘oku tau fe’ao mo Sisū Kalaisi! Ko e potu te tau fononga aí, ‘oku fononga ai mo Ia. Ko e taimi ‘oku tau faiako aí, ‘okú Ne faiako. Ko e taimi ‘oku tau fakafiemalie aí, ‘okú Ne fakafiemalie’i. Ko e taimi ‘oku tau faitāpue- kina aí, ‘okú Ne fai tāpuekina.³⁸

Kāinga, ‘oku ‘ikai ‘apē ke ‘i ai ha ‘uhinga ke tau fiefia ai? ‘Oku ‘i ai!

‘Oku tau ma’u e lakanga fakataula’eiki mā’oni’oni ‘o e ‘Otuá. Ko e taimi ‘oku tau hanga ai kia Sisū Kalaisi, mo’ui ‘aki ‘etau ngaahi fuakavá, mo fakama’u ‘etau tokangá ‘iate Iá, te tau kau fakataha lea mo hotau kau fafiné ‘o tokoni ‘i ha founga mā’oni’oni ange, tñaki fakataha ‘a ‘Isileli ‘i he ongo tafa’aki ‘o e veilí, fakamālohia mo sila’i hotau fāmilí, pea mo teuteu ‘a māmani ki he Hā’ele ‘Anga Ua Mai ‘a e ‘Eiki ko Sisū Kalaisi. ‘E hoko ia. Ko ‘eku fakamo’oni ia.

Te u faka’osi, ‘aki ha faka’anaua mei hoku lotó, ke tau hanga kotoa, kia Sisū Kalaisi ‘i he fakakaukau kotoa. ‘Oua ‘e tāla’a. ‘Oua ‘e manavahē. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA’UANGA FAKAMATALÁ

1. ‘Oku fokotu’u ‘e Sēmisi E. Talamesi ‘a Sisū “i he feitu’u Kāpanemé” ‘i he taimi na’e hoko ai ‘a e faifakamo’ui ko ‘eni (vakai, *Jesus the Christ* [2001], 291).
2. Vakai, Luke 8:43–44 vakai foki, Mātiu 9:20–21; Ma’ake 5:25–29.
3. Luke 8:46.
4. Ma’ake 5:30.
5. Ma’ake 5:32.
6. Luke 8:47.
7. Ma’ake 5:33.
8. Luke 8:48.
9. Na’e tohi ‘e Sēmisi E. Talamesi ko e me’a na’e mahu’inga ange ki he fefiné ‘i hono fakamo’ui fakaesinó ko e fakapapau’i ko ia kuo foaki ange ‘e he Fakamo’ui ‘a e faka’amu hono lotó, pea kuó Ne tali ‘ene tuí (vakai *Jesus the Christ*, 318). Na’e fakamo’ui fakaesino mo fakalaumalie ‘e Sisū ia pea mo fakaava kiate ia ‘a e hala ki he fakamo’ui.
10. ‘Oku fakamahino na’e ‘i ai ‘a Sailosi, ko e pule ‘o e falelotu lahí, pea mo Sisū, ‘i he taimi na’e fakahoko ai ‘a e fakamo’ui ko ‘eni. Na’e lolotonga fononga ‘a Sisū ki he fale ‘o Sailosí, ‘a ia te Ne fokotu’u ai e ‘ofefine ‘o Sailosí mei he maté. ‘Oku ngalingali ko e fefine na’e fakamo’ui ‘e Sisuú na’e kapusi ia mei he falelotu lahí koe’uhí ko hono fokoutuá Ko e taimi na’e fakamo’ui ai ia ‘e Sisuú, na’á Ne toe fakamahino’i ai ki he taha kotoa na’e ‘i aí, kau ai mo Sailosi, ko ha ‘ofefine ‘ofeina ia, ko ha fefine tui, pea mo mo’ui kakato ‘i he sinó mo e laumalié.
11. Vakai, D. Todd Christofferson, “Ko e Kólomu ‘o e Kaumātu’a” (*Liahona*, Mē 2018, 55–58) ki hono fakamatala’i ‘o e ngaahi liliu ke fokotu’u ha kólomu ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētékí ‘i ha uotí. Ko e taumu’a ‘o e liliu ko iá na’e fakamatala’i ia ‘i he founga ko ‘eni ‘i he konga ki he Ngaahi Fehu’i ‘oku Fa’a Fai ‘o e uepisaiti ki he Ngāue Faka- tauhi: ‘Oku hanga ‘e he taha pē ‘a e kólomu Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētékí ‘i he uotí, ‘o ‘ai ke faaitaha e kau ma’u lakanga fakataula’eiki ke fakahoko e ngaahi tafa’aki kotoa pē ‘o e ngāue ‘o e fakamo’ui, kau ai e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí na’e fakafekau’aki kimu’a ‘e he kulupulita

'o e taula'eiki lahi" ("This Is Ministering: Frequently Asked Questions," fehu i fika 8, ministering.ChurchofJesusChrist.org).

- Kuo hanga 'e he ngaahi liliu hoko ai 'o 'ave 'a e taki faifekau fakauoti pea mo e taki fo'ou 'i he ngaue fakatemipale mo e hisitolia fakafamilil he uoti ki he malumalu 'o e fakahinohino 'a e kau palesitenisi 'o e kolomu 'o e kaumatu'á 'I he fakahoko e ngaue fakaetauhi ki he ngaahi famili 'i he malumalu 'o e fakahinohino 'a e kau palesitenisi, kuo tuku 'e he ngaahi liliu ni 'a e tu'unga fakatakimu'a 'o e ngaue 'o e fakamo'u ki he kolomu kaumatu'á, 'o tokoni ki ai e Fine'ofa. Mo'oni, 'oku 'i he pisope 'a e ngaahi ki ki he ngaue 'o e fakamo'u 'i he uoti, ka 'oku ne vahe 'a e fatongia mo e mafai ki he ngaue ki he palesiteni 'o e kolomu 'o e kaumatu'á kae lava e pisope 'o ma'u ha taimi lahi ange ke ngaue fakaetauhi ki hono famili, fakamalahia 'o e to'utupu, mo 'ene hoko ko e fakamaa 'i 'Isileli.
12. Vakai, Russell M. Nelson, "Tau Vilitaki Atu," *Liahona*, Mē 2018, 118–19; Russell M. Nelson, "Ko e Hoko ko e Kāingalotu Fa'ifa'itaki'anga 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní," *Liahona*, Nov. 2018, 113–14; Quentin L. Cook, "Ului Mo'oni mo Tu'uloa ki he Tamai Hēvani mo e 'Eiki ko Sisū Kalaisi," *Liahona*, Nov. 2018, 8–12.
13. Na'e fekau 'i mai 'e he 'Otuá ki māmani 'a Sisū Kalaisi (vakai, Sione 17:18).
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 6:36–37.
15. 'Ēpalahame 3:27.
16. 'Ēpalahame 3:27.
17. Mōsese 4:2.
18. 'Oku lahi ha ngaahi fakamo'oni folofola 'i he folofolá 'oku lekooti ai e ngaahi fakamatala na'e fai 'e Sisū Kalaisi fekau'aki mo e fai e ngaue 'a 'Ene Tamai mo e ako'i 'o e tokāteline 'a 'Ene Tamai. Vakai, hangē ko 'enī, Sione 5:19('Oku fai 'e Sisū 'a e me'a 'oku Ne

- mamata 'oku fai 'e he Tamai); Sione 5:36 (na'e 'oange 'e he Tamai ha ngaue ke fai 'e Hono 'Aló; Sione 8:26 (Na'e ako'i 'e Sisū 'a e me'a na'á Ne ma'u mei He'ene Tamai); Sione 14:28 (Na'e pehē 'e Sisū, "'Oku lahi 'eku Tamai 'iate au"); 3 Nifai 11:32 (Ko 'Ene tokāteline ko e tokāteline ia na'e foaki ange 'e He'ene Tamai). Sione 14:31.
20. Sione 8:29.
21. Sione 6:38; vakai foki, Sione 5:30.
22. Luke 22:42.
23. Ko e fo'i lea vakai 'i he fakamatala ko 'enī (vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36–37) 'oku 'i ai hono ngaahi 'uhinga 'oku fekau'aki mo e ui 'a e 'Eiki: ke hanga (pe tafoki kia); ke tohoaki 'e tokanga 'a ha taha; ke fakafalala ki ai; ke fekumi ki ai; ke tatali 'i he 'amanaki lelei; ke manatu 'i ko ha ngata-'anga; ke 'amanaki pe fakakaualoto (vakai, merriam-webster.com, "look").
24. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41–42. Ko e ngaahi 'ulungaanga fakakalaisi 'oku lau ki ai 'i he folofolá ko ha ngaahi me'afuaki ia 'o e Laumalié 'oku ma'u tu'unga 'i he 'alo'ofa mo e 'ofa 'a Sisū Kalaisi. Ko e ngaahi me'a ia 'oku ne 'ai e kaumatu'á 'i 'Isileli ko 'Ene kaumatu'á.
25. Russell M. Nelson, "Ko Hono Tohoaki 'i Mai e Mālohi 'o Sisū Kalaisi ki He'etau Mo'u," *Liahona*, Mē 2017, 41.
26. Vakai merriam-webster.com, "rivet."
27. Ke alea'i ha fakakaukau 'o ha mo'ui fuakava-'ia, vakai, Donald L. Hallstrom, "Mo'ui Fuakava," *Ensign*, Sune 2013, 46–49. Na'e to'oto'o 'a e fakamatalá ni mei ha lea lōloa na'e fai 'i he 'Univesiti Pilikihami 'Iongi—'Aitahō 'i Mē 2011. Ke ma'u e leá kakato, vakai, Donald L. Hallstrom, "A Covenant Life" (Brigham Young University—Idaho devotional, May 10, 2011), byui.edu.
28. Vakai, Selemiaia 31:31–33, 'oku fakamahino ai 'e he 'Eiki te Ne fakahoko ha fuakava fo'ou mo e fale 'o 'Isileli 'o tohi 'i honau lotó. Ko e 'imisi 'o e ngaahi fuakava kuo tohi 'i hotau lotó, pe ngaahi fuakava 'oku mo'ui 'i hotau lotó, 'oku toe ma'u ia 'i he ngaahi tohi 'a Paulá (vakai, 2 Kolinitó 3:3; Hēpelú 8:10). Ke ma'u ha fealea'aki 'i he ului pea mo e lotó, vakai, David A. Bednar, "Ului ki he 'Eiki," *Liahona*, Nōvema 2012, 106–9.
29. 'Oku fakahaa'i lelei 'e he lotu tāpuaki 'o e maa 'i he sākalamēnití 'a e natula fetu'utaki 'o 'etau fuakavá mo 'etau Tamai Hēvani. 'Oku tau fai ha ngaahi fuakava mo 'etau Tamai Hēvani, 'i he palani 'o e fakamo'ui 'a e Tamai, ka ko e taumu'a 'o e ngaahi fuakavá 'oku 'ilo'i pea mo tau taau ai mo e ngaahi tāpuaki na'e tala'ofa 'o fakafou 'i he 'Eiki ko Sisū Kalaisi; Ko la hotau Fakalaló. 'Oku tau fakamo'oni 'i he ouau 'o e sākalamēnití ki he Tamai, ('o toe fakahoko fo'ou ha fuakava mo Ia) 'oku tau loto fiemalie ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisi, manatu ma'u ai pē kiate Ia, mo tauhi 'Ene ngaahi fekau, ko'e'uhī ke 'iate kitautolu ma'u ai pē 'a Hono Laumalié ('a e Laumalié Mā'oni'oni).
'Oku ma'u 'a e ngaahi me'afuaki 'i he tala'ofa 'a e Tamai 'i he mālohi huhu 'i mo fakaivia 'o Sisū Kalaisi. Hangē ko 'enī, kuo 'osi ako'i 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ko Sisū Kalaisi 'a e "tupu'anga 'o e fiefia kotoa

- pē" (vakai, "Fiefiá mo e Mo'ui Fakalaumalié," *Liahona*, Nōvema 2016, 82). Ko ia, 'oku 'omai 'e he fakama'u 'o 'etau tokangá kia Sisū Kalaisi ha fiefia ki he'etau mo'ui 'o tatau ai pē pe ko e hā hotau tükungá.
30. Na'e kato'i 'ia Palesiteni 'Esela Tafu Penisoni 'a e 'aonga 'o e liliu ni 'i he lotu pea mo e fakakaaukau 'i he taimi na'á ne pehē ai, "Ko e taimi 'oku 'ikai toe fakakina'i ai kitautolu 'e he talangofuá kae hoko ko ha'atau fakaafe, 'e fakakolóa 'i kitautolu 'e he 'Otuá 'i he mōmē-niti ko iá 'aki 'a e mālohi" ('i he Donald L. Staheli, "Obedience—Life's Great Challenge," *Ensign*, May 1998, 82).
31. Sione 16:32.
32. Ke ma'u ha toe fakamatala ki he fo'i mo'oni 'o e tokanga, mahu'inga'ia, 'ofa, mo e kau mai 'a e Tamai mo e 'Aló 'i he'etau mo'ui, vakai, Jeffery R. Holland, "The Grandeur of God," *Liahona*, Nov. 2003, 70–73; Henry B. Eyring, "Walk with Me," *Liahona*, May 2017, 82–85. Vakai foki, Mātiu 18:20; 28:20; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:32; 29:5; 38:7; 61:36; 84:88.
33. Vakai, Loma 8:35–39; 1 Kolinitó 13:1–8; Molonai 7:46–47.
34. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:41. Fakatokanga'i ange 'oku foaki 'e he 'Eiki ki he taha kotoa 'oku fakanofa mo fekau'i atu, 'a e tala'ofa ko 'eni fekau'aki mo ia, pea 'oku ha'isia ki ai, 'i he ngāue kuo 'oange kiate iá: "Oku fili ia ke hoko ko e lahi taha, neongo ko e si'i tahá ia pea ko e tamaio'eiki 'a e kakai kotoa pē.
'Ko ia, 'oku ne ma'u 'a e ngaahi me'a kotoa pē; he 'oku mo'ulaloa 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate ia, 'i he langi pea mo e māmani fakatou'osi, ko e mo'ui mo e māmā, 'a e Laumalié mo e mālohi, 'oku fekau 'i atu 'i he finangalo 'o e Tamai 'ia Sisū Kalaisi, ko hono 'Aló.
'Ka 'oku 'ikai ke ma'u 'e ha tangata 'a e ngaahi me'a kotoa pē tuku kehe pē 'o kapau kuo fakahaohaoa 'i mo fakama'a ia mei he ngaahi angahala kotoa pē.
'Pea kapau 'oku fakahaohaoa 'i mo fakama'a 'a kimoutolu mei he angahala kotoa pē, te mou kole ha me'a pē 'oku mou lotu ki ai 'i he huafa 'o Sisuú pea 'e fai ia" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:26–29).
35. Vakai, 1 Samuela 16:7; 1 Kolinitó 2:14. Ke ma'u ha sipinga 'o e tāpuaki ko 'eni ke mamata 'o hangē ko Sisuú, vakai ki he fakamatala 'a Palesiteni Heneli B. 'Aalingi ki he'ene a'usia ko e pisope 'o ha talavou na'á ne fai ha hia. Na'e folofola 'a e 'Eiki kia Pisope 'Aalingi he taimi ko iá, "Te u tuku ke ke vakai kiate ia 'o hangē ko 'eku vakai kiate iá" ("Aeva mo Au," 84).
36. Ko e tala'ofa 'eni mo e tukupā na'e fai 'e he Fakamo'ui ki he kakai 'i he temipale 'i Paunitifulú. Na'á Ne fekau ke nau mo'ui ke lava 'Ene māmā mo 'Ene sipinga 'o 'iate kinautolu, ko'e'uhī ke nau lava 'o hiki hake Ia ko e maama ki māmani 'i he'enu mo'ui pea mo 'enau fakaafe 'o e ni'ihi kehē ke nau omi kiate Iá. 'I he'etau mo'ui mo fakaafe pehē ko 'Ene kau muimuí, 'e ongo'i Ia 'e he ni'ihi kehē mo vakai kiate Ia 'i he kau tamaio'eiki 'a e 'Eiki. (Vakai, 3 Nifai 18:24–25.)
37. Vakai, Russell M. Nelson, "Ko Hono Ngaue'i 'o e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki," *Liahona*, Mē 2016, 69.
38. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.

FAI 'E PALESITENI HENRY B. EYRING
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

Ko e Mālohi 'o e Poupou 'i he Tuí

'I hono hiki ho nimá ke poupou, 'okú ke palōmesi ki he 'Otuá, 'a ia ko 'Ene kau tamaio'eiki 'ení, te ke poupou'i kinautolu.

Kuo tu'ó lahi 'eku fanongo ki hono fakamālo'ia 'e he kau taki lakanga fakataula'eiki e poupou 'i he tui 'a kinautolu 'oku nau tokoni'í. 'Okú te 'ilo mei he ongo 'o honau le'ó ko 'enau houngá'ia 'oku lahi mo mo'oni. Ko 'eku taumu'a he 'aho ní ke fakahoko atu e houngá'ia 'a e 'Eikí 'i ho'omou poupou'i 'Ene kau tamaio'eiki 'i Hono Siasí. Pea mo poupou'i foki kimoutolu ke mou faka'aonga'i mo tupulaki 'i he mālohi ko ia ke poupou'i ha ní'ihí kehe 'aki ho'omou tuí.

Kimu'a pea toki fanau'i kimoutolú, ne mou fakafōtunga e fa'ahinga mālohi ko iá. Toe fakakaukau angé ki he me'a ne tau 'ilo ki he maama fakalaumālié kimu'a 'i he mo'ui fakamatelié. Na'e fakahā 'e he Tamai Hēvaní ha palani ma'a 'Ene fānaú. Ne tau 'i ai. Na'e fakafepaki'i 'e hotau tokoua fakalaumālie ko Lusifaá 'a e palani te ne 'omai 'a e tau'atāina ke filí. Na'e poupou'i 'e Sihova, ko e 'Alo 'Ofa'anga 'o e Tamai Hēvaní, 'a e palaní. Na'e taki ai 'e Lusifa ha fakafepaki. Na'e ikuna e le'ó faipou-poua 'o Sihová, pea loto-fiemālie ai ke hoko ko hotau Fakamo'ui.

'Oku fakapapau'i 'e he fo'i mo'oni 'oku mou 'i he mo'ui fakamatelié he

taimi ní, na'a mou poupou'i 'a e Tamai mo e Fakamo'uí. Na'e lava 'i he tui kia Sisū Kalaisi ke poupou'i e palani 'o e fiefiá pea mo e tu'unga 'o Sisū Kalaisi 'i aí 'i he taimi na'e si'i ai ho'ó 'ilo ki he ngaahi faingata'a te ke fehangahangai mo ia 'i he mo'ui fakamatelié.

Ko e 'elito foki ho'ó fiefia 'i he mo'ui ko 'ení ne tupu ia 'i ho'ó tui ke pou-pou'i e kau tamaio'eiki 'a e 'Otuá. 'I ho'ó tali ha tukupā fakafaifekau ke ke lotua ke 'ilo'i pe ko e Tohi 'a Molomoná

ko e folofola ia 'a e 'Otuá, kuó ke ma'u 'a e tui ke poupou'i ha tamaio'eiki 'a e 'Eikí. 'I he taimi na'á ke tali ai e fakaafe ke papitaisó, kuó ke poupou'i ai ha tamaio'eiki angafakatōkilalo 'a e 'Otuá.

'I he taimi 'okú ke tuku ai ke hilifaki nima ha taha ki ho 'ulú mo pehē, "Ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní," kuó ke poupou'i ai ia ko ha taha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.

Talu mei he 'aho ko iá, 'i ho'ó ngāue mateakí, kuó ke poupou'i ai e taha kotoa kuó ne foaki kiate koe 'a e lakanga fakataula'eiki pea mo e taha kotoa kuó ne fakanofu koe ki ha tu'unga 'i he lakanga fakataula'eiki ko iá.

Ne hoko e poupou kotoa 'i he kamata'anga ho'ó a'usia e lakanga fakataula'eiki ko ha ki'i me'a faingofua 'i ho'ó falala ki ha tamaio'eiki 'a e 'Otuá. Ko e taimi ní, ko hamou tokolahi kuo mou hiki hake ki ha tu'unga 'oku fie ma'u ai ha me'a lahi ange 'i ho'omou poupou.

'Oku mou fili pe te mou poupou'i kotoa kinautolu 'oku ui 'e he 'Eikí—'i ha me'a pē kuo ui ai kinautolu 'e he 'Eikí. 'Oku hoko e fili ko iá 'i he ngaahi konifelenisi he funga kotoa 'o e māmaní. Kuo hoko ia 'i he konifelenisi ko 'ení? 'I he fa'ahinga fakataha peheé, 'oku lau atu 'a e hingoa 'o ha kakai tangata mo fafine—ko e kau tamaio'eiki pe kaunanga 'a e 'Otuá—pea fakaafe'i kimoutolu ke hiki homou nimá 'o poupou'i. 'E lava pē ke 'oua te ke hikinima 'o poupou, pe ko ha'o tānaki mai ho'ó poupou 'i he tuí. 'I he hiki ho nimá ke poupou, 'okú ke fai ai ha palōmesi. 'Okú ke palōmesi ki he

‘Otuá, ‘a ia ko ‘Ene kau tamaio‘eiki ‘ení, te ke pou pou‘i kinautolu.

Ko ha kakai ‘eni ‘oku ‘ikai haohaoa, tatau pē mo koe. ‘E hanga ‘e hono tauhi ho‘o ngaahi palōmesí ‘o fokotu‘u ha tu ta‘e-ue‘ia na‘e ui kinautolu ‘e he ‘Eiki. ‘E lava foki ‘e he tauhi e ngaahi palōmesi ko iá ‘o ‘omai ‘a e fiefia ta‘e-ngatá. Ko hono ‘ikai tauhi, te ne ‘omi ‘a e mamahi kiate koe mo kinautolu ‘okú ke ‘ofa aí—pea a‘u ‘o mole lahi ange ‘i ho mālohi ke fakakaukau‘i.

Mahalo na‘e ‘osi ‘eke atu, pe ‘e toki ‘eke atu, pe ‘okú ke pou pou‘i ho‘o pīsope, palesiteni fakasiteiki, kau Taki Mā‘olungá, mo e kau ‘Ofisa Mā‘olunga ‘o e Siasí. ‘E ala hoko ia ‘i hano kole atu ke ke pou pou‘i e kau ‘ōfísá mo e kau takí ‘i ha konifelenisi. Ko e taimi ‘e ni‘ihi ‘e hoko ia ‘i ha ‘initaviu mo ha pīsope pe palesiteni fakasiteiki.

Ko ‘eku fale‘í, ke ke tomu‘a fai kiate koe ‘a e ngaahi fehu‘i ko iá, ‘i he fakakaukau fakalelei mo e lotu lahi. ‘I ho‘o fai iá, te ke toki lava ‘o vakai atu ‘i ha ‘aho ki ho‘o ngaahi fakakaukau, leá, mo e ngāue. Feinga ke ke manatu‘i mo fokotu‘utu‘u lelei e ngaahi tali te ke fai ‘i he taimi ‘e ‘initaviu ai koe ‘e he ‘Eiki, ‘o ‘ilo‘i te Ne fai ia ‘i ha ‘aho. Te ke lava ‘o teuteu ‘aki ha‘o fai kiate koe ha ngaahi fehu‘i hangē ko ‘ení:

1. Kuó u fakakaukau nai pe lau ki ha vaivai‘anga ‘o e kakai kuó u fakapapau ke pou pou‘i?
2. Kuó u fekumi nai ki ha fakamo‘oni ki hono tataki kinautolu ‘e he ‘Eiki?
3. Kuó u muimui mo‘oni nai ki he‘enau tatakí?
4. Kuó u talanoa nai fekau‘aki mo e fakamo‘oni ‘oku ou lava ‘o ‘ilo ko e kau tamaio‘eiki kinautolu ‘a e ‘Otuá?
5. ‘Okú ou lotua ma‘u pē nai kinautolu ‘aki honau hingoá pea ‘i he ongo‘i ‘ofa?

‘E fakaiu ‘a e ngaahi fehu‘i ko iá ‘o meimei taki kotoa kitautolu, ki ha ngaahi ongo ta‘efiemalie mo fie ma‘u ke tau fakatomala. Kuo fekau‘i kitautolu ‘e he ‘Otuá ke ‘oua te tau fakamāu‘i ta‘e-totonu ‘a e ni‘ihi kehé, ka ko ‘etau angafái, ‘oku faingata‘a ke tau afe mei ai. ‘Okú meimei ko e me‘a kotoa pē

‘oku tau fai ‘i he fengāue‘aki mo e kakai ‘oku iku ke tau vakavakai‘i ai kinautolu. Pea ‘i he meimei tapa kotoa ‘o ‘etau mo‘uí, ‘oku tau fakafehoanaki kitautolu mo e ni‘ihi kehé. ‘Okú tau fai ia ‘i ha ngaahi ‘uhinga lahi, ko ha ni‘ihi ‘oku ‘uhinga lelei, ka ‘oku fakaiu ma‘u pē ke tau fakamaau ai.

Na‘e fai ‘e Palesiteni Siasí Q. Kēnoni ha fakatokanga te u ‘oatu ia ko ‘eku fakatokanga. ‘Okú ou tui na‘e mo‘oni ‘ene leá: “Kuo fili ‘e he ‘Otuá ‘Ene kau tamaio‘eiki. Kuó Ne folofola ‘oku ‘A‘ana ke fakamala‘ia‘i kinautolu kapau ‘oku fie ma‘u ke fakamala‘ia‘i. Kuo te‘eki ai ke Ne tuku ia kiate kitautolu fakafō‘ituitui ke tau sivi‘i mo fakahalaki kinautolu. ‘Okú hala ha taha, neongo pe ko e hā e mālohi ‘o ‘ene tuí, neongo pe ko e hā hono mā‘olunga ‘i he Lakanga Fakataula‘eiki, ‘oku lava ke lea kovi ki he pani ‘a e ‘Eiki pe fakamāu‘i e mafai ‘o e ‘Otuá ‘i māmani ‘o ta‘e-fakatupu houhau ai kiate Ia. ‘E mavahe ‘a e Laumalie Mā‘oni‘oní mei ha fa‘ahinga taha pehē, pea ‘e ‘alu ia ‘i he fakapo‘ulí. ‘I he‘ene peheé, ‘oku ‘ikai ‘apē te mou sio ki hono mahu‘inga ke tau tokangá?”¹

Ko ‘eku vakaí, ko e kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he funga māmani ‘oku nau fetauhi‘aki pea kiate kinautolu ‘oku nau tokanga‘i kinautolú. Neongo ia, ‘oku ‘i ai ha ngaahi fakalelei te tau lava pea mo pau ke tau fai. ‘E lava ke tau toe lelei ange ‘i hotau mālohi ke fepou pou‘aki. ‘E fie ma‘u ai e tuí mo e ngāue. Ko ha fokotu‘u ‘eni ‘e fá ‘oku ou fai ke tau ngāue‘i ‘i he konifelenisi ko ‘ení.

1. Te tau ala fakatokanga‘i ha ngaahi ngāue pau ‘oku fokotu‘u mai ‘e he kau leá pea tau kamata ke fakahoko

kinautolu he ‘ahó ni. ‘I he‘etau fai iá, ‘e tupulaki leva hotau mālohi ke pou pou‘i kinautolú.

2. Te tau lava ‘o lotua kinautolu ‘i he‘enau leá ke ‘oatu ‘e he Laumalie Mā‘oni‘oní ‘enau ngaahi leá ki he loto ‘o ha kakai pau ‘oku tau ‘ofa ai. Ko e taimi te tau toki ‘ilo kimui ange ne tali ‘etau lotú, ‘e tupulaki hotau mālohi ke pou pou‘i e kau taki ko iá.
3. Te tau lava ‘o lotu ke tāpuekina mo faitokonia ha kau lea pau ‘i he‘enau fai ‘enau pōpoaki. Ko e taimi ‘oku tau mamata ai ‘oku faitokonia kinautolú, ‘e tupulaki ‘etau tui ke pou pou‘i kinautolú, pea ‘e tu‘uloa.
4. Te tau lava ‘o fakafanongo ki ha ngaahi pōpoaki mei he kau leá ‘e hoko mai ko ha tali ‘etau lotu fakatāutaha ki ha tokoní. Ko e taimi ‘oku ma‘u ai e talí, pea ‘e hoko ia, ‘e tupulaki ‘etau tui ke pou pou‘i e kau tamaio‘eiki kotoa ‘a e ‘Eiki.

Makehe mei he fakalelei‘i ‘etau pou pou‘i kinautolu ‘oku ngāue ‘i he Siasí, te tau ako ai ‘oku ‘i ai mo ha tu‘unga ‘e taha te tau lava ‘o tupulaki ai ‘i he fa‘ahinga mālohi peheé. Te ne lava ke ‘omi ai ha ngaahi tāpuaki lahi ange kiate kitautolu. ‘Okú ‘i he ‘apí ia mo e fāmilí.

Ko ‘eku lea ‘eni ki he kau ma‘u lakanga fakataula‘eiki kei si‘i ange ‘oku nofo ‘i ha ‘apí mo ‘enau tamaí. Tuku ke u fakamatala mei he‘eku ‘a usiá hono ‘uhinga ki ha tamai ke ne ongo‘i ho‘o pou pou‘i he tuí. Mahalo ‘e hangē ia kiate koe ‘okú ne ‘ilo ‘ene me‘a ‘oku faí. Ka ‘okú ne fehangahangai mo ha ngaahi faingata‘a ‘oku lahi ange he me‘a ‘oku mou ‘iló. Ko e taimi ‘e ni‘ihi ‘oku ‘ikai lava ke ne ‘ilo e ngaahi palopalema ‘i mu‘a ‘iate iá.

‘E ala tokoni ho‘omou faka‘apa-‘apa‘i iá. ‘E toe tokoni lahi ange ho‘omou ‘ofa aí. Ka ko e me‘a ‘e tokoni lahi tahá ko e ngaahi lea mo‘oni hangē ko ‘eni: “Tangata‘eiki, na‘á ku lotua koe, pea kuó u ongo‘i ‘e tokoni‘i koe ‘e he ‘Eikí. ‘E lelei e me‘a kotoa. ‘Oku ou ‘ilo ‘e hoko ia.”

‘Oku ma‘u foki ‘e he fa‘ahinga lea peheé ‘a e mālohi ‘i he tali ‘a e tamaí ki he fohá. Ko e taimi kuo fai ai ‘e ha foha ha fehalaaki lahi, mahalo ‘i ha me‘a fakalaumālie, te ne ala ongo‘i kuó ne tōnounou. ‘I he mōmeniti ko iá, ‘i ho‘o hoko ko ‘ene tamaí, te ke ‘ohovale ‘i he, ‘osi ha‘o lotu ke ‘ilo e me‘a ke faí, hano fakahū ‘e he Lau-mālie Mā‘oni‘oni e ngaahi lea ko ‘eni ke fai: “Foha, te u ‘i ho tafá‘akí ma‘u ai pē. ‘Oku ‘ofeina koe ‘e he ‘Eikí. ‘I He‘ene tokoní, te ke lava pē ‘o foki. ‘Oku ou ‘ilo‘i te ke lava pea te ke fai ia. ‘Oku ou ‘ofa atu.”

‘I he kōlomu ‘o e lakanga fakataula‘eikí pea ‘i he fāmílí, ko e tui kuo tupulaki ke fepoupouakí, ko e founa ia ke langa ai ‘a e Saione ‘oku finangalo ‘a e ‘Eikí ke tau fokotu‘ú. Te tau lava ‘i He‘ene tokoní, pea te tau fakahoko ia. ‘E fie ma‘u ai e ‘ofa ki he ‘Eikí ‘aki e lotu, ivi, ‘atamai, mo e mālohi kotoá, pea mo e fe‘ofa‘aki hangē ko ‘etau ‘ofa kiate kitautolú.

‘I he‘etau tupulaki ‘i he ‘ofa hao-hao ‘a Kalaisí, ‘oku molū leva hotau lotó. ‘E ‘ai ‘e he ‘ofa ko iá ke tau lotu fakatōkilalo mo takiaki‘i ke tau fakatomala. ‘E tupulaki ‘etau lotu-falala ki he ‘Eikí mo ‘etau fefalalá‘akí. Pea te tau laka leva kimu‘a ‘o hoko ‘o taha, he kuo tala‘ofa ‘a e ‘Eikí te tau lava.²

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku ‘afio‘i mo ‘ofa ‘a e Tamai Hēvaní ‘iate koe. Ko Sīsū ‘a e Kalaisi mo‘uí. Ko Hono Siasí ‘eni. ‘Oku tau ma‘u Hono lakanga fakataula‘eikí. Te Ne tali ‘etau feinga ke tupulaki ‘i hotau mālohi ke faka‘aonga‘i ia mo fepoupouakí. Ko ‘eku fakamo‘oní ia ‘i he huafa toputapu ‘o Sīsū Kalaisí, ‘emeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. *Gospel Truth: Discourses and Writings of President George Q. Cannon*, ed. Jerreld L. Newquist (1974), 1:278.
2. Vakai, Tokáteline mo e Ngaahi Fuakava 35:2.

FAI ‘E DALLIN H. OAKS
Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisí ‘Uluaki

‘E Iku Nai ‘Eni Ki Fē?

‘Oku tau fai ha fili mo e tu‘utu‘uni lelei ange kapau te tau vakai ki he ngaahi me‘a ke fili mei aí pea fakalaulauloto ki honau iku‘angá.

‘Oku poupu‘i kitautolu ‘e he ongo-ongolelei ‘o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki maí ke tau fakakaukau ki he kaha‘ú. ‘Okú ne fakamatala‘i e taumu‘a ‘o e mo‘ui fakamatelié mo e mo‘oni‘i me‘a ‘o e mo‘uí hili ‘a e mo‘ui ko ‘eni. ‘Okú ne ako‘i ha ngaahi fakakaukau ma‘ongo‘onga ki he kaha‘ú ke ne tataki ‘etau ngāue he ‘aho ní.

Ko hono kehekehé, ‘oku tau ‘ilo‘i ha kakaí ‘oku nau tokanga pē ki he lolotonga: faka‘aonga‘i ia he ‘ahó ni, fiefia pē he ‘ahó ni, ‘o ‘ikai ha toe fakakaukau ia ki he kaha‘ú.

‘E fakafiefia ange hotau lolotonga mo e kaha‘ú kapau te tau fakakaukau ma‘u pē ki he kaha‘ú. ‘I he‘etau fai e fili he lolotonga, ‘oku totonu ke tau ‘eke ma‘u pē, “E iku nai ‘eni ki fē?”

I.

‘Oku ‘i ai ha ngaahi tu‘utu‘uni ‘e ni‘ihi ko ha ngaahi fili ia ‘i he vaha‘a ‘o hono fakahoko pe ‘ikai fakahoko ha me‘á. Ne u ‘ilo ki ha sipinga ‘o e fa‘ahinga filí ni ‘i ha konifelenisi fakasiteiki ‘i he ‘Iunaiteti Siteití he ngaahi ta‘u lahi kuohilí.

Ko e feitu‘u ne hoko aí ko ha ‘apiako faka‘ofa‘ofa. Ne tangutu ha fānau ako kei talavou ‘i he musié. Ko e tokotaha lea na‘á ne fakamatala‘i e me‘á ni na‘á

ne pehē na‘a nau siofi ha ki‘i sikuila faka‘ofa‘ofa hiku loloa fulufulua ‘oku va‘inga holo ‘i ha tefito‘i ‘akau fefeka mo faka‘ofa‘ofa. Ne ‘i ai e taimi ne tō ai ki he kekelelé, pea taimi ‘e ni‘ihi ‘oku feleleaki ki ‘olunga mo lalo he sino ‘o e fu‘u ‘akaú. Ka ko e hā ‘oku tohoaki‘i ai ‘e ha me‘a angamaheni pehē e tokanga ‘a ha fānau ako tokolahí?

‘I he musie ofi maí ne tokoto mai mei ai ha ki‘i kuli ‘Ailani. Ne tokanga e fānau akó ki he kulií kae tokanga e kulií ki he sikuilá. Ko e taimi kotoa

pē 'oku vilo holo ai e sikuilá 'o puli he fu'u 'akaú, 'e ki'i totolo fakalongolongo atu e kulií pea hili ia pea toki hoko atu 'ene tokotó. Ko e me'a ia na'a ne ma'u e tokanga 'a e fānau akó. Ne nau fakalongolongo mo 'ikai ngaue ka nau sio taha pē ki he me'a 'oku hokó he na'e faka'au ke mahino hono iku'angá.

Ne faifai 'o ofi 'aupito atu e kulií pea puna 'o 'ūtaki e sikuilá. Ne fu'u 'ohovale e fānau akó, 'o nau fe'ohofi atu ke hamusi mai e ki'i sikuilá mei he kulií, ka na'e fu'u tōmui ia Kuo mate e sikuilá ia.

Ne mei lava pē 'e ha taha he kau mamatá 'o fai ha fakatokanga ki he sikuilá 'i ha fa'ahinga taimi pē 'aki hano ta'alo hono nimá pe kaila, ka na'e 'ikai fakahoko ia 'e ha taha. Ne nau sio pē mo 'ilo'i lelei e me'a 'e hokó kae 'ikai pē ke fai ha me'a. Ne 'ikai ke 'eke 'e ha taha, "E iku nai eni ki fē?" I he taimi ne hoko ai e me'a ne mahino 'e hokó, ne fe'ohofi atu e taha kotoa ke ta'ofi, ka na'e fu'u tōmui. Ko e me'a pē ne nau faí ko e lotomamahi mo e faka'ise'isa.

Ko e fo'i talanoa mo'oni ko iá ko ha fa'ahinga tala fakatātā ia 'e taha. 'Oku kaunga ia ki he ngaahi me'a 'oku tau sio ki ai 'i he'etau mo'uí, pea pehē ki he mo'ui mo e tūkunga 'o e kakai 'oku tau feohí. 'I he'etau sio ki ha ngaahi me'a fakatu'utāmaki 'e fihia ai ha taha pe me'a 'oku tau 'ofa aí, 'oku 'i ai 'etau fili ke lea pe ngāue pe fakalongolongo pē. 'E lelei ke tau fehu'i loto hifo, "E iku nai 'eni ki fē?" 'I he taimi 'oku vave mo fakatu'utāmaki ai e ngaahi nunu'a 'o ha me'a, he 'ikai lava ke tau nofo pē 'o 'ikai fai ha me'a. Kuo pau ke tau fai ha fakatokanga pe tokoni ki he ngaahi ngāue 'e lava ke fai ai ha fakahaofi lolotonga 'oku kei taimi pē.

Ko e tu'utu'uni ne u toki fakamatala'í ne kau ai ha ngaahi fili ki hono fai ha me'a pe nofo pē ta'efai ha me'a. 'Oku angamaheni lahi ange e ngaahi fili ko iá ki hono fai ha me'a pe ko ha me'a kehe. 'Oku kau heni e ngaahi fili ki he lelei pe koví, ka 'oku lahilahi ange e ngaahi fili ki ha me'a lelei 'e ua. 'Oku toe lelei pē ke fehu'i heni pe 'e iku nai 'eni ki fē. 'Oku lahi ha ngaahi fili 'oku tau fai 'i ha ongo me'a lelei, 'o fa'a kau ai e anga 'etau faka'aonga'i hotau taimí. 'Oku 'ikai ha me'a ia 'e kovi 'i he va'inga keimi vitioó

pe text pe sio TV pe talanoa he telefoni to'otoó. Ka ko e ngaahi me'a ni 'oku kau ai e me'a 'oku ui ko e "mole e faingamālié," 'a ia 'oku 'uhinga ki he taimi 'oku tau faka'aonga'i ke fai ai ha me'a 'e taha, pea mole leva e faingamālie ia ki hono fai 'o ha me'a kehe. 'Oku ou tui te ke lava 'o sio ki he fie ma'u ke tau fakakaukau'i fakalelei e taimi 'oku fakamoleki ki ha 'ekitiviti 'e taha, neongo ai pē kapau ko ha me'a lelei 'aupito.

Ne u fai ha lea kimu'a atu ko e "Lelei, Lelei Ange, Lelei Tahá." 'I he lea ko iá ne u pehē "oku 'ikai ko ha 'uhinga lelei 'etau fai ha fa'ahinga me'a koe'uhí pē he 'oku lelei e me'a ko iá. 'Oku lahi 'aupito e ngaahi me'a lelei 'e lava ke tau faí 'i he taimi 'oku tau ma'u ke fakahoko ai kinautolú. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a 'oku mahulu ange ia 'i he lelei pea ko e ngaahi me'a ia 'oku totonu ke tau fuofua tokanga ki aí. . .

'E fie ma'u ke tau feilaulau'i ha ngaahi me'a lelei ka tau fili ki ha ngaahi me'a 'oku lelei ange pe lelei taha."¹

Sio lōloa. Ko e hā ha nunu'a 'o 'etau fili 'i he lolotonga ní ki hotau kaha'ú? Manatu'i e mahu'inga 'o e akó, ako e ongoongolelei, fakafo'ou 'etau ngaahi fuakavá 'i hono ma'u 'o e sākalamēnití, mo e 'alu ki he tempalé.

II.

'Oku mahu'inga foki pe "E iku nai 'eni ki fē?" 'i he'etau fili ki he founa ki hono faka'ilonga'i pe fakakaukau'i kitautolú. Ka ko e mahu'inga tahá, ko kitautolu takitaha ko ha fānau 'a e 'Otuá pea malava ke ma'u ha iku'anga ko e mo'ui ta'engatá. Ko e ngaahi me'a kehe kotoa pē 'o kau ai e ngāue, matakali, fōtunga fakatu'asinó, pe lāngilangi, 'oku fakataimi pē ia pe 'ikai ke fu'u mahu'inga ia 'i he tu'unga

ta'engata. 'Oua na'á ke fili ke faka'ilo-nga'i koe pe fakakaukau kiate koe 'i ha tu'unga 'e fakangatangata ai ha taumu'a te ke feinga ki ai.

Si'oku ngaahi tokoua, mo e tuofa-fine te mou mamata'i pe lau e me'a 'oku ou lea 'aki hení, 'oku ou fakatauange te ke 'ilo e 'uhinga 'oku 'oatu ai 'e homou kau takí e ngaahi akonaki mo e fale'i 'oku mau fai. 'Oku mau 'ofeina kimoutolu, pea 'oku 'ofa atu mo 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí. Ko 'Ena palani ma'atautolu ko e "palani lahi 'o e fiefiá" (Alamá 42:8). 'E tatakí 'e he palani ko iá kitautolu mo 'Ena ngaahi fekaú, ngaahi ouaú mo e ngaahi fuakavá ki he fiefia lahi tahá mo e nēkeneka 'i he mo'uí ni mo e mo'ui ka hoko maí. 'I he'emaui hoko ko e kau tamaio'eiki 'a e Tamai mo e 'Aló, 'oku mau akonaki mo fale'i 'o hangē ko 'Ena fakahinohino'i kimautolu 'i he Laumālie Mā'oni'oni. Ko 'emaui faka'amú pē ke lea atu 'aki e mo'oni mo pou pou 'i kimoutolu ke fai e me'a na'á Na 'omai ko e hala ki he mo'ui ta'engata, "ko e me'a'ofa 'oku mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7).

III.

Ko ha sipinga 'eni 'e taha 'o e ola 'o e me'a 'e hoko he kaha'ú makatu'unga he fili 'i he 'aho ní. 'Oku fekau'aki e sipingá ni mo e fili ke fai ha feilaulau he taimi ni ke ma'u ai ha taumu'a mahu'inga ki he kaha'ú.

Ne fakamatala 'e ha fefine 'i ha koni-felenisi fakasiteiki 'i Kali 'i Kolomupia, 'ene faka'amú mo hono kaume'á ke na mali he temipalé, ka ko e temipale ofi tahá pē ko Pelū 'a ia ne fu'u mama'o 'aupito. Ne taimi lahi 'ena tātānaki ha'ana pa'anga ki he totongi pasí. Ne faifai peá na heka he pasí ki Pokotā, ka 'i he'ena tau atú na'á na 'ilo'i kuo fonu kotoa e sea ia he pasí ki Lima 'i Peluú. 'E lava pē ke na foki 'o 'ikai fai ha mali pe ko e mali fakapule'anga pē kae 'ikai ke mali temipale. Ko e me'a mālié he na'e toe 'i ai pē mo ha fo'i fili 'e taha. Te na lava pē 'o heka he pasí ki Lima kapau te na loto fiemālie ke tangutu pē he faliki 'o e pasí he fo'i fononga 'aho mo e pō 'e nima. Na'á na loto ke fai 'eni. Na'á ne pehē ne faingata'a neongo ne 'i ai e taimi ne fa'a 'oange ai 'e ha ni'ihí honau seá ke na tangutu ai he taimi 'oku nau fie faofao ai he falikí.

Ko e me'a ne u faka'ofa'ofa'ia ai he lea 'a e fefiné ni ko 'ene pehē na'á ne hounga'ia 'i he'ene lava 'o 'alu mo hono husepānití ki he temipalé 'i he fongá ni, he na'e hanga 'e he me'a ko iá 'o liliu ai e anga 'ena ongo ki he ongoongolelé mo 'ena ongo kau ki he mali temipalé. Ne tāpuaki'i kinaua 'e he 'Eikí 'aki ha tupulaki 'oku toki ma'u pē mei he feilaulau. Na'á ne toe fakatokanga'i ne lahi ange e me'a fakalaumālie ne ma'u mei he fononga 'aho 'e nima ki he temipalé 'i he ngaahi 'a'ahi lahi kimu'a ki he temipalé ne 'ikai fai ai ha feilaulau.

'I he ngaahi ta'u lahi talu 'eku fanongo ki he fakamo'oni ko iá, kuó u fifili ki he founga ne mei kehe ai e mo'ui 'a e ongo me'a mali kei si'i ni kapau na'á na fai ha fili kehe—'o 'ikai ke fai e feilaulau ne fie ma'u ki he mali he temipalé.

Ngaahi tokoua, 'oku lahi ha ngaahi fili 'oku tau fai 'i he mo'ui, ko e ni'ihí 'oku lalahi pea si'isi'i e ni'ihí. 'I he'etau toe sio kimu' 'oku lava ke tau sio ki he me'a makehe lahi 'oku malava mei he ngaahi fili ne tau fai 'i he'etau mo'ui. 'Oku tau fai ha fili mo e tu'utu'uni lelei ange kapau te tau vakai ki he ngaahi me'a ke fili mei ai pea fakalaulauloto ki honau iku'angá. 'I he'etau fai iá, te tau muimui ai ki he fale'i 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ke kamata 'aki e fakakaukau ki he iku'angá.² Ko e iku'anga kiate kitautolu ko e nofo ma'u pē 'i he hala 'o e fuakavá 'i he temipalé 'o fakatau ai ki he mo'ui ta'engata, ko e me'a'ofa mahu'inga taha ia 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá.

'Oku ou fakamo'oni kia Sisū Kalaisi mo e ola 'o 'Ene Fakaleléi pea mo e ngaahi mo'oni kehe 'o 'Ene ongoongoleléi ta'engata 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dallin H. Oaks, "Good, Better, Best," *Liahona*, Nov. 2007, 104, 107.
2. Vakai, Russell M. Nelson, "I He'etau Laka Fakataha Atu Kimu'á," *Liahona* 'Epeleli 2018, 7.

KO E KAU PALESITENISĪ 'ULUAKĪ

Dallin H. Oaks
Tokoni 'Uluaki

Russell M. Nelson
Palesitēni

Henry B. Eyring
Tokoni Uā

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UĀ

M. Russell Ballard

Jeffrey R. Holland

Dieter F. Uchtdorf

David A. Bednar

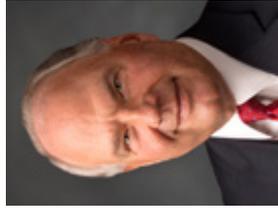
Quentin L. Cook

D. Todd Christofferson

Neil L. Andersen

Ronald A. Rasband

Gary E. Stevenson

Dale G. Renlund

Gerrit W. Gong

Ulisses Soares

KO E KAU PALESITENISĪ 'O E KAU FITUNGOFULŪ

L. Whitney Clayton

Patrick Kearon

Carl B. Cook

Robert C. Gay

Terence M. Vinson

José A. Teixeira

Carlos A. Godoy

KAU FITUNGOFULU TAKI MĀ'OLUNGĀ (ʻi he fakahohoko fakamotu'aleā)

Marcos A. Adrikatis	Ruben V. Allaud	Jose L. Alonso	Jorge M. Alvarado	Willford W. Andersen	Steven R. Bangertner	W. Mark Bassett	Dawd S. Baxter	Randall K. Biemmett	Hans T. Boom	Shayne M. Bowen	Mark A. Bragg	L. Todd Budge	Matthew L. Carpenter	Yoon Hwan Choi	Craig C. Christensen
Kim B. Clark	Weatherford T. Clayton	Lawrence E. Conridge	Valeri V. Cordon	J. Devin Cornish	Joaquin E. Costa	Legarai R. Cuntis Jr.	Massimo De Feo	Benjamin De Hoyos	Edward Dube	Kevin R. Duncan	Timothy J. Dyches	David F. Evans	Enrique R. Falabella	Bradley D. Foster	Randy D. Fulik
Eduardo Gararret	Jack N. Gerard	Ricardo P. Gimenez	Taylor G. Godby	Christoffel Golden	O. Vincent Haleck	Brook P. Hales	Donald L. Halstrom	Kevin S. Hamilton	Allen D. Haynie	Matthias Held	David P. Honner	Paul V. Johnson	Peter M. Johnson	Larry S. Kecher	Jörg Klebingat
Joni L. Koch	Erich W. Kopsichke	Hugo E. Martinez	James B. Martino	Richard J. Maynes	Kyle S. McKay	Peter F. Meurs	Hugo Montoya	Marcus B. Nash	K. Brent Natness	S. Clifford Nielsen	Brenth H. Nielson	Adriañ Ochoa	S. Mark Palmer	Adilson de Paula Pereira	Kevin W. Pearson
Anthony D. Perkins	Paul B. Pieper	John C. Pingree Jr.	Rafael E. Pino	James R. Rasband	Lynn G. Robbins	Gary B. Sabín	Evan A. Schmutz	Joseph W. Sitati	Steven E. Snow	Vern P. Stanfill	Benjamin M. Z. Tai	Brian K. Taylor	Michael John U. Teh	Juan A. Ureña	Arnulfo Valenzuela

KO E KAU PÍSOPELIKI PULÉ

Dean M. Davies Tokoni Uluaki	Gérald Causé Pisope Pule	W. Christopher Waddell Tokoni Ua

KAU 'ŌFISA MĀ'OLUNGĀ

LAUTOHI FAKA-SĀPĀTE			KAU FINEMUI			FINE'ŌFA		
Milton Gamaro Tokoni Uluaki	Jan E. Newman Tokoni Ua	Taniela B. Wākolo	Michelle D. Craig Tokoni Uluaki	Betty Craven Tokoni Ua	Sharon Eubarik Tokoni Uluaki	Jean B. Bingham Palestini	Reyna L. Aburto Tokoni Ua	Lisa L. Heikness Tokoni Uluaki
Mark L. Pace Palestini	Joy D. Jones Palestini	Cristina B. Franco Tokoni Ua	Douglas D. Holmes Tokoni Uluaki	Stephen W. Owen Palestini	M. Joseph Brough Tokoni Ua	M. Joseph Brough Tokoni Ua	M. Joseph Brough Tokoni Ua	M. Joseph Brough Tokoni Ua

FAI 'E PALESITENI RUSSELL M. NELSON

Te Tau Lava 'o Fai Lelei Ange pea Toe Lelei Ange

Tuku ho'o tokangá 'i he fakatomala faka'ahó 'oku mātu'aki mahu'inga ki ho'o mo'uí ke ke lava 'o faka'aonga'i e lakanga fakataula'eikí 'i ha mālohi lahi ange 'i ha toe taimi kimu'a.

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, 'oku fakafiefia ke te mamata atu ki he ha'ofanga tokolahi 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'o e kau tau 'a e 'Eikí. Ko ha kongakau mālohi kimoutolu ki he lelei. 'Oku mau 'ofa atu. 'Oku mau lotua kimoutolu. 'Oku mau houngá'ia 'aupito 'iate kimoutolu.

Na'e taki 'eku tokangá kimu'í ni ki he fakahinohino ne fai 'e he 'Eikí 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o pehē: "Oua 'e lea 'aki ha me'a ka ko e fakatomalá pē ki he to'u-tangatá ni."¹ 'Oku fá'a toutou 'asi e leá ni 'i he kotoa 'o e folofolá.² 'Okú ne fakatupu ha fehu'í mahino: "Oku fie ma'u nai e *tokotaha kotoa pē* ke fakatomala?" Ko e talí ko e 'io.

'Oku tokolahi fau ha kakai 'oku nau lau e fakatomalá ko e tautea—ko ha me'a ke faka'ehi'ehi mei ai tukukehe pē ngaahi tūkunga mafatukitukí. Ka 'oku fakatupu e ongo'i tautea'í ko 'eni 'e Sētane. 'Okú ne feinga ke ta'ofi kitautolu mei he'etau hanga kia Kalaisi,³ 'oku tu'u 'o mafao mai Hono to'u-kupú,⁴ 'o 'amanaki mo fie fakamo'ui, fakamolemole'i, fakama'a, fakaivia,

fakahaohaoa'i, pea mo fakamā'oni'oni'í kitautolu.

Ko e fo'i lea *fakatomalá* 'i he Fuakava Fo'ou Faka-Kalisi ko e *metanoeo*. 'Oku 'uhinga 'a e lea pipiki mei mu'a ko e *meta-* ko e "liliu." Ko e fo'i lea pipiki

mei mui ko e *-noeo* 'oku fekau'aki ia mo e ngaahi fo'i lea faka-Kalisi 'oku 'uhinga ko e "atamai," "ilo," "laumālie," mo e "mānava."⁵

Pea, ko e taimi 'oku kole mai ai 'a Sisū kiate koe mo au ke ta "fakatomalá,"⁶ ko 'Ene fakaafe ia ke liliu 'eta fakakaukaú, 'eta 'iló, hota laumālie—pea na'a mo e anga 'o 'eta mo'uí. Ko 'Ene kole ia ke liliu e anga 'o 'eta 'ofá, fakakaukaú, ngāue, faka'aonga'i hota taimí, tō'onga ki hota uaifí, ako'i 'eta fānaú, pea na'a mo hono tokanga'i hota sinó.

'Oku hala ha me'a 'e toe fakatau-'atāina ange, faka'ei'eiki ange, pe toe mahu'inga ange ki he'etau fakalalaka fakafaituituí ka ko e tokanga faka'aho ma'u pē ki he fakatomalá. Ko e fakatomalá 'oku 'ikai ko ha me'a pē 'oku hoko; ka ha ngāue. Ko e ki ia ki he fiefia mo e nonga 'o e 'atamai. Ko e taimi 'oku fakataha'i ai mo e tuí, malava leva 'e he fakatomalá 'o 'ai ke tau ma'u 'a e mālohi 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi.⁷

Tatau ai pē pe 'okú ke nga'unu faivelenga atu 'i he hala 'o e fuakavá, humu pe mavahe mei he hala 'o e fua-kavá, pe 'ikai toe lava 'o sio ki he hala 'o e fuakavá mei ho tu'unga he taimi ní, 'oku ou kole atu ke ke fakatomala. Foua e mālohi fakaivia 'o e fakatomala faka'aho—'o e fakahoko mo toe ki'i lelei ange 'i he 'aho takitahá.

Ko e taimi 'oku tau fili ai ke fakatomalá, 'oku tau fili ke liliu! 'Oku tau faka'atā ke liliu kitautolu 'e he Fakamo'uí ki hotau tu'unga lelei tahá. 'Oku tau fili ke tupulaki fakalaumālie mo fiefia—'a e fiefia 'o e huhu'í 'iate Iá.⁸ Ko e taimi 'oku tau fili ai ke fakatomalá, 'oku tau fili ke tatau ange mo Sisū Kalaisi!⁹

Ngaahi tokoua, 'oku fie ma'u ke tau *ngāue* lelei ange pea *hoko* 'o toe lelei ange koe'uhí he 'oku tau 'i ha feinga tau. 'Oku hoko mo'oni e fefá'uhi mo e angahalá. 'Oku liunga fá e feinga 'a e filí ke uesia 'etau fakamo'oni mo ta'ofi e ngāue 'a e 'Eikí. 'Okú ne fakamahafu hono kau muimu'í 'aki ha ngaahi mahafu-tau mālohi ke ta'ofi ke 'oua te tau ma'u 'a e fiefia mo e 'ofa 'a e 'Eikí.¹⁰

Ko e fakatomalá ko e ki ia ke ta'ofi e mamahi 'oku fakatupu 'e he ngaahi tauhele 'a e filí. 'Oku 'ikai 'amanaki e 'Eikí ia te tau haohaoa 'i he tu'unga ko 'eni 'o

‘etau fakalalakala ta’engata. Ka ‘oku Ne ‘amanaki ke fakautuutu ange ‘etau hao-hao. Ko e fakatomala faka’aho ko e hala ia ki he ma’á, pea ‘oku ‘omi ‘e he ma’á ‘a e mālohi. ‘E lava ‘e he ma’á fakafo’ituaitu’i ‘o ngaohi kitautolu ke tau hoko ko ha ngaahi me’angāue mālohi ‘i he to’ukupu ‘o e ‘Otuá. ‘E hanga ‘e he’etau fakatomalá—‘etau ma’á—‘o fakaiviva kitautolu ke tau tokoni ‘i hono tānaki ‘o ‘Isilelí.

Na’e ako ‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá “ko e ngaahi totonu ‘o e lakanga fakataula’eikí kuo fakama’u ta’e-lava ke veteki ki he ngaahi mālohi ‘o e langí, pea ‘oku ‘ikai lava ke mapule ‘i pe ngāue ‘aki ‘a e ngaahi mālohi ‘o e langí kae ngata pē ‘i he ngaahi founga ‘o e mā’oni’oni.”¹¹

‘Oku tau ‘ilo e me’a te tau lava ai ‘o ma’u ‘a e lahi ange ‘o e ngaahi mālohi ‘o e langí. ‘Oku tau toe ‘ilo foki e me’a te ne ta’ofi ‘etau fakalalakalá—‘a e me’a ‘oku fie ma’u ke ta’ofi hono fakahokó kae lahi ange ‘etau ma’u e ngaahi mālohi ‘o e langí. Ngaahi tokoua, feinga ‘i he fa’a lotu ke mahino e me’a ‘oku ne vae-tu’ua hotau hala ki he fakatomalá. ‘Ai ke ‘ilo e me’a ‘oku ne ta’ofi koe mei he fakatomalá. Peá ke liliu leva! Fakatomala! Te tau lava kotoa ‘o toe lelei ange, pea lelei ange ‘i ha toe taimi kimu’a.¹²

‘Oku ‘i ai ha ngaahi founga pau ‘oku ngali te tau lava ai ‘o fakalalakala. ‘Uluaki ko e anga ‘o ‘etau tokanga ‘i

hotau sinó. ‘Oku ou fakatumutumu ‘i he mana ‘o e sino e tangatá. Ko ha fakatupu kāfakafa ia, ‘oku mahu’inga ki he’etau fakalalakala hake ki hotau tu’unga fakalangi. He ‘ikai ke tau lava ‘o fakalalakala ta’e-kau ai ia. Kuo hanga ‘e he ‘Otuá ‘i He’ene foaki mai e me’a’ofa ‘o ha sinó ‘o faka’atā, ke tau fakahoko ha sitepu mahu’i’nga ke tau tatau ange ai mo Ia.

‘Oku mahino ‘eni kia Sētane. ‘Okú ne ‘ita ‘i he fo’i mo’oni kuo fakata’e’ao-nga’i faka’aufuli ia ‘e he’ene hē mei he mo’oni ‘i he maama fakalaumalié mei he faingamālie ko ‘ení, ‘o tuku ai ia ‘i ha tu’unga pau ‘o e meheká mo e tāufehi’á ma’u pē. ‘I he’ene peheé, ko e lahi taha pe kotoa ‘o e ngaahi ‘ahi’ahi ‘oku ne tuku ‘i hotau halá, ‘oku nau fakatupu ke tau ngaohikovia hotau sinó pe sino ‘o e ni’ihi kehé. Koe’uhí ‘oku mamahi ‘a Sētane mo ‘ikai hano sino, ‘oku lotu ia ke tau mamahi koe’uhí ko hotau sinó.¹³

Ko ho sinó ko ho temipale, na’e fakatupu ke ne kofukofu ‘i ho laumālie ta’engatá.¹⁴ ‘Oku mahu’inga ke ke tokanga ‘i e temipale ko iá. ‘Oku ou fehu’i atu leva hou’eiki tangata, ‘okú ke tokanga ange nai ki hono fakavala’i mo teuteu ‘i ho sinó ke matamatalelei ki māmani kae ‘ikai ke ke fakahōifua ki he ‘Otuá? ‘Oku ‘oatu ‘e ho’o tali ki he fehu’i ni ha pōpoaki hangatonu kiate Ia fekau’aki mo ho’o ongo ki He’ene

me’a’ofa ta’e-fakatataua kiate koé. Te u pehē, ngaahi tokoua, te tau lava ‘i he’etau faka’apa’apa’i hotau sinó ke lelei ange pea toe lelei ange.

Ko ha founga ‘e taha te tau lava ai ‘o lelei mo toe lelei angé ko e anga ‘o ‘etau faka’apa’apa’i e kakai fefiné ‘i he’etau mo’uí, ‘o kamata ‘i hotau uai’fi mo hotau ngaahi ‘ofefiné, ‘etau fa’cé mo e tuofāfiné.¹⁵

Na’á ku ma’u ha tohi fakamamahi ‘i he ngaahi māhina kuo hilí mei ha fefine. Na’á ne tohi ‘o pehē: “Oku ou ongo’i mo [‘eku fānau fefiné] ‘oku mau fe’auhi lahi ke ma’u e tokanga ‘a homau ngaahi husepāniti mo e ngaahi fohá, ‘i he ngaahi ongoongo sipoti houa ‘e 24 ‘aho ‘e 7, va’inga vitioó, ongoongo ‘o e stock market, [mo e] ‘analaiso ta’etukú pea mo e mata va’inga ‘i he sipoti kotoa pē. ‘Oku hangē kuo mole hono fakamu’omu’a kimaautolu ‘e homau ngaahi husepāniti mo homau ngaahi fohá koe’uhí ko ‘enau tokanga ma’u pē ki he [sipoti mo e va’ingá].”¹⁶

Hou’eiki tangata, ko ho ‘uluaki mo e fatongia mu’omu’a taha ‘i ho’o hoko ko e taha ma’u lakanga fakataula’eikí ke ‘ofa mo tokanga ‘i ho uai’fi. ‘Ai ke mo taha. Hoko ko hono hoa ngāue. ‘Ai ke faingaofua ‘ene fie ma’u ke hoko ko ha hoá. ‘Oku ‘ikai tonu ke ‘i ai ha toe me’a mahu’inga he mo’uí ‘e toe mu’omu’a ange ‘i hono fokotu’u ha feohi ta’engata mo iá. ‘Oku hala ha me’a ‘i he TV, pe telefoni to’oto’o, pe komipiutá ‘e toe mahu’inga ange ka ko ‘ene fiefia mo lelei. Vakai ‘i e founga ho’o fakamoleki ho taimi mo e me’a ‘e tuku ki ai ho iví. ‘E tala atu ‘e he me’a ko iá ‘a e fetu’u ‘oku mahu’inga kiate koé. Lotu ke fakafenāpasi ho lotó mo e lotu ho uai’fi. Feinga ke ne ma’u ha fiefia. Kolea ‘ene fale’i, peá ke fakafanongo. ‘E fakalelei’i ‘e he’ene tokoní ho’o ngāue.

Kapau ‘oku fie ma’u ke ke fakatomala koe’uhí ko e founga ho’o tō’onga ki he kakai fefine ofi taha kiate koé, kamata he taimi ni. Pea manatu ‘i ko ho fatongia ke tokoni ki he kakai fefine ‘i ho’o mo’uí ke nau ma’u e ngaahi tāpuaki ‘oku ma’u mei hono mo’uí ‘aki e fono ‘a e ‘Eikí ki he angama’á. ‘Oua na’á ke teitei hoko ko ha ‘uhinga ‘oku ‘ikai lava ai ha fefine ‘o ma’u hono ngaahi

tāpuaki fakatemipalé.

Hou'eiki tangata, 'oku fie ma'u ke tau fakatomala kotoa. 'Oku fie ma'u ke tau mavahe mei he sea moluú, tuku 'a e remote, pea 'ā mei he'etau tulemohe fakalaumālié. Kuo taimi ke tau tui e teunga tau kakato 'o e 'Otuá ka tau lava 'o kau 'i he ngāue mahu'inga taha he māmani. Kuo taimi ke "ai ['etau] hele tu'usi, mo tu'usi 'aki [hotau] mālohí, 'atamaí, mo e iví kotoa."¹⁷ Kuo té'eki ai 'oho mālohi pehē fau e ngaahi kongakau 'a e filí 'o hangē ko ia he 'aho ní. 'I he'etau hoko ko e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí, 'oku 'ikai totonu ke tau nofo noa 'i he lolotonga 'o e ta'u ní.

'Oku fie ma'u 'e homou fāmilí ha tatakí pea mo e 'ofa. 'Oku fie ma'u 'e ho'omou kōlomú mo kinautolu 'i homou uōtí pe koló ho iví. Pea 'oku fie ma'u 'e kinautolu 'oku mou fetaulakí ke nau 'ilo pe 'oku fōtunga mo 'ulungaanga fēfē ha ākongā mo'oni 'a e 'Eikí.

Sí'oku ngaahi tokoua 'ofeina, na'e filí kimoutolu 'e he'etau Tamaí ke mou omi ki māmani 'i he kuonga mahu'ingá ni koe'uhí ko ho'omou lototo'a 'i he maama fakalaumālié. 'Oku mou kau 'i he kau tangata lelei, mo lototo'a taha kuo faifaiangé pea omi ki he māmani. 'Oku 'ilo 'e Sētane pe ko hai kimoutolu 'i he maama fakalaumālié pea mo mahino 'a e ngāue kuo pau ke fai kimu'a pea toe hā'ele mai 'a e Fakamo'uí. Pea

hili e ngaahi afe'i ta'u hono fakahoko 'e he filí 'ene ngaahi founga kākāá, kuó ne taukei mo 'ikai toe lava 'o liliu.

Fakafeta'i, ko e lakanga fakataula'eiki 'oku tau ma'u 'oku mālohi lahi ange 'i he ngaahi kākā 'a e filí. 'Oku ou kōlenga atu ai ke mou hoko ko e kau tangata mo e kau talavou 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke mou 'i aí. Tuku ho'o tokangá 'i he fakatomala *faka'ahó* 'oku mātu'aki mahu'inga ki ho'o mo'uí ke ke lava 'o faka'aonga 'i e lakanga fakataula'eiki 'i ha mālohi lahi ange 'i ha toe taimi kimu'a. Ko e founga pē 'eni te ke lava ai 'o malu'í fakalaumālie koe mo ho fāmilí 'i he ngaahi 'aho faingata'a ka hoko maí.

'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ha kau tangata ta'e-siokita 'oku nau fakamu'omu'a e lelei 'a e ní'ihí kehé 'i ha'anautolu'. 'Okú Ne fie ma'u ha kakai tangata 'oku ngāue 'o fakataumu'a ke nau fanongo lelei ki he le'o 'o e Laumālié. 'Okú Ne fie ma'u 'a e kakai tangata 'oku tauhi 'enua fuakavá 'i he angatonu. 'Okú Ne fie ma'u e kakai tangata 'o e fuakavá 'a ia 'oku nau fakapapau ke tauhi kinautolu ke ma'a fakasekisuale—kakai tangata mo'ui taau 'e lava ke ui 'i ha taimi fakatu'upakē ke foaki ha ngaahi tāpuaki 'i he lotoma'a, fakakaukau ma'a, mo e nima fie tokoni. 'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ha kakai tangata 'oku fie fakatomala—kakai tangata 'oku vēkeveke ke tokoni mo kau 'i he kongakau 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eiki mo'ui taau 'a e 'Eikí.

'Oku ou tāpuaki'i kimoutolu ke mou hoko ko e kau tangata ko iá. 'Oku ou tāpuaki'i kimoutolu 'aki e lototo'a ke fakatomala faka'aho mo feinga ke faka'aonga 'i e mālohi kakato 'o e lakanga fakataula'eiki. 'Oku ou tāpuaki'i kimoutolu ke mou 'oatu e 'ofa 'a e Fakamo'uí ki homou uaifí mo e fānaú pea mo kinautolu kotoa 'oku nau 'ilo'i koé. 'Oku ou tāpuaki'i kimoutolu ke mou fai lelei ange pea hoko toe lelei ange. Pea 'oku ou toe tāpuaki'i kimoutolu 'i ho'omou fai e ngaahi ngāue ni, te mou a'usia ha ngaahi mana 'i ho'omou mo'uí.

'Oku tau kau ki he ngāue 'a e 'Otuā Māfimafi. Ko Sisū 'a e Kalaisí. Ko 'Ena kau tamaio'eiki 'a kitautolu. 'Oku ou fakamo'oni ki ai 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:9; 11:9.
2. Vakai, Ma'ake 1:4; Mōsaia 18:20; 'Alamā 37:33; 3 Nifai 7:23; Molonai 3:3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:21; 44:3; 55:2.
3. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36.
4. Vakai, Teutalōnome 26:8; 2 Nifai 1:15; Molomona 6:17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:20.
5. Vakai, Russell M. Nelson, "Repentance and Conversion," *Liahona*, May 2007, 103.
6. Ki ha sipinga, vakai, Luke 13:3, 5.
7. Vakai, 2 Nifai 9:23; Mōsaia 4:6; 3 Nifai 9:22; 27:19.
8. Vakai, Russell M. Nelson, "Repentance and Conversion," 103–4.
9. Vakai, 3 Nifai 27:27.
10. Vakai, Jude 1:17–21; 2 Nifai 2:25, 27; 28:20; vakai foki, 1 Nifai 8:10–12, 21–23; 11:21–22; 12:17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 10:22; Mōsesē 5:13.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:36.
12. Ko e ngaahi fo'i lea kuo fakahoko mai 'e he 'Eikí 'i he ngaahi fakaha'a pea 'i he ngaahi akonaki 'o e kuonga lolotonga—*mā'olunga ange, mā'oni'oni ange, fakavave'i, fakatupulaki, fakaviá, mā'ongo'onga ange, liliu, fakafa'ou, fakalahi, fakafetongi, fakaloto'i, fao'i*—ko e ngaahi fo'i lea ia 'o e tupulaki fakalaumālie (vakai, Russell M. Nelson, "Hoko ko e Kāingalotu Fa'ifa'itaki'anga 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní," *Liahona*, Nōvema 2018, 113–14).
13. 'Oku tau 'ilo "oku tau'atāina 'a e tangatá 'o fakatatau ki he kakanó. . . . Pea 'oku nau tau'atāina ke filí 'a e tau'atāiná mo e mo'ui ta'engatá, tu'unga 'i he Fakalaloa lahi 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pe filí 'a e pōpūla mo e maté, 'i he'enua pōpūla mo mo'ulaloa ki he mālohi 'o e tēvoló; he 'okú ne feinga ke mamahi 'a e tangata kotoa pē 'o hangē pē ko iá" (2 Nifai 2:27).
14. Vakai, 1 Kolinitó 3:16–17; 6:18–20.
15. Vakai, Sēkope 2:35.
16. Tohi ne ma'u 'i he 'aho 4 Fēpueli 2019.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 33:7.

Fakataha 'o e Pongipongi Sāpaté

FAI 'E 'ELETĀ DALE G. RENLUND
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Mohu Tāpuékina

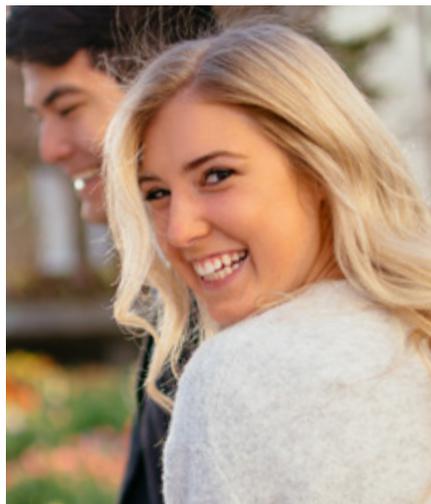
Ko e ngaahi tāpuaki lahi taha 'oku finangalo e 'Otuá ke 'omi ma'atautolú 'e fie ma'u ke tau fai ha ngāue—ngāue 'oku fakatefito 'i he'etau tui kia Sīsū Kalaisi.

'E kāinga 'ofeina, 'oku finangalo e Tamai Hēvani mo Sīsū Kalaisi ke tāpuaki 'i kotoa kitautolu.¹ Ko e fehu 'i ki he founa e lava ke ma'u e ngaahi tāpuaki ko iá ko ha kaveinga ia kuo tālanga 'i mo alea 'i 'e he kau ako folofolá he ngaahi senituli lahi.² 'Oku pehē 'e he ni'ihī 'oku pau ke ngāue 'i kakato e ngaahi tāpuaki; 'oku ma'u pē ia 'o fakafou 'i he'etau ngaahi ngāue. Ka 'oku fakafekiki e ni'ihī 'o pehē kuo 'osi fili 'e he 'Otuá ia e ni'ihī te Ne tāpuaki 'i mo hono founa—pea ko e ngaahi tu'utu-uni ko iá 'oku 'ikai ke toe liliu. 'Oku 'ikai kakato e ongo fakakaukau ko 'enī. 'Oku 'ikai ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e langí 'i hano tānaki pē 'o ha "ngaahi ngāue lelei," pe ko e fakaongoongo pe te tau ma'u e lulu monū 'ia ki he ngaahi tāpuaki. 'Ikai, 'oku mahulu ange e 'uhinga kehe e mo'oni 'o lahi ange ki he vā fetu'utaki lelei 'a ha Tamai Hēvani 'ofa mo kinautolu 'oku malava ke hoko ko Hono kau 'ea hokó—'a kitautolu. 'Oku fakahā mai 'e he ngaahi mo'oni kuo toe fakafoki maí 'oku 'ikai ke ngāue 'i e ngaahi tāpuaki, ka 'oku mahu-inga 'etau ngaahi ngāue 'oku kamata 'i mo hokohoko atu hono tatakī 'e he tuí.³

'I he'etau fakakaukau ki he founa 'o 'etau ma'u e ngaahi tāpuaki mei he 'Otuá, tau fakatāta'a 'i e ngaahi tāpuaki

ki ha fu'u fokotu'unga fefie lahi. Fakakaukau ko lotomālié 'oku 'i ai ha fanga ki'i fefie iiki ke fakamo'ui 'aki e afi, pea 'i 'olunga haké ko ha 'akau 'oku ki'i lalahi ange. 'Oku hoko ai ha fanga ki'i va'akau, pea mo ha 'akau iiki pea toki faka'osi 'aki e ngaahi fu'u 'akau lalahi. 'Oku fonu he fu'u tu'unga fefie ko 'enī 'i ha mālohi lahi te ne lava ke tutu ha afi 'o uló 'i he ngaahi 'aho lahi. Fakakaukau pē 'oku 'i ai ha fo'i masi 'oku tuku 'o ofi atu ki he fokotu'unga fefié, ko e kalasi masi 'oku 'ai ha 'one he tafa'aki 'e tahá.⁴

Ke lava 'o tukuange mai e fu'u ivi mei he fokotu'unga fefié, 'e fie ma'u ke

kohi 'i e fo'i masi pea tutu e fanga ki'i 'akau iki kae toki lava ke uló e fokotu'unga fefié. 'E vave pē ha uló 'a e afi pea tupu ai ha vela 'a e ngaahi fu'u 'akau lalahi. Ko 'ene kamata pē ko ia e uló 'a e afi te ne hokohoko atu kae 'oua kuo vela kotoa e fefié 'o 'osi'osi pe ko e 'ikai ke toe ma'u 'e he afi ha 'ea 'osikena.

Ko hono kohi 'i 'o e masi mo tafu e afi ko ha fo'i ngāue si'isi 'i ka 'okú ne malava 'o 'ai ke tukuange mai e fu'u ivi 'o e fefié.⁵ Kapau he 'ikai ke kohi 'i e fo'i masi, he 'ikai ke hoko ha me'a ia, 'o tatau ai pē ko e hā e lahi 'o e fokotu'unga fefié. Kapau 'e kohi 'i pē e fo'i masi kae 'ikai ke 'ai ki he fokotu'unga fefié, ko e lahi ko ia 'o e maama mo e vela 'oku ma'u mei he fo'i masi 'oku fu'u si'isi 'i ia pea he 'ikai ke ma'u e fu'u ivi kakaha ko ia mei he fefié. Kapau 'e 'i ai ha taimi he 'ikai ke ma'u ai ha 'osikena, 'e ngata leva e velá.

'Oku faitatau ia mo e ngaahi tāpuaki lahi taha 'oku finangalo e 'Otuá ke 'omi ma'atautolu 'e fie ma'u ke tau fai ha ngāue—ngāue 'oku fakatefito 'i he'etau tui kia Sīsū Kalaisi. Ko e tui ki he Fakamo'ui ko ha tefito 'i mo'oni ia 'o e ngāue mo e mālohi.⁶ Te tau 'uluaki ngāue 'i he tui, pea toki ma'u e mālohi—'o fakatatau ki he finangalo mo e taimi 'a e 'Otuá. 'Oku mahu'inga e fakahokohokó.⁷ 'Oku si'isi 'i ma'u pē e ngāue 'oku fie ma'u 'i hono fakahoa ki he ngaahi tāpuaki 'oku tau ma'u.⁸

Fakakaukau ki he me'a ne hoko 'i he ha'u 'a e fanga ngatá ki he kau 'Isileli 'o e kuonga mu'á 'i he'enua fononga ki he fonua 'o e tala'ofá. Ne fu'u fakatu'utā-maki e huhu 'a e fanga ngata koná. Ka ná'e lava ke mo'ui ha taha ná'e huhu 'e he ngata koná 'i ha'ane sio ki ha ngata palasa ne ngaohi 'e Mōsese 'o 'ai ki ha 'akau.⁹ Ko e hā e lahi 'o e ivi 'e fie ma'u ke sio ki ha me'a? Ko kinautolu kotoa pē ne sió ne nau ma'u e mālohi 'o langí pea fakamo'ui kinautolu. Ne 'i ai mo e kau 'Isileli kehe ne huhu ka ná'e 'ikai ke nau sio ki he ngata palasá pea nau mate. Mahalo ne 'ikai ke nau ma'u ha tui fe'unga ke mamata.¹⁰ Mahalo ne 'ikai ke nau tui 'e lava 'e ha ki'i ngāue faingofua pehē 'o fakahoko ha fakamo'ui. Pe mahalo ná'a nau loto pē ke fakafekaka honau lotó pea fakafisinga 'i e akonaki e palófitá 'a e 'Otuá.¹¹

‘Oku tā’engata e tefito’i mo’oni ko ia ki hono fakatafe mai e ngaahi tāpuaki mei he ‘Otuá. Pea hangē pē ko e kau ‘Isileli ‘o e kuonga mu’á, kuo pau ke tau ngāue’i ‘i he’etau tui kia Sisū Kalaisi kae toki ma’u e tāpuakí. Kuo fakahā mai ‘e he ‘Otuá “‘oku ‘i ai ha fono na’e tu’utu’uni pau ‘i he langí kimu’a ‘i he te’eki ai ke ‘ai ‘a e ngaahi tu’unga ‘o e māmaní, ‘a ia ‘oku makatu’unga ki ai ‘a e ngaahi tāpuaki kotoa pē—pea ‘o ka tau ka ma’u ha tāpuaki mei he ‘Otuá, ‘oku tupunga ia ‘i he talangofua ki he fono ‘a ia ‘oku makatu’unga ia ki aí.”¹²

‘I he’eku lea ‘akí iá, ‘oku ‘ikai ke tau ngāue’i ha tāpuaki—‘oku ‘ikai mo’oni e fakakaukau ko iá—ka kuo pau ke ke taau mo fe’unga mo ia. Ko hotau fakamo’uí ‘oku toki ma’u pē ia ‘i he anga lelei mo e ‘alo’ofa ‘a Sisū Kalaisi.¹³ ‘Oku fakamahino mei he lahi ko ia ‘Ene feilaulau fakalelé ‘a e ‘ikai ha ngata’anga ‘o e ngaahi tāpuakí; pea ko ‘etau fanga ki’i ngāue’i ‘oku ‘ikai hano vāvātatau mo ‘Ene fu’u feilaulau ma’ongo’ongá. Ka ‘oku ‘ikai ke nau ta’e’onga, pea ‘ikai ke nau ta’emahu’inga, ka ulo ha ki’i masi he fakapo’ulí, ‘e lava ke tau sio ki ai mei ha lau maile. Ko hono mo’oní, ‘e lava ke mamata ki ai ‘a langi he koe fanga ki’i ngāue iiki ‘o e tuí ‘oku fie ma’u ke tafunaki ‘a e ngaahi tala’ofa ‘a e ‘Otuá.¹⁴

Ke ma’u e tāpuaki ‘oku fie ma’u mei he ‘Otuá, ngāue ‘i he tuí, ‘o fakamo’ui mai e ivi fakalangi ‘oku makatu’unga mei ai e tāpuakí. Hangē ko ‘ení, ko e taha e taumu’a ‘o e lotú ke ma’u e ngaahi tāpuaki ‘oku finangalo e ‘Otuá ke foakí ka ‘e toki ma’u pē ia ‘o kapau te tau kole e ngaahi tāpuaki ko iá.¹⁵

Na’e kolea ‘e ‘Alamá ha ‘alo’ofa pea ngata leva ‘ene mamahí; pea ‘ikai ke toe tautea’i he’ene manatu ki he’ene ngaahi angahalá. Ne lahi ange ‘ene fiefiá ‘i he’ene loto-mamahí—koe’uhí pē he na’á ne tangi kia Sisū Kalaisi ‘i he tui.¹⁶ Ko e ivi fakatupu ‘oku fie ma’u kiate kitautolú ko hono ma’u ha tui fe’unga kia Kalaisi ke kole fakamaatoato ki he ‘Otuá ‘i he lotu pea tali Hono finangaló mo ‘Ene taimi ki hono tali mai ‘o e lotú.

‘Oku fá’a fie ma’u e ivi mālohi ko ia ki hono ma’u ‘o e ngaahi tāpuakí ha me’a lahi ange ‘i he mamata pe kolé; ka ‘oku fie ma’u ha ngāue ‘oku hokohoko,

mo toutou fakahoko ia ‘i he tui. ‘I he vaeua’angamālie ‘o e senituli 19, ne fakahinohino’i ai ‘e Pilikihami ‘Iongi ha kulupu ‘o e Kāingalotú ke vakai’i mo nofo’i ‘a ‘Alesona, ko ha fonua toafa ‘i ‘Amelika Tokelau. Hili ‘enau a’u ki ‘Alesoná, ne maha kotoa e vai ‘a e kulupú pea ‘i ai e manavasi’i te nau mate. Ne nau tautapa ki he ‘Otuá ki ha tokoni. Ne vave e tō mai ‘a e ‘uhá mo e sinoú, ‘o fakafonu vai ‘enau ngaahi talamú ‘o nau inu ai pea pehē ki he’enu fanga monumanú. Ne nau hounga’ia mo ma’u ha ivi fo’ou ‘o foki ki Sōleki Siti kuo nau fiefia he anga’ofa ‘a e ‘Otuá. ‘I he’enau fokí ne nau lipooti e fakaikiiki ‘o ‘enau fonongá kia Pilikihami ‘Iongi pea ko ‘enau aofangatukú ‘oku ‘ikai fe’unga ke nofo’i ‘a ‘Alesona.

Hili e fanongo ‘a Pilikihami ‘Iongi ki he lipōtí na’á ne ‘eke ki ha tangata he lokí pe ko e hā ‘ene fakakaukau ki he fonongá mo e mana ne hokó. Ne tali hangatonu mai ‘e he tangata ko iá, ko Taniela W. Sōnasi ‘o pehē, “Te u fakafonu ‘eku vai, hoko atu e fonongá, pea toe fai ha lotu.” Ne puke mai ‘e Misa Pilikihami ‘a Sōnasi ‘o pehē ange, “Ko e tangata ‘eni te ne taki e fononga hoko ki ‘Alesoná.”¹⁷

‘Oku tau manatu’i kotoa ki ha taimi ne hoko atu ‘etau ngāue’i neongo e faingata’á mo toe fai ha lotu—pea toki ma’u leva e tāpuakí. ‘Oku fakamahino mai ‘e he me’a ne a’usia ‘e Maikolo mo

Maliana Holomesí e ngaahi tefito’i mo’oni ko ‘ení. Na’á ku ngāue fakataha mo Maikolo ko ha Fitungofulu Faka-‘Ēlia. Ne u fiefia ma’u pē he taimi ne kole ki ai ke ne fai ha lotu ‘i he’e-mau ngaahi fakataha’angá koe’uhi he na’e fu’u mahino e lahi hono tu’unga fakalaumālié; he na’á ne ‘ilo’i e founga ke talanoa ai mo e ‘Otuá. Ne u sai’ia ke fanongo ki he’ene lotú. ‘I he kamata mai e nofo mali ‘a Maikolo mo Malianá, ne ‘ikai ke na lotu pe ma’ulotu. Na’á na femo’uekina ‘i he’ena fānau ‘e toko tolú mo ha kautaha langa ne ola lelei ‘aupito. Ne ‘ikai ke ongo’i ‘e Maikolo ko ha tangata lotu ia. ‘I ha efiafi ‘e taha, ne ha’u ‘ena pīsopé ki hona ‘apí ‘o pou-pou’i kinaua ke nau kamata ke lotu.

Hili e mavahe ‘a e pīsopé ne fakakaukau ‘a Maikolo mo Maliana ke fai ha lotu. Kimu’a peá na mohé, na’á na tū’ulutui he ve’e mohengá pea feinga lahi ‘a Maikolo ke lotu. Hili ha ngaahi lea si’i ne longo leva ‘a Maikolo ‘o pehē ange, “Maliana, he ‘ikai ke u lava au ‘o lotu.” ‘I he’ene tu’u ‘o kamata ke lué, ne puke mai ‘e Maliana hono nimá, ‘o toe fusi mai ia ke tū’ulutui mo pehē ange, “Maika, te ke lava pē ‘o lotu. Toe feinga!” Ne lava ‘e Maikolo ‘o fai ha ki’i lotu nounou hili e fakalotolahi ko ‘ení.

Ne kamata ke hokohoko atu e lotu ‘a e fāmilī Holomesí. Na’á na tali e fakaafe ‘a e kaungá’apí ke nau ō ki he lotú. ‘I

he'ena hū ki he falelotū 'o fanongo ki he fua himi ne fanafana ange e laumālie kiate kināua, "Oku mo'oni 'eni." Kimui ange, ne tokoni 'a Maikolo ke fetuku e vevé mei he 'apisiasī 'o 'ikai 'ilo ki ai ha taha pea na'e 'ikai kole ki ai ke ne fai ia. 'I he'ene fai iá, na'á ne ongo'i mālohi ha le'o 'oku pehē, "Ko hoku falé 'eni."

Ne tali 'e Maikolo mo Maliana ha ngaahi fatongia faka-Siasi pea ngāue he uōti mo e siteiki. Na'e sila'i kināua mo 'ena fānau 'e toko 3. Ne toe fanau'i mai mo ha fānau 'o a'u ki he fānau 'e toko 12 Ne tu'o ua ha hoko 'a e fāmilī Holomesi ko ha palesiteni fakamisiona—'o ngāue fakafaipekau ko ha hoa mali.

Ko e fua lotū ne faingata'a mo nounou ka na'e hanga 'e he ngāue 'i he tuí 'o 'omi e ngaahi tāpuaki 'o e langi. Ne tafunaki 'e he fāmilī Holomesi 'ena tuí 'i he'enu ma'ulotu' mo e ngāue. Ne hoko 'ena ngāue fakākongā mateaki he lau ta'u ko ha fu'u mālohi lahi mo ha tatakī fakalangi 'o a'u ki he 'ahó ni.

Ka kuo pau ke ma'u hokohoko 'e he afi ha 'ea 'okisena kae lava ke tukuange kakato mai 'e he fefié hono mālohi. 'Oku hā mahino ia mei he mo'ui 'a Maikolo mo Maliana, 'a e fie ma'u ke hokohoko atu e ngāue 'i he tui kia Kalaisi ke 'oua na'a toe holo 'a e fakamo'oni. 'Oku tafunaki 'e he ngāue ikí 'etau malava ke fononga he hala 'o e fuakavá 'o a'usia ai e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga taha 'e lava ke 'omi 'e he 'Otuá. 'E hokohoko atu e mo'ui mo e tupulaki 'a e tuí kapau te tau feinga ke fakalalaka. Ko e taimi 'e ni'ihī 'e fie ma'u ke tau ngaohi ai ha kaufana mo ha ngahau kimu'a pea toki ma'u e fakahā ki he feitu'u 'oku totonu ke tau fekumi ai ki he me'akai.¹⁸ Ko e taimi 'e ni'ihī 'e fie ma'u ke tau tomu'a ngaohi e me'angāue pea toki ma'u e fakahā ki he anga hono fo'u ha vaká.¹⁹ Ko e taimi 'e ni'ihī 'i he fakahinohino 'a e palōfita 'a e 'Otuá, 'e fie ma'u ke tau ngaohi ha fo'i keke mei ha ki'i me'i lolo mo ha mahoa'a si'isi'i ka tau toki ma'u ha ipu lolo mo ha puha mahoa'a he 'ikai ke toe 'osi.²⁰ Ko e taimi 'e ni'ihī 'e fie ma'u ke tau "fakalongo-longo mo 'ilo'i ko e 'Otuá [ko e 'Otuá ia]," pea falala ki He'ene taimi.²¹

'I ha'o ma'u ha fa'ahinga tāpuaki mei he 'Otuá, te ke lava 'o pehē na'á ke

talangofua ki ha fono ta'engata 'oku makatu'unga mei ai e tāpuaki ko iá.²² Kae manatu'i ko e fono "na'e tu'utu'uni pa'u" 'oku 'ikai ke fakatata ia ki he'e-tau taimi ka ki he taimi pē 'a e 'Otuá. Na'a mo e kau palōfita 'i he kuonga mu'á 'i he'enu fekumi ki honau 'api fakalangī²³ 'o mate 'a kinautolu ni kotoa pē 'i he tuí, 'o 'ikai ke nau lava'i 'a e ngaahi tala'ofá, ka na'a nau mamata mama'o atu . . . [mo] 'ilo pau ki ai . . . 'o fā'ofua ia."²⁴ Kapau 'oku tē'eki ke ma'u ha tāpuaki ne fie ma'u mei he 'Otuá—ka—he 'ikai fie ma'u ke ke hoha'a, mo fakakaukau pe ko e hā mo ha toe me'a 'oku fie ma'u ke ke fai. Ka na'a ne tui tala ki he fale'i 'a Siosefa Sāmitá ke "fai 'i he loto fiefia 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'okú [ke] ma'u 'a e mālohi ke fai; pea toki . . . tu'u ma'u, 'i he loto fakapapau, ke mamata ki he . . . fakahā mai e to'ukupu ['o e 'Otuá] . . ."²⁵ 'Oku 'i ai ha ngaahi tāpuaki 'oku fakatatali ki ha taimi 'amui ange, 'o a'u ki he fānau faivelenga taha 'a e 'Otuá.²⁶

'I he māhina 'e ono kuohilí ne fakafē'iloaki mai ai ha palani ki hono ako e tokātelinē 'o fakatefito 'i 'api pea poupu'i 'e he Siasi ke fakamālohia e tuí, fakamālohia e ngaahi fāmilī mo e ni'hi fakafo'ituitui. Ne palōmesi mai 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'e lava ke tokoni e ngaahi liliú ke tau hao fakalau-mālie, fakalahi 'etau fiefia 'i he ongo-ongolelé, mo fakaloloto 'etau ului ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi.²⁷ 'Oku makatu'unga pē meiate kitautolu hono

ma'u 'o e ngaahi tāpuaki ko 'eni. 'Oku tau takitaha fatongia'aki hono fakaava mo ako e Ha'u 'o Muimui 'Iate Au—Ma'á e Fakafo'ituitui mo e Ngaahi Fāmilī, fakataha mo e folofolá mo e ngaahi naunau kehe 'o e Ha'u 'o Muimui 'Iate Au.²⁸ 'Oku fie ma'u ke tau alea'i kinautolu mo hotau fāmilī mo e kaungāme'a pea fokotu'utu'u hotau 'aho Sāpaté ke fakamālohia e tuí mo e fakamo'oni. Pe ko 'etau tukunoa'i e ma'u'anga tokoni 'i hotau 'api 'o tanu pē ai hono mālohi.

'Oku ou fakaafē'i atu kimoutolu ke mou faka'aonga'i faivelenga e mālohi fakalangī ke ma'u e ngaahi tāpuaki pau mei he 'Otuá. Faka'aonga'i e tuí ke faka-hoko e ngāue 'oku fie ma'u. Hokohoko atu ia 'i he tuí lolotonga ho'o tatali 'i he fa'a kātaki ki he 'Eiki. 'Oku ou lotua fakataha mo e ngaahi fakaafe ko 'eni ke tataki mo fakahinohino'i kimoutolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni, koe'uhi ke mou hangē ko e "tangata angatonu" 'oku fakamatala'i 'i he Lea Fakatātaá, 'e "lahi 'aupito 'a e tāpuaki."²⁹ 'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'ui 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisi, pea 'okú na tokanga mai ki ha me'a 'e lelei kiate kitautolu, mo fiefia ke tāpuekina kitautolu, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 41:1; 78:17; 104:33
2. Vakai, hangē ko 'eni, Craig Harline, *A World Ablaze: The Rise of Martin Luther and the Birth of the Reformation* (2017), 20. Ne fai ha fakafekiki

lea pehē ‘i he vaha’a ‘o ‘Ākusitino (AD 354–430) mo e tokotaha ne fakafepaki ki ai ko Pelakiusi (AD 354–420). Ne taukapo ‘i Pelakiusi ko e “mo’oni ‘oku [‘osi] ‘i he fá’ahinga ‘o e tangatá ke faileléi, pea ‘oku nau ‘osi ma’u e ‘alo’ofa ‘a e ‘Otuá ‘i hono ngāue’i pē ‘a e lelei ko iá mo tauhi kotoa e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá.” Ne faka’ikai’i mamahi mai ia ‘e ‘Ākusitino. Vakai foki, Eric Metaxas, *Martin Luther: The Man Who Rediscovered God and Changed the World* (2017), 296. Ne ako ‘i ‘e Lütelo ‘oku ‘ikai ke lava ‘o ma’u e ‘alo’ofa ‘a e ‘Otuá ‘i he ngāue pē; ko e tuí ‘oku tatakí ki he ‘alo’ofá pea muimui mai ai e ngāue leléi; ‘oku faingata’a ke fakamavahe’i e ngāue mei he tuí, ‘o hangē pē ko e ‘ikai ke lava ‘o fakamavahe’i e velá mo e māmá mei he aff.

3. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10
4. Ko e masi ‘eni ki he kemí, ko ha masi ‘e lava ke “kohi’i ‘i ha fá’ahinga feitu’u pē.” Ko e ngaahi masi fakaeonopóni ‘o hangē ko e masi ki he peitó ‘oku uló ia mei he ‘oné kae ‘ikai ko e me’a ‘oku kohi’i ai e masi.
5. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi me’a ni ‘o fakatupu e “ivi mālohi” ki he uló. Ne fakafé’iloaki mai e fo’i lea ko e “ivi mālohi” ‘e he tangata saienisi Sueteni ko Savani Aniusi he 1889.
6. Vakai, *Lectures on Faith* (1985), 3.
7. Vakai, David A. Bednar, “Kole ‘i he Tui,” *Liahona*, Mē 2008, 94.
8. Vakai, Mōsaia 2:24–25.
9. Vakai, Nōmipa 21:6–9.
10. Vakai, 1 Nifai 17:41.
11. Vakai, 1 Nifai 17:42.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:20–21.
13. Vakai, 2 Nifai 10:24; 25:23.
14. Vakai ‘Alamá 60:11, 21; Dallin H. Oaks, “Fanga Ki’i Me’a Iiki mo Faingofuá,” *Liahona*, Mē 2018, 89–92; M. Russell Ballard “Ke Mou Femou’ekina ‘i he Ngāue Lelei,” *Liahona*, Nōvema. 2012, 29–31.
15. Vakai, Bible Dictionary, “Prayer”; vakai foki, Molonai 7:48.
16. Vakai, ‘Alamá 36:18–21; vakai foki, ‘Inosi 1:5–8.
17. Daniel W. Jones, *40 Years Among the Indians* (1960), 222.
18. Vakai, 1 Nifai 16:23.
19. Vakai 1 Nifai 17:9.
20. Vakai, 1 Ngaahi Tu’i 17:10–16.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:16
22. Vakai Tokāteleine mo e Ngaahi Fuakavá 130:20–21.
23. Vakai Hepelū 11:16.
24. Hepelū 11:13.
25. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 123:17
26. Vakai, Jeffrey R. Holland, “An High Priest of Good Things to Come,” *Liahona*, Jan. 2000, 42–45. Na’e pehē ‘e ‘Eletá Hōlani, “Ko e ngaahi tāpuaki ‘e ni’ihi ‘oku vave mai, ha ni’ihi ‘e fuoloa pea toki ma’u, mo ha ni’ihi he ‘ikai ma’u kae ‘oua ke tau a’u ki he langí; ka ko kinautolu ‘oku nau tali ‘a e ongo-ongolelei ‘o Sisū Kalaisi, *te nau ma’u ia.*”
27. Vakai Russell M. Nelson, “Lea Fakafé’iloaki,” *Liahona*, Nōvema 2018, 6–8.
28. Vakai, Quentin L. Cook, “Ului Mālohi mo Tolonga ki he Tamai Hēvani pea mo e ‘Eiki ko Sisū Kalaisi,” *Liahona*, Nōvema. 2018, 8–12.
29. Lea Fakatātā 28:20.

FAI ‘E SHARON EUBANK

Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisi Lahi ‘o e Fine’ofá

Ko Kalaisi ‘a e Maama ‘oku Ulo ‘i he Fakapo’ulí

Kapau ‘okú ke ongo’i ‘oku kamata ke hōloa mo fakaveiveiua ho’o fakamo’oni mālohí, ‘oua ‘e manavasí’i. Tauhi ho’o ngaahi palōmesi ki he ‘Otuá.

‘Okú te sio lelei mei hoku ‘ōfisi he Fale ‘o e Fine’ofá ki he Temipale Sōlekí. ‘I he pō kotoa pea ‘i he taimi tatau ‘oku uló e ‘uhila tu’a ‘o e temipalé ‘i he taaitō ‘a e la’áa. Ko e temipalé ko ha maama kamo ‘oku uló ma’u pē ‘i tu’a ‘i hoku matapā si’oatá.

‘I ha pō ‘e taha ‘i Fēpueli ne malíu atú ne kei uló si’isi’i pē hoku ‘ōfisi ‘i he tō ‘a e la’áa. Na’á ku sio atu he matapā sio’atá ‘oku fakapōpō’uli mai e temipalé. Ne te’eki ke fakaulo mai ‘a e māmá. Ne u ongo’i loto puputu’u. Ne ‘ikai ke u lava ‘o sio ki he ongo taua ‘o

e temipalé ‘a ia ne ta’u lahi ‘eku fa’a sio ma’u pē ki ai.

Ne fakamanatu mai ‘e he’eku sio ki he fakapo’ulí ‘i he feitu’u na’á ku ‘amanaki ke sio ai ki he māmá ko e taha ia ‘o e ngaahi fiema’u tefito ‘oku tau fie ma’u ke tupulakí ko e fehokotaki ma’u pē mo ‘etau ma’u’anga māmá—‘a Sisū Kalaisi. Ko Ia ‘a hotau ma’u’anga iví, ‘a e Maama mo e Mo’ui ‘o e Māmaní. Kapau he ‘ikai ke mālohi ‘etau fehokotaki kiate Iá ‘e kamata leva ke tau mate fakalaumālie. ‘I hono ‘ilo’i iá, ‘oku feinga ‘a Sētane ke ngāue’aki e ngaahi

ivi tākiekina 'o e māmaní 'a ia 'oku tau fehanganhangai mo iá. 'Okú ne ngāue ke ulu si'isi' 'etau māmá, mo motuhi e ngaahi fehokotaki'angá, tu'usi e ma'u- 'anga iví, pea tuku ke nau nofo tokotaha he fakapo'ulí. Ko e ngaahi me'a angamaheni pē 'eni 'o e mo'ui fakamatelié, ka 'oku feinga mālohi 'a Sētane ke fakamavahe'i kitautolu 'o talamai ko kitautolu pē 'oku foua e ngaahi me'á ni.

'Oku 'i ai Hatau Ni'ihí 'Oku 'Ikai ke Tau Lava 'o Fai Ha Me'a 'i He'etau Loto Mamahí

'I he taimi 'oku hoko mai ai e mamahí kiate kitautolú, pea fu'u tōtu'a e mamahí 'o mei tu'u 'etau mānavá, pea tā kitautolu 'o hangē ko e tangata he hala ki Selikoó 'o lí'aki ai kuo teitei mate, 'oku hā'ele mai 'a Sisū 'o lilingi ha lolo ki hotau kafó, hiki hake kitautolu 'i he 'ofa, pea 'ave ki ha fale talifononga, 'o tauhi ai kitautolu.¹ 'Okú Ne folofola mai kiate kitautolu 'oku mamahí 'o pehē: "Te u . . . fakama'a-ma'a foki e ngaahi kavenga kuo hilifaki ki homou ngaahi umá, ke 'oua na'a mou ongo'i ia 'i homou tu'á, . . . pea ke mou 'ilo'i fakapapau ko au ko e 'Eiki ko e 'Otuá, 'oku ou tāpuaki'i 'a hoku kakaí 'i honau ngaahi faingata'a'ia."² 'Oku fakamo'ui 'e Kalaisi e ngaahi kafó.

'Oku 'I ai Hatau Ni'ihí 'Oku Fu'u Onogesia

Na'e pehē 'e 'Eletā Hōlani, "Oku 'ikai ke fakataumu'a ia ke tau lele 'o vave ange 'i he mālohi 'oku tau ma'ú. . . . Ka 'oku ou 'ilo ha tokolahi 'o kimoutolu 'oku lele vave 'aupito pea kuo faka'au ke hōloa homou iví mo e tūkunga fakaelotó pea 'oku meimei maha ia.³ 'I he taimi 'oku lōmekina ai kitautolu 'e he ngaahi me'a 'oku tau 'amanaki ki aí, 'e lava ke tau ki' tu'u 'o fehu'i ki he Tamai Hēvaní pe ko e hā e me'a ke tukuangé. Ko e konga 'o 'etau a'usia 'i he mo'ui ko hono 'ilo'i e me'a 'oku 'ikai fie ma'u ke fai. Ka neongo ia, 'e lava ke faingata'a fau 'a e mo'ui. 'Oku fakapapau'i mai 'e Sisū kiate kitautolu, "Ha'u kiate au 'akimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiemalié kiate kimoutolu."⁴

'Oku finangalo 'a Sisū ke kau fakataha mo kitautolu 'i he ha'amongá 'o tokoni ke fakama'ama'a 'etau ngaahi kavengá. **Ko Kalaisi 'a e mālōlō'angá.**

'Oku 'I ai Hatau Ni'ihí 'Oku Tau Ongó' 'Oku 'Ikai Ke Tau Kau He Lau

'Oku lahi e ngaahi 'uhinga 'oku tau ongo'i 'oku 'ikai ke tali pe fakahoungá'i kitautolu. 'Oku fakahā mai 'e he Fua-kava Fo'ou e ngāue lahi ne fai 'e Sisū ke a'u ki he fa'ahinga kakai kotoa pē: 'a e kau kilia, tānaki tukuhau, fānau, kau Kālelí, kau pa'umutú, hou'eiki fafiné, kau uitoú, kau Samēliá, kau Fālesi, kau senituli Lomá, kau tonó, mo kinautolu 'oku faiangahalá mo e kau ta'ema'á. 'I he meimei talanoa kotoa pē, 'okú Ne tokoni'i ha taha ne 'ikai ke tali lelei 'e he sosaieti koe'uhi ko e tukufakaholó.

'Oku fakamatala 'i he Luke 19 ki ha tangata ko Sākeasi ne pule he kau tānaki tukuhau 'i Selikō. Na'á ne kaka 'i ha fu'u 'akau ke lava 'o mamata ki he hā'ele mai 'a Sisū. Ne ngāue 'a Sākeasi ki he pule'anga Lomá pea pehē 'okú ne faihala mo ha taha faiangahala ia. Ne 'afio hake 'a Sisū kiate ia he fu'u 'akau 'o Ne folofola hake, "Sakeasi, 'alu hifo ke vave; he te u nofo 'i ho falé 'i he 'ahó ni."⁵ Pea 'i he 'afio 'a Sisū ki he lelei e loto 'o Sakeasi mo e ngaahi me'a 'okú ne fai ma'á e ni'ihí kehé, na'á Ne tali 'ene foaki 'o pehē, "Kuo hoko 'i he 'ahó

ni 'a e fakamo'ui ki he falé ni, [he] ko e foha foki ia 'o 'Epalahame."⁶

Ne fakahā loto-'ofa 'e Kalaisi ki he kau Nifai, "Kuó u fekau ke 'oua na'a 'alu hamou tokotaha."⁷ Ne 'ilo 'e Pita ha me'a mahu'inga 'i he Ngāue 10 'i he'ene pehē, "Kuo fakahā 'e he 'Otuá kiate au ke 'oua na'á ku ui ko e ta'etapu pe ta'e-ma'a ha [tangata] 'e toko taha."⁸ Ko ha fie ma'u ia 'e 'ikai lava ke liliu ki he kau ākonga faka-Kalitiané mo e Kāingalotú ke fe'ofa'aki mo'oní.⁹ 'Oku fai mai 'e Sisū e fakaafe tatau kiate kitautolu na'á Ne fai kia Sakeasi: "Vakai, 'oku ou tu'u 'i he matapaá, mo tukituki: kapau [te ke] fanongo ki hoku le'ó, mo to'o 'a e matapaá, te u hū atu kiate [koe], pea te u keinanga, fakataha ['a koe] mo au."¹⁰ 'Oku 'afio'i kitautolu 'e Sisū 'i he'etau feinga ke ma'u ha 'iló.

'Oku 'i Ai Hatau Ni'ihí 'oku Fefa'uhi mo ha Ngaahi Fehu'i

'I he ngaahi ta'u kuohilí ne u ongo'i mafasia mo loto-mamahi 'i he 'ikai ke u ma'u ha tali ki ha ngaahi fehu'i. Na'á ku misi 'i ha pongipongi Tokonaki 'e taha. Na'á ku sio ki ha ki' fale he loto ngoué pea mahino 'oku fie ma'u ke u hū ki loto. Ne 'ātakai' i ia 'e ha āleso 'e nima pea mo e ngaahi matapā sio'atá ne ngaohi mei he maká. Ne u lāunga 'o 'ikai fie hū ki loto koe'uhi he na'e si'isi'i mo fakapo'uli. Ne u manatu'i leva hono tutu 'e he tokoua 'o Sēletí e ngaahi fo'i maká 'o ma'u ai e sio'ata haohaoa. 'I hono tutu e maká 'o vaiá 'oku liliu leva ia ko e sio'ata. 'I he taimi ne mafao atu ai e to'ukupu 'o e 'Eiki ki he ngaahi fo'i maka 'a e tokoua 'o Sēletí, na'a nau ulu leva 'i he ngaahi vaka ne fakapo'ulí.¹¹ Ne fakafokifá 'eku holi he taimi ko iá ke hū ki he ki' falé 'o laka ange 'i ha toe feitu'u. Ko e feitu'ú pē ia—ko e feitu'ú tonu pē ia—'e "mahino" lelei ai kiate au." Ne kei 'i ai pē e ngaahi fehu'i ne u hoha'a ki ai, ka na'e hā mahino ange 'a e fehu'i ko 'eni 'i he'eku 'a haké: "E anga fēfē hano fakalahi ho'o tuí, 'o hangē ko e tokoua 'o Sēletí, kae lava ke liliu ho'o ngaahi fo'i maká ko e maama."¹²

Ne fa'u hotau 'atamai ke ma'u fakakongokonga pē e mahinó mo e 'uhingá. 'Oku 'ikai ke u 'ilo'i kotoa e 'uhingá he 'oku faingata'a ke mahino

lelei ha me'a lolotonga 'etau 'i he mo'ui fakamatelié. 'Oku 'ikai lava ke tau ma'u kotoa e talí 'i he konga ko 'eni 'o 'etau fakalakalaka ta'engata. Ko e konga ia ke fakatupulaki ai 'etau fakapapau 'i (pe taimi 'e ni'ihiko e 'amanaki lelei) 'i hono fakamo'oni 'i 'o e ngaahi me'a 'oku 'ikai lava ke mamata ki ai. 'Oku hoko mai e fakapapau 'i 'i ha ngaahi founa 'oku 'ikai faingofua ma'u pē hono sivi'í, ka 'okú ne fakamaama hotau fakapo'ulí. Na'e folofola 'a Sisū, "Ko au ko e maama, pea mo e mo'ui, pea mo e mo'oni 'o e māmani."¹³ Kiate kinautolu 'oku fekumi ki he mo'oni, mahalo 'e ngali vale ke ilifia ke hū ki ha ki'i loki 'oku fakapo'uli. Ka 'e lava 'e Sisū 'o liliu 'etau ngaahi matapā maká ko ha matapā sio'ata mo maama 'i he kātaki mo e ngaahi fehu'i fou 'i he tui. **Ko Kalaisi 'a e maama ke tau sio ki ai.**

'Oku 'I ai Hotau Ni'ihiko He 'Ikai Pē ke Teitei Ongoi Fe'unga Ia

Ne 'ikai ke ngata pē 'i he lanu kehekehe 'a e tupenu he Fuakava Motu'a, tolonga e fakalanu, ka na'e lanu faka'ofa'ofa 'o pikitaki ki he fulufulu 'i sipi pea mole ngata'a hono lanu 'o tatau ai pē pe 'e tu'ofa hono foó.¹⁴ 'Oku faka'aonga 'i 'e Sētane e fakakaukau ni ke tau ongo'i 'oku 'ikai ke fakamolemole 'i kinautolu: he 'ikai ke toe lava 'o lanu hinehina e fulufulu 'i sipi hinehina ne kula 'aho'ahó. Ka na'e folofola 'a Sisū Kalaisi 'o pēhē, "'Oku mā'olunga [hoku] ngaahi halá ['i homou ngaahi halá],"¹⁵ pea ko e mana 'o 'Ene 'alo'ofá 'oku hoko ia 'i he'etau fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá, te tau ma'a 'i Hono ta'ata'a. 'Oku ngali ta'e 'uhinga, ka 'oku mo'oni 'aupito ia.

'Ihe'etau fakatomala ai mei he'etau ngaahi angahalá, 'oku tau ma'a 'i he ta'ata'a 'o e Fakamo'ui.

"Neongo 'a e tatau 'a ho'omou angahalá mo e kula 'aho'ahó, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'uha hinaekiaki; kapau 'oku kulokula ia 'o hangē ko e kulamūmū, 'e tatau ia mo e fulufulu 'i sipi."¹⁶ Na'e fakamamafa 'i mai 'e he 'Eikí: ko ia "kuó ne fakatomala . . . mei he'ene ngaahi angahalá, 'oku fakamolemole 'i ia, pea ko au ko e 'Eikí, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai."¹⁷ Ko hono fakalea 'e tahá: Mou ha'u, ke tau alea fakataha.¹⁸ Kuo mou fai ha fehalaaki; pea 'oku tōnounou e taha kotoa.¹⁹ Ha'u kiate au pea fakatomala.²⁰ He 'ikai ke u toe manatu ki he angahalá.²¹ Te ke lava 'o hoko 'o kakato.²² 'Oku 'i ai ha'aku ngāue ke ke fai.²³ **Ko Kalaisi 'okú Ne fakamolemole 'i mo 'ai ke tau ma'a.**

Ka ko e hā e me'a 'oku fie ma'u ke tau faí? Ko e hā 'a e konga mahu'inga taha ki he fakafehokotaki mo e mālohi 'o Sisū Kalaisi 'i he taimi 'oku tau veiveiua aí? Ne tala mahino mai 'e Palesiteni Nalesoni: "Ko e konga mahu'inga tahá ko hono fai mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú. . . . 'Oku 'ikai ko ha hala 'oku faingata'a."²⁴ 'Ai ke hoko 'a Kalaisi ko e konga mahu'inga taha ia ho'o mo'ui.²⁵

Kapau 'okú ke ongo'i 'oku kamata ke hōloa mo fakaveiveiua ho'o fakamo'oni mālohi, 'oua 'e manavasi'i. Tauhi ho'o ngaahi palōmesi ki he 'Otuá. 'Eke ho'o ngaahi fehu'í. Tuku ke liliu koe 'e he 'Eikí 'i he fa'a kātaki. Tafoki kia Sisū Kalaisi 'okú Ne kei 'ofa 'iate koe.

Na'e folofola 'a Sisū, "Ko au ko e maama 'oku uló 'i he fakapo'ulí, pea na'e 'ikai ma'u ia 'e he fakapo'ulí."²⁶ 'Oku 'uhinga ia 'e tatau ai pē ko e hā e lahi 'o 'ene feingá, he 'ikai ke lava 'e he fakapo'ulí 'o tamate'i e maama ko iá. 'O tatau ai pē pe ko e hā. Te ke lava 'o falala 'e tokoni 'i ma'u pē koe 'e He'ene māma.

Mahalo 'e 'i ai e taimi 'e mole fakataimi ai 'etau fakamo'oni mo e fakamo'oni 'a e kakai 'oku tau 'ofa aí. 'I he talanoa ko ia ki he Temipale Sōlekí, ne fai ha fetu'utaki he taimi pē ko iá ki he pule 'okú ne tokanga'i e temipalé ko Misa Vala Uaiti. Ne fakatokanga'i ia 'e he kakai. Ko e hā e me'a 'oku hoko ki he maama 'o e temipalé. Ne 'uluaki 'alu e kau ngāue ki he tu'u'anga 'uhila kotoa pē 'i he temipalé 'o fakamo'ui kotoa e 'uhilá. Ne nau fetongi leva e maka he misini talifaki pea sivi'í kinautolu ke 'ilo' i pe ko e hā e me'a ne hokó.

'Oku faingata'a ke ke fakaulo tokotaha pē 'a e māma. 'Oku tau fie ma'u ha ngaahi kaungāme'a. 'Oku fie ma'u ke tau fetokoni'aki. Pea hangē pē ko e kau ngāue he temipalé, te tau lava 'o fetokoni'aki 'i ha'ata'u asi atu, 'o toe fakafonu 'etau maka fakalaumālie pea fakalelei 'i 'a ē na'e fehalaaki.

'Oku malava pē ke fakatatau 'etau ngaahi maama fakafo'ituitui ki he fo'i 'uhila 'i he 'akau kilisimasí. Ka 'oku kei uló pē 'etau ki'i māma pea 'i hono fakatahataha 'i kotoá, 'oku tau tohoaki'i mai ai ha toko lauimiliona ki he fale 'o e 'Eikí. Ko e lelei tahá, na'e pou pou mai 'e Palesiteni Nalesoni, te tau lava 'o 'omi e maama 'a e Fakamo'ui kiate kinautolu mo e kakai 'oku mahu'inga kiate kinautolu 'aki e ki'i ngāue faingofua ko hono tauhi 'etau ngaahi fuakavá. 'Oku fakapale'i 'e he 'Eikí 'i ha founa kehekehe e ngāue faivelenga ko iá 'aki ha ivi mo e fiefia.²⁷

'Oku ou fakamo'oni atu 'oku 'ofeina kimoutolu. 'Oku 'afio'i 'e he 'Eikí ho'o

feinga mālohí. ‘Okú ke laka kimu‘a. Hokohoko atu ai pē. ‘Okú Ne ‘afio‘i ho‘o ngaahi feilaulau ‘oku ‘ikai ke ‘ilo ki ai ha tahá pea ‘e lau ia ki ho‘o leleí mo kinautolu ‘okú ke ‘ofa aí. ‘Okú ‘ikai ke ta‘e‘aonga ho‘o ngāué. ‘Okú ‘ikai ke ke tuēnoa. ‘Okú ‘uhinga Hono huafa ko ‘Imanuelá, “Ko e ‘Otuá ‘iate kinautolu.”²⁸ Te Ne tokoni‘i ma‘u pē koe.

Hokohoko atu ho‘o fononga ‘i he hala ‘o e fuakavá, neongo ‘a e ‘ikai ke ke fakapapau‘i pe ko e hā e me‘a ‘e hoko ‘i he kaha‘ú. ‘E toe ulo mai e māmá. ‘Okú ou fakamo‘oni ki hono mo‘oní e ngaahi folofola ‘a Sisuú, he ‘oku fonu ia ‘i he māmá: “‘Unu‘unu mai kiate au pea te u ‘unu‘unu atu kiate kimoutolu; fekumi faivelenga kiate au pea te mou ‘ilo‘i au; kole, pea te mou ma‘u; tukituki, pea ‘e to‘o ia kiate kimoutolu.”²⁹ ‘I he huafa ‘o Sisú Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Luke 10:30–35.
2. Mōsaia 24:14.
3. Jeffrey R. Holland, “Fefua‘aki ‘Enau Ngaahi Kavengá,” *Liahona*, Sune 2018, 30.
4. Mātiu 11:28.
5. Luke 19:5.
6. Luke 19:9.
7. 3 Nifai 18:25.
8. Ngāue 10:28.
9. Vakai, Sione 15:12.
10. Fakahā 3:20.
11. Vakai, ‘Eta 6:3.
12. Vakai ‘Eta 4:7.
13. ‘Eta 4:12.
14. Vakai, “Scarlet, Crimson, Snow, and Wool,” *Ensign*, Dec. 2016.
15. ‘Īsaia 55:9.
16. ‘Īsaia 1:18.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42
18. Vakai, ‘Īsaia 1:18
19. Vakai Loma 3:23.
20. Vakai 3 Nifai 9:22.
21. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42
22. Vakai, Luke 8:48.
23. Vakai, Mōse 1:6.
24. Russell M. Nelson, “Ko e Ngaahi Me‘a‘ofa ‘e Fā ‘Okú Foaki Atu ‘e Kalaisi Ma‘aú Fakatahalotu Faka-Kilisimasi ‘a e Kau Palesitenisi ‘Uluakí, Tisema. 2, 2018), fakamafolá.
25. Vakai, Russell M. Nelson, “Why Have Faith Now? LDS President Russell M. Nelson Explains during Phoenix-Area Visit,” *Arizona Republic*, Feb. 10, 2019, azcentral.com.
26. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:21
27. Vakai Mōsaia 27:14.
28. Mātiu 1:23.
29. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63.

FAI ‘E ‘ELETĀ QUENTIN L. COOK
‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

‘Ofa Lahi ki he Fānau ‘a ‘Etau Tamaí

Ko e ‘ofá ko e tefito‘i natula ia mo e ngaahi taumu‘a fakalaumālie kuo fakatukupaa‘i kinautolu ki ai ‘e hotau palōfita ‘ofeiná.

Sí‘oku kāinga ‘ofeina, ko ha taimi makehe mo mahu‘inga ‘eni ‘i he hisitōliá. ‘Okú tau monū‘ia ke mo‘ui ‘i he kounga faka‘osí kimu‘a pea Hā‘ele ‘Angaua Mai ‘a e Fakamo‘uí. ‘I he kamata‘anga ‘o e kuonga fakakosipeli ko ‘ení ‘i he 1829, ko e ta‘u ia kimu‘a pea fokotu‘u e Siasí, ne ma‘u ha fakahā ne ‘ofeina ‘o pehē ‘oku ‘amanaki ke hoko mai ha “ngāue fakafo.” Na‘e fakamahino ‘e he fakahaá ni ‘oku fakafe‘unga‘i ‘a kinautolu ne holi ke tauhi ki he ‘Otuá mo e fá‘ahinga ngāue

peheé tu‘unga ‘i he “tuí, ‘amanaki leleí, manava‘ofá mo e ‘ofá, mo e mata ‘oku hanga taha pē ki hono fakalāngilangi‘i ‘o e ‘Otuá.”¹ ‘Okú kau ‘i he ‘ofa ta‘e-ngata ‘a e ‘Otuá ki he kotoa ‘o ‘Ene fānau,”² ‘i he manava‘ofa ‘a ia ko e ‘ofa haohaoa ia ‘a Kalaisí.³

Ko ‘eku taumu‘a ‘i he pongipongi ní ke fakamamafa‘i e fatongia mahu‘inga ‘o e fá‘ahinga ‘ofa ko iá ‘i he ngāue fakafafe‘au, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, pea mo e ‘api ‘oku fakatefito ‘i hono tauhi ‘e he fāmilí ‘a e

ngaahi ngafa fakalotú. Ko e ‘ofa ki he Fakamo’uí pea mo e ‘ofa ki hotau kāingá⁴ ko e tefito’i natula ia mo e ngaahi taumu’a fakalaumálie⁵ kuo fakatuku-paa’i kitautolu ‘e hotau palōfita ‘ofeiná, ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ‘i he ngaahi liliu ne fanongonongo ‘i he 2018.

Ngāue Fakafaifekau ke Tānaki ‘a ‘Isileli kuo Fakamoveteveté

Na’á ku ‘ilo kei si’i ki he fekau’aki ‘a e ngāue fakafaifekau mo e ‘ofá. Na’á ku ma’u ha tāpuaki fakapēteliake mei ha pēteliake ‘i hoku ta’u 11, pea ko ‘eku kui tangatá foki ia.⁶ Na’e pehē ‘e ha konga ‘o e tāpuaki ko iá, “Oku ou tāpuaki ‘i koe ‘aki ha ‘ofa lahi ange ki ho kāingá, he ‘e ui koe ke ke ‘oatu e ongoongoleléi ki māmani . . . ke ke ‘omi ha ngaahi laumálie kia Kalaisi.”⁷

Na’e mahino kiate au, neongo ‘eku kei si’i ka ‘oku makatu’unga e vahevahe e ongoongoleléi ‘i ha ‘ofa lahi ange ki he fānau kotoa ‘a ‘etau Tamai Hēvaní.

‘I hono vahe ko ia e Kau Taki Mā’olungá ke ngāue ki he *Malanga’aki ‘Eku Ongongoleléi* he ta’u ‘e 15 kuo hilí, ne mau pehē ai ‘oku mahu’inga e ‘ulungaanga ‘o e ‘ofá ki he ngāue fakafaifekau ‘i hotau kuongá, ‘o hangē ko ia kuo hoko ma’u peé. Kuo hoko ma’u pē vahe 6 fekau’aki mo e ngaahi ‘ulungaanga faka-Kalaisí, ‘a ia ‘oku kau ai e ‘ofa faka-Kalaisí mo e ‘ofá, ko e vahe manakoa taha ki he kau faifekau.

‘I he’enua hoko ko e kau fakafongonga ‘o e Fakamo’uí, ko e tokolahi taha e kau faifekau, ‘oku nau ongo’i e fá’ahinga ‘ofá ni, pea ‘i he’enua fai iá, ‘oku tāpuekina ‘enua ngaahi ngāué. Ko e taimi ‘oku ma’u ai ‘e he kāingalotú ha vīsona ‘o e fá’ahinga ‘ofa ko ‘ení, ‘a ia ‘oku mahu’inga ki hono tokoni’i e ‘Eikí ‘i He’ene taumu’á, ‘e fakahoko leva e ngāue ‘a e ‘Eikí.

Na’á ku ma’u ha faingamálie ke kau ‘i ha ki’i konga ‘o e sipinga fakaofa ‘o e fá’ahinga ‘ofa ko ‘ení. Lolotonga ‘eku hoko ko e Palesiteni ‘o e ‘Elia ‘o e ‘Otumotu Pasifikí, na’á ku ma’u ha telefoni meia Palesiteni R. Ueini Sute (R. Wayne Shute) Na’e ngāue fakafaifekau ‘i Ha’amoá ‘i he’ene kei talavou. Na’e foki kimui ange ki Ha’amoá, ko ha palesiteni fakamisiona.⁸ Ko e taimi

ne telefoni mai ai kiate aú, na’e lolotonga hoko ko e palesiteni ‘o e Temipale Ha’amoá. Ko e taha ‘o ‘ene kau faifekau kei talavou, ‘i he taimi na’e palesiteni fakamisiona aí, ko ‘Eletá O. Viniseni Hāleki, ‘oku hoko he taimí ni ko e Palesiteni Faka’elia ‘o e Pasifikí. Ne ma’u ‘e Palesiteni Sute ha ‘ofa mo faka’apa’apa’i ‘a Vini mo e fāmilí Hāleki kotoa. Na’e mei kau kotoa e fāmilí ki he Siasí, ka ko e tangata’eiki ‘a Viní, ‘a ‘Oto Hāleki, ‘a e pēteliake ‘o e fāmilí (ko e hako’i Siamane mo Ha’amoá), na’e ‘ikai siasi. Ne ‘ilo ‘e Palesiteni Sute te u kau ki ha konifelenisi fakasiteiki pea mo ha ngaahi fakataha kehe ‘i Ha’amoá ‘Amelika, peá ne kole mai pe ‘e lava ke u nofo ‘i he ‘api ‘o ‘Oto Hāleki mo fakakaukau ke u vahevahe e ongoongoleléi mo ia.

R. Wayne Shute

Na’á ku nofo mo hoku uaifi ko Melé mo ‘Oto pea mo hono mali ko Tolofí, ‘i honau ‘api faka’ofa’ofá. Na’á ku vahevahe ha pōpoaki ‘o e ongoongoleléi ‘i he ma’u me’atokoni pongipongi mo fakaafé ‘i ‘a ‘Oto ke talanoa mo e kau faifekau. Na’á ne anga’ofa, kae loto fakapapau ‘i he’ene fakafisinga’i ‘eku fakaafé. Na’á ne pehē ‘oku fiefia he kau ha tokolahi hono fāmilí ki he Siasí. Ka na’á ne fakamahino’i mālohi mai ne ‘i ai ha ni’ihi ‘o e ngaahi kui ‘a ‘ene fá’e Ha’amoá ne nau hoko ko e kau fuofua faifekau Kalisitiane ‘i Ha’amoá, pea na’á ne ongo’i mateaki mo’oni ki he’enua tui faka-Kalisitiane tukufakaholó.⁹ Ka neongo iá, ne mau māvae ko e kaungā-me’a lelei.

Lolotonga e teuteu kimui ange ‘a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli ke fakatapui e Temipale Suva Fisí, na’á ne kole ki he’ene sekelitalí, ‘a Misa Toni H. Siteli¹⁰ ke telefoni mai kiate au ‘i Nu’u Sila ‘o fai ha ngaahi fokotu’utu’u. Na’e loto ‘a Palesiteni Hingikeli ke puna mei Fisí ki Ha’amoá ‘Amelika ke fé’iloaki mo e Kāingalotú. Na’e fokotu’u mai ha hōtele na’e ngāue ‘aki ‘i ha ‘a’ahi kimu’a. Ka na’á ku kole pe ‘e lava ke u fai ha ngaahi fokotu’utu’u kehe. Na’e pehē ‘e Misa Siteli, “Ko e Palesiteni Faka’eliá koe; ‘e sai pē ia.”

Na'á ku telefoni leva kia Palesiteni Sute 'o talaange mahalo 'okú ma toe ma'u ha faingamalie ke tāpuaki'i fakalaumalie homa kaungāme'a ko 'Oto Hālekí. 'E hoko leva 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli ko e faifekau he taimi ko 'ení. Na'á ku 'eke ange pe 'e sai pē ke nofo kotoa e kau folau 'a Palesiteni Hingikelií mo e fāmili Hālekí.¹¹ Na'e kau 'i he kau folau 'a Palesiteni mo Sisitā Hingikeli, 'ena ta'ahine ko Seiní, mo 'Eletā pea mo Sisitā Sefili R. Hōlani. Na'e ngāue fakataha leva 'a Palesiteni Sute mo e fāmili, 'o fakahoko e ngaahi fokotu'utu'ú kotoa.¹²

'I he'emaui tū'uta atu mei Fisi, hili hono fakatāpui 'o e tempalé, na'e talitali fiefia kimautolu.¹³ Ne mau lea 'i he efiaki ko iá ki ha kāingalotu Ha'amoia 'e lauiafe pea mau toki hoko atu ki he 'api 'o e fāmili Hālekí. Ko e taimi ne mau fakataha atu ai ke ma'u me'atokoni he pongipongi hokó, kuo 'osi kaungāme'a lelei 'a Palesiteni Hingikeli ia mo 'Oto Hālekí. Na'e mālīe kiate au 'ena fakahoko e meimei pōtalanoa tatau mo ia na'á ku fai mo 'Oto 'i he meimei ta'u 'e taha kuo hilí. Ko e taimi ne fakahaa'i ai 'e 'Oto 'ene tangane'ia 'i hotau Siasí kae toe fakamahino'i pē 'ene loto 'aki hono siasí lolotonga, ne hili 'e Palesiteni Hingikeli hono nimá he uma 'o 'Otó peá ne pehē ange, "'Oto, 'oku 'ikai fe'unga ia; 'oku totonu ke ke hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí. Ko e Siasí 'eni 'o e 'Eikí." Na'á ke mei lava 'o sioloto ki he mōlia atu e fakafepaki 'a 'Otó kae ongoongofua ki he me'a ne lea 'aki 'e Palesiteni Hingikelií

Ko ha kamata'anga 'eni 'o hano toe ako'i fakafaifekau 'i ha laumalie fakatōkilalo 'o lava ai 'a 'Oto Hālekí 'o papitaiso mo hilifakinima hili si'i pē

ha ta'u 'e taha. Hili ha ta'u 'e taha mei ai, ne sila'i e fāmili Hālekí ko ha fāmili ta'engata 'i he tempalé.¹⁴

Ko e me'a ne ongo ki hoku lotó 'i he a'usia fakaafó ni, ko e 'ofa fakaetauhi lahi ne fakahaa'i 'e Palesiteni Ueini Sute ki he'ene faifekau kimu'a ko 'Eletā Vini Hālekí, mo 'ene faka'amu ke sio kuo fakataha'i kotoa e fāmili Hālekí ko ha fāmili ta'engata.¹⁵

Fekau'aki mo hono tānaki 'o 'Isilelí, 'oku fie ma'u ke tau fakafenāpasi hotau lotó mo e fa'ahinga 'ofa ko 'ení pea mavahe mei he ongo'i ko ha fatongia¹⁶ pe ongo'i halaia 'o ma'u e ongo'i 'ofa mo kau 'i he fetākinima fakalangi 'i hono vahevahe 'o e pōpoaki, ngāue, pea mo e misiona 'o e Misiái mo e māmaní.¹⁷

Na'e tokoni e 'ofa fakaetauhi 'a R. Ueini Suti ki he'ene faifekau mālōlō ko 'Eletā O. Vincent Haleck, ke fakataha'i e fāmili Hālekí ke ta'engata.

Te tau lava 'i he'etau hoko ko e mēmipá, 'o fakahaa'i 'etau 'ofa ki he Fakamo'uí pea mo hotau ngaahi tokoua mo e tuofāfine he funga māmaní 'i hano fai ha fanga ki'i fakaafe faingofua. 'Oku fakafōtunga 'e he taimi-tēpile fo'ou 'o e lotú he Sāpaté ha faingamalie makehe ma'a e kāingalotú ke nau lavame'a 'i hono fakaafe'i 'i he 'ofa e ngaahi kaungāme'a mo e ngaahi maheni ke nau ōmai 'o mamata mo ongo'i ha a'usia he Siasí.¹⁸ 'E muimui mai 'i he houalotu sākalamēniti fakalaumālīe, 'ofa pē 'oku molumalu 'o hangē ko ia ne talanoa ki ai 'a 'Eletā Sefili R. Hōlani, ha fakataha'anga miniti 'e 50 'oku tukutaha e tokangá ki he Fuakava Fo'ou mo e Fakamo'uí pe ngaahi lea 'i he konifelenisí fekau'aki mo e tukutaha e tokangá foki ki he Fakamo'uí mo 'Ene tokātelinē.

Kuo fifili ha hou'eiki fafine Fine'ofa 'e ni'ihī pe ko e hā kuo 'oange ai kiate kinautolu ha fatongia ke "tānaki" fakataha mo e kau mēmipa 'o e kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga ki heni, pea ne 'oatu 'e Palesiteni Nalesoni ha konga lahi 'o kinautolu 'i he konifelenisi lahi ne toki 'osí. Na'á ne faka'osi 'aki 'ene pehē, "He 'ikai te tau lava 'o tānaki fakataha 'a 'Isileli kae 'ikai ke mou kau ai."¹⁹ 'Oku tau monū'ia 'i hotau kuongá he ko e meimei peseti 'e 30 'o e kau faifekau taimi kakató ko e hou'eiki fafine. 'Oku 'omi 'e he me'a ni ha pou pou ki he kau fafine 'o e Fine'ofa ke nau vahevahe 'i he 'ofa e ongoongolelei. Ko e me'a 'oku fie ma'ú ko ha tukupā fakalaumālīe 'o e 'ofa, 'ofa mamahi, 'akitautolu kotoa—ko e tangata, fefine, to'u tupu mo e fānau—ke vahevahe e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí Kapau te tau fakahaa'i e 'ofá, angá'ofá, mo e loto fakatōkilaló, 'e tali 'e ha tokolahi 'etau fakaafe. 'E kei hoko pē 'aki nautolu 'oku fili ke 'oua te nau tali 'etau fakaafe, ko hotau ngaahi kaungāme'a.

Ngāue Fakatemipalé mo hono Hisitōlia Fakafāmili ke Tānaki 'a 'Isilelí

'Oku hoko foki e 'ofá ko e 'elito 'o 'etau ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmili ke tānaki 'a 'Isileli 'i he tafakaki 'e taha 'o e veilí. Ko e taimi 'oku tau 'ilo ai ki he ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi faingata'a ne fehanganhangai mo 'etau

ngaahi kuí, ‘oku fakalahi ange ‘etau ‘ofa mo hono fakahounga’i kinautolú. Kuo fakamālohia ‘etau ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí ki ha tu’unga mā’olunga ‘e he ngaahi liliu fo’ou ki he taimi-tēpile ‘o e houalotu he Sāpaté mo e hiki ‘i he ngaahi kalasi mo e to’u tupú mo e ngaahi kōlomú. ‘Oku ‘omi ‘e he ngaahi liliú ni ha tokanga vave mo lahi ange ke ‘ilo ‘etau ngaahi kuí mo hono tānaki ‘o ‘Isileli he tafā’aki ‘e taha ‘o e veilí. Kuo fakalahi mo’oni e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí fakatou’osi.

Ko e ‘initaneti ko ha me’angāue mālohi fau; ‘oku hoko ai ‘a e ‘apí he taimí ni ko hotau tefito’i senitā hisitōlia fakafāmilí. ‘Oku taukei ‘aupito hotau kāingalotu kei talavou’i he fakatotolo hisitōlia fakafāmilí pea ‘oku fakalotoa fakalaumālie kinautolu ke nau papitaiso ma’a ‘enau ngaahi kui kuo nau ‘ilo ke ‘ofa’i mo fakahounga’i. Talu mei he liliu ne faka’atā ai ha kau ta’u 11 toko lahi ke nau papitaiso ma’a e kau pekiá ‘oku pehē ‘e he kau palesiteni temipale he funga māmani kuo tokolahi e kau hū he temipalé. Ne talamai ‘e ha palesiteni temipale ‘e taha “kuo tupu tokolahi fau e tokolahi ‘o e kau pataloni ‘i he papitaiso . . . pea ‘ikai ngata ai, ‘oku ‘omi ‘e he kau ta’u 11 ha ngaahi fāmilí lahi ange. . . . Na’a mo honau ta’u motu’á [kei si’i], ‘oku hangē ‘oku nau ongo’i ‘apasía pea ‘i ai mo ha taumu’a ki he ouau ‘oku nau fakahokó. ‘Oku fakafiefia ke mamata ki ai!”²⁰

‘Oku ou ‘ilo’i ‘oku ngāue e kau taki ‘o ‘etau Palaimelí mo e to’u tupú, pea te nau hokohoko atu hono ngāue’i ke hoko e ngāue hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé ko ha ngāue ma’ongo’onga. ‘E lava ‘e he kau fafine ‘o e Fine’ofá mo e kau tangata he lakanga fakataula’eikí ke tokoni ‘i he ‘ofa ‘aki hono fakahoko fakafā’ituitui honau fatongia fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí pea tokoni mo ue’i fakalaumālie ‘a e fānaú mo e to’u tupú ke nau tānaki ‘a ‘Isileli ‘i he tafā’aki ‘e taha ‘o e veilí. ‘Oku tautautefito e mahu’inga ‘o e me’a ni ‘i he ‘apí pea mo e Sāpaté. ‘Oku ou palōmesi atu ‘e fakavia mo malu’i hotau to’u tupú mo e ngaahi fāmilí ‘i hono fakahoko ‘i he

‘ofa e ngaahi ouaú ma’a e ngaahi kuí ‘i ha māmani ‘oku fakautuutu ‘ene koví. ‘Oku ou toe fakamo’oni atu kuo ‘osi ma’u ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ha ngaahi fakahā mātu’aki mahu’inga fekau’aki mo e ngaahi temipalé mo e ngāue fakatemipalé.

Teuteu’i ‘a e Ngaahi Fāmilí Ta’engatá mo e Fakafā’ituituí ke Nofa mo e ‘Otuá

‘Oku hoko hono fakamamafa’i fo’ou e ako mo hono mo’ui ‘aki e ongoongo-lelei ‘i ‘apí pea mo e ngaahi ma’u’anga tokoni ‘oku ‘omi ‘e he Siasí ko ha faingamālie lelei ke teuteu’i ai e ngaahi fāmilí ta’engatá mo e fakafā’ituituí ‘i he ‘ofa ke fe’iloaki pea mo nofo mo e ‘Otuá.²¹

Ko e taimi ‘oku sila’i ai ha tangata mo ha fefine ‘i he temipalé, ‘okú na fakahoko ai e fuakava fo’ou mo ta’engatá, ko ha tu’utu’uni ‘o e lakanga fakataula’eikí.²² ‘Okú na tali mo ma’u fakataha ai e ngaahi tāpuaki mo e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí ke tatakí e ngaahi ngāue hona fāmilí. ‘Oku ‘a e hou’eiki fafinó mo e hou’eiki tangatá ha tufakanga mahu’inga ‘o hangē ko hono fakamatala’i ‘i he “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani”²³ ka ‘oku tu’unga tatau ‘ena ngāue mo hono mahu’ingá.²⁴ ‘Okú na ma’u e mālohi tatau ke ma’u fakahā ma’a hona fāmilí. Ko e taimi ‘okú na ngāue fakataha ai ‘i he ‘ofa mo e angatonú, ‘oku tāpuekina ‘ena ngaahi filí mei langi.

Kuo pau ke feinga ‘akinautolu ‘oku feinga ke ‘ilo e finangalo ‘o e ‘Eikí ke nau angatonu, angavaivai, anga’ofa, mo ‘ofa. Ko e loto fakatōkilaló mo e ‘ofá ko e faka’ilonga ia ‘o kinautolu ‘oku fekumi ki he finangalo ‘o e ‘Eikí, tautautefito ma’a honau fāmilí.

Ko e fatongia fakafā’ituitui hotau fakahaohaoa’i, fakafe’unga’i kitautolu ki he ngaahi tāpuaki ‘o e ngaahi fuakavá, pea mo e teuteu ke fe’iloaki mo e ‘Otuá. ‘Oku fie ma’u ke tau mo’ui fakafalala pē kiate kitautolu pea mo kau loto vēkeveke ‘i hono ‘ai hotau ngaahi ‘apí ke hoko ko ha unga’anga mei he ngaahi matangi mālohi ‘oku nau ‘akilotoa kitautolú²⁵ mo “hoko ko ha malu’anga ‘o e tuí.”²⁶ ‘Oku ‘a e ngaahi mātu’á ha fatongia ke ako’i ‘enau fānaú ‘i he ‘ofa. ‘Oku hoko e ngaahi ‘apí ‘oku fakafonou ‘aki e ‘ofá ko ha nēkeneka’anga, fiefia, pea mo ha hēvani mo’oni ‘i māmani.²⁷

Ko e himi manako ‘o ‘eku fine’eikí ko e “‘Ofa ‘i ‘Apí.”²⁸ Ko e taimi pē na’a ne ongona ai e kupu’i lea ‘uluaki, “‘Oku masani ‘a e me’a kotoa, ka ai ‘a e ‘ofa ‘i ‘apí,” na’e mahino e ongo ‘eni kiate iá pea fakatēlo’imata. Ne mau ‘ilo’i ‘i he’emau kei ikí na’a mau nofo ‘i ha fa’ahinga ‘apí pehē; he ko e taha ia e ngaahi me’a na’a ne fakamu’omu’á.²⁹

Makehe mei he ‘atakai ‘ofa ‘i he ‘apí, kuo tokanga ‘a Palesiteni Nalesoni ki hono fakasi’isi’i e ngāue ‘aki e

mītiá 'okú ne uestia 'etau ngaahi tefito'i taumu'á.³⁰ Ko e taha e ngaahi liliu te ne faitokonia ha fāmili pē, ko hano 'ai e 'initaneti, mītia fakasōsialé, mo e televīsoné ke hoko ko ha me'angāue kae 'ikai ko ha me'a ke ne tohoaki'i pe, ko e toe kovi angé, ko ha'ane pulé'i kitautolu. Ko e feingatau ki he mo'ui 'a e taha kotoa, 'o tautautefito ki he fānaú, 'oku meimei ke hoko pē 'i 'api. 'I he'etau hoko ko e mātu'á 'oku fie ma'u ke tau fakapapau'i 'oku fakatou lelei, mo fe'unga mo honau ta'ú, pea fenāpasi e polokalama 'i he mītiá mo e 'ātakai 'o e 'ofa 'oku tau feinga ke fokotu'ú.

'Oku fie ma'u 'a e faiako 'i 'apí ke mahino mo ivi fakamānako³¹ kae toe fakalaumālie, fakafiefia, pea mo fonu 'ofa foki.

'Oku ou palōmesi atu ko e taimi 'e tukutaha ai 'etau 'ofá ki he Fakamo'ui mo 'Ene Fakalelé, 'o 'ai ke Ne hoko ko e 'elito 'o 'etau ngāue ke tānaki 'a 'Isileli 'i he ongo tafa'akí 'o e veilí, tokoni'i 'o e ni'ihī kehé, mo e teuteu fakatāutaha ke fe'iloaki mo e 'Otuá, 'e hōloa e ivi 'o e filí kae fakalahi 'a e nēkeneka, fiefia, mo e melino 'o e ongoongolelé 'i hotau ngaahi 'apí 'aki e 'ofa faka-Kalaisi.³² 'Oku ou fakamo'oni'i 'a e ngaahi

talá'ofa fakatokāteline ni mo fakamo'oni pau kia Sisū Kalaisi mo 'Ene feilaulau fakalelei ma'atautolu, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:1, 5.
2. Molonai 7:47.
3. Vakai "'Ofa Faka-Kalaisi mo e 'Ofá," *Malanga'aki 'Eku Ongogolelé: Ko e Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaipekau*, rev. ed. (2019), 124.
4. Vakai, Teutalonome 6:5; Mātiu 22:36–40.
5. Vakai, "Ngaahi Fatongia 'o e Kau Palesitenisi 'o e Kōlomu Kaumātu'á mo e Fine'ofá 'i he Ngāue Fakafaipekau 'a e Mēmipá pea mo e Ngāue Fakatemipalé mo e Hisitōlia Fakafāmilí," fanongonongo, 'aho 6 'o 'Okatopa 2018.
6. Na'e fakamafai'i 'eku kui tangatá ke ne foaki ha tāpuaki fakapēteliake ki he makapuna ne nau nofo 'i ha ngaahi siteiki kehekehe. Na'e foaki mai ia 'i hoku ta'u 11 koe'uhī he na'e puke pea na'e pehē 'e si'i mālōlō
7. Tāpuaki fakapēteliake ne foaki kia Kuenitini L. Kuki 'e Pēteliake Kolosiē Kimipolo, 3 'Okatopa, 1951, Tuleipa 'Iutā.
8. Na'e toe fakahoko foki 'e Palesitini R. Ueini Sute mo hono uai'i ko Loná ha fa'ahinga ngāue fakafaipekau kehekehe 'i Sengihai, Siaina; 'Amēnia; Singapoa; mo Kalisi. Hili e mālōlō 'a Loná, ne toe mali 'a R. Ueini Sute mo Lea Mac Losevola, pe'a na ngāue 'i he Misiona Pilisipeini 'Aositelēliá. Kuo 'osi ngāue fakafaipekau taimi kakato ha toko fitu 'o 'ene fānau 'e toko hivá. 'I he lolotonga ha ta'u 'e ua 'o e ngaahi ta'u na'e hoko ai ko e palesitini fakamisiona 'i Ha'amoá, ne lolotonga hoko ai 'a 'Eletá Sione H. Koli-poki ko e palesitini fakamisiona 'i Tonga. Kuo 'iloa 'ena ngaahi a'usiá fakatou'osi.
9. Na'e hoko 'a 'Oto Hāleki ko ha taki fakalotu 'i he Siasi Fakatahataha Faka-Kalisitiane 'o Ha'amoá, 'a ia na'e tuku'au mei he Sōsaieti Fakafaipekau Lonitoní (London Missionary Society). Ko 'ene tangatá'eikí ko e hako'i Siamane mei Tesau, Siamane.
10. 'Oku lolotonga hoko 'a Palesitini Toni H. Sitali ko e palesitini 'o e Temipale Bountiful Utah.
11. Na'e 'i ai kotoa 'a Palesitini Kōtoni B. mo Sisitā Māsili P. Hingikeli pea mo 'ena ta'ahine ko Seini Hingikeli Tatilí, 'Eletá Sefilí R. Hōlani mo Sisitā Petulisa T. Hōlani, 'Eletá Kuenitini R. Kuki mo Sisitā Mele G. Kuki, pea mo Misa Toni H. Sitali.
12. Na'e talamai 'e 'Eletá O. Viniseni Hāleki na'e fakaafe'i 'e he'ene tangatá'eikí 'a Vini mo hono tokoua ko Tēvitá ke na foki mei muli 'o vakai'i e falé pea mo 'i ai he 'a'ahi mai 'a Palesitini Hingikeli. Na'e pehē 'e 'Eletá Hāleki ne pehē 'e he'ene tangatá'eikí, "'Okú ke 'ilo'i, mahalo pē na'a ko ha ongo 'angelo 'eni." Na'a ne talaange ki hono ongo fohá, kapau te nau talitali ha palōfita, te na fie ma'u ke lelei 'aupito e falé.
13. Na'e talitali 'a Palesitini Hingikeli 'e he kau taki fakafonua 'o Ha'amoá 'Ameliká pea mo ha kakai Ha'amoá 'e lauiafe, 'i he mala'e va'inga 'akapulú.
14. Kuo hoko hono fakataha'i 'o e ngaahi fāmili 'o fakafou 'i he ngāue fakafaipekau ko ha natula ma'ongo'onga 'o e kakai Ha'amoá mo e kakai Polinisia kehé.
15. Na'e 'ofa'i mo fakahounga'i lahi 'a Palesitini

Sute pea ne fakaafe'i ia ke lea 'i he me'a-faka'eiki 'o 'Oto Hāleki 'i he 2006.

16. "Mahalo 'i ha taimi 'e ni'ihī te tau kamata ngāue 'i ha'ate ongo'i ko e fatongia, ka ko e ngāue tokoni ko iá te ne tatakī kitautolu ki ha me'a mā'olunga ange . . . ke ngāue 'i ha hala lelei lahi' [1 Kolinitō 12:31]" (Joy D. Jones, "Fai Ia Ma'ana," *Liahona*, Nōvema 2018, 50).
17. Vakai, Tad R. Callister, *The Infinite Atonement* (2000), 5–8.
18. 'Oku totonu ke fakafekau'aki e kāingalotu 'o e Siasí mo e kau faifekau 'i ha taimi pē 'oku nau fai ai ha ngaahi fakaafe.
19. Russell M. Nelson, "Kau 'a e Hou'eiki Fafiné ki Hono Tānaki 'o 'Isileli," *Liahona*, Nōvema 2018, 70.
20. Lipooti 'a Palesitini B. Jackson mo Sisitā Rosemary M. Wixom, ko e palesitini mo e metuloni 'o e Temipale Sōlekí, ki he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Palaimelí, Mā'asi 2019. Na'a na pehē 'okú na "fakatau mai ha vala papi lahi ange 'i he lalahi XXXS ke feau e fie ma'ú!"
21. Vakai Russell M. Nelson, "Lea Fakafe'iloaki," *Liahona*, Nōvema 2018, 6–8.
22. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 131:1–4.
23. Vakai, "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmāni," *Liahona*, Me 2017, 145.
24. "'Oku hoko 'a e tamai kotoa pē ko ha pēteliake ki hono fāmili mo e fa'ē kotoa pē ko ha taki ia ki he kakai fefiné, 'o na vahevahe tatau ai 'i hona fatongia tauhi 'o e fānaú" (James E. Faust, "The Prophetic Voice," *Ensign*, May 1996, 6).
25. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:26–27; 88:91.
26. Russell M. Nelson, "Hoko ko ha Kāingalotu Fa'ifa'itaki'anga," pe *Liahona*, Nōvema 2018, 113.
27. Vakai, "Hoko 'a 'Api ko e Hēvani," *Ngaahi Himi*, fika 188.
28. "'Ofa 'i 'Api," *Ngaahi Himi*, fika 187.
29. Kapau 'oku fie ma'u ke a'usia e fa'ahinga 'ofa ko 'eni, 'oku totonu ke hoko e fakahinohino 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41–42 ko e taumu'a:
"Oku 'ikai lava pe 'oku 'ikai totonu ke ngāue 'aki ha mālohi pe ivi 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, kae ngata pē 'i he feifeinga'i, 'i he fa'a kātaki fuolua 'i he angamalú pea mo e 'ofa ta'emālualo; "I he anga'ofa, mo e 'ilo haohaoa, 'a ia 'e fu'u fakafuofuolahi 'a e laumalié ta'e 'i ai ha mālualo pe ta'e-ha-kākā."
'Oku totonu ke tuku hono fakaanga'i ta'e totonu e fānaú. Ko hono ikuna'i 'o e ngaahi fehalaākí mo e masiva 'iló 'oku fie ma'u e fakahinohinó, kae 'ikai ko e fakaanga. 'Oku fie ma'u 'e he angahalá 'a e fakatonutonú (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:25–27).
30. Vakai, Russell M. Nelson, "Kau 'a e Hou'eiki Fafiné ki Hono Tānaki 'o 'Isileli; vakai foki Lāsolo M. Nalesoni, "Amanaki'anga 'o 'Isileli" (worldwide youth devotional, June 3, 2018), HopeofIsrael.ChurchofJesusChrist.org.
31. 'Oku hangé 'a 'apí ha ako'anga loki taha ki he fānau 'o e to'u kotoa pē. Ko e taimi 'oku ako'i ai e ta'u 11, he 'ikai totonu ke tau fakali'eli'aki 'a e ta'u 3.
32. Vakai, Sione 17:32 Nifai 31:20; Molonai 7:47.

FAI 'E 'ELETĀ D. TODD CHRISTOFFERSON
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Teuteu ki he Toe Hā'ele Mai 'a e 'Eikí

*Kuo fakaivia makehe mo tu'utu'uni'i 'a e Siasi 'o
Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho
Kimui Ní ke fakahoko 'a e ngaahi teuteu 'oku fie
ma'u ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a e 'Eikí.*

Te tau fakamanatua 'a e Toetu'ú 'i ha uike 'e ua mei heni. 'Oku fakapapau 'i mai 'e he Toetu'ú a hono fakalangi 'o Sīsū Kalaisi mo e mo'oni 'o e 'Otua ko e Tamaí. 'Oku fakatafoki 'etau fakakaukau ki he Fakamo'uí, mo tau fakalaulauloto, "[Ki He'ene] mo'ui ta'e-mafakatataua, pea mo e haohaoa 'o 'Ene feilaulau fakalelei ma'ongo'ongá."¹ 'Oku ou 'amanaki te tau fakakaukau foki ki He'ene toe hā'ele mai "Te ne pule ia ko e Tu'i 'o e Ngaahi Tu'í mo e... 'Eiki 'o e Ngaahi 'Eikí."²

'I he ngaahi ta'u kuo hilí 'i Puenosi Aialisi, 'Asenitina, ne u kau atu ki ha konifelenisi mo ha kau taki tokolahi mei ha ngaahi tui fakalotu kehekehe. Na'e mahino 'aupito 'enau 'ofa ki he kaungā fonongá. Na'a nau tukupā ke fakafiemālie 'i 'a e faingata'a'ia mo tokoni 'i e kakaí ke nau mavahe mei he pōpulá mo e masivá. Ne u fakakaukau ki he ngaahi ngāue tokoni 'ofa fakae-tangata lahi kuo fakahoko 'e he Siasi ni, kau ai e ngaahi ngāue na'e kau mai ki ai e ngaahi kulupu fakalotu na'a nau

fakafofonga 'i he konifelenisi. Na'a kuo ongo' i hounga'ia mo'oni 'i he foaki lahi 'a e kāingalotu 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'o malava ai ha fa'ahinga ngā-ue tokoni 'ofa faka-Kalaisi pehē.

'I he momeniti ko iá, ne fakapapa-u 'i mai 'e he Laumālie Mā'oni'oní ha me'a 'e ua kiate au. 'Uluakí, ko e ngāue fakaetauhi ki he ngaahi fiema'u fakatu'asinó 'oku mahu'inga pea kuo pau ke hokohoko atu. Ko hono uá na'e ta'e-amanekina, ka na'e mālohi mo mahino. Ko 'eni ia: 'oku ope atu ia 'i he ngāue tokoni ta'e-siokitá, 'oku fu'u mahu'inga 'aupito ke teuteu 'i 'a e māmaní ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi.

'I he taimi te Ne hā'ele mai aí he 'ikai ngata pē 'i he si'si' 'a e ta'e-faitotonú; ka 'e fakangata kinautolu:

Pea 'e toki nofo fakataha 'a e ulofi mo e lamí; pea 'e tokoto fakataha 'a e lēpatí mo e 'uhikí 'i kosí, pea ko e 'uhikí 'i pulú, mo e laione muí, mo e pulu sisinó, te nau fakataha; pea 'e tatakí 'a kinautolu 'e ha tamasi' i si'. . . .

"'E 'ikai te nau fakamamahi 'i pe faka-'auha 'i hono kotoa 'o hoku mo'unga toputapú; he 'e fonu 'a māmani 'i he 'ilo 'o e 'Eikí 'o hangē ko hono fakafonu 'e he ngaahi vai 'a e tahi."³

'E 'ikai ngata 'i he hōloa pe fakasi' i-si' 'a e masivá mo e faingata'a'ia; ka 'e fakangata kinaua.

"'E 'ikai te nau toe fiekaia, pe toe fieinua; pea 'e 'ikai te nau la'aina, pe puhengia.

He ko e Lami 'oku 'i he ha'oha'onga 'o e nofo'a faka'e'ieikí, te Ne fafanga' i 'a kinautolu, pea tatakí 'a kinautolu ki he ngaahi matavai mo'ui: pea 'e holoholo 'e he 'Otuá 'a e lo'imata kotoa pē mei honau matá."⁴

Na'a mo e mamahi mo e tengihia 'o e maté he 'ikai toe hoko ia:

'I he 'aho ko iá 'e 'ikai mate ha tamasi' i valevale kae 'oua ke ne motu'a; pea ko 'ene mo'ui 'e tatau mo e ta'u 'o ha fu'u 'akau;

"Pea 'o ka ne ka mate 'e 'ikai te ne mohe, 'a ia ko e pehē ko e mohe 'i he kekekelé, ka 'e liliu ia 'i he kemo 'o e matá, pea 'e to'o hake ia, pea 'e nāunau-'ia 'a 'ene mālōloó."⁵

Ko ia ai, 'io, tau fai mu'a e me'a kotoa te tau lavá ke fakafiemalie'i 'a e faingata'a'ia mo e mamahi he taimi ni, mo tau li'oa ange 'i hono fakatukupaa'i kitautolu ki he ngaahi teuteu 'oku fie ma'u ki he 'aho 'e fakangata faka'aufuli ai 'a e mamahi mo e koví, he "ko Kalaisi pē 'e pule 'i he māmaní; pea . . . 'e fakafou 'a e māmaní 'o ma'u 'e ia 'a hono nāunau fakapalataisi."⁶ Ko e 'aho ia 'o e huhu'i mo e fakamāu. Kuo fakamatala'i fe'unga 'e he Pisope Faka-'Ingilani 'o Tūhamí ko Toketā N. T. Ulaiti, 'a e mahu'inga 'o e Fakalelei 'a Kalaisí, Toetu'ú, mo e Fakamāu 'i hono ikuna'i e ta'e-faitotonu' mo hono fakalelei' i e ngaahi me'a kotoa pē.

"Kuo fokotu'u 'e he 'Otuá ha 'aho 'a ia 'e fakamāu' i totonu ai 'a e māmaní 'e ha tangata kuó Ne 'osi fili—kuó Ne 'osi fakapapau' i 'eni ki he taha kotoa pē 'aki hono fokotu'u hake 'o e tangatā ni mei he maté. Ko e ngaahi mo'oni' i me'a fekau'aki mo Sisū 'o Nasaletí, pea tautautefito ki He'ene toetu'u mei he maté, ko e fakava'e ia 'o e fakapapau 'oku 'ikai ke hoko noa pē 'a e māmaní. Ko hono fakafosi, 'oku 'ikai ko ha moveuveu 'eni; he ko e taimi 'oku tau faitotonu ai 'i he lolotonga ní 'oku 'ikai ke tau fakamoleki noa hotau taimi mo 'etau ngāué, ke poupou' i ha langa 'e iku 'o holo, pe ngaohi ha kā 'e vavé ni ha'ane ta'e-aonga kotoa pea 'ikai toe lava 'o ngaohi. 'I he taimi na'e fokotu'u ai 'e he 'Otuá 'a Sisū mei he maté, ko ha

konga si'i pē ia 'o e ngāue lahi faka-'osi 'o e fakamāu 'o e ngaahi me'a kuo fakatahatahá'i, pea ko e . . . 'amanaki lelei taupotu tahá ia. Na'e folofola 'a e 'Otuá, 'i he founga mālohi taha te tau lava 'o fakakaukau ki ai, ko Sisū 'o Nasaletí ko e Misaia mo'oni' Ia. . . . Ko e me'a mālie 'i he talanoa tu'u fehangahangai ko ia 'o e hisitōliá, na'e foua 'e [Sisū] Tonu ha fakamaau fakamamahi mo ta'e-totonu, 'o ne iku ai ki he feitu'u 'a ia na'a ne fakataipe mo, fakatahá 'i 'a e ngaahi fakamamahi mo e fakamaau ta'e-totonu kotoa 'o e hisitōliá, ke kātaki' i 'a e moveuveu ko iá, 'a e fakapo'uli ko iá, 'a e fakamamahi ko iá, 'a e fakamaau ta'e-faitotonu ko iá, 'iate Ia, pea ke faka'auha hono mālohi."⁷

Lolotonga 'eku 'i he konifelenisi 'i Puenosi 'Aialisi 'a ia ne u lave ki ai kimu'a angé, na'e fakamahino mai 'e he Laumālie ki ate au kuo fakaivia makehe mo tu'utu'uni' i 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni' i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke fakahoko 'a e ngaahi teuteu na'e fie ma'u ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a e 'Eikí; ko e mo'oni, na'e fakatatali pē ia ki he taumu'a ko iá. Te ke lava nai 'o ma'u 'i ha toe feitu'u ange ha kakai 'oku nau pehē ko e kuonga lolotonga na'e kikite' i ia ko e "kuonga fakakosipeli 'o e kakato 'o e ngaahi kuonga" 'a ia kuo fakataumu'a 'e he 'Otuá ke "fakakātoa fakatahá 'a e me'a kotoa pē 'ia Kalaisi"⁸ Kapau 'oku 'ikai te ke ma'u heni ha komiuniti 'oku vilitaki ke a'usia e ngaahi fiema'u ke fakahoko 'aki e teuteu 'o e kakai mo'uí mo e kau pekiá fakatou'osi ki he 'aho ko iá, kapau he 'ikai te ke ma'u heni ha komiuniti 'oku nau loto fiemālie ke foaki lahi honau taimi mo ha pa'anga ki hono tānaki mo teuteu' i 'o ha kakai 'o e fuakavá ke nau mateuteu ke tali 'a e 'Eikí, he 'ikai pē te ke ma'u ia 'i ha toe feitu'u.

Na'e folofola 'a e 'Eikí ki Hono Siasí 'i he 1831 'o pehē:

"Kuo tuku mai 'a e ngaahi ki 'o e pule'anga 'o e 'Otuá ki he tangatā 'i he māmaní, pea 'e teka atu mei ai 'a e ongoongolelei 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní. . . .

U'i ki he 'Eikí, koe'uhí ke 'alu atu 'a hono pule'angá 'i he funga 'o e māmaní, koe'uhí ke tali ia 'e hono kakai

pea mateuteu ki he ngaahi 'aho 'e hoko maí, 'a ia 'e hā'ele hifo ai 'a e Foha 'o e Tangatā 'i he langí, kuo kofu ia 'aki 'a e ngingila 'o hono nāunau, ke fetaulaki mo e pule'anga 'o e 'Otuá 'a ia kuo fokotu'u 'i he māmaní."⁹

Ko e hā te nau lava 'o fai he taimi ni ke teuteu ki he 'aho ko iá? Te tau lava 'o teuteu 'o hoko ko ha kakai mateuteu; te tau lava 'o tānaki 'a e kakai 'o e fuakava 'a e 'Eikí; pea te tau lava 'o tokoni ke huhu' i 'a e tala'ofa 'o e fakamo'uí "na'e fai ki he ngaahi tamai," ko 'etau ngaahi kuí.¹⁰ Kuo pau ke hoko kotoa 'eni 'i ha founga lahi kimu'a pea toe hā'ele mai 'a e 'Eikí.

'Uluakí, pea 'oku mahu'inga ki he toe hā'ele mai 'a e 'Eikí, 'a e 'i ai 'i he māmaní ha kakai na'a nau teuteu ke talitali Ia 'i He'ene hā'ele maí. Kuó Ne 'osi folofola ko kinautolu te nau kei toe 'i he māmaní 'i he 'aho ko iá "mei he si'i tahá 'o a'u ki he lahi tahá, . . . pea 'e fakafonu 'a kinautolu 'aki 'a e 'ilo ki he 'Eikí, pea te nau mamata ko e mata ki he mata, pea 'e hiki hake honau le'ó, pea nau hiva fakatahá 'i he le'ó pē taha 'aki 'a e hiva fo'ou ni, 'o pehē: Kuo toe 'omi 'e he 'Eikí 'a Saione. . . . Kuo tānaki 'e he 'Eikí 'a e ngaahi me'a kotoa pē ke taha. Kuo 'ohifo 'e he 'Eikí 'a Saione mei 'olunga. Kuo 'ohake 'e he 'Eikí 'a Saione mei lalo."¹¹

'I he kuongamu'a, na'e 'ave 'e he 'Otuá 'a e kolo angatonu ko Saioné ki ate Ia.¹² 'I hono fehangahangá, 'i he ngaahi 'aho fakafosi 'e talitali 'e ha Saione fo'ou 'a e 'Eikí 'i He'ene toe hā'ele maí.¹³ Ko Saioné ko e loto ma'a, ko ha kakai 'oku loto taha mo fakakaukau taha, pea nau nofo 'i he mā'oni'oni' pea na'e 'ikai ha kakai masiva 'iate kinautolu.¹⁴ Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "Oku totonu ke hoko hono langa hake 'o Saioné ko 'etau kaveinga ma'ongo'onga tahá ia."¹⁵ 'Oku tau langa hake 'a Saione 'i hotau ngaahi 'apí, uotí, kolo 'o e Siasí, mo e ngaahi siteikí 'i he uouangatahá, anga fakafosi 'Otuá, mo e 'ofa faka-Kalaisí.¹⁶

Kuo pau ke tau 'ilo' i ko hono langa hake ko ia 'o Saioné 'oku hoko ia 'i he ngaahi taimi faingata'a—"ko ha 'aho 'o e houhau, ko ha 'aho 'o e tutu, ko ha 'aho 'o e faka'auha, 'o e tangi, mo e

tengihia, pea mo e tangi lāulau; pea ‘e hoko mai ia ‘o hangē ko ha ‘ahiohio ki he funga hono kotoa ‘o e māmaní, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.¹⁷ Ko ia, ‘oku hoko e tātaki ki he ngaahi siteikí “ko ha malu-‘anga, pea ko ha unga‘anga mei he afaá, pea mei he houhaú ‘o ka lilingi kakato atu ia ki he māmaní hono kotoa.”¹⁸

Hangē ko ia ‘i he ngaahi kuonga kimu‘á, ‘oku [tau] “fa‘a fakataha, ke ‘aukai mo lotu, pea ke fetalanoa‘aki ‘iate [kitautolu] ‘o kau ki he lelei ‘o [hotau] laumalié. Pea . . . ke ma‘u ‘a e maá mo e [vaí], ko e fakamanatu ki he ‘Eiki ko Sisuú.”¹⁹ Hangē ko ia na‘e fakamatala‘i ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Oka-topa ‘o e ta‘u kuo ‘osí, “Kuo hoko ko ha kaveinga tu‘uloa ‘o e Siasí, ‘a hono tokoni‘i ‘o e kāingalotu kotoa pē ke fakatupulaki ‘enau tui ki hotau ‘Eiki ko Sisū Kalaisí mo ‘Ene Fakalelé, tokoni‘i kinautolu ‘i hono fakahoko mo tauhi ‘enau ngaahi fuakava mo e ‘Otuá, pea fakamālohia mo sila‘i honau ngaahi fāmilí.”²⁰ Pea ko ia ai, ‘okú ne fakamamafa‘i ‘a e mahu‘inga ‘o e ngaahi fuakava ‘o e tempalé, fakatoputapu‘i e Sāpaté, pea mo keinanga faka‘aho ‘i he ongoongolelé, ‘a ia ‘oku fakatefito ‘i he ‘apí mo poupu‘i hono ako fakataha ‘o e naunau faka-lēsoní ‘i he siasí. ‘Oku tau fie ‘ilo fekau‘aki mo e ‘Eikí, pea ‘oku tau fie ‘ilo ki he ‘Eikí.²¹

Ko ha taumu‘a tefito ‘o hono langa ‘o Saioné ko hono tātaki ‘a e kakai ‘o e fuakava ‘a e ‘Eikí kuo fuoloa hono fakamovetevete‘i.²² “Oku mau tui ki hono tātaki fakataha mo‘oni ‘o ‘Isilelí pea ki hono fakafoki mai ‘o e Fa‘ahinga ‘e Hongofulú.”²³ Ko kinautolu kotoa ‘e fakatomalá, tui kia Kalaisi, pea papitaisó ‘oku nau hoko ko ‘Ene kakai ‘o e fuakavá.²⁴ Na‘e kikite‘i ‘e he ‘Eikí Tonu ‘e malangá‘i ‘a e ongoongolelé ‘i he māmaní kotoa, kimu‘a ‘i He‘ene toe hā‘ele mai²⁵ “ke toe fakafoki mai ‘a [Hono] kakai, ‘a ia ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí,”²⁶ “pea ‘e toki hoko mai ‘a e ngata‘angá.”²⁷ ‘Oku lolotonga fakahoko e kikite ‘a Selemaiá:

“Vakai, ‘oku ha‘u ‘a e ngaahi ‘ahó, ‘a ia ‘e ‘ikai toe pehē ai, ‘Oku mo‘ui ‘a e ‘Eikí, ‘a ia na‘e ‘omi ‘a e fānau ‘a ‘Isilelí mei he fonua ko ‘Isipité;

“Ka, ‘oku mo‘ui ‘a e [‘Eikí] ‘a ia na‘e ‘omi ‘a e fānau ‘a ‘Isilelí mei he fonua tokelaú, pea mei he ngaahi fonua kotoa pē peá Ne kapusi ‘a kinautolu ki aí; pea te u toe ‘omi ‘a kinautolu ki honau fonua ‘a ia na‘á ku foaki ki he‘enau ngaahi tamaí.”²⁸

Kuo toutou fakamamafa‘i ‘e Palesiteni Nalesoni ko e tātaki ko ia [‘o ‘Isilelí] ‘a e me‘a mahu‘inga taha ‘oku fakahoko ‘i he māmaní ‘i he ‘aho ní. ‘Oku ‘ikai ha toe me‘a te ne fakatataua ‘a hono lahí, ‘ikai ke toe ‘i ai ha me‘a te ne fakatataua hono mahu‘ingá, pea ‘ikai ha me‘a te ne fakatataua ‘a hono faka‘ei‘eikí. Pea kapau te ke fili ki ai, . . . te ke lava ‘o hoko ko ha konga mahu‘inga ‘o e ngāue ko iá.”²⁹ Kuo hoko ma‘u pē ‘a e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ko ha kakai ngāue fakafaifekau. Kuo lau kilu ha ni‘ihi kuo nau tali e ui ke ngāue fakafaifekau talu mei he kamata hono Fakafoki mai ‘o e Ongongolelé; ‘oku lolotonga ngāue ha kau faifekau ‘e lau mano. Pea hangē ko ia kuo ako‘i ‘e ‘Eletā Kuenitini L. Kukí, te tau lava kotoa ‘o kau atu ‘i ha ngaahi founga faingofua mo fakanatula, ‘i he ‘ofa, ‘o fakaafe‘i e ni‘ihi kehē ke tau ma‘u lotu fakataha, ‘eva mai ki hotau ngaahi ‘apí pea hoko ko e konga hotau fāmilí. Ne hoko hono pulusi ‘o e Tohi ‘a Molomoná ko e faka‘ilonga kuo kamata ‘a e tātaki.³⁰ ‘Oku hoko ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘iate ia pē ko e me‘angāue ia ‘o e tātaki mo e fakaulú.

‘Oku mahu‘inga foki ki he teuteu ko ia ki he Hā‘ele ‘Angaua Maí ‘a e ngāue ma‘ongo‘onga ‘o e huhu‘i ‘o ‘etau ngaahi kuí. Na‘e tala‘ofa mai ‘a e ‘Eikí ke ‘omi ‘a ‘Ilaisiā ko e palōfitá kimu‘a ‘i he Hā‘ele ‘Angaua Maí, “‘a e ‘aho lahi mo fakamanavahē ‘o [‘e ‘Eikí],”³¹ ke “fakahā . . . ‘a e Lakanga Fakataula‘eikí”³² pea “tō ‘i he lotu ‘o e fānau ‘a e ngaahi tala‘ofa na‘e fai ki he ngaahi tamaí.”³² Na‘e ha‘u ‘a ‘Ilaisiā ‘o hangē ko ia na‘e tala‘ofa maí. Ko e ‘ahó ko hono 3 ‘o ‘Epeleli 1836; ko e feitu‘ú ko e Tempale Ketilaní. ‘I he feitu‘u pea mo e taimi ko iá, ko e mo‘oni na‘á ne foaki ai ‘a e lakanga fakataula‘eiki na‘e tala‘ofa maí, ‘a e ngaahi ki ki hono huhu‘i ‘o e kau pekiá mo hono fakataha‘i ‘o e ngaahi husepānití, uaií, mo e ngaahi fāmilí ‘i he ngaahi to‘u tangata kotoa pē ‘i he kotoa ‘o e ta‘engatá.³³ Ka ‘ikai ‘eni, he ‘ikai fakahoko ‘a e taumu‘a ‘o e fakatupú, pea ‘i he ‘uhinga ko iá, ‘e fakamala‘ia‘i pe “faka‘auha ‘o ‘osi-‘osingamālie” ‘a e māmaní.”³⁴

‘I he fakataha lotu ‘a e to‘u tupú kimu‘a pea fakatapu‘i ‘a e Tempale Loma ‘Italí, ne faka‘ali‘ali ‘e he kau talavou mo e kau finemu‘i ‘e laungeau na‘a nau ‘i aí kia Palesiteni Nalesoni ha ngaahi kaati kuo nau hiki ai e ngaahi hingoa ‘o ‘enau ngaahi kuí. Na‘a nau mateuteu ai ke hū ki he tempalé ‘o fakahoko ‘a e ngaahi ouau fakafofonga ‘o e papitaisó ma‘a ‘enau ngaahi kuí hili pē hono fakatapu‘i. Ko ha momentí

mātu'aki fakafiefia mo'oni, ka ko ha toe sipinga pē ia 'o hono fakavave'i e ngāue ke fokotu'u 'a Saioné ma'á e ngaahi to'u tangata ne mu'omu'a atu.

Lolotonga 'etau feinga ke faivelenga 'i hono langa hake 'o Saioné, kau ai 'etau kongá 'i hono tånaki 'o e kakai fili 'a e 'Eikí pea mo e huhu'i 'o e kau pekiá, 'oku totonu ke tau mälölo 'o fakamanatu'i ko e ngāue ia 'a e 'Eikí pea 'okú Ne fakahoko ia. Ko Ia 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé, pea ko 'Ene kau tamaio'eiki kitautolu. 'Okú Ne kole mai ke tau ngāue "faka'osi" 'i He'ene ngoue vainé aki hotau tūkuingatá, pea 'okú Ne ngāue fakataha mo kitautolu.³⁵ Mahalo 'e tonu ange ke tau pehē 'okú Ne fakangofua kitautolu ke ngāue mo Ia. Hangē ko e lea 'a Paulá, "Na'á ku tō 'e au, pea fakaviviku 'e 'Apolosi; ka ko e 'Otuá na'á Ne foaki hono tupú."³⁶ Ko Ia 'okú Ne fakavave'i 'Ene ngāué 'i hono taimí.³⁷ 'I hono faka'aonga'i 'etau ngaahi ngāue ta'e-haohaoá—'i he'etau "ngaahi founa ikí"—'oku fakahoko ai 'e he 'Eikí ha ngaahi fu'u me'a lalahi.³⁸

'Oku tupu māmālie 'a e kuonga fakakosipeli faka'osi mo ma'ongo- 'onga ko 'ení ke a'usia 'a e taupotu

tahá—Saione 'i he māmāni, pea fakataha'i mo e Saione mei 'olungá 'i he toe hā'ele nāunau'ia mai 'a e Fakamo'uí. Kuo tu'utu'uni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisí ke teuteu—pea 'oku nau lolotonga teuteu—'a e māmāni ki he' aho ko iá. Ko ia 'i he Toetu'u ko 'ení, tuku ke tau fakamanatu mo'oni 'a e Toetu'u 'a Sisū Kalaisí mo ia kotoa 'e fakahoko 'i he kaha'ú: Ko 'Ene toe hā'ele mai ke pule 'i he melino 'i ha ta'u 'e tahaafe, ko e fakamaau totonu haohaoa ma'á e taha kotoa, ma'anautolu kotoa pē kuo mo'uí 'i he māmāni, pea mo e tala'ofa 'o e mo'ui ta'engata. Ko e Toetu'u 'a Kalaisí ko e fakapapau taupotu taha ia 'e fakatonutonu 'a e me'a kotoa pē. Tuku ke tau ngāue ki hono langa hake 'o Saioné ke fakavave'i e hoko mai e 'aho ko iá. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko e Kalaisi Mo'uí: Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló, *Liahona*, Mē 2017, takafi mu'a 'i lotó.
2. "Ko e Kalaisi Mo'uí."
3. 2 Nifai 21:6, 9; vakai foki, 'Isaia 11:6, 9.
4. Fakahā 7:16–17.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:30–31.
6. Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:10.

7. N. T. Wright, "Full of the Knowledge of the Lord" (malanga ne fai 'i he lotu pongipongi 'i, Durham, England, Mar. 30, 2016), ntwrightpage.com.
8. 'Efesō 1:10.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 65:2, 5.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 2:2.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:98–100.
12. 'Oku pehē pē 'e he folofola, "Pea na'e hoko 'o pehē, na'e 'ikai ke 'i ai 'a Saione, he na'e ma'u hake ia 'e he 'Otuá ki hono fatafata 'o'oná" (Mōsese 7:69).
13. Ne folofola 'e he 'Otuá: "Pea te u fekau hifo 'a e mā'oni'oni mei he langi; pea te u 'ohake 'a e mo'oni mei he kekelelé, ke fakamo'oni'i 'a hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú; 'a 'ene toetu'u mei he pekiá; 'io, pea mo e toetu'u foki 'a e kakai kotoa pē; pea te u 'ai ke tafi'i 'a māmāni 'e he mā'oni'oni mo e mo'oni 'o hangē ka fai ia 'aki 'a e lōmakí, ke tånaki fakataha mai 'a hoku kakai fili mei he ngaahi vahe 'e fá 'o e māmāni, ki ha potu 'a ia te u teuteu, ko ha Kolo Mā'oni'oni, ko'e'uhí ke nono'o 'e hoku kakai 'a honau kongá lotó, pea 'amanaki atu ki he taimi 'o 'eku ha'ú; ko'e'uhí 'e 'i ai 'a hoku nofo'angá, pea 'e ui ia ko Saione, ko ha Selusalema Fo'ou. . . . Pea 'e mälölo 'a e māmāni 'o fe'unga mo ha ta'u 'e tahaafe" (Mōsese 7:62, 64).
14. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:21; Mōsese 7:18.
15. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmīta* (2007), 213.
16. Vakai, D. Todd Christofferson, "Ha'u ki Saione," *Liahona*, Nōvema 2008, 37–40.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 112:24.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:6.
19. Molonai 6:5–6; vakai foki, 'Alamā 6:5–6; 4 Nifai 1:12.
20. Russell M. Nelson, "Lea Fakafe'iloaki," *Liahona*, Nōvema 2018, 7.
21. Vakai, Selemaia 31:34; Sione 17:3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:98.
22. 'Oku tånaki taha taha 'a e kakai fili ki he ngaahi siteki 'o Saioné, "'a e ngaahi potu kuo tu'utu'uni 'e he ['Otuá]" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:39 vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:36).
23. Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:10.
24. Vakai, 2 Nifai 30:2.
25. Vakai, Siosefa Sāmīta—Mātiu 1:31.
26. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 39:11.
27. Siosefa Sāmīta—Mātiu 1:31.
28. Selemaia 16:14–15 vakai foki Selemaia 23:7–8.
29. Russell M. Nelson, "Hope of Israel" (fakatahalotu fakaemāmanilahi 'a e to'u tupú, 3 'o Sune, 2018), HopeofIsrael.ChurchofJesusChrist.org; vakai foki, s Russell M. Nelson, "Remnants Gathered, Covenants Fulfilled," in Paul Y. Hoskisson, ed., *Sperry Symposium Classics: The Old Testament* (2005), 1–17.
30. Vakai, 3 Nifai 21:1–7.
31. Malakai 4:5.
32. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 2:1–2.
33. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 110.
34. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 2:3; vakai foki, Malakai 4:6.
35. Vakai, Sēkope 5:71–72.
36. 1 Kolinitō 3:6.
37. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:73.
38. Vakai, 1 Nifai 16:29.

FAI 'E TAD R. CALLISTER
*Ne Toki Tukuange mei He'ene Palesiteni Lahi
 'o e Lautohi Faka-Sāpaté*

Ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí

*'Oku 'ikai ngata 'i he'ene ta'e-fakangatangata
 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'uí ka 'okú ne toe
 tokoni'i e fakafo'ituituí.*

'I he fa'ahita'u ko 'eni 'o e Toetu'ú 'oku tau fiefia mo fakakaukau ki he Fakalelei 'a e Fakamo'uí. Ko e mo'oni ko ha tokāteline fakalangi, fakatupu fakakaukau, ongo mālohi taha 'eni kuo 'ilo 'i he māmaní pe 'univeesi ko 'ení. Ko e me'a ia 'okú ne 'omi e 'amanaki lelei mo e taumu'a ki he'etau mo'uí.

Ko e hā e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí? 'E lava ke pehē ko ha ngaahi me'a fakalangi hoko 'o ne kamata mei he Ngoue ko Ketisemani, hoko atu ki he kolosí, pea faka'osi 'aki e Toetu'ú 'a e Fakamo'uí mei he fa'itoká. Na'e fakatupunga ia 'e ha 'ofa 'oku 'ikai lava ke mahino kiate kিতautolu kotoa. Ne fie ma'u ha taha ne 'ikai ha'ane angahala, na'e 'i ai hono mālohi ta'e fakangatangata ki he māmaní—'o a'u ki he maté, na'á ne ma'u e mālohi lahi ke matu'uaki e mamahi e nunu'a 'o 'etau ngaahi angahalá mo e mahamahakí kotoa, na'á ne 'alu hifo 'o ma'ulalo ange 'i he ngaahi me'a ni hono kotoa.¹ Ko e misiona 'eni 'o Sisū Kalaisí—ko 'Ene Fakalelei 'eni.

Ko e hā leva hono taumu'á? Ko hono taumu'á ke tau lava 'o foki ki he 'ao 'o e 'Otuá, hoko lahi ange kiate Ia, pea ma'u e fiefia kakató. Ne lava ke

fakahoko 'eni 'i hono ikuna'i e ngaahi fakafe'atungia 'e 4:

1. Mate fakaesinó
2. Mate fakalaumālie ne fakatupunga 'e 'Ātamá pea mo 'etau ngaahi angahalá
3. Hotau ngaahi faingata'a'ia mo e mahamahakí
4. Hotau ngaahi vaivaí mo e melé

'E lava fēfē nai hano fakahoko 'eni 'e he Fakamo'uí ta'e maumau'i ai e fono 'o e fakamaau totonú?

Fakakaukau ki ha tangata 'okú ne fakakaukau fiefia atu ki ha puna mei ha

'I he taimi 'oku tau faingahala a'i, 'oku foaki mai 'e he Fakamo'uí kiate kিতautolu ha fakamalu'ea fakalaumālie fakafou 'i He'ene Fakalelei.

vakapuna peá ne fai ha fili fakavalevale ke puna mei ha ki'i vakapuna. Hili 'ene fai iá, ne vave 'ene fakatokanga'i hake 'oku fakavalevale e me'a 'okú ne faí. 'Oku loto ke tō lelei ki lalo, ka 'oku 'i ai ha me'a 'okú ne fakafe'atungia'i ia—ko e lao 'o e kalāvité. 'Okú ne ue'i vave hono nimá mo 'amanaki 'e puna, kae 'ikai lava. 'Okú ne ue'i holo hono sinó ke tētē pe māmalie 'ene 'alu hifo ki laló, ka 'oku ta'eufi mo ta'eliliu e lao ia 'o e kalāvité. 'Okú ne feinga ke alea mo e tefito'i lao ko 'eni 'o natulá: "Kātaki ko ha fehalaaki 'eni. He 'ikai ke u toe fai ia." Ka na'e 'ikai ha taha 'e fanongo mai ki he'ene tautapá. 'Oku 'ikai ha manava'ofa ia 'i he lao 'o e kalāvité; pea 'oku 'ikai filifilimānako. Ko e me'a mālie he na'e ongo'i 'e he tangatá ha me'a 'i hono tu'á. 'I he 'ilo'i 'e hono kaungāme'a he vakapuná te ne fai e vale ko 'eni na'á ne 'ai ha fakamalu'ea 'i he tu'a hono kaungāme'a kimu'a peá toki puná. Na'á ne ma'u e fo'i afó 'o fusi'i. Ne fiefia he'ene tētē lelei hifo ki he kekelé. Te tau lava 'o pehē, "Na'e maumau'i e lao 'o e kalāvité, pea na'e ngāue pē nai 'a e fakamalu'ea 'o fakatatau ki he lao ko iá ke lava ai 'o tō lelei?"

'I he'etau faingahalá, 'oku tau hangē ai ko e tangata vale ne puna mei he vakapuná. 'E tatau ai pē ko e hā e me'a te tau faí, te tau a'usia e nunu'a 'o 'etau faingahalá. 'Oku tau mo'u-laloa ki he fono 'o e fakamaau totonú, 'o hangē ko e lao 'o e kalāvité, 'oku fakapuhopuha'a mo ta'e fakamolemole. 'E toki lava ke fakahaofi kিতautolu koe'uhi na'e 'omi 'e he Fakamo'uí 'o fou 'i He'ene Fakalelei, ha fakamalu'ea fakalaumālie ke tau hao ai. Kapau te tau ma'u e tui kia Sisū Kalaisí pea fakafe'atungia (ke fai 'etau tafa'akí ke fusi'i e me'i afó), pea 'e toki tuku mai leva e ivi fakahaofi 'o e Fakamo'uí ma'atautolu, 'o lava ke tau taufonua fakalaumālie.

'Oku malava pē 'eni koe'uhi he na'e ikuna'i 'e he Fakamo'uí e ngaahi fakafe'atungia 'e fā 'oku nau lava 'o ta'ofi 'etau tupulaki fakalaumālie.

1. Maté. Na'á Ne ikuna'i e maté 'i He'ene Toetu'ú nāunau'ia. Ne ako'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá 'o pehē: "He 'oku hangē 'oku mate kotoa pē 'ia 'Ātamá, 'e pehē foki e mo'ui kotoa pē 'ia Kalaisi."²

2. Angahalá. Ne ikuna 'i 'e he Fakamo'uí e angahalá mo e ongo'i halaia ma'anautolu kotoa pē 'oku fakatomalá. 'Oku fu'u mālohi mo mahino 'aupito Hono ivi fakama'a ne palōmesi mai 'a 'Isaia, "Neongo 'a e tatau ho'omou angahalá mo e kula'aho'ahó, 'e hoko ia 'o hinchina 'o hangē ko e 'uha hinaekiaki."³

Kuó u fe'iloaki mo ha Kāingalotu lelei 'oku faingata'a ke nau fakamolemole'i kinautolu, 'oku nau fakangatangata e ivi huhu'i 'o e Fakamo'uí, ko e fai 'i he ta'e'ilo mo e ma'uhalá. 'Oku 'ikai ke nau fakatokanga'i, kuo nau liliu ki ha Fakalelei 'oku ta'e fakangatangata kae 'ikai ha fakangatangata 'o pehē he 'ikai lava ke ne hakeaki'i 'enau angahalá pe vaivaí. Ka ko ha Fakalelei 'eni 'oku 'ikai ke fakangatangata he 'okú ne fālute mo fakakau e angahala mo e vaivai kotoa pē, 'o a'u ki he ngaohikovia pe mamahi ne fakatupu 'e he ni'ihī kehé.

Ne fai 'e Tulumani Metiseni e vakai fakafiemālie ko 'enī: "Kapau kuo 'i ai hamou ni'ihī kuo takihala'i ke mou tui kuo mou fu'u hē 'o mama'o . . . kuo fu'u lahi ho'o angahalá pea he 'ikai malava ke ke toe a'u ki he tu'unga 'oku totonu ke ke a'u ki ai—fakafanongo mai kiate au.

"Oku ou fakamo'oni atu he 'ikai lava ke ke hē koe 'o mama'o ange me'i he maama mo e fu'u poto 'e lava ke ma'u 'e Sisū Kalaisi. 'Oku ou fakamo'oni ko 'ene 'i ai pē ha ki'i loto ke fakatomala mo fai ha feinga, *te Ne 'i ai*. Ne 'ikai ke Ne hifo pē *ki* ho tūkunga ka na'á Ne hifo 'o *ma'ulalo* ange ai, koe'uhī ke Ne 'i he me'a kotoa pē pea nofo'ia 'i he me'a kotoa pē, ko e maama 'o e mo'oni. [Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:6.]"⁴

Ko e taha e 'uhinga 'oku fu'u mahu'inga ai ke mahino e Fakalelei 'a e Fakamo'uí mo hono ngaahi ola ta'efakangatangata he ko 'ene lahi ange e mahinó pea 'e lahi ange leva e holi ke fakamolemole'i kitautolu mo e ni'ihī kehé.

Neongo 'etau tui ki he ivi fakama'a 'o Kalaisi, ka 'oku fa'a fai e fehu'i ko 'enī: "Te u 'ilo'i fēfē kuo fakamolemole'i 'eku ngaahi angahalá?" Kapau 'oku tau ongo'i e Laumālié, ko 'etau fakamo'oni

ia kuo fakamolemole'i kitautolu, pe kuo kamata ke fakahoko e ngāue ki he founga fakama'á. Ne akonaki 'a Palesiteni Heneli B. 'Aalingi 'o pehē: "Kapau kuó ke ongo'i 'a e ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni . . . , te ke lau ia ko ha fakamo'oni 'oku ngāue 'a e Fakalelei 'i ho'o mo'uí."⁵

'Oku fa'a fehu'i e ni'ihī, "Kapau kuo fakamolemole'i au, ko e hā nai e 'uhinga 'oku ou kei ongo'i halaia ai? 'I he 'alo'ofa 'a e 'Otuá mahalo ko ha fakatokanga 'a e toe manatu ki he halaia ko iá, ko ha me'a ke "fakatokanga mai" kiate kitautolu ke fakakaukau'i e me'a 'oku tau fai, 'i ha ki'i taimi, 'o fakamanatu'i mai kapau 'e toe hoko mai ha fakatauele kiate kitautolu pea: "Oua na'a toe foua 'a e hala ko iá. 'Okú ke 'ilo'i 'a e mamahi 'e lava ke hoko ma'i." 'Oku hoko ia ko ha malu'i, ka 'oku 'ikai ko ha tautea.

'Oku malava nai ke kei manatu'i 'etau ngaahi angahalá pea 'ikai ke kei ongo'i halaia?

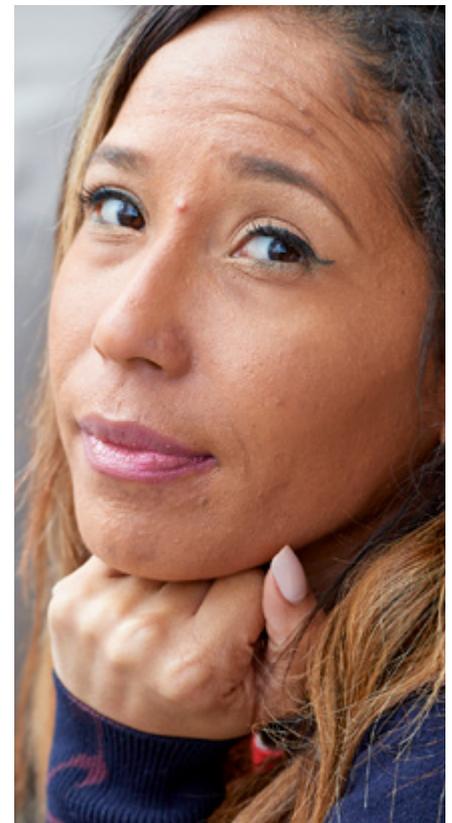
Ne manatu'i 'e 'Alamá 'ene angahalá, neongo kuo fuoloa ta'u 'ene fakatomalá. 'I he'ene tangi kia Sisū ki ha 'alo'ofá, na'á ne pehē, "Na'e 'ikai te u toe manatu'i 'a hoku ngaahi mamahi; 'io, na'e 'ikai ke toe tautea'i hoku lotó 'i he'eku manatu ki he'eku ngaahi angahalá."⁶

'E anga fēfē ha'ane kei manatu'i 'ene ngaahi angahalá kae 'ikai ke ongo'i ha loto-mamahi pe halaia? Koe'uhī ko e taimi 'oku tau fakatomala ai, 'oku tau "fanau'i 'i he 'Otuá."⁷ Pea hangē ko e lau 'a e folofolá 'oku tau hoko ko ha, "kakai fo'ou"⁸ 'ia Kalaisi. 'Oku tau lava 'o pehē 'i he loto faitotonu haohaoá, "Oku 'ikai ko e tangata pe fefine au na'á ne fakahoko e ngaahi angahala ko ia he kuohilí. Ko ha tokotaha fo'ou au kuo liliu."

3. Mamahi mo e Ngaahi Vaivaí. Na'e kikite foki 'a 'Alamá ko Kalaisi "te ne há'ele atu, 'o kātaki'i 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata'a pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē." Ko e hā hono 'uhingá? "Koe'uhī ke fonu hono lotó 'i he 'alo'ofa, . . . koe'uhī ke ne 'afio'i fakatata ki he kakanó 'a e founga ke tokoni'i ai 'a hono kakai 'o fakatata ki honau ngaahi vaivaí."⁹

'Okú Ne fakahoko fēfē 'eni? Ko e taimi 'e ni'ihī 'okú Ne to'o ai e faingata'a. 'Okú Ne fakamālohia kitautolu he taimi 'e ni'ihī ke tau kātaki, pea taimi 'e ni'ihī te Ne 'omi kiate kitautolu ha vakai 'oku ta'engata ke mahino lelei ange honau natula fakataimí. Hili e faingata'a'ia fuoloa 'a Siosefa Sāmita he Fale Fakapōpula Lipetií 'i ha māhina 'e ua, na'á ne toki tangi hake leva, "E 'Otua, 'okú ke 'i fē?"¹⁰ Na'e 'ikai ke Ne 'omi leva ha fakafiemālie, ne folofola mai 'a e 'Otuá, "E hoku foha, ke 'i ho laumālié 'a e melinó; 'e ki'i fuofuoloa si'i pē 'a ho'o faingata'a'ia pea mo ho'o ngaahi mamahi; pea 'e toki hakeaki'i koe 'e he 'Otuá ki 'olunga 'o kapau te ke kātaki'i ia 'o lelei."¹¹

'Oku toki mahino 'eni kia Siosefa ko e a'usia na'á ne ma'u ko ha me'a si'i pē ia 'i hono fakatata ki 'itānití. 'I hono ma'u 'o e mahino lahi ko 'enī, na'á ne tohi leva ki he Kāingalotú mei he pilisone tatau pē, "Si'i kāinga 'ofeina, ke tau fai 'i he loto fiefia 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku tau ma'u 'a e mālohi ke fai; pea te tau toki lava 'o tu'u ma'u 'i he loto-fakapapau, ke mamata ki he

fakamo'ui 'a e 'Otuá.¹² He te tau ma'u ha vakai 'oku ta'engata te tau lava 'o 'ilo e 'uhinga hotau 'ahi'ahi i mo e 'amanaki lelei ki ha fakafiemalié, koe'uhi ko e Fakalelei 'a e Fakamo'ui.

Ngaahi Vaivaí mo e Ngaahi Melé. Koe'uhi ko 'Ene Fakalelei, 'oku ma'u ai 'e he Fakamo'ui ha ivi ke fakamālohia, oku fa'a ui ko e 'alo'ofā,¹³ 'e lava ke tokoni ke tau ikuna'i hotau ngaahi vaivaí mo e ngaahi melé 'o tokoni'i kitautolu 'i he'etau feinga ke hoko lahi ange 'o hangē ko Iá.

Ne akonaki 'a Molonai 'o pehē: "Io, ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia, . . . koe'uhi ke tupu 'i he'ene 'alo'ofā 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisi."¹⁴ Hangē 'oku 'i ai ha ongo founa pe me'a ke tau faka'aonga'i ki he ngaahi mālohi te ne lava ke fakalelei'i—'o a'u ki hono fakahaohaoa'i—kitautolu.

'Uluakí, ko e ngaahi ouau faka-haofi. 'Oku talamai 'e he folofolá kiate kitautolu, "Ko ia, 'oku fakahā 'i hono ngaahi ouau 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá."¹⁵ 'Oku tau fakakaukau he taimi 'e ni'ihiko e ngaahi ouau ko ha lisi vakai'i—he 'oku fie ma'u ki he hākeaki'í, ka ko hono mo'oni ko e ouau takitaha 'oku malava ke ma'u ai ha mālohi faka-'Otuá te ne tokoni'i kitautolu ke tau hoko lahi ange 'o hangē ko Kalaisi. Hangē ko 'eni:

- 'I hono papitaiso kitautolú pea ma'u e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'oku tau ma'a —'o toe mā'oni'oni ange 'o hangē ko e 'Otuá.
- Tānaki atu ki aí, 'oku fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni, 'a hono fakamaama hotau 'atamaí pea fakavaivaí'i hotau lotó kae lava ke tau fakakaukau mo ongo'i lahi ange 'o hangē ko Iá.
- Pea 'i hono sila'i kitautolu ko e ongo me'a malí, 'oku tau ma'u e totonu ki he "ngaahi taloni, ngaahi pule'anga, ngaahi pule fakapilini, mo e ngaahi mālohi"¹⁶ ko ha me'a-'ofa mei he 'Otuá.

Ko e founa hono ua ki he mālohi ke fakamālohiá ko e ngaahi me'afuaki ko ia 'o e Laumālie. Koe'uhi ko e Fakalelei 'a Kalaisi, 'oku tau lava ke ma'u

e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni fakataha mo hono ngaahi fuaki fakalaumālie. Ko e ngaahi me'afuaki ko 'eni ko e ngaahi 'ulungaanga 'o e anga faka-'Otuá; ko ia ai, ko e taimi kotoa pē 'oku tau ma'u ai ha me'afuaki 'o e Laumālie, 'oku tau hoko ai 'o hangē ko e 'Otuá. 'Oku 'ikai ha toe veiveiua 'i hono toutou fale'i kitautolu 'e he folofolá ke fekumi ki he ngaahi me'afuaki ko 'eni.¹⁷

Ne ako'i mai 'e Palesiteni Siaoasi Q. Kēnoni: 'Oku 'ikai totonu ke pehē 'e ha taha, 'He 'ikai ke u lava ia 'e au; ko hoku natulá pē ia 'o'okú.' 'Oku 'ikai ke fakatonuhia'i Ia 'i he me'a ni, koe'uhi he na'e talá'ofa mai e 'Otuá ke 'omi e ngaahi me'afuaki te nau to'o [hotau ngaahi vaivaí]. . . . Kapau 'oku 'i ai hatau ni'ihiko 'oku 'ikai haohaoa, ko hotau fatongiá ke lotua e me'afuaki te ne 'ai ke tau haohaoa."¹⁸

Ko hono fakanounou, 'oku 'omi 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'ui kiate kitautolu 'a e mo'uí kae 'ikai ko e maté, "hoihoifuá ko e fetongi 'o e efuefú,"¹⁹ fakamo'uí kae 'ikai ko e mamahí, mo e haohaoá 'aki e vaivaí. Ko e faito'ofa 'a e langí ki he ngaahi fakafē'atungia mo e faingata 'a 'o e māmani.

'I he uike faka'osi 'o e mo'ui 'a e Fakamo'ui 'i he māmani, na'á Ne folofola, "Te mou ma'u 'a e mamahí 'i māmani: ka mou lototo'a; kuó u iku 'i 'a māmani."²⁰ Koe'uhi he na'e fakahoko 'e he Fakamo'ui 'Ene Fakalelei, 'oku 'ikai ha mālohi mei tu'a pe ko ha me'a 'e hoko pe ha taha—'ikai ha angahala pe mate pe vete mali—te ne ta'ofi kitautolu mei hono ma'u e hākeaki'í, kapau te

tau tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'I he 'ilo ko iá te tau lava 'o vilitaki atu kimu'a 'i he fiefia mo e 'ilo fakapapau 'e tokoni'i kitautolu 'e he 'Otuá 'i he ngāue fakalangi ko 'eni.

'Oku ou fakamo'oni 'oku 'ikai ke ngata pē he ta'efakangatangata e Fakalelei 'a e Fakamo'ui, ka 'i hono fakahoko fakafō'ituitui iá—'e 'ikai ngata 'i he'etau lava ai 'o foki ki he 'ao 'o e 'Otuá, ka te tau malava 'o hoko 'o hangē ko Iá—ko e taumu'a taupotu taha ia e Fakalelei 'a Kalaisi. 'Oku ou fakamo'oni ki ai 'i he loto hounga'ia mo e 'ilo'ilo pau, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:6.
2. 1 Kolinitō 15:20–22.
3. 'Īsaia 1:18.
4. Truman G. Madsen, *Christ and the Inner Life* (1978), 14.
5. Henry B. Eyring, "Gifts of the Spirit for Hard Times," *Ensign*, June 2007, 23.
6. 'Alamā 36:19; vakai foki 'Alamā 36:20–21
7. 'Alamā 36:23; vakai foki 'Alamā 37:24–26
8. Mōsaia 27:26.
9. 'Alamā 7:11–12.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:1.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:7–8.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 123:17.
13. Vakai Bible Dictionary, "Grace"; vakai foki, Guide to the Scriptures, "Grace," scriptures.ChurchofJesusChrist.org.
14. Molonai 10:32.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:19.
17. Vakai, 1 Kolinitō 12:31; Molonai. 10:30; Tokāteline moe Ngaahi Fuakava 46:8.
18. George Q. Cannon, "Ko e Fekumi ki he Ngaahi Me'afuaki Fakalaumālie," *Liahona*, 'Epeleli. 2016, 80.
19. 'Īsaia 61:3.
20. Sione 16:33.

“Ha’u, ‘o Muimui ‘Iate Au”

*‘Oku fakaafe’i kitautolu ‘e Sisū Kalaisi ke tau foki
ange ‘i he hala ‘o e fuakavá ki he’etau Ongomātu’a
Fakalangí ‘o fakataha ai mo kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí.*

Si’oku kāinga ‘ofeina, ‘oku ou fiefia mo hoku uaifi ko Uenitií ke ‘i heni mo kimoutolu he pongipongi Sāpaté ni. Kuo hoko ha ngaahi me’a lahi talu mei he’etau konifelenisi lahi fakamui-mui tahá. Kuo fakatapui ha ngaahi tempale fo’ou ‘i Konisepisioni, Silei; Palangikuila, Kolomupia; mo Loma, ‘Ītali. Ne lōmekina kinautolu ‘e he mālohi ‘o e Laumālié ‘i he ngaahi me’a toputapú ni.

‘Oku ou fakamālō ki he kau fafine tokolahi (mo e kau tangata) ne nau lau kimuí ni ‘e Tohi ‘a Molomoná ‘o ma’u e fiefiá mo e ngaahi koloa fufuú. ‘Oku langaki fakalaumālie au ‘e he ngaahi lipooti fekau ‘aki mo ha ngaahi mana ne hoko.

‘Oku ou ofo ‘i he kau talavou ta’u 11, kuo nau hoko he taimí ni ko e kau tikoni, ‘i he’enua tufa ‘i he mo’ui taau he Sāpate kotoa e sākalamēnití. ‘Oku nau ō fakataha mo e kau finemuí ta’u 11 ki he tempalé, ‘oku nau ako loto vėke-veke he taimí ni mo hoko ko ha kau Punungahone. ‘Oku malanga’i mahino pea ‘i he loto fakapapau ‘e he kau tala-voú mo e kau finemuí fakatou’osi ‘a e mo’oni ‘o e ongoongoleléi.

‘Oku ou fiefia fakataha mo e fānau mo e to’u tupu ‘oku tokoni ‘i hono malanga’i ‘o e ongoongoleléi ‘i honau ‘apí ‘i he’enua ngāue mo ‘enua mātu’á ke muimui ‘i he naunau fakalēsoni ‘oku fakatefito ‘i ‘apí mo pou pou ‘i ‘e he Siasí.

Ne mau ma’u e tā ko ‘eni ‘o e ki’i tamasi’i ta’u 4 ko Peleiki, na’á ne to’o mai ha tohi ‘a e Siasí ‘i ha pongipongi Sāpate pea kaila, “‘Oku fie ma’u ke u fafanga’i hoku laumālié!”

Peleiki, ‘oku mau fiefia fakataha mo koe pea mo ha ni’ihi kehe ‘oku nau fili ke fafanga’i honau laumālié ‘aki ‘enua keinanga ‘i he ngaahi mo’oni

Ko e ki’i ta’u fā ko Peleiki, ‘a ia na’á ne loto ke “fafanga’i hoku laumālié.”

‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí. Pea ‘oku mau fiefia ke ‘ilo ‘oku ma’u ‘e ha ni’ihi tokolahi e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘i he’enua mo’uí ‘i he’enua moihū mo ngāue ‘i he tempalé.

Hangē ko ia ‘oku mea’i ‘e hamou tokolahi, ne foua ‘e homau fāmilí ha māvae ongo mo’oni, ‘i he māhina ‘e tolu kuo hili, ‘i he hiki atu ‘ema ta’ahine ko Uenitií mei he mo’ui fakamatelie ko ‘ení. ‘I he ngaahi ‘aho faka’osi ‘o ‘ene fekuki mo e kanisāá, ne tāpuekina ‘aki au ha faingamālie ke ma talanoa faka-‘osi ai ko e tamai mo e ‘ofefine.

Na’á ku puke si’ono nimá mo fakahā ange ‘a e lahi ‘eku ‘ofa kiate iá mo ‘eku hounga’ia ke hoko ko ‘ene tamaí. Na’á ku tala ange: “Na’á ke mali ‘i he tempalé mo tauhi faivelenga ho’o ngaahi fuakavá. Na’á ke talitali mo ho husepā-nití ha fānau ‘e toko fitu ki homo ‘apí pea ohi hake kinautolu ke nau hoko ko e kau ākonga fai-mateaki ‘o Sisū Kalaisi, ko e kau mēmipa lototo’a ‘o e Siasí, mo e kau tangata’i fonua tokoni. Pea kuo nau fili honau ngaahi hoa mali ‘oku nau tu’unga mo’ui tatau. ‘Oku mātu’aki laukau ‘aki koe ‘e ho’o tamaí. Kuó ke ‘omi ha fiefia lahi kiate au!”

Na’á ne tali le’o si’i pē, “Mālō, Teti.”

Ko ha momeniti ongo mo lo’imata’ia ‘eni kiate kimaua. Ne ma ngāue fakataha, hiva fakataha, mo fa’a siki fakataha mo ia lolotonga ‘ene fononga’ia e ta’u ko ‘eni ‘e 67. Ka ‘i he efiafi ko ‘ení, na’á ma talanoa ki he ngaahi me’a mahu’inga tahá, hangē ko e ngaahi fuakavá, ngaahi ouaú, talangofuá, tuí, fāmilí, anganofó, ‘ofá, mo e mo’ui ta’engatá.

‘Okú ma ‘ofa lahi ki he’ema ta’ahiné. Ka, koe’uhí ko e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí, ‘oku ‘ikai ke ma hoha’a ki ai. ‘I he hokohko atu hono tauhi ‘ema ngaahi fuakava mo e ‘Otuá, ‘okú ma mo’ui ‘o nofo ‘amanaki ke toe fakataha mo ia. Lolotonga iá, ‘okú ma ngāue heni ma’á e ‘Eiki’i pea ‘okú ne ngāue ki he ‘Eiki’i ai—‘i palataisi.¹

Ko hono mo’oni, na’á ku ‘a’ahi mo hoku uaifi ki Palataisi he kongá kimu’a ‘o e ta’u ní—ki Palataisi, Kalefōnia. Ko e me’a ne hokó, ne fai leva ‘ema ‘a’ahi ne palaní ‘oku te’eki ‘osi ha houa ‘e 40 hili pē hiki atu ‘ema ta’ahiné mei he māmani ko ‘ení. Ne ma pou pou ‘i, fakataha mo

‘Eletā Kēvini W. Piasoni mo hono uaifi ko Suné, ‘a e Kāingalotu ‘o e Siteiki Seiko Kalefōniá. Ne mau ‘ilo ‘a ‘enau tui lahi, ‘enau fakahoko e fatongia fakaetauhí, pea mo e ngaahi mana ne hoko lolotonga ‘o ‘enau ngaahi mole fakamamahi mei he vela faka‘auha taha ‘i he hisitōlia ‘o Kalefōniá.

Na‘a mau talanoa lahi, ‘i he‘emau ‘i aí, mo ha ‘ōfisa polisi kei talavou ko Sione, ko e taha ia ‘o e kau fuofua fakahaofi mo‘ui loto to‘a tahá. Na‘a ne manatu ki he koku matolu na‘e toka ‘i Palataisi he ‘aho 8 ‘o Nōvema 2018, ‘i he kapu ‘e he uló mo e malalá ‘a e koló, ‘o faka‘auha ‘a e ‘apí mo e koloá hangē ha fakamala‘iá ‘o ‘ikai toe ha me‘a ka ko e fokotu‘unga efu pē mo e ngaahi fakamanava piliki ‘ata‘ataá.

Na‘e faka‘uli ‘a Sione ‘i ha houa ‘e 15 ‘o fou atu ‘i ha koku matolu na‘e matohi ai ha ngaahi mofisi fakailifia, ‘i he‘ene tokoni‘i taha taha ‘a e kakai, mo

Lolotonga ha ‘a‘ahi ‘a Palesitēni Nalesoni ki Palataisi Kalefōniá, na‘á ne ‘ilo ai e tui, ngāue fakaetauhi, mo e ngaahi mana lahi.

fakahaofi taha taha ‘a e ngaahi fāmilí ‘o hao—na‘á ne fai kotoa ‘eni neongo ne mei mole ai ‘ene mo‘uí. Ka ‘i he lolotonga ‘o e me‘a faingata‘á ni, ko e me‘a na‘e fakamanavahē kia Sioné ko ‘ene fehu‘i aofangatukú: “Oku ‘i fē ‘a hoku fāmilí?” Hili ha ngaahi houa fuoloa mo fakamamahi na‘e faifai peá ne toki ‘ilo ne fakahaofi malu kinautolu.

Kuo ue‘i au ‘e he hoha‘a ‘a Sione ki hono fāmilí ke u lea fakataha he ‘ahó ni mo ha ni‘ihi ‘o kimoutolu te mou ala fehu‘i ‘i he fakaofi ki he ngata‘anga ho‘o mo‘uí, “Oku ‘i fē ‘a hoku fāmilí?” ‘I he ‘aho ko ia ‘e kakato ai ho‘o mo‘ui fakamatelié peá ke hū ki he maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié, te ke fehangahangai ai mo e fehu‘i fakalotomamahi ko iá: “Oku ‘i fē ‘a hoku fāmilí?”

‘Oku ako‘i ‘e Sisū Kalaisi ‘a e hala ke tau foki ai ki hotau ‘api ta‘engata. ‘Oku mahino lelei ange kiate Ia e palani fakalalakaka ta‘engata ‘a ‘Etau Tamai Hēvaní ‘o laka ange ‘i ha toe taha ‘o kinautolu. He ko hono mo‘oní, ko Ia ‘a e maka ‘o e ngaahi me‘a kotoa ko iá. Ko Ia hotau Huhuí, hotau Fai-fakamo‘uí, mo hotau Fakamo‘uí.

Talu mei hono kapusi ‘o ‘Ātama mo ‘Ivi mei he Ngoue ko ‘Ītení, mo e fakamafao mai ‘e Sisū Kalaisi Hono to‘ukupu māfimaí ke tokoni‘i kotoa kinautolu ‘oku fili ke muimui ‘iate Ia. Kuo toutou, lekooti ‘e he folofolá, neongo e fa‘ahinga kehekehe ‘o e angahalá mei he fa‘ahinga kehekehe kotoa

‘o e kakai, ‘oku kei fakamafao atu pē Hono to‘ukupú.²

‘Oku fakanatula pē hono faka‘amua ‘e he laumālie ‘iate kinautolu takitaha ‘a e ‘ofa fakafāmilí ke lauikuonga. ‘Oku fakatolonga ‘e he ngaahi hiva ‘ofā ha fakakaukau hala tokua ko e ‘ofā pē ‘okú ke fie ma‘ú kapau ‘okú mo fie fakataha ‘o ta‘engata. Pea ‘oku tui hala ha ni‘ihi tokua ‘oku ‘omi ‘e he Toetu‘u ‘a Sisū Kalaisi ha tala‘ofa ‘e fakataha ‘a e kakai kotoa pē mo honau ngaahi ‘ofā‘angá hili ‘o e maté.

Ko hono mo‘oní, na‘e fakamahino‘i mo‘oni ‘e he Fakamo‘uí tonu pē, neongo ‘oku fakapapau‘i mai ‘e He‘ene Toetu‘ú ‘e toe tu‘u ‘a e taha kotoa pē ne mo‘ui pea ‘e mo‘ui ‘o ta‘e ngata,³ ka ‘oku fie ma‘u ha me‘a lahi ange kapau ‘oku tau fie ma‘u e faingamālie taupotu taha ‘o e hākeaki‘i. Ko e me‘a fakafo‘i-tuitui ‘a e fakamo‘uí, ka ko e hākeaki‘i ko ha me‘a fakafāmilí ia.

Fanongo ki he ngaahi lea ko ‘eni na‘e fai ‘e he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi ki He‘ene palōfitá: “Ko e ngaahi fuakava, ngaahi aleapau, ngaahi palōmesi, ngaahi fatongia, ngaahi fakapapau, ngaahi lea fakapapau, ngaahi ngāue, ngaahi fetu‘utaki, ngaahi kautaha, pe ko e ngaahi ‘amanaki kotoa pē ‘a ia ‘oku ‘ikai ke fai mo fakahoko mo fakama‘u ia ‘aki e Laumālie Mā‘oní‘oní ‘o e tala‘ofa . . . ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano ‘aonga, pe ivi, pe mālohi ‘i he toetu‘ú, pe hili ‘a e toetu‘u mei he maté; koe‘uhí he ko e ngaahi aleapau kotoa pē ‘oku ‘ikai fakahoko ‘i he founa ko ‘ení ‘oku ngata ia ‘o ka mate ‘a e tangatá.”⁴

Ko ia ai ko e hā leva ‘oku fie ma‘u kae hākeaki‘i ha fāmilí ke ta‘engatá? ‘Oku tau taau mo e faingamālie ko iá ‘aki ‘etau fai ha ngaahi fuakava mo e ‘Otuá, tauhi e ngaahi fuakava ko iá, mo ma‘u e ngaahi ouau mahu‘ingá.

Kuo mo‘oni ma‘u pē ‘eni talu mei he kamata‘anga ‘o taimí. Na‘e fakahoko ‘e ‘Ātama mo ‘Ivi, Noa mo hono uaifi, ‘Ēpalahame mo Sela, Lihai mo Selaia, pea mo e kau ākongā faimateaki kotoa ‘a Sisū Kalaisi—talu mei hono fa‘u ‘o e māmaní—‘a e ngaahi fuakava tatau mo e ‘Otuá. Kuo nau ma‘u e ngaahi ouau tatau ‘oku tau ma‘u ko e kāingalotu he ‘ahó ni ‘o e Siasi ‘o e ‘Eiki kuo fakafoki

maí, ‘i he’etau papitaisó pea ‘i he temipalé.

‘Oku fakaafé‘i ‘e he Fakamo‘uí ‘a e taha kotoa ke muimui ‘iate Ia ki he vai ‘o e papitaisó pea, ‘i he hoko ‘a e taimi ke fakahoko ha toe ngaahi fuakava mo e ‘Otuá ‘i he temipalé pea ma‘u mo tauhi faivelenga ki he ngaahi ouau mahu‘inga ko iá. ‘Oku fie ma‘u kotoa ‘eni ‘o kapau ‘oku tau fie ma‘u ke hākeaki‘i kitautolu mo hotau ngaahi fāmilí pea nofo mo e ‘Otuá ‘o ta‘engata.

Ko e me‘a ‘oku mamahi hoku lotó he ko e tokolahi ‘o e kakai ‘oku ou ‘ofa, aí sai‘ia aí, mo faka‘apapa‘í, ‘oku nau fakasitu‘a‘i ‘Ene fakaafé. ‘Oku ‘ikai ke nau tokanga ki he kole ‘a Sisū Kalaisí ‘i he taimi ‘okú Ne ta‘alo mai aí, “Ha‘u, ‘o muimui ‘iate aú.”⁵

‘Oku mahino kiate au e ‘uhinga ‘oku tutulu ai e ‘Otuá.⁶ ‘Oku ou tangi foki mo au koe‘uhí ko e kaungāme‘a mo e kāinga peheé. Ko ha kau tangata mo e kau fafine lelei kinautolu, ‘oku nau mateaki‘i honau ngaahi fatongia ki he fāmilí mo e kaká. ‘Oku nau foaki lahi honau taimí, iví, mo ‘enau koloá. Pea ‘oku lelei ange ‘a e māmaní ‘i he‘enau ngāué. Ka kuo nau fili ke ‘oua ‘e fai ha ngaahi fuakava mo e ‘Otuá. Kuo te‘eki ke nau ma‘u e ngaahi ouau te ne hākeaki‘i kinautolu mo honau ngaahi fāmilí

mo fakama‘u kinautolu ke ta‘e ngatá.⁷

Pehē ange mai te u lava ‘o ‘a‘ahi kiate kinautolu mo fakaafé‘i ke nau fakakaukau‘i lahi e ngaahi fono fakatau‘atāina ‘a e ‘Eikí. Kuó u fifili pea ko e hā te u lava ‘o lea ‘aki ke nau ongo‘i e lahi ‘o e ‘ofa ‘a e Fakamo‘uí kiate kinautolú, ‘ilo‘i ‘a ‘eku ‘ofa kiate kinautolú pea mo nau fakatokanga‘i ‘a e founga ‘e lava ai ‘e he kakai fefine mo e kakai tangata tauhi fuakavá ‘o ma‘u ‘a e “kakato ‘o e fiefiá.”⁸

‘Oku fie ma‘u ke mahino kiate kinautolu neongo ‘oku ‘i ai ha potu mo‘onautolu ‘i he hili ‘a e mo‘ui ní—‘a e kau tangata mo e kau fafine lelei ‘oku nau fili ke ‘oua ‘e fai ha ngaahi fuakava mo e ‘Otuá—‘oku ‘ikai ko e feitu‘u ia ‘e fakataha‘i ai e ngaahi fāmilí mo ma‘u ai e faingamālie ke mo‘ui mo fakalalakaka ‘o ta‘engatá. ‘Oku ‘ikai ko e puléanga ia te nau ‘a‘usia ai e kakato ‘o e fiefiá—pe ko e fakalalakaka mo e fiefiá ‘oku ta‘engatá.⁹ ‘E toki lava pē ke ma‘u e ngaahi tāpuaki haohao ko iá ‘i ha mo‘ui ‘i ha nāunau fakasilesitalé kuo hākeaki‘i mo e ‘Otuá, ko ‘etau Tamai Ta‘engatá; mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí; pea mo e kau mēmipa lelei, taau, mo fe‘unga ‘o hotau fāmilí.

‘Oku ou ‘ongó‘i ke u lea ki hoku ngaahi kaungāme‘a veiveiuá:

“Kuo te‘eki ke ke fiamālie pe fika ua ‘i he mo‘ui ko ‘ení. Ka, ‘i ho‘o ta‘e-tali

kakato ke pukenimā e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí, ‘okú ke fili ai ke fiamālie pē ke fika ua.

“Na‘e folofola e Fakamo‘uí ‘o pehē, “I he fale ‘o ‘eku Tamaí, ‘oku ai ‘a e ngaahi nofo‘anga ‘oku lahi.”¹⁰ Ka, ‘i ho‘o fili ke ‘oua e fai ha ngaahi fuakava mo e ‘Otuá, ‘okú ke tali ai ki ha ki‘i pale si‘isi‘i ‘i he kotoa ‘o ‘itānití.”

Te u toe kole ki hoku ngaahi kau- ngāme‘a veiveiuá ‘aki ‘eku pehē:

“Lilingi atu ho lotó ki he ‘Otuá. Fehu‘i ange kiate Ia pe ‘oku mo‘oni e ngaahi me‘á ni. Tuku ha taimi ke ako ai ‘Ene folofolá. Ako fakamātoato! Kapau ‘okú ke ‘ofa mo‘oni ‘i ho fāmilí pea kapau ‘okú ke loto ke hākeaki‘i fakataha kimoutolu ‘i he kotoa ‘o ‘itānití, ngāue‘i ia he taimí ni—‘aki ha‘o ako fakamātoato mo e lotu tāuma‘u—ke ‘ilo e ngaahi mo‘oni ta‘engatá ni pea talangofua ki ai.

“Kapau ‘oku ‘ikai ke ke fakapapa- u‘i pe ‘okú ke tui ki he ‘Otuá, kamata ai. Mahino ka ‘ikai ha ngaahi ‘ausia mo e ‘Otuá, ‘e lava ke veiveiuá ha taha pe ‘oku ‘i ai ha ‘Otuá. Ko ia, fokotu‘u koe ‘i he tu‘unga ke kamata ai ha‘o ngaahi ‘a‘usia pea mo Ia. Ke ke loto fakatōkilalo. Lotua ke ke ma‘u ha mata ke mamata ki he ivi tāki- ekina ‘o e ‘Otuá ‘i ho‘o mo‘uí pea mo e māmani ‘okú ke ‘i aí. Kole ke Ne fakahā atu pe ‘okú Ne mo‘ui—pe ‘okú Ne ‘afio‘i koe. Fehu‘i ange pe ko e hā ‘Ene ongo‘i fekau‘aki mo koé. Hili ia peá ke fakafanongo.”

Na‘e ‘i ai haku kaungāme‘a pehē na‘e si‘i ha‘ane ngaahi ‘a‘usia mo e ‘Otuá. Na‘á ne faka‘ānaua ke fakataha mo hono uai fi kuo fuoloa ‘ene pekiá. Na‘á ne kole mai ke u tokoni ange ki ai. Na‘á ku pou pou‘i ia ke talanoa mo ‘etau kau faifekau‘i ke mahino e tokāte- line ‘a Kalaisí mo ‘ilo e ngaahi fuakavá, ngaahi ouaú, mo e ngaahi tāpuaki ‘o e ongoongolelei.

Na‘á ne fai e me‘a ko iá. Ka na‘á ne ongo‘i ‘e fie ma‘u ki he hala na‘á na fale‘i angé ke ne fai ha lilii lahi fau ‘i he‘ene mo‘uí. Na‘á ne pehē, “Oku fu‘u faingata‘a ‘a e ngaahi fekau mo e ngaahi fuakava ko ‘ená kiate au. ‘Ikaí ngata aí, he ‘ikai ke u lava au ‘o totongi vahehongofulu, pea ‘oku ‘ikai

haku taimi ke ngāue tokoni ‘i he Siasí.” Peá ne kole mai leva kiate au, “I he‘eku maté, kātaki mu‘a ‘o fai e ngāue fakatemipale ‘oku fie ma‘u kiate au mo hoku uaifí ka ma lava ‘o toe fakataha?”

Me‘a-mālie, he ‘oku ‘ikai ko e fakamaau au ki he tangatá ni. Ka ‘oku ou fehu‘ia e ‘aonga ‘o e ngāue fakafofonga he temipalé ki ha tangata na‘á ne ma‘u e faingamālie ke papitaiso ‘i he mo‘uí ni—ke fakanofa ki he lakanga fakataula‘eikí mo ma‘u e ngaahi tāpuaki ‘o e temipalé lolotonga ‘ene ‘i he mo‘uí fakamatelié—ka na‘á ne fai e fili ‘i he ‘ilo‘ilo pau ke fakasitu‘a‘i e me‘a ko iá.

Sí‘oku káinga ‘ofeina, ‘oku fakaafe‘i kitautolu ‘e Sisū Kalaisi ke tau foki ange ‘i he hala ‘o e fuakavá ki he‘etau Ongomātu‘a Fakalangí ‘o fakataha ai mo kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí. ‘Okú Ne fakaafe‘i kitautolu ke tau “Ha‘u, ‘o muimui ‘iate au.”

‘I he‘eku hoko ko e Palesiteni ‘o Hono Siasí, he taimi ní, ‘oku ou kōlenga kiate kimoutolu kuo mou mavahe mei he Siasí pea mo kimoutolu kuo te‘eki ai ke mou feinga mo‘oni ke ‘ilo kuo fakafoki mai ‘a e Siasí ‘o e Fakamo‘uí. Fakahoko e ngāue fakalaumālie ke ke ‘ilo ai, pea kātaki ‘o fai ia he taimí ni. ‘Okú mei ‘osi e taimí.

‘Okú ou fakamo‘oni ‘oku mo‘uí ‘a e ‘Otuá! Ko Sisū ‘a e Kalaisí. Kuo fakafoki mai Hono Siasí mo e kakato ‘o ‘Ene ongoongoleléi kuo ‘osi fakafoki mai ke tāpuekina ‘etau mo‘uí ‘aki ha fiefia, ‘i he mo‘uí ni pea mo e mo‘uí ka hokó. ‘Okú ou fakamo‘oni ki ai ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai ‘Alamá 40:12–14.
2. Vakai, Selemaia 27:5; Mātiu 23:37; Luke 13:34; ‘Alamá 5:33; 3 Nifai 9:14.
3. ‘E hoko mai ‘a e Toetu‘ú ki he tokotaha kotoa koe‘uhí ko hono ikuna‘i e Kalaisí ‘a e maté (vakai, ‘Alamá 11:41–45; 40; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76; Mōse 7:62).
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:7.
5. Luke 18:22.
6. Vakai, Sione 11:35; Mōse 7:28–29.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:50–70.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:17.
9. Vakai Mōsaia 2:41; ‘Alamá 28:12.
10. Sione 14:2.

Fakataha ‘o e Ho‘atā Sāpaté

FAI ‘E DALLIN H. OAKS

Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisí ‘Uluakí

Ma‘a he Fakatomalá

Koe‘uhí ko e palani ‘a e ‘Otuá mo e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí, ‘e lava ke tau ma‘a tu‘unga ‘i he founga ngāue ‘o e fakatomalá.

‘Okú tau mo‘ulaloa ‘i he mo‘uí fakamatelié ki he ngaahi lao ‘a e tangatá mo e fono ‘a e ‘Otuá. Kuó u ma‘u e ‘a‘usia hāhāmolofia ‘o hono fakamāu‘i e hia lalahí ‘o fakatau ki he ongo laó ni—‘i he‘eku hoko ko ha fakamaau pea ‘i he‘eku hoko he taimí ni ko ha mēmipa ‘o e Kau Palesitenisí ‘Uluaki ‘o e Siasí. Kuo fakalahi ‘eku hounga‘ia ki hono mo‘oni mo e mālohi ‘o e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí ‘i he faikehekehe kuó u ‘a‘usia ‘i he lao ‘a e tangatá mo e fono ‘a e ‘Otuá. Fakatau ki he ngaahi lao ‘a e tangatá ko ha taha ‘oku halaia ‘i he ngaahi hia mamafa tahá ‘e lava ke tautea ke ngāue pōpula ki he mate pea ‘ikai ha ‘amanaki ‘e ‘atā vave mei he pilisoné. Ka ‘oku kehekehe ia

mo e palani anga‘ofa ‘a ha Tamai Hēvani ‘ofa. Kuó u fakamo‘oni‘i ‘oku malava ke fakamolemole‘i ‘a e ngaahi angahala mamafa ‘i he mo‘uí ni koe‘uhí ko e feilaulau fakalelei ‘a hotau Fakamo‘uí ma‘á e ngaahi angahala “[‘a kinautolu] kotoa pē ‘oku ma‘u ‘a e loto mafesifesi mo e laumālie fakatomalá” (2 Nifai 2:7). Huhu‘i ‘a Kalaisí, pea ‘oku mo‘oni ‘a ‘Ene Fakalelei.

‘Okú fakahaa‘i mai e manava‘ofa anga‘ofa ‘a hotau Fakamo‘uí ‘i he himi ‘iloa ne toki hiva‘i ‘e he kuaea.

Ha‘u kia Sisū; te Ne malu‘i, Mei he vanu ‘o e po‘ulí. Te Ne ‘ofa‘i pea Ne tatakí Mei he fakapo‘ulí.¹

‘Oku fakaava ‘e he feilaulau fakalelei ‘a Sisū Kalaisi e matapā ki he “kakai kotoa pē [ke] fakatomala pea ha’u kiate ia” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:11; vakai foki Ma’ake 3:28; 1 Nifai 10:18; ‘Alamā 34:8, 16). Ne fakahā ‘e he tohi ‘a ‘Alamaā e fakatomala mo hono fakamolemole ‘i ‘o e kakai angakovi mo lilingi totó (vakai, ‘Alamā 25:16; 27:27, 30). Ko ‘eku pōpoaki he ‘aho ní ko ha ‘amanaki lelei ma’atautolu kotoa, kau ai ‘a kinautolu kuo mole ‘enau memipasi ‘i he Siasi ‘aki hono tu’usi pe to’o e hingoá. Ko e kau angahala kotoa pē kitautolu ka ‘e lava ke tau ma’a ‘i he fakatomalá. “Ne ako’i ‘e ‘Eletā Nalesoni ‘i ha konifelenisi lahi kimu’a atu,” ‘Oku ‘ikai ke faingofua e fakatomala mei he angahalá.” “Ka ‘oku fe’unga hono totongí mo e mahu’ingá.”²²

I. Fakatomala

‘Oku kamata e fakatomalá mei hotau Fakamo’uí, ‘oku ma’u ai e fiefiá, ‘o ‘ikai ke fakamafasia. ‘I ha fakataha lotu ‘i he Kilisimasi ‘i Tisema kuo ‘osí, na’e ako’i mai ‘e Palesiteni Nalesoni: “Ko e fakatomalá ‘oku ‘ikai ko ha me’a ‘oku hoko tu’o taha. Ko ha faingamālie ia ‘oku ‘ikai hano ngata’anga. ‘Oku mahu’inga ia ki he tupulaki pea mo

hono ma’u ha ‘atamai nonga, fiemālie, mo fiefia.”²³

Ko e ni’ihi ‘o e ngaahi akonaki lelei taha ki he fakatomalá ‘oku ma’u ‘ia ‘Alamā he Tohi ‘a Molomoná ‘a ia na’a ne fakamatalá ‘i kimui ko e nofo ‘i ha tu’unga ‘o e “fu’u ta’etui lahi,” “fielahi ‘i he . . . hikisia,” pea tuku e lotó ‘i he “ngaahi koloa pea mo e ngaahi me’a ta’e-‘aonga ‘o e māmani” (‘Alamā 7:6). ‘Oku lahi e me’a ke ako ‘e he mēmipa takitaha ‘o e Siasi kuo fakafoki maí mei he ngaahi akonaki fakalaumālie ‘a ‘Alamaā.

‘Oku tau kamata ‘aki e tui kia Sisū Kalaisi, koe’uhi “ko ia ia ‘e hā’ele mai ke ‘ave ‘a e ngaahi angahala ‘a māmani” (‘Alamā 5:48). Kuo pau ke tau fakatomala ‘o hangē ko e akonaki ‘a ‘Alamaā, “kapau ‘e ‘ikai te mou fakatomala ‘e ‘ikai ‘aupito te mou lava ‘o ma’u ‘a e pulé’anga ‘o e langí” (‘Alamā 5:51). Ko e fakatomalá ko e kongu mahu’inga ia ‘o e palani ‘a e ‘Otuá. Koe’uhi ‘e fai angahala kotoa ‘i he mo’ui fakamatelié pea kapusi mei he ‘ao ‘o e ‘Otuá, he ‘ikai lava “ke fakamo’ui” e tangatá ta’e fakatomala (‘Alamā 5:31; vakai foki, Hilamani 12:22).

Ne ako’i ‘eni talu mei he kamata-‘angá. Ne fekau ‘i ‘e he ‘Eiki kia ‘Ātama, “Ako’i ia ki ho’o fānaú, kuo pau ke fakatomala ‘a e kakai kotoa pē, ‘i he feitu’u

kotoa pē, pe ‘e ‘ikai te nau teitei lava ‘o ma’u ‘a e pulé’anga ‘o e ‘Otuá, he ‘oku ‘ikai ke lava ‘o nofo ‘i ai ha me’a ‘oku ta’e-ma’a, pe nofo ‘i hono ‘aó” (Mōse 6:57). Kuo pau ke tau fakatomala mei he’etau ngaahi angahalá kotoa—‘a ‘etau ngāue kotoa pe me’a ne totonu ke tau fai kae ‘ikai faí ‘a ia ‘oku fepaki mo e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá. ‘Oku ‘ikai ha taha ‘e ‘atā mei ai. Ne fakatukupaa ‘i kitautolu ‘e Palesiteni Nalesoni ‘aneffi-afi: “‘Ngaahi Tokoua, ‘oku fie ma’u ke tau fakatomala kotoa.”²⁴

Ke ma’a ‘i he fakatomalá, kuo pau ke tau vete ‘etau angahalá ki he ‘Eiki pea si’aki ia pea ki He’ene tokotaha fakamaau ‘i he māmani ‘o ka fie ma’u (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:43). Ne ako’i foki ‘e ‘Alamā kuo pau ke tau “fai ‘a e ngaahi ngāue ‘o e mā’oni’oni” (‘Alamā 5:35 Ko e kotoa ‘o e ngaahi me’a ni ko e kongu ia ‘o e fakaafe fakafolofola ma’u pē ke ha’u kia Kalaisi.

‘Oku fie ma’u ke tau ma’u e sākala-mēnití he ‘aho Sāpate kotoa pē. ‘Oku tau fai ‘i he ouau ko iá ha ngaahi fuakava mo ma’u e ngaahi tāpuaki ‘e tokoni ke tau ikuna ‘i e ngaahi ngāue mo e ngaahi holi kotoa pē ‘oku nau ta’ofi kitautolu mei he mo’ui haohaoa ‘oku fakaafe ‘i mai ‘e hotau Fakamo’uí ke tau ma’u (vakai, Mātiu 5:483 Nifai 12:48 ‘I he’etau “fakafisi ‘a [kitautolu] mei he anga ta’e mā’oni’oni kotoa pē, pea ‘ofa ki he ‘Otuá ‘aki [hotau] ivi, ‘atamai, mo e mālohi kotoa pē,” ‘e toki malava ke tau “haohaoa ‘ia Kalaisi” mo “fakamā’oni’oni” ‘i he lilingi Hono ta’atá ‘a ke “hoko ‘o mā’oni’oni, ta’e ha ‘ila” (Molonai 10:32–33). Ko ha tala’ofa nāunau ‘ia mo’oni! Ko ha mana fakaofa ia! He toki tāpuaki mo’oni ‘eni!

II. Ha’isia mo e Fakamaau Fakamatelié

Ko e taha e taumu’a ‘o e palani ‘a e ‘Otuá ki he ‘usia fakamatelié ni ko hono “sivi’i” kitautolu “ke vakai pe te [tau] fai ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘e fekau ‘e he ‘Eiki ko [hotau] ‘Otuá kiate [kitautolu]” (‘Ēpalahame 3:25). Ke hoko ko e kongu ‘o e palani ko ‘eni, ‘oku tau ha’isia ki he ‘Otuá mo ‘Ene kau tamaio’eiki kuo filí, pea ko e ha’isia ko iá ‘oku kau fakatou’osi ki ai ‘a e ngaahi fakamaau fakamatelié mo e fakalangí.

‘I he Siasi ‘o e ‘Eiki, ‘oku tokanga‘i ‘e he kau takí ‘aki ‘enau fekumi ki ha fakahinohino fakalangi ki he ngaahi fakamaau fakamatelié ma‘á e kau mēmipá pe teuteu ke hoko ko e kau mēmipá. Ko honau fatongiá ia ke fakamāu‘i ‘a e kakai ‘oku nau fekumi ke ha‘u kia Kalaisi ke ma‘u ‘a e mālohi ‘o ‘Ene Fakalelei ‘i he hala ‘o e fuakavá ki he mo‘ui ta‘engatá. ‘Oku fakapapu‘i ‘e he fakamaau fakamatelié pe ‘oku mateuteu ‘a e tokotaha ko iá ki he papitaisó. ‘Oku taau nai e tokotahá ni ke ne ma‘u ha lekomeni tempipale? Kuo fe‘unga nai e fakatomala ‘a e tokotaha ko ‘eni kuo to‘o hono hingoá mei he lekooti ‘a e Siasi ‘o fakafou ‘i he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisi ke toe papitaiso ‘o fakafoki mai?

‘I he taimi ‘oku tali ai ‘e ha fakamaau fakamatelié ne uiui‘i ‘e he ‘Otuá ha taha ki ha fakalakalaka lahi angé, hangē ko e faingamālie ki he tempalé, ‘oku ‘ikai ke ne fakamahino ai ‘oku haohaoa e tokotaha ko iá, pea ‘oku ‘ikai foki ke ne fakamolemole‘i ‘e ia ha fa‘ahinga angahala. Ne ako‘i ‘e ‘Eletā Sipenisā W. Kimipolo ko e hili ko ia “[hono] to‘o ‘o e ngaahi tauteá” mei he tokotaha fakamatelié “kuo pau ke toe fekumi [e tokotahá] mo ma‘u mei he ‘Otuá ‘o e langi e fakatomala aofangatukú, he ko Ia pē te ne lava ke fakamolemole‘i e angahalá.”⁵ Pea kapau he ‘ikai ke fakatomala‘i e ngaahi ngāue mo e holi kovi ‘o a‘u ki he Fakamaau Faka‘osí, ‘e kei ta‘e-ma‘a ai pē ha taha ne ‘ikai ke fakatomala. Ko e ha‘isia taupotu tahá, ‘oku kau ai e ngāue faka‘osi ke ma‘a ‘i he fakatomalá,

‘oku fakahoko ia ‘i he vaha‘a ‘o kitautolu takitaha mo e ‘Otuá.

III. Ko e Toetu‘ú mo e Fakamaau Faka‘osí

Ko e fakamaau angamaheni taha ‘oku fakamatala‘i ‘e he folofolá ko e Fakamaau Faka‘osí ‘i he hili ‘a e Toetu‘ú (vakai, 2 Nifai 9:15). ‘Oku fakamatala‘i ‘e ha ngaahi potufolofola lahi “te tau tutu‘u kotoa pē ‘i he fakamaau‘anga ‘o Kalaisi” (Loma14:10; vakai foki 2 Nifai 9:15; Mōsaia 27:31) “ke fakmāu‘i ‘o fakatatau ki he ngaahi ngāue [kuo] fai ‘i he sino-fa‘a-maté” (‘Alamā 5:15; vakai foki, Fakahā 20:12; ‘Alamā 41:3; 3 Nifai 26:4). ‘E fakamāu‘i e taha kotoa ‘o “fakatatau ki he‘enau ngaahi ngāue” (3 Nifai 27:15) pea “fakatatau ki he [ngaahi] holi ‘o honau lotó” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 137:9; vakai foki, ‘Alamā 41:6).

Ko e taumu‘a ‘o e Fakamaau Faka‘osí ke fakapapu‘i pe kuo tau fakahoko e me‘a ne fakamatala‘i ‘e ‘Alamā ko ha “fu‘u liliu lahi ‘i he lotó” (vakai, ‘Alamā 5:14, 26), ‘o tau hoko ai ko ha kakai fo‘ou, ‘o “‘ikai ke toe ma‘u ha holi ke faikovi, ka ke failelei ma‘u ai pē” (Mōsaia 5:2). Ko e fakamaau ki hení ko hotau Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisi (vakai Sione 5:22; 2 Nifai 9:41). ‘E fakahā ‘e he taha kotoa “‘oku totonu ‘a ‘ene ngaahi fakamāu” (Mōsaia 16:1 vakai foki, Mōsaia 27:31; ‘Alamā 12:15), he ‘okú Ne ‘afio‘i ‘a e me‘a kotoa pē (vakai 2 Nifai 9:15, 20) ‘o Ne ma‘u ai ha ‘ilo haohaoa ki he‘etau ngāue mo e holi kotoa pē, ‘oku mā‘oni‘oni pe fakatomala‘i mo ia ‘oku ta‘e mā‘oni‘oni pe ‘ikai ke fakatomala‘i pe ‘ikai fai ha liliú.

Na‘e fakamatala‘i ‘e he folofolá ‘a e founga ngāue ‘o e Fakamaau Faka‘osí ko ‘eni. ‘Oku ako‘i ‘e ‘Alamā ko e fakamaau totonu ko ia ‘a hotau ‘Otuá ‘oku fie ma‘u ‘i he Toetu‘ú “ke fakafoki ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ki honau anga totonú.” (‘Alamā 41:2). ‘Oku ‘uhinga ‘eni “kapau na‘e lelei ‘enau ngaahi ngāue ‘i he mo‘uí ni, pea na‘e lelei mo e ngaahi holi ‘a honau lotó, . . . [‘e] toe fakafoki ‘a kinautolu foki ‘i he ‘aho faka‘osí, ki he me‘a ‘oku lelei” (‘Alamā 41:3). ‘I hono fakalea ‘e tahá, “Kapau kuo kovi ‘a ‘enau ngaahi ngāue [pe ko ‘enau ngaahi holi] ‘e fakafoki kiate kinautolu [‘a e] kovi” (‘Alamā 41:4–5; vakai foki Hilamani 14:31). Ne pehē pē hono ako‘i ‘e he palōfita ko Sēkopé ‘i he Fakamaau Faka‘osí “‘e mā‘oni‘oni ai pē ‘a kinautolu ‘oku mā‘oni‘oni, pea ‘e ‘uli ai pē ‘a kinautolu ‘oku ‘ulí” (2 Nifai 9:16; vakai foki Molomona 9:14; 1 Nifai 15:33). Ko e founga ngāue ia kimu‘á ‘a ia ‘oku ui ‘e Molonai ko e “fakamaau lelei ‘o [‘e ‘Eiki] māfima‘i, ko e Fakamaau Ta‘engata ‘o e mo‘uí mo e maté fakatou‘osi” (Molonai 10:34; vakai foki 3 Nifai 27:16).

Ke fakapapu‘i kuo pau ke tau ma‘a ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, kuo pau ke tau fakatomala kimu‘a ‘i he Fakamaau Faka‘osí (vakai, Molomona 3:22). Hangē ko e me‘a ne tala ‘e ‘Alamā ki hono foha faingahalá, he ‘ikai ke tau lava ‘o fufuu‘i ‘etau ngaahi angahalá mei he ‘Otuá, “pea ka ‘ikai te ke fakatomala te nau tu‘u ko ha fakamo‘oni ke talatalaaki‘i koe

‘i he ‘aho faka‘osi” (‘Alamā 39:8; toki tātaki ‘a e fakamamafā). Ne ‘omi ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisi kiate kitautolu e founga pē taha ke ma‘u ai e ma‘ā ‘i he fakatomalā, pea ke tau fai ia ‘i he mo‘ui fakamatelié ni. Neongo ‘oku ako‘i mai ‘e ‘i ai e fakatomala ‘e toki lava ke fai ‘i he maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:31, 33, 58), ka ‘oku ‘ikai ke pau ia. Ne ako‘i ‘e ‘Eletā Melevini J. Pālati: “‘Oku faingofua ange ke ikunā‘i mo tauhi ki he ‘Eiki he taimi ‘oku taha ai e kakanó mo e laumālié. Ko e taimi ‘eni ‘oku faingofua ange hono tākikiina mo hono uesia e tangatā mo e fefinē. . . . Ko e mo‘ui ni ko e taimi ia ke fakatomala ai.”⁶

‘I he taimi ‘oku tau fakatomala ai, ‘oku tau ma‘u leva e fakapapau mei he ‘Eiki ko ‘etau ngaahi angahalā, kau ai ‘etau ngaahi ngāuē mo e holi, ‘e ma‘a ia pea ko hotau fakamaau aofangatuku anga‘ofā he ‘ikai te ne “toe manatu ki ai.” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42; vakai foki, ‘Īsaia 1:18; Selesamaia 31:34; Hepelū 8:12; ‘Alamā 41:6; Hilamani 14:18–19). ‘I he ‘etau ma‘a tu‘unga ‘i he fakatomalā, ‘oku lava ke tau taa ai mo e mo‘ui ta‘engata, ‘a ia na‘e fakamatala‘i ‘e he Tu‘i ko Penisimaní ko e “nofo mo e ‘Otuá ‘i he tu‘unga fiefia ‘oku ‘ikai hano ngata‘anga” (Mōsaia 2:41 vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7).

‘I he ‘ene hoko ko e kongā ‘e taha ‘o e palani [‘a e ‘Otuá] ki he fakafoki” (‘Alamā 41:2 ‘e hanga ‘e he Toetu‘ú ‘o

fakafoki “‘a e ngaahi me‘a kotoa pē . . . ki honau anga totonu mo haohaoá” (‘Alamā 40:23). ‘Oku kau heni ‘a e fakahaohaoa‘i ‘etau ngaahi tōnōunou mo e ngaahi mele *fakatu‘asino* kau ai hono fā‘ele‘i pe ‘i he lotomamahi pe mahamahakí.

‘Oku hanga nai ‘e he fakafoki ko ‘eni ‘o fakahaohaoa‘i ‘etau ngaahi holi ta‘e mapule‘i pe ma‘unimāá? He ‘ikai ke lava ia. ‘Oku tau ‘ilo mei he fakahā fakaonopōni ‘e fakamāu‘i kitautolu mei he ‘etau ngaahi ngāuē (vakai, ‘Alamā 41:5; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 137:9) pea na‘a mo ‘etau ngaahi *fakakaukau* te nau fakahala‘ia‘i kitautolu (vakai, ‘Alamā 12:4). Kuo pau ke ‘oua na‘a tau “toloi ‘a e ‘aho ‘o [‘etau] fakatomalā” ke a‘u ki he maté, he na‘e ako‘i ‘e ‘Alamā (‘Alamā 34:33), koe‘uhi ko e laumālie tatau pē ko ia ‘okú ne pule‘i hotau sinó ‘i he mo‘ui ní—‘o tatau ai pē pe ko e ‘Eiki pe ko e tēvoló—te ne “ma‘u ha mālohi ke pule‘i [hotau] sinó ‘i he maama ta‘engata ko iá” (‘Alamā 34:34). ‘Oku ma‘u ‘e hotau Fakamo‘ui ha mālohi pea tu‘u mateuteu ke fakama‘a kitautolu mei he koví. Ko e taimi ‘eni ke fekumi ai ki He‘ene tokoní ke tau fakatomala mei he ‘etau angahalā pe ngaahi holi koví pea ko e ngaahi fakakaukau ke ma‘a mo mateuteu ke tu‘u ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá ‘i he Fakamaau Faka‘osi.

IV. Ko e To‘ukupu ‘o e ‘Alo‘ofā

‘Oku kápui ‘e he ‘ofa ‘a e ‘Otuá kiate kitautolu takitaha ‘a ‘Ene palani

mo ‘Ene ngaahi fekaú ‘a ia ‘oku “lelei taha ia ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē . . . pea ‘oku fakafiefia taha ia ki he laumālié” (1 Nifai 11:22–23). Ne fakapapau‘i ‘e he palōfita ko ‘Īsaia na‘a mo e angakoví ko e taimi ko ia te nau “foki [ai] ki [he ‘Eiki] . . . te Ne ‘alo‘ofa . . . [pea] fakamolemole ‘o lahi ‘aupito” (‘Īsaia 55:7). Ne ako‘i ‘e ‘Alamā, “Vakai, ‘okú ne ‘oatu ha fakaafe ki he kakai fulipē, he kuo mafao atu ‘a e to‘ukupu ‘o e ‘alo‘ofā kiate kinautolu” (‘Alamā 5:33; vakai foki 2 Nifai 26:25–33). Na‘e folofola ‘a e Fakamo‘ui ‘o pehē, “Vakai, ‘oku mafao atu hoku nima ‘o e ‘alo‘ofā kiate kimoutolu, pea ko ia ia ‘e ha‘u, te u ma‘u ia” (3 Nifai 9:14). ‘Oku tau ‘ilo mei he ngaahi me‘a ni mo e ngaahi akonaki fakafolofola kehe lahi, ‘oku mafao mai ‘e hotau Fakamo‘ui ‘ofā Hono to‘ukupú ke ma‘u e tangata mo e fefine kotoa ‘i he ngaahi tūkunga ‘o e ‘ofa kuó Ne fakahinohino mai ke tau fiefia ‘i he ngaahi tāpuaki ma‘ongo‘onga ‘oku ma‘u ‘e he ‘Otuá ma‘a ‘Ene fānaú.⁷

Koe‘uhi ko e palani ‘a e ‘Otuá mo e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisi, ‘oku ou fakamo‘oni ‘aki ha “amanaki ‘oku mālohi haohaoa” ‘oku ‘ofa e ‘Otuá ‘iate kitautolu pea ‘e lava ke tau ma‘a ‘i he founga ‘o e fakatomalā. ‘Oku tala‘ofa mai kiate kitautolu “kapau te [tau] vilitaki atu, pea keinanga ‘i he folofola ‘a Kalaisi, pea kātaki ki he ngata‘angá, vakai, ‘oku folofola ‘e he Tamaí: Te mou ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘engata” (2 Nifai 31:20). Fakatauange te tau fai kotoa ia, ko ‘eku kolé ia mo ‘eku lotú, ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. “Ha‘u kia Sisū,” *Ngaahi Himi*, fika 53.
2. Russell M. Nelson, “Fakatomalā mo e Uluí,” *Liahona*, Mē 2007, 102.
3. Russell M. Nelson, “Me‘a‘ofa ‘e Fā ‘Oku ‘Oatu ‘E SiSū Kalaisi Ma‘aú” (2018 Fakatahalotu Faka-Kilisimasi ‘a e Kau Palesitenisi ‘Uluakí, Tisema. 2, 2018), broadcasts.ChurchofJesusChrist.org.
4. Russell M. Nelson, “We Can Do Better and Be Better,” *Liahona*, Mē 2019, 69.
5. *The Teachings of Spencer W. Kimball*, ed. Edward L. Kimball (1982), 101.
6. Melvin J. Ballard, in Melvin R. Ballard, *Melvin J. Ballard: Crusader for Righteousness* (1966), 212–13.
7. Vakai, Tad R. Callister, *The Infinite Atonement* (2000), 27–29.

FAI 'E 'ELETĀ JUAN PABLO VILLAR
'O e Kau Fitungofulú

Ko Hono Ngāue'i Hotau Mālohinga Fakalaumālié

Hangē pē ko e 'ikai fe'unga e laukonga mo e ako ki he uouá ke mālohi ai e uouá, 'oku pehē pē 'a e 'ikai ke fe'unga e laukonga mo e ako ki he tui ta'e fai ha ngāue ke ne langaki e tuí.

'Oku ou hounga'ia he tāpuaki hono ma'u 'o ha sino fakamatelié, 'a ia ko ha me'a'ofa faka'ofa mei he'etau Tamai Hēvani. 'Oku 'i ai e fo'i uoua 'e 600 tupu 'i hotau sinó.¹ 'Oku fie ma'u 'e he ngaahi uoua lahi ke fakamālohisingo'i kae toki malava ke a'u ki he tu'unga ke fakahoko 'etau ngaahi ngāue faka'ahó. Kapau 'oku tau fakakaukau 'e lava ke toe mālohi ange hotau ngaahi uouá 'i ha'atau laukonga mo ako lahi faka-atamai ki hotau ngaahi uouá, te tau fu'u lotu-mamahi. 'Oku toki mālohi pē hotau ngaahi uouá he taimi 'oku tau faka'aonga 'i ai kinautolú.

'Oku ou 'ilo'i 'oku natula pehē pē mo e ngāue 'a e ngaahi me'āfoaki fakalaumālié. 'Oku nau fie ma'u ke ngāue 'aki kae toki mālohi. Hangē ko 'ení, ko e me'āfoaki fakalaumālié 'o e tuí, 'oku 'ikai ko ha fo'i ongo pē pe ko ha fakakaukau; ka ko ha tefito'i mo'oni 'o e ngāue 'oku fa'a hā 'i he folofolá 'oku fa'a fakafehokotaki mo e veape ko e ngāue'i.² Hangē pē ko e 'ikai fe'unga e laukonga mo e ako ki he uouá ke mālohi ai e uouá, 'oku pehē pē 'a e 'ikai

ke fe'unga e laukonga mo e ako ki he tui ta'e fai ha ngāue ke ne langaki e tuí.

'I hoku ta'u 16, ne foki mai ki 'api hoku ta'okete ko 'Aivení 'a ia ne ta'u 22 he taimi ko iá, 'o vahevahe mai ha me'a ki he fāmilí. Na'á ne lotu ke papitaiso ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi Aho Kimui Ní. Ne sio ki ai e ongomātu'á mo hangē 'oku na ki'i veiveiuá, pea na'á ku manatu 'i e 'ikai ke

fu'u mahino lelei kiate au 'e me'a 'oku hokó. Hili ha ta'u 'e taha nai mei ai, na'á ne toe 'omi ha ongoongo faka'ohovale: kuó ne lotu ke 'alu 'o ngāue fakafaipekau ma'á e Siasí, pea he 'ikai ke mau toe sio ki ai 'i ha ta'u 'e ua. Ne 'ikai ke fiamālie e ongomātu'á he ongoongó ni; ka neongo ia, ne mahino lelei kiate au hono lotó 'o u tangane'ia he fili kuó ne fai.

Hili ha ngaahi māhina 'o e ngāue fakafaipekau 'a 'Aivení, ne u ma'u ha faingamālie ke palani ha ki'i 'eve'eva mo ha ni'ihi 'o hoku kaungāakó. Ne mau lotu ke fakafiefia 'i 'emau 'osi mei he ako mā'olungá 'o 'eva ki he matātahí 'i ha ngaahi 'aho si'i.

Ne u tohi ki hoku tokoua ne ngāue fakafaipekau 'o talaange ki ai 'emau palani ke fai ha ki'i 'eve'eva 'i he fa'ahita'u māfaná. Na'á ne tohi mai te mau fou ange he kolo 'okú ne ngāue ai ke a'u ki he feitu'u 'oku mau 'alu ki ai. Ne u fakakaukau ko ha me'a lelei ke 'a'ahi kiate ia. Ne u toki 'ilo'i pē kimui 'oku 'ikai ngofua ke 'a'ahi e fāmilí ki he kau faifekau.

Ne u fokotu'utu'u e me'a kotoa pē. 'Oku ou manatu 'i 'eku tangutu he pasí mo fakakaukau ki he me'a fakafiefia kotoa te ma fai fakataha mo 'Aiveni 'i he 'aho la'ā faka'ofa'ofa ko 'ení. Te ma ma'u me'atokoni pongipongi, pōtalanoa, va'inga he 'one'oné, fakala'ala'ā—te ma ma'u ha taimi fakafiefia mo'oni!

'I he a'u atu e pasí ki he tau-angapasí, ne u sio kia 'Aiveni 'oku tu'u fakataha mo ha talavou 'e taha, 'okú na fakatou sote hina mo hēkesi. Ne u hifo mei he pasí, 'o ma fā'ofua, pea ne

fakafé'iloaki mai hono hoá. Ne 'ikai ke u toe tatali 'i hono fakamatala'i ange ki hoku tokouá 'eku palani ki he 'aho ko iá, ka na'e 'ikai ke u 'ilo ki he fokotu'utu'u 'a 'Aivení. Na'á ne sio mai mo malimali pea pehē mai, "Pau 'aupito ia! Neongo ia, 'oku 'i ai e ngāue te tau 'uluaki fai. Te ke loto ke alu mo kimaua?" Ne u loto ki ai, mo fakakaukau 'e ma'u pē ha taimi ke 'eva ai ki he matātahí.

'I he 'aho ko iá, ne houa 'e 10 tupu 'eku lue holo he ngaahi hala 'o e koló mo hoku tokouá mo hono hoá. Na'á ku malimali 'i he 'ahó kakato ki he kakai. Na'á ku fakafé'iloaki ki ha kakai na'e te'eki pē kemau fetaulaki 'i he'eku mo'uí. Ne mau talanoa mo e taha kotoa pē, tukituki he matapā 'o ha kakai fo'ou ne 'ikai ke mau maheni, pea 'a'ahi ki he kakai 'oku ako'i 'e hoku tokouá mo hono hoá.

'I ha 'a'ahi 'e taha, ne ako'i ai 'e hoku tokouá mo hono hoá fekau'aki mo Sisū Kalaisi pea mo e palani 'o e fakamo'uí. Ne fakafokifá ha longo 'a 'Aiveni 'o sio mai kiate au. Ne u 'ohovale 'i he'ene kole fakalelei mai ke u vahevahe 'eku fakakaukau ki he me'a 'oku ako'i. Ne lōngotai e falé, pea sio mai e taha kotoa kiate au. Ne faingata'a kā ne faifai pē peá u lava 'o lea pea vahevahe 'eku ongo kau ki he Fakamo'uí. Ne 'ikai ke u 'ilo'i pe na'e tonu pe hala e me'a ne u vahevahé. Ne 'ikai pē ke fakatonutonu au 'e hoku tokouá, kae fakamālō mai 'i hono vahevahe 'eku fakakaukau mo e ongó.

Ne 'ikai pē ke tā fakahangatonu mai 'e hoku tokouá mo hono hoá 'ena

lēsoni kiate au, ka na'e lahi ange e me'a ne u 'iló 'i he me'a kotoa ne ma talanoa ki ai kimu'á. Ne u fakamo'oni'i e liliu e fōtungá 'o e kakai 'i he'enu ma'u e maama fakalaumālié 'i he'enu mo'uí. Ne u sio ki hano ma'u 'e ha ni'ihi e 'amanaki lelei mei he pōpoaki, peau ako ke tokoni'i e ni'ihi kehé kae fakangaloki hoku kitá mo 'eku fiema'u. Ne u fai e me'a na'e ako'i 'e he Fakamo'uí: "Kapau 'e muimui ha taha 'iate au, tuku ke ne li'aki 'e ia ia."³

'I he'eku manatu ki ai, 'oku ou 'ilo'i ne tupulaki 'eku tuí he 'aho ko iá koe'uhi he na'e tuku mai 'e hoku tokouá ha faingamālie ke ngāue'i ai 'eku tuí. Ne u ngāue'i ia 'i he'etau lau e folofolá, kumi ha kakai ke ako'i, fai ha fakamo'oni, tokonii e ni'ihi kehé mo e alā me'a pehē. Ne 'ikai lava ha fakalá'ala'á ia he 'aho ko iá, ka na'e fakafonu hoku lotó 'e he maama mei langí. Ne 'ikai lava ke u 'alu ki he matātahí, ka ne u ongo'i ne tupulaki 'eku tuí 'o hangē ha ki'i fo'i tenga'i mūsitá.⁴ Ne 'ikai ke u faka'aonga'i e 'aho lá'á 'o hangē ha taha folau 'eve'évá, ka ne u 'usia ha me'a fakafiefia, pea 'ikai fakatokanga'i ne u hoko ko ha faifekau—neongo ne te'eki ke u kau ki he Siasí!

Ngaahi Faingamālie ke Ngāue'i Hotau Sino Fakalaumālié

Fakamālō ki hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelé, 'o lava ai ke tau ma'u ha mahino ki he founga 'oku tokoni'i ai kiate au 'e he'etau Tamai Hēvaní ke fakatupulaki ai e ngaahi me'afuaki

fakalaumālié. 'Oku mahino mai te Ne 'omi kiate kiate kitautolu ha ngaahi faingamālie ke fakatupulaki e ngaahi me'afuaki ko iá kae 'ikai 'omai pē kiate kitautolu 'o 'ikai fakahoko ha ngāue fakalaumālie mo fakatu'asino. Kapau 'oku tau taau mo Hono Laumālié, te tau ako ke 'ilo'i e ngaahi faingamālie ko iá pea ngāue'i ia.

Kapau te tau fekumi ki ha kātaki lahi ange, mahalo 'e fie ma'u ke tau toutou fakahoko ia lolotonga 'etau tatali ke ma'u ha talí. Kapau 'oku tau fie ma'u ke lahi ange 'etau 'ofa ki hotau kaungá'apí, te tau lava ke fakatupulaki ia 'i ha'atau tangutu mo ha taha fo'ou he lotú. 'Oku tatau pē ia mo e tuí: ko e taimi ko ia 'oku tau veiveiua aí, 'e fie ma'u ke tau falala ki he ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí kae nga'unu kimu'a. 'Oku tau fakamālohisino'i e uoua fakalaumālié 'i he founga ni pea fakatupulaki kiate au ke hoko ko ha ma'u'anga ivi mālohi ki he'etau mo'uí.

Mahalo he 'ikai ke faingofua he kamata, pea 'e lava ke hoko ko ha pole. 'Oku 'aonga kiate kitautolu he 'ahó ni e folofola 'a e 'Eikí ne 'omai 'i he palōfita ko Molonai: "Pea kapau 'e ha'u kiate au 'a e tangatá te u fakahā kiate kiate au 'a honau vaivaí. 'Oku ou foaki ki he tangatá 'a e vaivaí koe'uhi ke nau lotofakatōkilalo; pea 'oku fe'unga 'a 'eku 'ofá ki he tangata kotoa pē 'oku nau fakavaivai'i 'a kiate au 'i hoku 'aó, he kapau te nau fakavaivai'i 'a kiate au 'i hoku 'aó, pea tui kiate au, te u liliu 'a e ngaahi me'a 'oku vaivaí ko e mālohi kiate kiate au."⁵

'Oku ou fakamālō ki hoku tokoua ko 'Aivení, he na'e 'ikai ngata pē 'i he'ene vahevahe e ongoongolelé kiate au ka na'á ne toe fakafé'i au ke u mo'uí 'aki ia pea u 'ilo'i ai hoku ngaahi vaivaí'angá. Na'á ne tokoni'i au ke u tali e fakafé 'a e 'Eikí: "Ha'u 'o muimui 'iate au"⁶—ke fononga 'o hangē ko e fononga 'a e Fakamo'uí, kumi 'o hangē ko e kumi 'a e Fakamo'uí, pea 'ofa 'o hangē ko e 'ofa 'a e Fakamo'uí 'iate kiate au. Hili ha ngaahi māhina mei he'eku 'usia fakafiefekau ne u loto ke papitaiso pea ke u 'alu 'o ngāue fakafiefekau.

Tau tali e fakafé 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ke ha'u mo'oni ki he Fakamo'uí⁷ 'aki hono 'ilo'i e ngaahi uoua 'oku fie ma'u ke fai ki ai ha ngāue

fakalaumālie lahi angé pea kamata leva ke fakamālohisiso'i kinautolu. Ko ha lova 'eni 'oku lōloa 'o 'ikai ke nounou, ko ia 'oua na'ā ngalo e ngaahi 'ekitiviti fakalaumālie iiki mo mahu'inga te ne fakamālohia e ngaahi uoua fakalaumālie mahu'inga ko iá. Kapau 'oku tau fie ma'u ke fakatupulaki 'etau tuí, tau fai leva e me'a 'oku fie ma'u ki ai e tuí.

'Oku ou fakamo'oni ko e fānu kitautolu 'a ha Tamai Hēvani 'ofa. 'Oku 'ofa mai Hono 'Alo ko Sisū Kalaisi kiate kitautolu. Na'ā Ne hā'ele mai ki he māmani ke fakahinohino mai e halá kiate kitautolu pea foaki tau'atāina 'Ene mo'uí ke tau ma'u ai ha 'amanaki lelei. 'Oku fakaafe'i kitautolu 'e he Fakamo'uí ke muimui 'i He'ene sipinga haohaoá, faka'aonga'i 'etau tui kiate Ia mo 'Ene Fakalelé, pea fakatupulaki e ngaahi me'afuaki fakalaumālie kotoa kuo tāpuekina 'aki kitautolú. Ko Ia 'a e halá. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Encyclopedia Britannica*, s.v. "Human Muscle System," last modified Apr. 26, 2018, britannica.com/science/human-muscle-system.
2. Vakai, hangé ko 'eni, 'Alamā 5:15; 32:27; 34:17; Molonai 7:25; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 44:2.
3. Mātiu 16:24.
4. Vakai, Luke 17:6.
5. 'Eta 12:27.
6. Luke 18:22.
7. Russell M. Nelson, "Tuku Ke Tau Fai Mālohi," *Liahona*, Mē 2018, 118–19.

FAI 'E 'ELETĀ GERRIT W. GONG
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tauhi-sipi Leleí, Lami 'a e 'Otuá

Na'e ui 'e Sīsū Kalaisi ko hotau Tauhi-sipi Leleí 'Ene fanga sipí 'aki Hono le'ó mo Hono huafá. 'Okú Ne fekumi mo tānaki kitautolu. 'Okú Ne ako'i e founga ngāue fakaetauhi 'i he 'ofá.

Sí'i Kāinga 'ofeina, kuo 'i ai nai ha taimi kuó ke fiu feinga ai ke mohe mo lau ha fanga sipi 'oku ke fakakaukau ki ai? 'I he puna ko ia 'a e fanga sipi hinehiná he 'āá, 'oku ke lau leva: 1, 2, 3, . . . 245, 246, . . . 657, 658 . . .¹

Ka 'oku 'ikai ke u fiemohea au 'i hono lau e fanga sipí. 'Oku ou hoha'a au na'a mole pe hē ha taha, pea 'okú ne 'ai 'e ia ke u 'ā'ā.

'Oku tau lea fakataha mo e tamasi'i tauhisipi ne hoko ko ha tu'í 'o pehē:

"Ko hoku tauhi 'a e 'Eiki; 'e 'ikai te u masiva.

"'Okú ne fakatokoto au 'i he ngaahi ngoue lau ma'u'uí: 'okú ne tatakí au ki he ve'e vai 'oku tafetafe mālié.

"'Okú ne fakamo'ui hoku laumālié."²

'Oku tau fakamanatua 'i he fá'ahita'u Toetu'u ko 'eni e Tauhi-sipi Leleí 'a ia 'oku toe hoko ko e Lami 'a e 'Otuá. 'Oku 'ikai ha hingoa mei Hono ngaahi huafa fakalangí kotoa 'e toe ongo'i-ngofua mo mahino ange. 'Oku tau ako lahi mei he Fakamo'uí 'i he'ene fakamatala'i Ia ko e Tauhi-sipi Leleí mo e ngaahi fakamo'oni fakaepalōfita kiate

Ia ko e Lami 'a e 'Otuá. Ko e ngaahi fatongia mo e fakatātā ko 'eni 'oku fu'u fekau'aki lelei—he ko hai ia 'oku toe lelei ange ke ne tokoni'i e lami pelepelengesí ka ko e Tauhi-sipi Leleí, pea ko hai ia 'e toe lelei ange ke hoko ko hotau Tauhi-sipi Leleí ka ko e Lami 'a e 'Otuá?

"He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'ā ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú," pea na'e tukuhifo 'e he 'Alo pē taha 'o e 'Otuá ne fakatupú 'Ene mo'uí 'i he'ene loto ke talangofua ki He'ene Tamai.³ 'Oku fakamo'oni 'a Sisū, "Ko au ko e tauhi leleí: 'oku foaki 'e he tauhi leleí 'ene mo'uí koe'uhí ko e fanga sipí.⁴ Na'e ma'u 'e Sisū ha mālohi ke foaki 'Ene mo'uí mo e mālohi ke toe to'o pē ia.⁵ 'Oku ngāue fakataha mo 'Ene Tamai, pea tāpuekina makehe kitautolu 'e he Fakamo'uí, 'i He'ene hoko ko hotau Tauhi-Sipi Leleí mo e Lami 'a e 'Otuá fakatou'osi.

Na'e ui 'e Sisū Kalaisi ko hotau Tauhi-sipi Leleí 'Ene fanga sipí 'aki Hono le'ó mo Hono huafá. 'Okú Ne fekumi mo tānaki kitautolu. 'Okú Ne ako'i e founga ngāue fakaetauhi 'i he 'ofá. Tau

fakakaukau ki he ngaahi kaveinga ko 'eni 'e tolu, 'o kamata 'aki 'Ene ui kitautolu 'aki Hono le'ó mo Hono huafá.

'Uluakí, 'oku hanga 'e hotau Tauhi-sipi Leleí 'o "ui 'ene fanga sipi 'aki hono huafá. . . 'Oku nau 'ilo 'i hono le'ó."⁶ Pea "'oku ne ui kiate kimoutolu 'i hono huafa 'o'oná, 'a ia ko e huafa 'o Kalaisí."⁷ 'I he'etau feinga fakamaatoato ke muimui kia Sisū Kalaisí, 'e ma'u leva e ue'i fakalaumālie ke fai lelei, 'ofa ki he 'Otuá, mo tauhi kiate Ia.⁸ 'I he'etau ako, fakalaululoto, mo lotu; pea hoko-hoko fakafou 'etau ngaahi fuakava he sākalamēnití mo e temipalé; pea tau fakaafe'i e kakaí kotoa ke ha'u ki He'ene ongoongolelé mo e ngaahi ouaú, 'oku tau talangofua ai ki Hono le'ó.

'I hotau kuongá ni, 'oku fale'i mai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ke tau ui 'a e Siasi kuo fakafoki mai 'aki e hingoa ne 'osi fakahā mai 'e Sisū Kalaisí: Ko e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho

Kimui Ní.⁹ Ne folofola e 'Eikí 'o pehē, "Ko ia, ko e me'a kotoa pē te mou faí, ke mou fai ia 'i hoku hingoa; ko ia ke mou ui 'a e siasi 'i hoku hingoa; pea ke mou ui ki he Tamaí 'i hoku hingoa ke ne tāpuaki 'i 'a e siasi ko'e uhi ko au."¹⁰ 'I he māmaní, 'i hotau lotó mo e ngaahi 'apí, 'oku tau ui ki he Tamaí 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí. 'Oku tau hounga'ia 'i ha tāpuaki anga'ofa pehē 'oku fakatefito 'i hotau 'apí, moihū 'o fakatefito 'i 'api pea 'i he Siasí, ako e ongoongolelé, mo e ngaahi 'ekitiviti fakafānili 'oku fakafiefiá.

Uá, 'oku kumi mo tñnaki kitautolu 'e hotau Tauhi Sipi Leleí ki Hono loto'áá. 'Okú Ne fehu'i mai, "Ko hai ha tangata 'iate kimoutolu 'oku teau 'ene sipi, pea ka mole honau taha, 'e 'ikai tuku 'a e hivangofulu mā hiva 'i he tofá, kae 'alu 'o kumi 'a ia kuo molé, kae 'oua ke ne 'ilo ia?"¹¹

'Oku fa'a tokoni 'i he Fakamo'uí 'a e toko tahá mo e toko hivangofulu mā

hiva 'i he taimi tatau pē. 'I he'etau ngā-ue fakatauhí, 'oku tau fakapa'apa'apa 'i e toko hivangofulu mā hiva 'oku tu'uma'u mo ta'e ue'ia, pea tau toki tokanga ki he tokotaha 'oku he'e. 'Oku kumi mo fakahaofi kitautolu 'e hotau 'Eikí mei he ngaahi feitu'u kotoa pē,¹² "mei he tapa 'e fā 'o e māmaní."¹³ 'Okú Ne tñnaki fakataha kitautolu 'aki e fuakava topu-tapú mo Hono ta'ata'a fakalelé.¹⁴

Ne folofola hotau Fakamo'uí ki He'ene kau ākonga 'o e Fuakava Fō'ou 'o pehē, "Pea 'oku ai mo 'eku fanga sipi kehe, 'oku 'ikai 'i he loto'ā ko 'eni."¹⁵ Na'e fakamo'oni 'i 'e he 'Eiki toetu'ú ki he fānau fuakava 'a Lihai 'i he ongo 'Ameliká 'o pehē, "Ko 'eku fanga sipi 'a kimoutolu."¹⁶ Pea na'e folofola 'a Sisū 'o pehē 'oku 'i ai mo e fanga sipi kehe te nau fanongo ki Hono le'ó.¹⁷ Ko ha tāpuaki mo'oni e Tohi 'a Molomoná he ko ha fakamo'oni makehe ia 'e taha ki he le'ó 'o Sisū Kalaisí!

'Oku fakaafe'i 'e Sisū Kalaisi e Siasí ke tali e taha kotoa pē 'oku fanongo ki Hono le'ó¹⁸ mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku kau 'i he tokāteline 'a Kalaisí e papitaiso 'i he vai mo e afi pea mo e Laumālie Mā'oni'oni.¹⁹ 'Oku fehu'i 'e Nifai, "Pea ko 'eni, kapau ko e Lami 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku mā'oni'oni, 'oku 'aonga ke papitaiso 'i he vai, ko'e uhi ke fakahoko 'a e mā'oni'oni kotoa pē, hono 'ikai 'aonga lahi ange kiate kitautolu 'oku ta'e-mā'oni'oni ke papitaiso, 'io, 'i he vai!"²⁰

'I he 'ahó ni, 'oku fakamu hotau Fakamo'uí 'e hanga 'e he me'a 'oku tau faí mo e tu'unga te tau 'i aí 'o fakaafe'i e ni'ihí kehé ke nau ha'u 'o muimui kiate Ia. Ha'u 'o ma'u e 'ofá, fakamo'uí, fehokotakí, mo 'Ene fuakavá, 'o kau ai e temipale mā'oni'oni 'o e 'Otuá, ke tāpuekina ai 'e he ngaahi ouau topu-tapu 'o e fakamo'uí e fānili ke laui to'u-tangata, pea fakatou tñnaki ai 'a 'Isileli he ongo tafā'aki 'o e veilí fakatou'osi.²¹

Tolú, 'oku 'omi 'e he "Tauhi Sipi 'o 'Isileli,"²² 'a Sisū Kalaisi ha sipinga ki he anga e ngāue fakatauhí 'a e kau tauhi-sipi 'o 'Isileli 'i he 'ofá. 'I he fehu'i mai hotau 'Eikí pe 'oku tau 'ofa 'iate Ia, 'o hangē ko 'Ene 'eke kia Saimone Pitá, 'oku kole mai hotau Fakamo'uí: "Fafanga 'eku fanga lamí. . . Fafanga 'eku fanga sipi. . . "Fafanga 'eku fanga

sipí.²³ ‘Oku tala’ofa mai e ‘Eikí ko e taimi ko ia ‘e fafanga ai ‘e He’ene kau tauhisipí ‘Ene fanga lamí mo e sipí, ko kinautolu ko ia ‘i He’ene loto’áa he ‘ikai “te nau toe manavahē, pe vaivai, pea ‘e ‘ikai te nau masiva.”²⁴

‘Oku fakatokanga mai hotau Tauhisipí Leleí ko e kau tauhisipí ‘o ‘Isilelí kuo pau ke ‘oua na’a nau tulemohe,²⁵ pe movetevete pe fakatupunga ha hē ‘a e fanga sipí,²⁶ pe feinga pē ke ma’u ha’ane me’a.²⁷ Ko e fatongia ‘o e kau tauhisipí ‘a e ‘Otuá ke fakamālohia, fakamo’ui, fakaleleí ‘i ‘a ia ‘oku maumaú, kumi mai ‘a ia na’e heé, mo ia na’e molé.²⁸

‘Oku toe fakatokanga mai e ‘Eikí ki he kau unga ngāué, ‘i he “‘ikai ‘ofa ia ki he fanga sipí,²⁹ mo e “kau palōfita loi, ‘oku ha’u kiate kimoutolu ‘i he kofu fakasipi, ka ‘i lotó ko e fanga ulofi feikai ‘a kinautolu.”³⁰

‘Oku hōifua hotau Tauhi-sipí Leleí ‘i he’etau faka’aonga ‘i e tau’atāina ke fili fakafō’ituituí ‘i he taumu’a lelei mo e tuí. Ko kinautolu ‘i He’ene loto’áa ‘oku nau sio ki hotau Fakamo’uí ‘o hounga’ia ‘i He’ene feilaulau fakaleleí. ‘Oku tau fuakava ke muimui kiate Ia, ‘o ‘ikai fakapāpākū, talangofua kui, pe “fakamāmā,” kae ‘ofa ki he ‘Otuá mo e kaungā’apí ‘aki e loto mo e ‘atamai kotoa, ‘o fefua’aki e kavengá pea fiefia fakataha mo kinautolu ‘oku fiefiá. Hangē ko hono foaki kakato ‘e Kalaisi Hono finangaló ki he finangalo ‘a e Tamai, ko ia ‘oku tau ‘ai ai kiate kitautolu Hono huafá. ‘Oku tau fekumi

fiefia ai ke kau ki He’ene ngāué ko hono tānaki mo ngāue fakatauhi ki he kotoa ‘o e fānau ‘a e ‘Otuá.

Kāinga, ko Sisū Kalaisi ‘a hotau Tauhi-sipí haohaoá. Koe’uhi ‘okú Ne tukuhifo ‘Ene mo’uí ma’á e fanga sipí pea kuó Ne toetu’u nāunau’ia, ‘oku toe hoko ai ‘a Sisū Kalaisi ko e Lami haohaoa ‘a e ‘Otuá.³¹

Na’e ‘osi fakamelomelo pē mei he kamata’angá e Lami feilaulau ‘a e ‘Otuá. Ne fakahā ‘e he ‘āngeló kia ‘Ātama ko ‘ene feilaulau “ko hono tatau ‘eni ‘o e feilaulau ‘o e ‘Alo pē Taha na’e Fakatupu ‘o e Tamai,” ‘a ia ‘oku fakafafe’i ai kitautolu ke “ui ki he ‘Otuá ‘i he huafa ‘o e ‘Aló ‘o fai atu ma’u ai pē.”³²

Ne foua ‘e he Tamai ko ‘Ēpalahamé ‘a ia na’á ne fokotu’u e ngaahi tāpuaki ‘o e fuakava ta’engata ma’á e ngaahi pulé’anga kotoa ‘o e māmaní ‘a hono foaki hono foha pē ‘e tahá.

“Pea na’e leaange ‘a ‘Aisake ki he’ene tamai ko ‘Ēpalahamé, ‘o pehē, Ko ‘eku tamai: peá ne pehē, Hoku foha, ko au ‘eni. Pea pehē ‘e ia, Vakai ko ‘eni ‘a e afi mo e fefié: ka ko e fē ‘a e lamí . . . ?

“Pea pehē ange ‘e ‘Ēpalahame, Hoku foha, ‘e tokonaki ‘e he ‘Otuá ma’ana ha lami.”³³

Na’e mamata mai mo fiefia e kau ‘apostoló mo e kau palōfitá ‘i he misiona e Lami ‘a e ‘Otuá ne tomú’a fakanofa ki aí. Ne fakamo’oni ‘a Sione ‘o e Fuakava Fo’ou mo Nifai ‘i ‘Amelika “ki he Lami ‘a e ‘Otuá,”³⁴ ‘io, ko e ‘Alo

‘o e Tamai Ta’engatá, . . . ko e Huhu ‘i ‘o e māmaní.”³⁵

Ne fakamo’oni ‘a ‘Apinetai ki he feilaulau fakaleleí ‘a Sisū Kalaisí ‘o pehē, “Kuo tau hē kotoa pē, ‘o hangē ko e fanga sipí; kuo tau afe taki taha kotoa pē ki hono hala ‘o’ona; pea kuo hilifaki kiate ia ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi [angahala] ‘atautolu kotoa pē.”³⁶ Na’e ui ‘e ‘Alamā e feilaulau lahi mo faka’osi ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá ko e “me’a ‘e taha ‘oku mamafa ange ‘i he ngaahi me’a ko ia kotoa pē.” ‘Oku pou pou mai ‘a ‘Alamā ke, “Ma’u ‘a e tui ki he Lami ‘a e ‘Otuá, ha’u pea ‘oua ‘e manavahē.”³⁷

Ne vahevahe ‘e ha kaungāme’a mamae e anga hono ma’u ‘o ‘ene fakamo’oni mahu’inga ki he Fakaleleí ‘a Sisū Kalaisí. Na’á ne tui ‘i he’ene kei tupu haké ‘oku ‘omi ma’u pē ‘e he faiangahalá ha tautea mamafa ‘o tau fuesia toko taha pē. Na’á ne kole ki he ‘Otuá ke ma’u ha mahino ki ha faingamālie ‘o ha fakamolemole fakalangi. Na’á ne lotu ke ‘ilo e founga ‘oku lava ai ‘e Sisū Kalaisi ‘o fakamolemole ‘i ‘a kinautolu ‘oku fakatomalá, mo e anga ‘o hono fakafiemālie ‘i ‘e he ‘alo’ofá e fakamaau totonú.

Ne tali ‘ene lotú ‘i ha ‘aho ‘e taha ‘i ha liliu fakalaumālie fakaofo. Ne lele fakavave mai ha talavou mei ha falekoloa mo ha milemila me’atokoni ‘e ua. Na’á na taufetuli mo e pule ‘o e falekoloá ‘o a’u ki ha hala femo’uekina, ‘o kamata ke ne kaikaila’i mo tuki e talavou. Ne ‘ikai ke hanga ‘e hoku kaungāme’á ‘o fakamaau ‘i e talavou ko ha tokotaha kaiha’a, ka na’á ne ma’u ha manava’ofa lahi ‘aupito kiate ia. Na’á ne lue hangatonu ki he ongo tangata na’á na fakakikihí ‘o ‘ikai ilifia pe tokanga ki he’ene malu ‘a’aná. Na’á ne fakatokanga ‘i ‘ene pehē ange, “Te u totongi ‘e au e me’akái. Kātaki ‘o tukuange ia! Tuku mu’a ke u totongi e me’akái.”

Ne ue’i ia ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ‘o ne ongo’i ha ‘ofa ne te’eki ke ne ongo’i kimu’a, pea pehē ‘e hoku kaungāme’á, “Ko e me’a pē ne u fie ma’u ke faí ko hono tokoni’i mo fakahaofi e talavou.” Ne pehē ‘e hoku kaungāme’á ne kamata leva ke mahino lelei ‘a Sisū Kalaisi mo ‘Ene Fakaleleí—‘a e anga mo e ‘uhinga ne hōifua ai ‘a Sisū Kalaisi ke hoko ko hono Fakamo’ui mo e Huhu ‘i

‘aki e ‘ofa haohaoa mo ta’e ha mele, mo e ‘uhinga ‘okú ne loto ai ke Ne fai íá.³⁸

‘Okú ‘ikai ha ofo he‘etau hiva:

*[Sio ki he Tauhi Sipi Leleí ‘okú ne ‘alu
‘o kumi*

*Kumi e fanga lami ‘oku molé,
‘Omi kinautolu ‘i he fiefia,
‘O fakahaofi ‘aki ha totongi
ta‘efakangatangata.]³⁹*

‘Okú ‘afio‘i ‘e hotau Fakamo‘uí ko e Lami ‘a e ‘Otuá, e taimi ‘oku tau tukuhausia ái, tukuhifo‘i kita, ongo‘i ta‘epau‘iá, pe nofo tailiilí. Ne mamata ‘a Nifai ‘i ha visone ki he mālohi ‘o e Lami ‘a e ‘Otuá ‘oku “[‘alu hifo] ia ki he kau mā‘oni‘oni ‘o e siasi ‘o e Lamí, pea ki he kakai ‘o e fuakava ‘a e ‘Eiki.” Neongo kuo “fakamovetevete ki he funga kotoa ‘o e māmaní, . . . na‘e fakamahafu ‘a kinautolu ‘aki ‘a e mā‘oni‘oni pea mo e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘i he fu‘u nāunau lahi.”⁴⁰

‘Okú kau hotau kuongá ‘i he tala‘ofa ko ‘eni ‘o e ‘amanaki leleí mo e fiemālié.

Ko koe pē nai ‘i ho fāmilí, ‘apiakó, ngāue‘angá, pe koló ‘oku hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasi? ‘Okú ‘i ai ha taimi ‘oku ongo‘i li‘ekina pe si‘isi‘i fau ‘i ho koló? Kuó ke hiki nai ki ha feitu‘u fo‘ou, ‘oku kehe e leá pe ‘ulungaanga fakafonuá? Mahalo kuo liliu e tūkunga ho‘o mo‘uí, ‘o ke fehanganagai mo ha ngaahi me‘a ne ‘ikai te ke ‘amanaki ‘e malava ke hoko? ‘Okú fakapapau‘i mai kiate kinautolu ‘e hotau Fakamo‘uí, ‘e tatau ai

pē ko hai kinautolu mo hotau tūkunga ‘i he ngaahi lea ‘a ‘Isaiá, “Te ne tākaki ‘a e fanga lamí ‘aki hono nimá, pea fua ‘a kinautolu ‘i hono fatafatá, pea tatakaki fakafiemālie ‘a kinautolu ‘oku feitamá.”⁴¹

Kāinga, ‘oku ui mai kiate kinautolu ‘a hotau Tauhi Sipi Leleí ‘aki Hono Le‘ó mo Hono huafá. ‘Okú Ne kumi, tākaki, mo hā‘ele ki Hono kakai. ‘Okú fakafou mai ‘i He‘ene palōfita mo‘uí mo kinautolu hono kotoa, ‘a ‘Ene fakaafe ki he tokotaha kotoa ke ma‘u e melinó, ha taumu‘á, fakamo‘uí, mo e fiefia ‘i he kakato ‘o ‘Ene ongoongolelei kuo fakafoki maí pea mo Hono hala ‘o e fuakavá. ‘Okú Ne ako‘i e kau tauhisipi ‘o ‘Isileli ‘aki ha sipinga ‘o e ngāue fakatauhi ‘i He‘ene ‘ofá.

Ne tomú‘a fakanofa Hono misiona fakalangi ko e Lami ‘a e ‘Otuá pea fiefia ai e kau ‘aposetolo mo e kau palōfita. Ko ‘Ene Fakalelei ta‘engata mo ta‘e fakangatangá, ko e uho ia e palani ‘o e fiefiá pea mo e taumu‘a ‘o e fakatupú. ‘Okú Ne fakapapau‘i mai kiate kinautolu, ‘okú Ne tukuloto‘i kinautolu.

Si‘i kāinga ‘ofeina, fakatauange te tau loto fiemālie ke hoko ko e “kau ākonga anga fakatōkilalo ‘a e ‘Otuá mo e Lamí,”⁴² ko‘e‘uhi ke ‘i ai ha ‘aho ‘e hiki ai hotau hingoá ‘i he tohi ‘o e mo‘uí ‘a e Lamí,⁴³ ‘o hiva‘i e hiva ‘a e Lamí,⁴⁴ pea fakafefe‘i ki he ‘ohomohe ‘a e Lamí.⁴⁵

‘Okú Ne ui mai ko e Tauhi Sipi mo e Lami: mou toe ha‘u “ki he ‘ilo mo‘oni . . . ki [ho] Huhu‘í, . . . mo [ho] tauhi-sipi

lahi mo mo‘oni.”⁴⁶ ‘Okú Ne tala‘ofa mai ‘oku “tupu ‘i he‘ene ‘alo‘ofá ‘a [‘etau] [hoko] ‘o haohaoa ‘ia Kalaisí.”⁴⁷

‘I he fa‘ahita‘u Toetu‘u ko ‘eni, ‘oku tau fakamālō ki Ai:

“‘Okú Taau mo e Lami”⁴⁸

“Hōsana ki he ‘Otuá pea mo e Lamí!”⁴⁹

‘Okú ou fakamo‘oni kiate Ia, ‘a hotau Tauhi leleí, ko e Lami haohaoa ‘a e ‘Otuá. ‘Okú ne ui kinautolu ‘aki hotau hingoá—‘i Hono huafá ‘i he huafa toputapu mo mā‘oni‘oni ‘o Sisū Kalaisí—‘ēmeni. ■

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. ‘Okú fokotu‘u mai ‘e ha fo‘i hiva manakoa ‘o pehē:
*Ko e taimi ‘oku ou hoha‘a ai pea ‘ikai lava ke mohé,
‘Okú ou lau hoku ngaahi tāpuakí kae ‘ikai ko e fanga sipi.
Peá u mohe pē mo lau hoku ngaahi tāpuakí.
(Irving Berlin, “Count Your Blessings
Instead of Sheep” [1952])*
2. Saame 23:1–3.
3. Sione 3:16.
4. Sione 10:11.
5. Vakai Sione 10:15, 17–18.
6. Sione 10:3–4.
7. ‘Alamá 5:38; vakai foki, ‘Alamá 5:37–39, 59–60.
8. Vakai, Molonai 7:13; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2–3.
9. Vakai Russell M. Nelson, “Ko e Hingoa Totonu ‘o e Siasi,” *Liahona*, Nōvema. 2018, 87–89.
10. 3 Nifai 27:7; toki tākaki atu e fakamamafá.
11. Luke 15:4 toki tākaki atu e fakamamafá; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:15
12. Vakai, ‘Isikeli 34:11–12; vakai foki, Selemaia 31:10; ‘Isikeli 34:6, 12–14; Maika 5:8; Mātiu 10:6; 15:24. Ko e kaveinga ‘oku kokohoko hono lea ‘aki ‘e he kau palōfita pea kau ai ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘a e ngaahi kikite ko ‘eni ki hono fakamovetevete‘i mo e ngaahi kikite mo e tala‘ofa ki hono tākaki ‘o e kakai fuakavá.
13. 1 Nifai 22:25.
14. Vakai, Hepelū 13:20.
15. Sione 10:16; vakai foki 3 Nifai 15:21; 16:1, 3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 10:59–60.
16. 3 Nifai 15:24; vakai foki 3 Nifai 15:17, 21.
17. Vakai 3 Nifai 16:1, 3; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 10:59–60.
18. Vakai, Mōsaia 26:21.
19. Vakai 2 Nifai 31:13–14, 21.
20. 2 Nifai 31:5; vakai foki ‘Alamá 7:14.
21. Vakai Malakai 4:5–6; Sione 15:9–13; Mōsaia 25:18; Hilamani 11:21; vakai foki Lāsolo M. Nalesoni, “‘Amanaki‘anga ‘o ‘Isileli” (fakatahalotu fakamāmanilahi ma‘á e to‘u tupú, Sune 3, 2018), HopeofIsrael.Churchof JesusChrist.org; Lāsolo M. Nalesoni, “Ko e Tākaki ‘o ‘Isileli kuo Fakamovetevete‘i,” *Liahona*, Nōvema. 2006, 79–82.
22. Saame 80:1.
23. Sione 21:15–17; vakai ki he vahe kakatō.

24. Selemaia 23:4.
 25. Vakai, Nēhumi 3:18.
 26. Vakai, Selemaia 23:1; 50:6, 44.
 27. Vakai, 'Isaia 56:11; 'Isikeli 34:2–6.
 28. Vakai, 'Isikeli 34:2–6.
 29. Sione 10:13.
 30. 3 Nifai 14:15; vakai foki Mātiu 7:15; 'Alamā 5:60.
 31. Vakai 2 Nifai 9:10–12. 'I hono ikuna'i 'o e mate fakatu'asinó mo e fakamavahevahe'i fakalaumālié, 'oku malava ai 'e he Lami 'a e 'Otuá ke tånaki e taha kotoa pē ki taimi mo 'itåniti, ko e Tauhi-sipi pē 'e taha.
 32. Mōse 5:7–8.
 33. Sēnesi 22:7–8; vakai foki, Sēkope 4:5.
 34. Sione 1:29; 1 Nifai 11:21.
 35. 1 Nifai 11:21, 27.
 36. Mosaia 14:6; vakai foki 'Isaia 53:6.
 37. 'Alamā 7:7, 14–15.
 38. Fepōtalanoa'aki mo Pornthip "Tippy" Coyle, Feb. 2019, faka'aonga'i 'i hono fakangofuá.
 39. "Oku 'Ofa 'a e Tauhi," *Ngaahi Himi*, fika 128. Ko e ngaahi himi kehe 'oku nau fakamatala'i lelei hotau Tauhi-sipi mo 'Ene fanga sipi 'oku kau ai 'eni: "The Lord My Pasture Will Prepare," *Himi*, no. 109:
[E teuteu 'e he 'Eiki hoku keinanga'angá 'O ne fafanga au 'aki e 'ofa fakatauhisipi. 'E feau 'eku fiema'ú 'i Hono 'aó, Pea ne tokanga'i lelei 'aupito au. Té ne tokanga'i 'eku 'a'eva he 'ahó Pea malu'i au 'i he ngaahi houa longonoa 'o e tu'upooó.
 "Tokoni Mai Ke u Ako'i," *Himi*, no. 176:
[Tokoni mai ke u kumi ho'o fanga lami kuo heé; Tokoni mai ke u fakafoki kinautolu ki ho'o tåkangá.
Ako'i au 'Eiki ke u hoko ko ha tauhisipi; Tokoni mai Tamai ke u fafanga ho'o fanga sipi]
 "Mou Ha'u Kātoa Mai," *Ngaahi Himi*, fika 204:
Kuo kamata e ngāue 'o e 'aho kimui ní, Ko hono tånaki 'o 'Isileli ne fakamovetevete'i, 'Ofakafoki mai ki Saione ke fakafeta'i ki he Lami. Mou ha'u e fanga sipi ne fakamovetevete'i, pea fanongo ki homou Tauhi-sipi.
 40. 1 Nifai 14:14; vakai foki 1 Nifai 13:35, 37 [tohi] e ngaahi me'a mahinongofua mo mahu'inga . . . pea 'omi . . . 'i he foaki mo e mālohi 'o e Lami. . . . Kapau te [tau] kātaki ki he ngata'angá . . . , 'e fakamo'ui 'a [kitautolu] 'i he pulé'anga ta'engata 'o e Lami."
 41. 'Isaia 40:11.
 42. Hilamani 6:5.
 43. Vakai, Fakahā 21:27.
 44. Vakai, Fakahā 15:3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 133:56.
 45. Vakai foki, Fakahā 7:17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 58:11; vakai foki Fakahā 7:17: "He ko e Lami . . . te ne fafanga 'a kinautolu, mo tataki kinautolu ki he vai 'oku mapunopuna hake ki he mo'ui: pea 'e holoholo 'e he 'Otuá 'a e lo'imata kotoa pē mei honau matá"; Fakahā 22:1 Ko e "vaitafe ma'a 'o e vai 'o e mo'ui, 'asinisini 'o hangē ko e kilisitala, pea 'oku ha'u mei he 'afio'anga 'o e 'Otuá mo e Lami."
 46. Hilamani 15:13.
 47. Vakai, Molonai 10:32–33.
 48. Fakahā 5:12.
 49. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:79.

FAI 'E 'ELETĀ DAVID A. BEDNAR
 'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Mateuteu ke Ma'u 'a e Me'a 'Aonga Kotoa Pē

'Oku ou fakamo'oni 'e hoko mai ha ngaahi tāpuaki 'i he'etau feinga ke fakahoko hotau fatongia fakafō'ituitui ke ako mo 'ofa 'i he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki mai.

'Oku fakautuutu ke lahi ange e fakatefito e ngaahi polokalama mo e ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī 'i he 'apí mo pou pou 'i 'e he Siasí, 'o fakamahino 'e he ngaahi liliu ne fanongonongo 'i he ngaahi konifelenisi lahi kimui ní. Kuo 'osi fale'i kitautolu 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni: "Oku toe ha me'a lahi ange ke hoko mai. . . . Folo ho'omou fo'i 'akau vaitaminí. Ma'u ha mohe fe'unga. 'E fakafiefia."¹

'Oku ou lotua mo fakaafe'i e tokoni 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau fakakaukau fakataha ki ha ngaahi ola tefito 'o e ngaahi liliu 'oku hoko 'i he Siasi 'o e 'Eiki kuo fakafoki mai.

Ako 'o e Ongoongolelei 'oku Fakatefito 'i he 'Apí mo Pou pou 'i 'e he Siasí

Nā'á ku hoa ngāue mo 'Eletā Kuleiki C. Kulisiteniseni 'i ha konifelenisi fakatakimu'a kimui ni 'o e lakanga fakataula-eiki, pea na'á ne faka'aonga'i ha ongo fo'i fehu'i faingofua ke fakamamafa'i 'aki

e tefito'i mo'oni 'o e fakatefito 'i 'apí mo poupou'i 'e he Siasí. Na'á ne fokotu'u ke 'oua te tau foki ki hotau 'apí hili e ngaahi houalotu 'o e Sāpaté mo fehu'i, "Ko e hā na'á ke ako he 'ahó ni 'i he Lotú fekau'aki mo e Fakamo'uí mo 'Ene ongoongoleléi?" ka 'oku totonu ke tau fehu'i 'i he'etau ngaahi fakataha 'i he Siasí, "Ko e hā na'á ke ako 'i homou 'apí he uiké ni, fekau'aki mo e Fakamo'uí mo 'Ene ongoongoleléi?" 'Oku tokoni kotoa 'a e tauhi totonu 'o e Sāpaté, naunau fakalēsoni fo'ou, mo e taimi tēpile 'o e houalotu kuo liliú ke tau fakatou ako 'a e ongoongoleléi 'i hotau 'apí mo e lotú.

'Oku 'i ai ha fatongia fakafo'ituitui 'o e mēmipa takitaha 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke ako mo mo'ui 'aki e ngaahi akonaki 'a e 'Eikí pea mo ma'u 'i he mafai totonú 'a e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí mo e hākeaki'i. 'Oku 'ikai totonu ke tau 'amanaki 'e hanga 'e he fa'unga 'o e Siasí 'o ako'i pe talamai kiate kitautolu e me'a kotoa 'oku tau fie ma'u ke 'ilo mo fai ke tau hoko ai ko ha kau ākongā mateaki mo kātaki 'i he lototo'a ki he ngata'angá.² Ka, ko hotau fatongia fakatautahá ke ako e me'a 'oku totonu ke tau akó, ke mo'ui 'aki e me'a 'oku tau 'ilo 'oku totonu ke tau mo'ui 'akí, pea mo a'usia e tu'unga 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke tau a'usiá. Pea ko

hotau 'apí 'a e feitu'u lelei taha ki he ako, mo'ui 'aki, mo a'usiá.

Na'e 'ilo 'e Siosefa Sāmita ki he 'Otuá, 'i he'ene kei si'í, mei hono fāmilí. Na'e fakatupu 'e he feinga 'a Siosefa ke 'ilo e finangalo 'o e 'Otuá ke ne fekumi ai ki he mo'oni 'i ha ngaahi kautaha lotu faka-Kalisitiane kehekehe, fakalaululotoa lahi e folofolá, mo lotu fakamātoato ki he 'Otuá. 'I he foki 'a e talavou ko Siosefa Sāmitá ki hono 'apí mei he Vao 'Akau Tapú, hili pē 'a e hā mai 'a e Tamaí mo e 'Aló, na'á ne 'uluaki talanoa mo 'ene fa'éé. 'I he'ene "falala ki he tafu'anga afí, na'e fehu'i ange 'e [he'ene] fa'éé pe ko e hā 'a e me'a 'oku hokó. Na'e tali ange ['e Siosefa]: "Oua te ke tokanga ki ai, 'oku sai 'a e me'a kotoa pē—'oku ou sai pē au.' Peá [ne] pehē ange leva ki [he'ene] fa'éé, 'Kuó u 'ilo'i 'iate au pē."³ 'Oku 'omi 'e he a'usia 'a Siosefa ha sipinga mālohi lelei 'o e ako 'oku totonu ke tau takitaha fa'ifa'itaki ki ai. 'Oku totonu foki ke tau takitaha ako ma'atautolu pē.

Ko e taumu'a mahu'inga taha 'o e palani 'a e Tamai Hēvaní ke hoko 'Ene fānaú 'o tatau ange mo Ia. 'I he'ene peheé, 'okú Ne foaki mai ha ngaahi faingamālie mahu'inga ke tau tupulaki mo fakalalaka ai. 'Oku fakautuutu ai hono mahu'inga 'etau tukupā ke ako pea mo mo'ui fakatatau mo e mo'oni

'i ha māmani 'oku "moveuveu"⁴ pea lahi ange e puputu'ú mo e kovi. 'Oku 'ikai totonu ke tau fakakaukau te tau ma'ulotu 'ata'atā pē mo kau 'i he ngaahi polokalamá pea s'e ma'u kotoa ai e ngaahi fakamaama fakalaumālie pea mo e malu'i te tau lava ai "ke [tau] fa'a tu'u ai 'i he 'aho 'o e kovi."⁵

"'Oku ma'u 'e he mātu'á ha fatongia toputapu ke ohi hake 'a 'enau fānaú 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni."⁶ 'Oku tokoni e kau taki 'o e Siasí, mo e kau faiako 'oku tatakaki fakalaumālie pea mo e ngaahi 'ekitivitií ki he feinga fakafo'ituitui mo fakafāmilí ke tupulaki fakalaumālie. Pea neongo 'oku tau fie ma'u tokoni kotoa ke vilitaki atu 'i he hala 'o e fuakavá, ka ko e fatongia taupotu taha ki hono fakatupulaki e mālohinga fakalaumālie mo e loto'akí 'oku hilifaki ia kiate kitautolu takitaha.

Manatu 'i e faka'amu 'a Nifai ko e foha 'o e palōfita ko Lihai ke mamata, fanongo, pea mo 'ilo 'iate ia pē 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni e ngaahi me'a na'e 'ilo 'e he'ene tamaí 'i he me'a-hāmai ki he 'akau 'o e mo'ui. Na'e mahino e me'a ne fie ma'u 'e Nifai pea na'e tāpuekina ia 'i he'ene kei si'í 'e he sipinga mo e ngaahi akonaki 'a 'ene "ongomātu'a lelei."⁷ Kae, hangē ko Siosefa Sāmitá, na'á ne faka'ānaua ke ako mo 'ilo 'iate ia pē.

Kapau ko e me'a pē 'okú ta 'ilo kau kia Sisū Kalaisi pea mo 'Ene ongoongolelei kuo fakafoki mai, 'a e me'a kuo ako'i mo talamai 'e he kakai, pea tā ko e fakava'e 'o 'eta fakamo'oni kiate Ia mo 'Ene ngāue nāunau'ia 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'oku langa ia 'i he 'one'oné.⁸ 'Oku 'ikai totonu ke tau fakafalala 'ata'atā pē pe kole e maama 'o e ongoongolelei mei ha kakai kehe—pea na'a mo kinautolu 'oku tau 'ofa mo falala ki ai.

Ko e mahu'inga tahá, na'e ako'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'oku fie ma'u 'e he mēmipa takitaha he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke mahino 'iate ia pē "'a e ngaahi palani mo e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá ki he'etau omi ki māmani."⁹

"Kapau te tau lau mo ako 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuo tohi mei he ngaahi 'aho 'o 'Ātamá, 'a e anga 'o e fetu'utaki 'a e tangatá ki he 'Otuá mo e kau 'āngeló he kaha'ú, 'oku kei si'í 'aupito pē 'etau 'ilo ki ai. He 'ikai teitei lava 'e he'etau lau 'i he ngaahi me'a na'e hoko

ki he kakai kehé, pe ko e fakahā na'e fai kiate *kinautolu*, 'o 'omi kiate *kitautohu* ha 'ilo kānokato ki hotau tu'ungá mo 'etau fekau'aki mo'oni mo e 'Otuá. *'E toki lava pē 'o ma'u ha 'ilo ki he ngaahi me'á ni 'aki ha'atau a'usia 'a e ngaahi ouau 'a e 'Otuá kuo fokotu'u ki he taumu'a ko iá.*'¹⁰

Ko e malava ko ia ke ikuna'i 'a e taumu'a fakalaumālie ma'ongo'ongá ni ma'á e fakafo'ituituí mo e ngaahi fāmilí, ko e taha ia 'o e ngaahi 'uhinga tefito 'o e fakahoko e ngaahi polokalama mo e ngaahi 'ekitiviti 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku fakatefito lahi ange 'i 'apí pea poupou'i 'e he Siasí 'i he fa'ahitá'u ko 'eni 'o e kuonga fakakosipeli 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá.

Ngaahi Ola 'o e Ako 'oku Fakatefito 'i 'Apí mo Ia 'oku Poupou'i 'e he Siasí

Tuku ke u fakanounou'i atu ha ngaahi ola tefito 'e ni'ihí 'o e ako e ongoongoleléi 'i hono fakatefito 'i he 'apí mo poupou'i 'e he Siasí.

Ko e senitá ako'anga fakafaiyekau mā'olunga tahá 'oku 'i hotau 'apí; ko e fika ua hake ki ai 'oku tu'u ia 'i Polovo, Manila, Mekisikou Siti, pea mo ha ngaahi feitu'u kehe. Ko 'etau ngaahi kalasi Lautohi Faka-Sāpate lelei tahá 'oku totonu ko 'etau ako 'i he feitu'u 'oku tau nofo ai; ko e ngaahi kalasi Lautohi Faka-Sāpate 'aonga fika uá 'oku fai ia 'i hotau ngaahi falelotú.

'Oku 'i hotau ngaahi 'apí he taimí ni 'a e ngaahi senitá hisitōlia fakafāmilí. 'Oku 'i ai foki mo ha poupou makehe ki he'etau ngāue ki he'etau hisitōlia fakafāmilí 'i hotau ngaahi falelotú.

'Oku hoko e ngaahi kalasi mahu-'inga 'o e teuteu ki he temipalé 'i hotau ngaahi 'apí; 'e lava foki ke fakahoko ha ngaahi kalasi fakataimi mahu-'inga mo fika ua ki ai 'o e teuteu ki he temipalé 'i hotau ngaahi falelotú.

Ko hono 'ai hotau ngaahi apí ko ha malu'anga ke tau lava ai 'o "tu'u 'i he ngaahi potu toputapú"¹¹ 'oku mahu-'inga 'i he ngaahi 'aho kimui ní. Pea neongo 'ene mahu-'inga e fakatefito 'o e ako 'i 'apí mo poupou'i 'e he Siasí hotau mālohinga fakalaumālié mo hotau malu'i he 'aho ní, ka 'e toe fu'u mahu-'inga ange 'i he kaha'ú.

Ako 'oku Fakatefito 'i 'Apí mo Poupou'i 'e he Siasí mo e Teuteu ki he Temipalé

Kātaki 'o fakakaukau ki he founga 'oku kaunga ai e tefito'i mo'oni 'o e "ako 'oku fakatefito 'i 'apí mo poupou'i 'e he Siasí" ki he'etau teuteu fakafo'ituituí mo e taau ke ma'u e ngaahi ouau mo e fuakava toputapu 'i he fale 'o e 'Eikí.

'Io, 'oku ola lelei taha 'a e teuteu ki he temipalé 'i hotau 'apí. Ka 'oku ta'epau'ia ha kau mēmipa tokolahi 'o e Siasí pe ko e hā 'oku taau ke nau lea pe 'ikai lea 'aki fekau'aki mo e a'usia 'i he temipalé mavahe mei he temipalé.

Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni 'Ēselā Tafu Penisoni 'a e 'uhinga 'oku hoko ai e ta'emahino ko 'eni:

"Ko e temipalé ko ha feitu'u toputapu, pea 'oku toputapu e ngaahi ouau 'i he temipalé. Koe'uhí ko 'ene toputapú, 'oku tau fa'a momou ai ke lea 'aki ha me'a kau ki he temipalé ki he'etau fānaú mo e makapuná.

"Ko hono olá, 'oku 'ikai ke fakatupulaki ai 'e ha tokolahi ha holi ke ō ki he temipalé, pea ko e taimi 'oku nau ō ai ki ai, 'oku nau fakahoko ia 'o 'ikai 'i ai ha mahino ke teuteu'i kinautolu ki he ngaahi tufakanga mo e ngaahi fuakava 'oku nau fakahokó.

"Oku ou tui 'e tokoni lelei lahi 'aupito ha mahino pe 'ilo fe'unga 'o teuteu'i hotau to'u tupú ki he temipalé . . . [pea] tanumaki ha holi 'iate kinautolu ke nau fekumi ki honau ngaahi tāpuaki lakanga fakataula'eikí 'o hangē ko ia ne fai 'e 'Ēpalahame ke ma'u ha'aná."¹²

'Oku 'i ai ha tefito'i fakahinohino 'e ua 'e lava 'o tokoni ke tau ma'u 'a e mahino totonu na'e fakamamafa'i 'e Palesiteni Penisoni.

Fakahinohino Fika 1. *Koe'uhí 'oku tau 'ofa he 'Eikí, 'oku totonu ke tau lea ma'u pē fekau'aki mo Hono fale toputapú 'i he loto 'apasia. 'Oku 'ikai totonu ke tau fakahā pe fakamatala'i 'a e ngaahi faka'ilonga makehe fekau'aki mo e ngaahi fuakava 'oku tau ma'u 'i he ngaahi ouau toputapu 'o e temipalé. Pe te tau fakamatala'i e fakamatala toputapu 'oku tau palōmesi 'i he temipalé ke 'oua 'e fakahā.*

Fakahinohino Fika 2. *Ko e temipalé ko e fale ia 'o e 'Eikí. 'Oku fakahinohino kitautohu 'e he me'a kotoa 'i he temipalé ki hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi. Té tau*

lava 'o alea'i 'a e ngaahi taumu'a tefito 'o e tokātelinē mo e ngaahi tefito'i mo'oni fekau'aki mo e ngaahi ouau mo e fuakava 'o e temipalé.

"Na'e vahevahe 'e Palesiteni Hauati W. Hanitā: "Tau vahevahe mo 'etau fānaú 'a e ngaahi ongo fakalaumālie 'oku tau ma'u 'i he temipalé. Pea tau ako'i faivelenga mo fakafiemālie ange kinautolu 'i he ngaahi me'a te tau lava 'o lea totonu 'aki fekau'aki mo e ngaahi taumu'a 'o e fale 'o e 'Eikí."¹³

'I he ngaahi to'u tangata talu mei he Palōfita ko Siosefa Sāmitá kia Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, mo hono ako'i fakaiiki 'o e ngaahi taumu'a fakatokātelinē 'o e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'o e temipalé 'e he kau taki 'o e Siasí.¹⁴ 'Oku 'i ai ha tānaki'anga lahi fau 'o e ngaahi ma'u'anga tokoní 'i ha ngaahi me'a kuo paaki, kuo hiki tepi, hiki vitioó, pea mo ha ngaahi founga kehe ke tokoni ke tau ako ai ki he ouau 'inisitolí, 'enitau-mení, malí, pea mo e ngaahi ouau sila kehé.¹⁵ 'Oku toe ma'u foki e fakamatala fekau'aki mo e muimui 'i he Fakamo'ui 'aki hono ma'u mo tauhi e ngaahi fuakavá ke tauhi e fono 'o e talangofuá, fono 'o e feilaulá, fono 'o e ongoongoleléi, fono 'o e angama'á, pea mo e fono 'o e fakatapu.¹⁶ 'Oku totonu ke maheni e kāingalotu kotoa 'o e Siasí mo e ngaahi fakamatala faka'ofa'ofa 'oku ma'u 'i he temples.churchofjesuschrist.org.

Na'e fakamamafa'i 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'a e mahu-'inga 'o e

potupotu tatau 'i he natula toputapu 'o e ngaahi ouau fakatemipalé pea mo e fakamatala mahu'inga fekau'aki mo e temipalé 'a ia kuo pulusi 'e he Siasí 'a ia 'oku tonu, taau, pea mo 'atā ki he kakaí. Na'á ne fakamatala 'i 'o pehē: “'Oku ou fokotu'u atu ke lau 'e he kāingalotú e ngaahi fakamatala 'i he Bible Dictionary 'oku fekau'aki mo e temipalé, hangē ko e “Paní” “Fuakavá” “Feilaulá” mo e ‘Temipalé.’ ‘E ala fie lau 'e ha taha 'a e ‘Ekesōtosi, vahe 26–29, mo e Levitiko, vahe 8. 'Oku fakamahino 'e he Fuakava Motu'á, pea pehē ki he tohi 'a Mōsesé mo e tohi 'a 'Epalahamé 'i he Mata'itofe Mahu'ingá, hono fuoloa 'o e ngāue fakatemipalé pea mo e natula tu'uloa 'o hono ngaahi ouau.”¹⁷

Ko ia ai, tau pehē 'oku 'eke atu ho fohá pe 'ofefiné, “Na'e talamai 'e ha taha kiate au 'i he akó 'oku tui ha fá'ahinga vala faikehe 'i he temipalé. Ko e mo'oni ia?” 'Oku 'i ai ha fo'i vitiō nounou 'i he temples.churchofjesu-schist.org 'oku ui ko e “Vala Temipale Toputapú.” 'Oku fakamatala 'i 'e he ma'u'anga tokoni lelé ni hono puke-puke 'e he kau tangata mo e kau fafine 'o e kuonga mu'á 'a e mūsika toputapú, ngaahi founga kehekehe 'o e lotú, ngaahi vala fakataipe fakalotú, ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi mōihuú ke fakahaa 'i 'enau ngaahi ongo mo e

mateaki ki he 'Otuá. Ko ia ai, 'oku poupu 'i 'e he Siasí 'a e teuteu 'oku fakatefito 'i he 'apí ki he ngaahi tāpuaki nāunau'ia 'o e temipalé 'o fakafou 'i he ngaahi fakahinohino tefito mo e ngaahi ma'u'anga tokoni faka'ofó'ofa hangē ko e fo'i vitiō ko 'ení. 'Oku 'atā ha fakamatala 'aonga lahi kiate kimoutolu.¹⁸

Ko e taimi 'oku tau feinga ai ke 'á'eva 'i he angamalū 'i he Laumālie 'o e 'Eikí,¹⁹ 'e tāpuekina 'aki kaitautolu ha mahino ke tau ma'u 'i hotau 'apí 'a e potupotu tatau 'oku fie ma'u 'i he me'a 'oku taau pe 'ikai taau ke alea 'i fekau'aki mo e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava toputapu 'o e temipalé.

Palōmesí mo e Fakamo'oni

'Oku ou fakakaukau hangehangē 'oku 'i ai hamou ni'ihi 'e fifili pe 'e lava 'e ho'ó ako 'o e ongoongolelé 'o fakatefito 'i he 'apí mo poupu 'i 'e he Siasí. Mahalo ko koe pē 'a e mēmipa 'o e Siasí 'i homou 'apí, pe 'ikai ke poupu ho malí, pe ko koe pē 'oku tauhi e fānaú, pe 'okú ke nofo toko taha pē ko ha taha Siasí kuó ke vete mali, mo 'i ai ha'ó ngaahi fehu 'i fekau'aki mo e kaunga 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni ko 'ení kiate koé. Mahalo ko ha husepāniti mo e uai fi kimoua 'okú mo fesiofaki pea fehu'ia, “Te ta lava nai 'o fai 'eni?”

'Io, te mo lava 'o fai 'eni! 'Oku ou palōmesi atu 'e taumalingi atu e ngaahi tāpuaki fakamālohiá pea 'e hā ia 'i ho'ó mo mo'uí. 'E 'oatu e ngaahi faingamālie. 'E uló 'a e māmā. 'E tupulaki ho'ó mo malava ke vilitaki lototo'a mo fa'a kātaki.

'Oku ou fakamo'oni 'e hoko mai ha ngaahi tāpuaki fetongi 'i he'etau feinga ke fakahoko hotau fatongia fakafou'ituitui ke ako mo 'ofa 'i he ongoongolelé 'o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí. Te tau lava mo'oni 'o “teuteu ['a kaitautolu] ke ma'u 'a e ngaahi me'a 'aonga kotoa pē.”²⁰ 'Oku ou palōmesi mo fakamo'oni ki ai 'i he huafa toputapu 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, 'i he “Latter-day Saint Prophet, Wife and Apostle Share Insights of Global Ministry,” Newsroom, Oct. 30, 2018, mormonnewsroom.org/article/latter-day-saint-prophet-wife-apostle-share-insights-global-ministry.
2. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:29.
3. Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:20.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:26.
5. 'Efesō 6:13.
6. Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmāni,” *Liahona*, Mē 2017, 145.
7. 1 Nifai 1:1.
8. Vakai, Mātūi 7:24–27; 3 Nifai 14:24–27; 18:13.
9. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* 2007), 211.
10. *Teachings: Joseph Smith*, 419; toki tānaki atu e fakamamafá.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:22.
12. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasí: 'Eselā Tāfu Penisoni* (2014), 174; toki tānaki atu hono fakamamafá, vakai foki, Ezra Taft Benson, “What I Hope You Will Teach Your Children about the Temple,” *Ensign*, Aug. 1985, 8.
13. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasí: Hauati W. Hanitā* (2015), 184.
14. Hangē ko 'ení, vakai, James E. Talmage, *The House of the Lord* (1912), 99–101.
15. Vakai, James E. Talmage, *The House of the Lord*, 89–109; Russell M. Nelson, “Mateuteu Fakafou'ituitui ki he Ngaahi Tāpuaki 'o e Temipalé,” *Liahona*, July 2001; 37–39; Boyd K. Packer, *The Holy Temple* (1980), 153–55.
16. Vakai, *Ko e Ngaahi Akonaki 'a 'Eselā Tāfu Penisoni* (1988), 121; James E. Talmage, *Ko e Fale 'o e 'Eikí*, 100; *Mateuteu ke Hū ki he Temipalé* (pamphlet, 2002).
17. Russell M. Nelson, “Teuteu ki he Ngaahi Tāpuaki 'o e Temipalé,” *Liahona*, 'Okatopa 2010, 47.
18. Hangē ko 'ení, mamata he fo'i vitiō 'a'ahi ki he Temipale Loma 'Itali, pe ako e ngaahi akonaki fakaeapalōfita ki he ngaahi temipalé he (see temples.ChurchofJesusChrist.org).
19. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:23.
20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:15.

FAI 'E 'ELETĀ KYLE S. MCKAY
'O e Kau Fitungofulū

Ko e Angalelei Vave 'a e 'Otuá

*Ko 'eku pōpoaki he 'aho ní, neongo
'oku tau tatali 'i he fa'a kātaki ki he 'Eikí, ka 'oku
'i ai ha ngaahi tāpuaki pau 'e vave 'etau ma'ú.*

'I he ngaahi ta'u kuohilí, ne ha'u homa foha ta'u nimá 'o pehē mai kiate au, "Teti, kuó u 'ilo ha me'a. Kuo toki mahino kiate au ko e vavé kiate koe ko e fu'u taimi lōloa 'aupito ia kiate au."

'I he taimi 'oku lolofola 'aki 'e he 'Eikí pe lea 'aki 'e He'ene kau tamaio'eikí e ngaahi me'a hangē ko e, "He 'e 'ikai ke 'osi ha ngaahi 'aho lahi" pe "'Oku 'ikai ke mama'o 'a e taimí," 'e lava ke 'uhinga ia ko e mo'uí kotoa pe toe lōloa ange.¹ 'Oku fa'a kehe 'a 'Ene taimí mei he'etau taimí. 'Oku mahu'inga 'a e fa'a kātaki. Ka ne 'ikai ia, he 'ikai lava ke tau fakalalakaka pe fakahaa'i 'etau tui ki he 'Otuá 'o a'u ki he mo'uí mo e fakamo'uí. Ka ko 'eku pōpoaki he 'aho ní, neongo 'oku tau tatali 'i he fa'a kātaki ki he 'Eikí, ka oku 'i ai ha ngaahi tāpuaki pau 'e vave 'etau ma'ú.

'I hono puke pōpula 'a 'Alamá mo hono kakaí, na'a nau lotua ha fakahaofi. Ne 'ikai ke vave honau fakahaofi, kae lolotonga 'enau tatali 'i he fa'a kātaki ki he 'Eikí, ne fakahaa'i 'e he 'Eikí 'Ene angalelei 'aki hono foaki vave ha ngaahi tāpuaki pau. Na'a Ne fakamolū vave e loto 'o e kau Leimaná koe'uhí ke 'oua te nau tamate'i kinautolu. Na'a Ne

fakamālohia foki 'a e kakai 'o 'Alamá maá pea fakafaingofua 'i 'enau ngaahi kavengá.² 'I he faifai pea fakahaofi kinautolú, na'a nau fononga ki Seilahe-mala 'o nau fakamatala 'i 'enau a'usía ki ha ha'ofanga ne ofo. Ne ofo e kakai 'o Seilahemalá, "pea . . . 'i he'enau fakakaukau ki he angalelei vave 'a e 'Otuá mo hono māfima'í 'i he fakahaofi 'o 'Alamá mo hono kāingá mei he . . . nofo pōpulá, na'a nau hiki hake honau le'ó 'o nau fakafeta'i ki he 'Otuá."³

'Oku hoko mai e angalelei vave 'a e 'Otuá kiate kinautolu kotoa pē 'oku

ui kiate Ia 'aki e loto mo'oni mo e loto fakamaatoato mo'oni. 'Oku kau heni 'a kinautolu 'oku tangi 'i he siva mo'oni e 'amanakí 'i he ngali taumama'o e fakahaofi pea lōloa e mamahí pea a'u pē 'o toe fakautuutu.

Na'e hoko pehē pē ia ki ha palōfita kei talavou ne tu'unuku mai ki ai e maté 'i he faliki momoko 'o ha pilisone 'i lolofonua kimu'a peá ne tangi 'o pehē : "E 'Otuá, 'okú ke 'i fē? . . . 'E fēfē hono fuoloa 'o e ta'ofi ho to'ukupú . . . ? 'Io, 'e 'Eiki, 'e fēfē hono fuoloá . . . ?"⁴ 'I hono tali iá, na'e 'ikai ke fakahaofi leva 'e he 'Eikí 'a Siosefa, ka na'a Ne fakahoko mai 'a e nongá 'i he taimi pē ko iá.⁵

'Oku foaki vave foki 'e he 'Otuá 'a e 'amanaki lelei ke faifai pea a'usia 'a e fakahaofi.⁶ Neongo pe ko e hā, pe 'i fē, ka 'e 'ia Kalaisi pea fakafou 'ia Kalaisi 'a e hā ngingila ma'u pē 'a e 'amanaki lelei 'i mu'a 'iate kinautolú.⁷ 'E hoko vave ma'u pē ia kiate kinautolu.

'Ikai ngata aí, kuó Ne tala'ofa mai: "Ko 'eku 'ofá' e 'ikai mole meiate koe."⁸

Kae mahu'inga tahá, 'oku vave e 'ofa 'a e 'Otuá. 'Oku ou fakamo'oni fakataha mo Paula 'e 'ikai ha me'a te ne lava ke "fakamāvae 'a kinautolu mei he 'ofa 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku 'ia Kalaisi Sisū."⁹ Pea na'a mo 'etau ngaahi angahalá, neongo te nau ala fakamāvae kinautolu 'i ha ki'i taimi mei Hono Laumālié, ka he 'ikai te ne lava ke fakamāvae kinautolu mei he hoko ma'u pē mo e vave 'o 'Ene 'ofa, ko e tamai fakalangí.

Ko ha ngaahi founa pē 'eni 'e ni'ihí mo e 'uhinga "'okú ne tāpuaki 'i leva 'a [kinautolú]."¹⁰ Te u 'omi leva e ongo tefito 'i mo'oni ko 'eni ki he taimí ni

pea ke ofi ange ‘aki hono vahevahe mo kimoutolu e a’usia ‘a ha toko ua ‘oku hoko ‘ena mo’ui ko ha fakamo’oni ki he angalelei vave ‘a e ‘Otuá.

Talu mei he kei finemui ‘a ‘Emelií mo ‘ene fefa’uhi mo hono ngāue hala ‘aki ‘a e me’a ‘oku fakatu’utāmaki ki he sinó. Ne iku e ‘ahi’ahi’i ki ha tō’onga mo’ui, pea ne faka’au ‘o kovi ange e tō’ongá ‘o hoko ko ha ma’unimā ne fakapōpula’i ai ia ‘i ha ngaahi ta’u lahi, neongo ne fa’a sai pē ‘i ha taimi ‘e ni’ihi. Ne fufuu’i ‘e ‘Emelií ‘ene palopalemá, tautautefito ki he taimi ne hoko ai ko ha uaifi mo ha fa’cé.

Ko e kamata’anga ‘o hono fakahaofi ne ‘ikai teitei ongo ia ‘o hangē ko hano fakahaofi. Lolotonga pē hano sivi fakafaito’o angamaheni ‘o ‘Emeli, ‘e lava ke ‘ohovale pē kuo fakaheka atu ia he me’alele fakatu’utāmaki ki ha nofo’anga fakafaito’o. Ne kamata ke ne tailiili ‘i he’ene fakakaukau ki hono fakamāvae’i ia mei he’ene fānaú, hono husepāniti, mo hono ‘api.

Ne makanumi pē ‘a ‘Emeli ‘i hono mohengá he pō ko iá, ‘i ha loki momoko mo fakapo’uli, ‘o ne tangi halotulotu. Na’e ‘ikai ke toe fakakaukau lelei ‘a ‘Emeli pea faifai ‘o lōmekina ia ‘e he tōtu’a ‘a e hoha’á, ilifiá, mo e fakapo’uli tu’u ‘a e lokí pea ‘i hono lotó, ne matu’aki fakakaukau pē te ne mate he pō ko iá toko taha pē.

‘I he tūkunga matu’aki faingata’a ko iá, ne faifeinga ‘a ‘Emeli ‘o faifai pea ne ma’u e mālohi ke hifo mei he mohengá ‘o tū’ulutui. Ne ‘ikai ke ne sai ‘a ia na’á ne fá’a fakahoko kimu’a ‘i he’ene fá’a lotú, ka na’á ne tukulolo kakato ki he ‘Eikí ‘o ne tautapa mo’oni, “‘E ‘Otuá, ‘oku ou fie ma’u Koe. Kātaki mu’a ‘o tokoni mai. ‘Oku ‘ikai ke u fie tuēnoa. Kātaki ‘o tokoni’i au ke u lava’i e poó ni.”

Pea tuai-e-kemo, ‘o hangē ko ia kuó Ne fai kia Pita ‘i he kuongamu’á, ne mafao atu ‘e Sisū Hono to’ukupú ‘o fakafiemālie’i ia lolotonga hono ‘ahi’ahi.¹¹ Ne a’usia ai ‘e ‘Emeli ha nonga, loto-to’a, fakapapau, mo ha ‘ofa fakafo. Ne ‘ikai toe momoko e lokí, ne ‘ikai ke ne tuēnoa, pea ko ha toki taimi ia talu mei he’ene ta’u 14, na’á ne ongo’i ai ‘e sai pē e me’a kotoa. ‘I he “‘a hake [‘a ‘Emeli] ki he ‘Otuá”¹² na’á ne tō hifo

‘o mohe fiemālie. Pea ko ia ai ‘oku tau vakai “kapau te mou fakatomala ‘o ‘ikai fakafefeka homou lotó, ‘e faka’aonga leva ‘a e palani lahi ‘o e huhu’i kiate kimoutolu.”¹³

Ne fuoloa ‘aupito e fakaakeake mo hono fakatau’atāina’i ‘o ‘Emelií—ne lau māhina e faito’ó, akó, mo e fale’í, ‘a ia ne poupou’i ia pea taimi ‘e ni’ihi ne hiki hake ia ‘e He’ene angalelei. Pea ne hoko atu e angalelei ko iá mo ia ‘i he’ene hū ki he temipalé mo hono husepāniti mo e fānaú ke sila’i fakataha ‘o ta’engata. Hangē ko e kakai ‘o Seilahemalá, ‘oku fakafeta’i ‘a ‘Emeli he taimi ni ‘i he’ene manatu ki he angalelei vave ‘a e ‘Otuá mo Hono mālohí ‘i hono fakatau’atāina’i ia mei he pōpulá.

Tau vakai ‘i he taimi ni ki he mo’ui ‘a ha tokotaha tui loto-to’a ‘e taha. Ne talitali fiefia ‘e ‘Alisa Sulouta hono ongo kaungāme’a ‘o feina’i ko Soni mo Sala Siliote ‘i he ‘aho 27 Tisema, 2013 ‘i ha’ana tu’u fakatu’upakē ange ‘i hono matafalé. Ne mono ange ‘e Soni, ko e pīsope ‘a ‘Alisá ‘ene telefoni to’oto’ó mo ne pehē ange ‘i he loto fakamaatoato, “‘Alisa, ‘oku mau ‘ofa ‘iate koe. ‘Oku fie ma’u ke ke talanoa ki he tokotaha ko ‘eni.”

Ne ‘i he telefoni ‘a e husepāniti ‘o ‘Alisá ko Maliō. Na’á ne ‘i ha feitu’u mama’o mo ha ni’ihi ‘o ‘ena fānaú ‘i ha fononga fakapaheke sinou ne faka’amua ‘i ha taimi lōloa. Ne hoko ha fakatu’utāmaki fakalilifu. Ne fu’u lavea lahi ‘a Maliō pea ne mālōlō hona foha ta’u 10 ko Kēlepí. ‘I hono fakahoko lo’imata’ia ange ‘e Maliō kia ‘Alisa e mālōlō ‘a Kēlepí, na’á ne ongo’i kuo

lōmekina ia ‘e he ngaahi ongo faka’ohovale mo fakamamahi kuo a’usia ‘e ha ni’ihi tokosi’i ‘iate kitautolu. Na’á ne tō ai ki lalo. Ne ‘ikai lava ‘a ‘Alisa ‘o ngāue pe lea koe’uhi ko e hulufau e mamahi ‘a ia ne ‘ikai lava ke fakamatala’i.

Ne fakavave ‘a Pīsope mo Sisitā Siliote ke hiki hake mo fá’ofua kiate ia. Ne nau fetāngihi mo tengihia fakataha ‘i ha ki’i taimi. Ne fie foaki ange ‘e Pīsope Siliote ha tāpuaki kia ‘Alisa.

He ‘ikai lava ke makupusi e me’a ne hokó ka ne ‘ikai ha mahino ki he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí mo e angalelei vave ‘a e ‘Otuá. Ne hilifaki hifo e nima ‘o Pīsope Silioté ki he ‘ulu ‘o ‘Alisá pea ‘i ha le’o ne tetetete, ne kamata ke ne lea. Ne fanongo ‘a ‘Alisa ki ha me’a ‘e ua ‘o hangē pē ko ha folofola mai ia ‘a e ‘Otuá Tonu. ‘Uluakí, na’á ne fanongo ki hono hingoá, ‘Alisa Sūsana Sulouta. Hili iá, na’á ne fanongo ki hono ‘ohifo ‘e he pīsopé e mafai ‘o e ‘Otuá Mafi mafi. ‘I he momeniti pē ko iá—‘i hano lea ‘aki pē hono hingoá mo e mālohi ‘o e ‘Otuá—ne fakafonu ‘a ‘Alisa ‘aki ha melino, ‘ofa, fakanonga, pea na’a mo ha *fiēfia* he ‘ikai lava ke fakamatala’i. Pea ‘oku kei nofo’ia pē ia ‘iate ia.

Ko e mo’oni ‘oku kei tengihia ‘e ‘Alisa, Maliō, mo hona fāmili ‘a e mole ‘a Kēlepí. ‘Oku *faingata’a!* ‘Oku lo’imata’ia ma’u pē ‘a ‘Alisa ‘i he’eku talanoa mo kinautolú, ‘o ne fakamatala ‘ene ‘ofa mo ongo’i e mole ‘ene ki’i tamasi’i. Pea kei lo’imata’ia pē ‘i he’ene fakamatala ki he founga kuo poupou’i ia ‘e he Tokotaha Fakahaofi Ma’ongo’ongá ‘i he me’a kotoa kuó ne fouá, ‘o kamata mei he’ene angalelei vave lolotonga e

taimi faingata'a tahá pea hoko atu 'eni ki ha 'amanaki lelei ki ha toe fakataha fiefia 'i ha "ngaahi 'aho sí'i ka hokó."

'Oku ou 'ilo'i 'oku fa'a fakatupu 'e he ngaahi a'usia 'o e mó'uí ha puputu'u mo ha moveuveu 'e lava ke ne 'ai ke faingata'a hono ma'u, 'ilo'i pe pukepuke e fa'ahinga fakafiemalie ne hoko kia 'Emeli mó 'Alisá. Kuó u foua ha ngaahi me'a pehē. 'Oku ou fakamo'oni 'i he lolotonga e ngaahi taimi ko iá, ko e hokohoko atu 'etau mó'uí ko ha fakahaa'i ongo'ingofua mo mālohi ia 'o e angalelei vave 'a e 'Otuá. Manatu'i ne faifai pē pea fakahaofi 'a 'Isileli 'o e kuonga mu'á "e he 'Otuá pē ko ia kuó ne malu'i 'a kinautolu"¹⁴ 'i he 'aho ki he 'aho.

'Oku ou fakamo'oni ko Sisū Kalaisi 'a e Tokotaha Faifakahaofi Lahí, pea 'i Hono huafá, 'oku ou palōmesi atu 'i ho'o tafoki kiate Ia 'i he loto fakamaatoato mo e loto mo'oni, te Ne fakahaofi koe mei he me'a kotoa pē 'okú ne 'ai ke hōloa pe faka'auha ho'o mó'uí pe fiefiá. 'E lava ke lōloa ange e fakahaofi ko iá 'i he me'a 'okú ke faka'amu ki aí—mahalo na'a ko e kotoa e mó'uí pe toe lōloa ange. Ko ia ai ke 'oatu 'a e fakafiemalié, loto-to'á, mo e 'amanaki lelei ke pukepuke mo fakamālohia koe ki he 'aho 'o e fakahaofi, 'oku ou fakaongo atu mo fakamo'oni ki he *angalelei vave 'a e 'Otuá* 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni." ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai ki ha sipinga 'i he, 'Alamá 7:7; 9:26; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:87.
2. Vakai, Mōsaia 23:28–29; 24:14–15.
3. Mōsaia 25:10; toki tñnaki atu e fakamamafá.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:1–3.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:7.
6. Vakai, 'Alamá 58:11: "Io, pea na'e hoko 'o pehē na'e 'a'ahi mai 'a e 'Eiki ko homau 'Otuá kiate kimautilu 'aki 'a e ongo'i fakapapau te ne fakahaofi 'a kimautilu; 'io, . . . 'o ne foaki mai kiate kimautilu 'a e tui lahi, 'o ne fakatupu 'emau 'amanaki lelei ki homau fakahaofi 'iate iá." Vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:7–8.
7. Vakai, "Fakamālō ki he 'Otuá," *Ngaahi Himi*, fika 10.
8. 'Isaia 54:10; toki tñnaki atu e fakamamafá.
9. Loma 8:39.
10. Mōsaia 2:24.
11. Vakai, Mātiu 4:20.
12. 'Alamá 5:7.
13. 'Alamá 34:31.
14. 1 Nifai 5:15.

FAI 'E 'ELETĀ RONALD A. RASBAND
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Fokotu'u ha Hūfanga'anga Fakalaumālie mo Malu

'I he'etau mó'ui 'aki e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisi, pea falala ki he Fakalelei 'a e Fakamo'uí, mo vilitaki 'i he tui, 'oku malu'i leva kitautolu mei he ngaahi kākā 'a e tēvoló.

Sí'oku kāinga 'ofeina, 'i he 'amanaki ke 'osi e konifelenisi ni, 'oku ou fakamālō ki he'eku Tamai 'i Hēvaní ki he fale'i, ngaahi mo'oni, mo e fakahā kuo vahevahe atu mei he tu'unga malangá ni 'i he 'aho 'e ua kuohilí. Kuo ako'i kitautolu 'e he kau tamaio'eiki 'a e 'Otuá ne uiui'i ke nau lea 'aki 'Ene ngaahi folofola mā'oni'oni. Ne fakamanatu mai 'e he 'Eiki kiate kitautolu 'i ha fakahā 'i he 'aho kimui ní 'o pehē, "Neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe . . .

'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eiki, 'oku tatau ai pē."¹

'I he'eku vakai atu ki he Kāingalotú mo fakakaukau atu ki he kau mēmipa 'oku nau mamata mai ki he konifele-nisi lahí mei he feitu'u kehekehe 'i he māmaní, 'oku ou fakakaukau ai ki he tñnaki fakataha 'i he Tohi 'a Molomoná he taimi ne hā ai 'a Sisū Kalaisi ki he kau Nifai hili Hono Tutukí. Na'á Ne ako'i kiate kinautolu e ongoongolelei pea mo poupuu'i kinautolu ke, "Mou

foki atu ki homou ngaahi ‘apí, pea fakalaululoto ki he ngaahi me‘a ‘a ia kuó u lea ‘akí, pea kole ki he Tamaí, ‘i hoku hingoá, koe‘uhi ke mahino kiate kimoutolu.”²

Ko e sitepu hoko ki hono tuku-loto‘i e ngaahi lea ne lea ‘aki ‘e he kau palōfitá mo e kau taki ‘o e Siasí ‘i he fakataha‘anga molumalu ko ‘ení ko e “Foki atu ki homou ngaahi ‘apí, pea fakalaululoto.” Ko e ngaahi ‘api ko ia ‘oku fakatefito ‘ia Kalaisí ko e hūfanga-‘anga ia ki he pule‘anga ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní ‘i ha kuonga ne ‘osi kikite‘i, ko e tēvoló te ne “tekelili ‘i he loto ‘o e fānau ‘a e tangatá, pea ue‘i hake ‘a kinautolu ke nau ‘ita ki he me‘a ‘oku leléi.”³

Ne langa ‘e he kakaí ha ngaahi kolo-tau ‘i hono kotoa ‘o e hisitōliá ke ta‘ofi e filí ‘i tu‘a. ‘Oku fa‘a ‘i ai ‘i he ngaahi kolotau ko iá ha taua le‘o ‘oku nofo ai ha kau tangata le‘o—‘o hangē ko e kau palōfitá—‘o fakatokanga mai ki ha fili ‘oku ngali fakatu‘utāmaki mo ha ‘ohofi ‘e hoko mai.

Ne kau ‘eku kui uá, ‘a Tōmasi Lasipani mo hono fāmili, ‘i hono fuofua nofo‘i ‘a ‘Iutā he taimi ‘o e kau paioniá, ‘i hano fekau ‘e Palesiteni Pilikihami ‘Iongi ke ‘alu ki he Tele‘a Hiipa ‘i he Mo‘unga Faka‘ofo‘ofa ko Uasati ‘o ‘Iutaá.

‘I he 1859, ne tokoni ‘eku kui uá ki hono langa ‘o e kolotau Hiipá ki honau

malu‘i. Ko ha langa na‘e faingofua pē ‘i hono fakatoka fekolosi‘aki pē ‘a e ngaahi fu‘u vavaé, ‘o hoko ia ko e konga kitu‘a ‘o e kolotau. Ne langa mo ha fanga ki‘i fale ‘akau ‘i loto he kolotau ‘o ngāue ‘aki e holisi kitu‘á. Ne hoko e langa ko iá ko ha malu‘anga mo e hao‘anga ki he ngaahi fāmili paionia ko iá ‘i hono fokotu‘u honau ngaahi ‘apí mo hū ki he ‘Eikí.

‘Oku pehē pē foki mo kitautolu. Ko hotau ngaahi ‘apí ko e malu‘anga ia mei he ngaahi kovi ‘o e māmaní. ‘Oku tau ha‘u kia Kalaisi ‘i hotau ngaahi ‘apí ‘i he‘etau ako ke talangofua ki He‘ene ngaahi fekaú, ‘aki hono ako e folofolá mo e lotu fakataha, pea fetokoni‘aki ke nofo ma‘u ‘i he hala ‘o e fuakavá. ‘Oku fakataumu‘a ‘a e fakamamafa fo‘ou ko ia ‘i he ako fakatautaha mo fakafāmili ‘i ‘api e naunau fakalēsoni ko e *Ha‘u ‘o Muimui ‘Iate Au* “ko hono fakaloloto ‘etau uluí pea tokoni‘i ke tau hoko ‘o hangē ko Sisū Kalaisi.”⁴ ‘I hono fai iá te tau hoko ‘o hangē ko me‘a ne ui ‘e Paula ko e “[ngaahi] fakatupu fo‘ou”⁵ ‘aki e hoko hotau lotó mo e ‘atamaí ‘o taha mo e ‘Otuá. ‘Oku tau fie ma‘u e mālohi ko iá ki he fehangahangai mo hao ai mei he ‘ohofi ‘a e filí.

‘I he‘etau mo‘ui mateaki ‘o maka-tu‘unga he tui kia Sisū Kalaisí, te tau ma‘u e nonga ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oni, ke ne tatakí kitautolu ki he mo‘oni, tatakí fakalaumālie kitautolu ke mo‘ui

taau mo e ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Eikí, mo fakamo‘oni‘i ‘oku mo‘ui mo ‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘iate kitautolu. ‘Oku hoko kotoa ‘eni ‘i he malu‘anga ‘o hotau ‘apí. Kae manatu‘i, ko e mālohi ‘i hotau ngaahi ‘apí ‘e fakatatau pē ia ki he mālohi faka-laumālie ‘oku tau taki taha ma‘ú.

Ne ako‘i ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘o pehē, “‘I he ngaahi ‘aho ka hokó, he ‘ikai lava ke tau mo‘ui fakalaumālie ta‘e kau ai ‘a e tatakí, fakahinohino mo e ivi fakafiemālie, mo e tākiekina ma‘u pē ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni.”⁶ ‘I he‘ene hoko e palōfita mo‘uí, tangata kikite, mo e tangata ma‘u fakahā ‘i hotau kuongá ni, ko e tangata le‘o ‘i he funga taua hotau kolotau, ‘a ia ko e Siasí ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, ‘okú ne tomu‘a ‘ilo‘i pē ‘a e nga‘unu mai ‘a e filí.

Kāinga ‘oku tau tau‘i mo Sētane ki he ngaahi laumālie ‘o e tangatá. Ne ‘osi fakapapau‘i pē ‘i he maama kimu‘a he māmaní e ongo fa‘ahí. Ne tafoki ‘a Sētane mo e vahe tolu ‘e taha e fānau ‘a ‘etau Tamaí ‘i Hēvaní mei He‘ene ngaahi tala‘ofa ki he hakeāki‘i. Talu mei he taimi ko iá, mo hono ‘ohofi ‘e he kau sevāniti ‘a e filí e ngaahi laumālie faive-lenga ne nau fili ki he palani ‘a e Tamaí.

‘Oku ‘ilo‘i pē ‘e Sētane he ‘ikai ke tuputupu‘a ‘ene ngāue pea ‘oku nounou ange hono taimí. Neongo ‘ene olo poto he kākāá mo e filio‘i koví, ka he ‘ikai pē ke ikuna ia. Ka neongo iá, ‘oku hokohoko atu ‘ene feinga ke tau fakafisinga‘i hotau ngaahi laumālie.

Ke malu‘i kitautolú, kuo pau ke tau langa ha kolotau fakalaumālie mo malu ki hotau ngaahi laumālie, ko ha kolotau he ‘ikai lava ke hū ki ai e tokotaha angakoví.

Ko Sētane ko ha ngata olopoto, ‘oku hū ki hotau ‘atamaí mo e lotó ‘i he taimi ‘oku tau fakafiefiemālie aí, fehangahangai mo ha me‘a fakama-mahí, pe mole e ‘amanaki leléi. ‘Okú ne fakatauele‘i kitautolu ‘aki ha palōmesi fakahekeheke ki ha mo‘ui faingofua, fie-mālie, pe ha fiefia fakataimi lolotonga ‘etau mamahí. ‘Okú ne fakatonuhia‘i e hikisiá, ta‘e ‘ofá, ta‘e faitotonú, ta‘efie-mālie, mo e anga‘ulí, pea a‘u ki ha taimi kuo “‘ikai ke lava ‘o ongo‘i.”⁷ ‘E lava ke

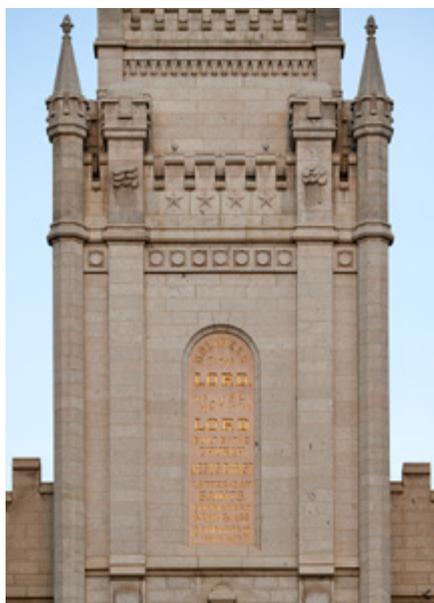
mavahe e Laumālié meiate kitautolu. “Pea ‘oku kākaa’i pehé’i ‘e he tévoló ‘a honau laumālié, pea tatakī fakaooolo hifo ‘a kinautolu ki heli.”⁸

‘Oku kehe ia mei he’etau fa’a ongo’i mālohi e Laumālié ‘i he’etau hiva fakafeta’i ki he ‘Otuá ‘aki e ngaahi lea hangē ko ‘eni:

*[Ko ha kolo tau mālohi ‘a hotau ‘Otuá,
Ko ha taua mālohi he ‘ikai lava ke holo
‘Oku tokoni’i kitautolu ‘e hotau ‘Otuá ‘i ha
founga mālohi,
‘Okú ne tokoni ke tau ikuna’i hotau ngaahi
‘ahi’ahi.’⁹*

‘I he’etau langa ha kolotau fakalaumālie mālohí, te tau lava ke ta’ofi e ‘ahi’ahi ‘a e filí, tafoki fakā’aufuli meiate ia, pea ongo’i e nonga ‘a e Laumālié. Te tau lava ke muimui ‘i he sippinga hotau ‘Eikí mo e Fakamo’uí, ‘i he taimi ne ‘ahi’ahi’i ai Ia ‘i he toafá, ná’á Ne folofolá, “Sétane, ke ke ‘alu ki hoku tu’á.”¹⁰ ‘Oku fie ma’u ke tau ako kotoa pē mei he ngaahi a’usia ‘o e mo’uí ki he founga hono fai iá.

‘Oku fakamatala’i lelei e taumu’a mā’oni’oni ko iá ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘i he taimi ne teuteu’i ai ‘e he ‘Eikitau ko Molonái e kau Nifái ke fehanga-hangai mo ha tangata kākā, angatu’u, mo fie ma’u mafai ko ia ko ‘Amalekaiá. Ne langa ‘e Molonai ha ngaahi kolotau ke malu’i e kau Nifái “koe’uhi ke nau

mo’ui ki honau ‘Eiki ko honau ‘Otuá, pea ke nau lava ‘o fakatolonga ‘a e me’a ná’e ui ‘e honau ngaahi filí ko e ngāue ‘a e kau Kalisitiané.”¹¹ Ko Molonái “ná’e tu’u ma’u ‘i he tui kia Kalaisí,”¹² pea ná’e faivelenga e kakaí “‘i he tauhi ‘o e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá . . . mo e ta’ofi ‘a e angahalá.”¹³

‘I he taimi ne ha’u ai e kau Leimaná ke taú, ne nau ‘ohovale he teuteu ‘a e kau Nifái ‘o ikuna’i kinautolú. Ne fakamālo e kau Nifái “ki he ‘Eiki ko honau ‘Otuá, koe’uhi ko Hono māfima’i ta’e-hano-tatau ‘i he fakahaofi ‘a kinautolu mei he nima ‘o honau ngaahi filí.”¹⁴ Ne nau langa ha ngaahi kolotau ki he malu’i honau ‘ātakaí mo langaki e tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí—ke tō kakano ‘i honau lotó.

Ko e hā ha ngaahi founga te tau lava ke fakamālohia ai kitautolu ‘i he ngaahi taimi faingata’á, koe’uhí ke tau hoko ko e “ngaahi me’angāue ‘i he to’u kupu ‘o e ‘Otuá ki hono fakahoko ‘o e ngāue ma’ongo’ongá ni”¹⁵ Tau vakai ki he folofolá.

‘Oku tau talangofua. Ne fekau ‘e he ‘Eikí ki he Tamai ko Lihái ke foki hono ngaahi fohá ki Selusalema ke “kumi ki he ngaahi lekōtí, ‘o ‘omi ia ki heni ki he feitu’u maomaonganoá.”¹⁶ Ne ‘ikai toe fehu’ia ‘e Lihai; ne ‘ikai ke ne fifili ki hono ‘uhingá pe foungá. Pea tatau pē ia mo Nifai ‘a ia ná’á ne tali ‘o pehē, “Te u ‘alu ‘o fai ‘a e ngaahi me’a kuo fekau ‘e he ‘Eiki.”¹⁷

‘Oku tau ngāue nai ‘o hangē ko e loto talangofua ‘o Nifái? Pe ‘oku tau toe fehu’ia e fekau ‘a e ‘Otuá ‘o hangē ko e ongo ta’okete ‘o Nifái, ‘o na tafoki mei he ‘Eikí ko e me’a ‘i he si’i ‘ena tui? Ko e me’a ‘oku kole mai ‘e he ‘Eikí meiate kitautolú, ko e talangofua ‘o ngāue ‘aki e “mā’oni’oni kakato ‘o e lotó.”¹⁸

‘Oku tau falala ki he ‘Eikí, ‘a ia ná’e folofola kia Siosuia ‘i he’ene teuteu ke taki e kau ‘Isilelí ki he fonua ‘o e tala’ofá, “Ke ke mālohi koe pea ke . . . lototo’a; ‘oua ná’á ke manavahē, pea ‘oua ná’á ke puputu’u: he ko [e ‘Eiki] ko ho ‘Otuá ‘oku ‘iate koe ia ‘i he potu kotoa pē ‘okú ke ‘alu ki aí.”¹⁹ Ne falala ‘a Siosuia ki he ngaahi lea ko iá mo enginaki’i e kakaí ke, “Fakamā’oni’oni’i ‘a kimoutolu: koe’uhi ‘e fai ‘e [he ‘Eikí]

‘apongipongi ‘a e ngaahi mana ‘iate kimoutolu.”²⁰ Ná’e fakamavaeua’i ‘e he ‘Eikí e vai ko Soataní, pea ko e ngata-‘anga ia ‘o e ta’u ‘e 40 e hē holo ‘a e fānau ‘Isileli’i he toafá.

‘Oku tau tu’u ma’u ‘i he mo’oni, ‘o hangē ko e palōfita ko ‘Apinetai’i he Tohi ‘a Molomoná. Ne taki pōpula ‘a ‘Apinetai ‘o ‘omi ki he Tu’i ko Noá mo ‘ene kau taula’eiki angakoví, he ná’á ne ako’i e ngaahi fekau ‘e Hongofulú mo malanga’i mālohi ko Kalaisí ‘e “hā’ele hifo tonu ki he lotolotonga ‘o e fānau ‘a e tangatá, pea . . . huhu’i ‘a hono kakaí.”²¹ Ná’á Ne kaila ‘i he tui lahi ‘iate ia, “‘E ‘Otuá, ke ke ma’u hoku laumālié,”²² pea “kātaki’i [‘e ‘Apinetai] ‘a e mate ‘i he afí.”²³

‘Oku tau fakahoko mo fakafō’ou ‘etau ngaahi fuakavá ‘aki hono ma’u ‘o e sākalamēnití mo e moihū ‘i he temipalé. Ko e sākalamēnití ‘a e uho ‘o ‘etau moihū ‘i he ‘aho Sāpaté pea tau ma’u ai e tala’ofa ke “‘iate [kitautolu] ma’u ai pē ‘a hono Laumālié.”²⁴ ‘Oku tau tukupā ai ‘i he ouau toputapu ko iá ke to’o kiate kitautolu e huafa ‘o Sisū Kalaisí, pea muimui kiate Ia, pea fua hotau ngaahi fatongíá ‘i he ngāue fakalangi

ko 'eni 'o hangē ko ia na'á Ne faí. 'Oku lava ke tau "li'aki 'a e ngaahi me'a 'o e māmani"²⁵ 'i he temipalé pea ongo'i 'a e 'i ai e 'Eiki mo 'Ene melinó 'oku 'ikai lava ke fakamatala'i. 'E lava ke tukutaha 'etau tokangá 'i he'etau ngaahi kuí, hotau fāmilí, mo e mo'ui ta'engata' 'i he 'ao 'o e Tamaí. 'Oku 'ikai ha ofo 'i hono tala 'e Palesiteni Nalesoni 'i Loma, "Oku ta'efakatataua e lelei 'e 'alu atu mei he temipalé ni."²⁶

'Oku totonu ke tau angatonu 'i he me'a kotoa pē te tau faí. 'Oku totonu ke tau fakatupulaki e 'ilo'iló mo e fakama'uma'ú koe'uhi ke 'oua na'a tau kei hokohoko atu 'i he kei fifili pe ko e fē 'oku tonú pea ko e fē 'oku halá. 'Oku totonu ke tau tui mo'oni ki he fale'i 'a Pitá, ko e 'Aposetolo he kamata mai 'a e Siasí, na'á ne fakatokanga mai, "Le'ó pea fa'a vakai; koe'uhí ko homou filí ko e tēvoló, 'oku 'alu fano 'o hangē ha laione ngungulú, 'o ne kumi pe ko hai te ne fa'apuku haké."²⁷

'I he'etau hokohoko fakamālohia hotau ngaahi mālohingá, 'oku tau tatau leva mo Sisū Kalaisí, ko 'Ene kau ākongā mo'oni, peá Ne malu'i mo'oni hotau ngaahi laumālié.

Ko ho'ó fakamo'oni kia Sisū Kalaisí 'a ho kolotau fakafo'ituituí, ko e malu'anga ia ki ho laumālié. 'I he taimi ne langa ai 'e he'eku kuí mo hono kaungā paionía e kolotau Hiipá, ne nau fokotu'u tahataha pē e ngaahi fu'u 'akau kae

'oua kuo "fehokotaki lelei"²⁸ e kolotau pea malu'i ai kinautolu. 'Oku pehē foki pē mo e fakamo'oni. 'Oku tau ma'u tahataha ha fakamo'oni mei he Laumālie Mā'oni'oni 'i He'ene lea mai ki hotau laumālié, mo ako'i e "mo'oni 'i lotó."²⁹ 'I he'etau mo'ui 'aki e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí, pea falala ki he Fakalelei 'a e Fakamo'uí, mo vilitaki atu kimu'a 'i he tui, kae 'ikai 'i he ilifia, 'oku malu'i leva kinautolu mei he ngaahi kākā 'a e filí. 'Oku fakafehokotaki kinautolu 'e he'etau ngaahi fakamo'oni ki he langí, pea tāpuekina kinautolu 'aki e "mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē."³⁰ Pea hangē ha kolotau, 'oku tau malu 'i hono takatai'i kinautolu 'e he to'ukupu 'ofa 'o e Fakamo'uí.

Ne ako'i 'e he palōfita ko 'Etá 'o pehē, "Ko ia, 'ilonga ia 'oku tui ki he 'Otuá kuo pau ke ne fa'a 'amanaki fakapapau ki ha maama 'oku lelei ange, 'io, ki ha nofo'anga 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e 'Otuá, pea ko e 'amanaki lelei ia 'oku tupu mei he tuí, 'o hoko ko ha taula ki he laumālie 'o e tangatá, 'a ia 'e ngaohi ai 'a kinautolu ke nau fai mālohi pea tu'u ma'u, pea fonu ma'u ai pē 'i he ngaahi ngāue lelei, 'o langaki 'enau fakalāngilangi 'i 'a e 'Otuá."³¹

Si'oku kāinga 'ofeina 'oku ou tuku atu 'eku tāpuaki ke mou laka atu 'i he loto falala ki he 'Eiki mo 'Ene ongoongolelei. Ngāue fakaetauhi

kiate kinautolu 'oku faingata'á'ia 'aki e mālohi 'o e Laumālie 'oku 'iate koé, tataki lelei kinautolu ki he kolotau fakalaumālie mo malú. Feinga "ke hangē ko Sisú"³² 'i he me'a kotoa te ke faí, fakafisinga'i e koví mo e ngaahi 'ahi'ahi, pea fakatomala 'o hangē ko e enginaki 'a hotau palōfita 'ofeina'aitotonu 'i ho lotó, angatonu mo anga ma'a, fakahaa'i e manava'ofa mo e 'ofa faka-Kalaisí, pea 'ofa ki he 'Eiki ko ho 'Otuá 'aki e mateaki 'a ha ākongā mo'oni.

'E lava ke hoko 'etau ngaahi fakamo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, hotau ngaahi 'apí, hotau fāmilí, mo 'etau memipasipi 'i he Siasí 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko hotau kolotau fakatautaha 'o e malu'anga 'okú ne 'ātakai'i kinautolu pea malu'i kinautolu mei he mālohi 'o e tokotaha angakoví. 'Oku ou fakamo'oni molumalu ki heni 'i he huafa 'o hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí, 'a ia ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:38.
2. 3 Nifai 17:3.
3. 2 Nifai 28:20.
4. *Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Fakafo'ituituí mo e Ngaahi Fāmilí: Fuakava Fo'ou 2019*, v.
5. 2 Kolinitó 5:17.
6. Russell M. Nelson, "Fakahā ma'a e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'uí," *Liahona*, Mē 2018, 96.
7. 1 Nifai 17:45.
8. 2 Nifai 28:21.
9. "'Otuā ko e Fakaū," *Ngaahi Himi*, fika 30.
10. Luke 4:8..
11. 'Alamā 48:10.
12. 'Alamā 48:13.
13. 'Alamā 48:16.
14. 'Alamā 49:28.
15. 'Alamā 26:3.
16. 1 Nifai 3:4.
17. 1 Nifai 3:7.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:7.
19. Sōsua 1:9.
20. Sōsua 3:5.
21. Mōsaia 15:1.
22. Mōsaia 17:19.
23. Mōsaia 17:20.
24. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
25. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:10.
26. Russell M. Nelson, in Tad Walch, "President Nelson Refers to Apostles Peter, Paul during Rome Temple Dedication," *Deseret News*, Mar. 10, 2019, deseretnews.com.
27. 1 Pita 5:8.
28. 'Efesó 2:21.
29. Saame 51:6.
30. Molonai 10:5.
31. 'Eta 12:4.
32. "'Oku ou Feinga ke Hangē ko Sisú," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 40.

FAI 'E PALESITENI RUSSELL M. NELSON

Lea Tukú

Fakatauange te tau fakatapui mo toe fakatapui 'etau mo'uí ke tokoni ki he 'Otuá mo 'Ene fānaú—'i he ongo tafa'aki 'o e veilí.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'i he'etau a'usia e faka'osinga 'o e konifelenisi fakahisitōliá ni, 'oku tau fakafeta'i ki he 'Eikí 'i He'ene tatakí mo e malu'í. Kuo fakahinohino'i mo fakamāma'i kitautolu 'e he ngaahi pōpoakí.

Nā'e 'ikai vahe e ngaahi tefitó ki he kau leá. Nā'a nau takitaha lotua ha fakahā fakatautaha 'i he teuteu 'o 'enau pōpoakí. Kiate au, 'oku fakaofo e founga 'o e fenāpasi lelei ai 'a e ngaahi kaveingá. 'I ho'omou ako kinautolú, feinga ke mou 'ilo e me'a 'oku feinga e 'Eikí ke ako'i atu 'o fakafou He'ene kau tamaio'eikí.

Kuo faka'ofa'ofa mo'oni 'a e hivá. 'Oku mau fakamālō'ia lahi e kau hiva tokolahi kuo tuifio honau ngaahi talēnití ke 'omi e Laumālie 'o e 'Eikí ki he fakataha takitaha. Pea kuó Ne tāpuaki'i e ngaahi lotú mo e ha'ofangá 'i he fakatahá kotoa. Kuo hoko mo'oni e konifelenisi ko ha keinanga'anga fakalaumālie kiate kitautolu kotoa.

'Oku mau fakatauange mo lotua ke hoko e 'api 'o e mēmipa takitaha ko ha malu'anga 'o e tuí, ke lava 'o nofo'ia 'e he Laumālie 'o e 'Eikí. Neongo e feke'ike'i 'okú ne 'ākilotoa kitautolú, ka 'e lava e 'api 'o ha taha 'o hoko ko ha potu fakalangi, 'e lava ke fakatahá'i ai e akó, lotú, tuí pea mo e 'ofá. Te tau lava mo'oni 'o hoko ko ha kau ākongá

'a e 'Eikí, 'o tu'u mo taukave'i Ia 'i ha feitu'u pē 'oku tau 'i ai.

'Oku totonu ke hoko e kaveinga ngāue 'a e 'Otuá ko 'etau kaveinga ngāue. 'Okú Ne finangalo ke *fili* 'Ene fānaú ke foki ange kiate Ia, kuo nau mateuteu, taau, ma'u 'enitaumeni, silá'i, pea tauhi faivelenga ki he ngaahi fuakava ne nau fai 'i he ngaahi tempale mā'oni'oní.

'Oku tau ma'u 'eni ha tempale 'e 162 kuo 'osi fakatapui. 'Oku tu'u e ngaahi fuofua tempalé ko e fakamanatu ki he tui mo e vīsonē 'a hotau kau paionia

'ofeina. Ko e tempale kotoa ná'a nau langá ko e ola ia 'o 'enau feilaulau mo e ngāue fakatautaha lahi. 'Oku nau tu'u takitaha ko e siueli faka'ofa'ofa 'i he kalauni 'o e lavame'a 'a e paionia.

Ko hotau fatongia toputapu ke tokanga'i kinautolu. 'I he'ene peheé, 'e vavé ni ha taimi 'e fakafou mo fakalelei'i ai 'a e ngaahi tempale paionia ni, pea ko ha ni'ihi, ko hano toe fakalelei'i lahi mo'oni. 'E fai ha feinga ke tauhi e tu'unga fakahisitōlia makehe 'o e tempale takitaha 'o ka lava, ke fakatolonga e faka'ofa'ofa mo e nimamea'a 'o e ngaahi to'u tangata kuo fuoloa 'enau mama'o atú.

Kuo 'osi tuku atu e ngaahi fakaikiiki ki he Tempale Senisiaosi 'Iutaá. 'E toki fanongonongo atu e palani ki hono fakalelei'i 'o e Tempale Sōlekí, Tempale Sikueá, pea mo e ngaahi falekoloa ofi ki he 'Ofisi 'o e Siasí 'i he 'aho Falaite, 19 'o 'Epeleli 2019.

'E fakalelei'i foki mo e Tempale Manitaí mo e Tempale Lōkaní he ngaahi ta'u ka hoko maí. Ko 'ene mau pē 'a e ngaahi palani ko iá, 'e fanongonongo atu foki mo ia.

'E fie ma'u 'e he ngāue ni ke tāpuni fakataimi 'a e ngaahi tempale takitaha ko iá. 'E lava ke hoko atu e moihū mo e ngāue 'a e Kāingalotu 'o e Siasí 'i ha ngaahi tempale kehe ofi atú. Ko 'ene 'osi pē e ngāue takitaha, 'e toe fakatapui leva e tempale fakahisitōlia takitaha.

Kāinga, 'oku tau lau ha tempale ko e fale toputapu taha ia 'i he Siasí. 'I he'emaui fanongonongo ko ia ha palani

ke langa ha tempale *fo'ou*, 'oku hoko ia ko ha kongā hotau hisitōlia toputapú. Mou kātaki 'o fakafanongo lelei mo 'apasia. Kapau te u fakahoko atu ha tempale 'i ha feitu'u 'oku mahu'inga kiate koe, tuku mu'a ke u fokotu'u atu ke punou pē ho 'ulú 'o lotu fakalongolongo, 'i he lotu hounga'ia. 'Oku 'ikai fie ma'u ha kaikaila ke ne to'o e tokangá mei he natula toputapu 'o e konifelenisi ni pea mo e ngaahi tempale mā'oni'oni 'o e 'Eiki.

'Oku mau fiefia he 'ahó ni ke fakahā ha palani ke langa ha ngaahi tempale lahi ange, 'a ia 'e langa 'i he ngaahi feitu'u ko 'eni:

Pago Pago, American Samoa; Okinawa City, Okinawa; Neiafu, Tonga; Tooele Valley, Utah; Moses Lake, Washington; San Pedro Sula, Honduras; Antofagasta, Chile; Budapest, Hungary.

Fakamālō atu kāinga.

'I he'emaui lave ki hotau ngaahi tempalé, tatau pē motu'a mo e fo'ou, 'ofa ke tau takitaha fakaha'a 'i he'etau tō'ongá ko e kau ākongā mo'oni kitautolu 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisi. Fakatauange ke tau fakalelei 'i 'etau mo'ui 'i he'etau tui mo e falala kiate Iá. Fakatauange te tau ma'u e mālohi 'o 'Ene Fakalelei 'aki ha'atau fakatomala faka'aho. Pea fakatauange te tau fakatapui mo toe fakatapui 'etau mo'ui ke tokoni ki he 'Otuá mo 'Ene fānaui—'i he ongo tafa'aki 'o e veilí.

'Oku fakahoko atu 'eku 'ofa mo e tāpuaki kiate kimoutolu, mo fakapapau 'i atu 'oku kei hoko pē 'a e fakaha'a 'i he Siasi ko 'eni 'o e 'Eiki. Te u kei hokohoko atu pē kae 'oua "kuo kakato e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá, pea folofola 'a Sihova Ma'ongo'onga kuo lava e ngāue."¹

'Oku pehē 'eku tāpuaki 'i kimoutolu mo fakamo'oni 'oku mo'ui e 'Otuá! Ko Sisū 'a e Kalaisi! Ko Hono Siasi 'eni. Ko Hono kakaí 'a kitautolu. 'I he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasi: Siosefa Sāmīta* (2007), 57.

Lipooti Fakasitetisitiká, 2018

Ke mea 'i 'e he kāingalotu 'o e Siasi, kuo tuku mai 'e he Kau Palesitēni 'Uluaki 'a e lipooti fakasitetisitika ko 'eni fekau'aki mo e tupulaki pea mo e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Siasi 'i he'ene a'u mai ki he 'aho 31 'o Tisema, 2018.

NGAAHI 'IUNITI FAKA-SIASÍ

Ngaahi Siteikí	3,383
Ngaahi Misioná	407
Ngaahi Vahefonuá	547
Ngaahi Uótí mo e Koló	30,536

MĒMIPASIPI 'O E SIASÍ

Tokolahi fakakātoa 'o e Mēmipasiپی	16,313,735
Fānaui Fo'ou 'o e Lekōtí	102,102
Kau Papi Ului ne Papitaisó	234,332

KAU FAIFEKAÚ

Kau Faifekau Taimi Kakató	65,137
Kau Faifekau Tokoni 'a e Siasi	37,963

NGAAHI TEMPALÉ

Ngaahi tempale ne fakatapui lolotonga e 2018 (Concepcion, Chile mo Barranquilla, Colombia)	2
Ngaahi tempale ne toe fakatapui lolotonga e 2018 (Houston Texas mo Jordan River Utah)	2
Ngaahi Tempale Lolotonga Ngāue 'i he Faka'osinga 'o e Ta'ú	161

Fakahokohoko 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi

'E lava ke faka'aonga'i e lisi ko 'eni 'o ha ngaahi a'usia kuo filifili mei he konifelenisi lahi, 'i he taimi ako fakatāutahá, efiāfi fakafāmilī 'i 'apí pea mo ha taimi ako'i kehe. 'Oku 'uhinga 'a e mata'ifiká ki he peesi 'uluaki 'o e leá.

Neil L. Andersen	(34) 'Oku tauhi pau ha tangata ne manako 'i ha tangata, ki he'ene ngaahi fuakavá. Ko e tokanga taha 'a ha fefine kuo te'eki mali ki he ngāue tokoní.
D. Todd Christofferson	(81) Ko e faka'alí'ali 'e he to'u tupu 'i 'ítalí kia Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'a e 'ū kaati tempale ne nau teuteu'í ma'a 'enau ngaahi kuí.
Carl B. Cook	(51) 'Oku tāpuekina 'e ha "Feohi Fakatokoua" na'a nau fefakamālohia'aki mo fetokoní'aki ke nau ului 'i Potisiuana, ha kakai tokolahi 'o fakafou 'i he ngāue fakafaifekau. Ko e fakatahataha 'a e ngaahi kōlomu lakanga fakataula'eikí 'o faitāpuekina 'a Kali B. Kukí.
Quentin L. Cook	(76) 'Oku tokoni ha fakaafe meia Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí ki hono tataki e tamai 'a 'Eletā O. Viniseni Hālekí ke ne papitaisó.
Becky Craven	(9) Ko e lāunga 'a ha tokotaha na'á ne siononu 'i he 'ikai ke feinga 'a e tokotaha 'enisinia lēlué ke afe kimu'a pea tau 'ene lēlué 'i ha me'alele na'e mate 'i he halanga lēlué.
Sharon Eubank	(73) Ko e 'ikai ke mo'ui e maama tu'a 'i he Tempale Salt Lake 'i he po'ulí. Ko e hoko 'a ha misi 'a Seiloni 'lupangikē ke loto holi ai ke fakatupulaki 'ene tuí.
Gerrit W. Gong	(97) Hili e ongo'í manava'ofa ha kaungāme'a 'o Kēliti W. Kongo ki ha tokotaha kaiha'a, na'e kamata ke mahino kiate ia 'a Sisū Kalaisi mo 'Ene Fakalelé.
Brook P. Hales	(11) Ko e ako 'e ha ongo foha 'o Poloki P. Hālesi 'oku 'afio'í 'e he 'Otuá, 'i He'ene tali e ngaahi lotú, 'a e ngata'angá mei he kamata'angá. 'Oku hoko 'a e "'E mole atu mo e faingata'á ni" ko e kaveinga ia 'a ha fefine tui faivelenga 'okú ne tali fiamālie e kui hono fofongá.
Mathias Held	(31) Ko e kau 'a Mataiasi mo 'Ailini Heliti ki he Siasí hili ia 'ena 'lolo' 'a e mo'oní 'o fakafou 'i he akó mo e Laumālié.
David P. Homer	(41) 'I he hoko 'a Tēvita P. Houma ko ha pāsese 'i ha ki'i vakapuna sí'si'í, 'okú ne ako ai e mahu'inga 'o e fakafanongo ki he le'ó totonú. Ko e ako 'e Tēvita P. Houma mo hono uai'í 'oku lava ke hoko māmālie mai 'a e tali ki he lotú. Ko e kātaki 'a e tokoua 'o Tēvita P. Houmá ki he ngata'angá neongo e faingata'á.
Kyle S. McKay	(105) Ko ha fefine 'okú ne fefa'uhi mo e ngāue kovi 'aki 'a e faito'o konatapu pea mo ha fa'ē 'oku mālōlō hono fohá 'i ha fakatu'utāmaki, 'oku fakafiemālie'í mo poupoua kinaua 'e he Tokotaha Faifakahaofi Ma'ongo'ongá.
Russell M. Nelson	(67) Ko e fe'auhi 'a ha fa'ē mo hono ngaahi 'ofefiné 'i he sipotí mo e ngaahi va'ingá ke ma'u e tokanga 'a e kakai tangata 'i honau fāmilí. (88) Ko e talanoa 'a Lāsolo M. Nalesoni mo hono 'ofefine ko Uenitií "ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá" lolotonga 'ena "fepōtalanoa'aki fakamāvae 'a e tamai mo e 'ofefiné." Ko e fifili 'a ha 'ōfisa polisi 'okú ne tokoni ke hola 'a e kakai mei ha vela pe "Ko e fē nai hoku fāmilí?" Ko e 'ikai loto ha kaungāme'a 'o Lāsolo M. Nalesoni ke ne fai ha ngaahi liliu ke fakafe'unga'í ai ia ki he ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelé.
Dallin H. Oaks	(60) Ko hono siofi 'e ha fānau ako 'univēsiti e tolotolo atu ha kulí ki ha sikuilolo (squirrel) 'o ngalo ke nau 'ekea, "'E fakaiuku nai 'eni ki he hā?" Ko e hoko e heka pasi 'aho mo e pō 'e nima 'a ha ongome'a Kolomupia ke na mali 'i he tempalé ke liliu ai 'ena ongo fekau'aki mo e mali tempalé pea mo e ongoongolelé.
Dale G. Renlund	(70) Ko e tokoni 'a ha "fuofua lotu fakatamulu" ha mēmipa māmalohe ke ne ongo'í ai ha ue'í 'i he lotú ne pehē "ko Hoku falé 'eni."
Ulisses Soares	(6) Ko e fakatō kakano 'e ha fa'ē taautaha e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelé ki he loto 'o 'ene fānaú.
Gary E. Stevenson	(47) 'I he kei hoko 'a ha 'apostolo he kaha'ú ko ha taula'eiki sí'í 'i he ako'anga mā'olungá, 'okú ne fakafisi ai ke sio 'i ha fo'í faiva ta'etaau, 'o ma'u ai 'e hano kaungāme'a ha loto-to'a.
Juan Pablo Villar	(95) Hili hono faka'aonga'í 'e Huani Papalō Vila ha 'aho kakato 'e taha ke malanga ai mo hono tokouá 'i he ngāue fakafaifekau, na'á ne fili ke papitaiso mo ngāue fakafaifekau.
Takashi Wada	(38) Ko e kau 'a e fa'ē 'a Takasi Uatá ki he Siasí hili ia hano ue'í 'e he 'Eikí hono lotó 'o fakafou 'i ha tō'onga anga'ofa 'a ha ki'í tamasi'í.
W. Christopher Waddell	(19) Mālō mo e ngāue fakaetauhi 'a e fāmilí mo e ngaahi kaungāme'á, na'e toe kau 'a e tokoua 'o W. Kulisitofā Uatelí ki he ongoongolelé 'i ha taimi nounou pē kimu'a pea ne mālōlō.

'Eletā Rubén V. Alliaud

Fitungofulu Taki Mā'olunga

Na'e ta'u 14 'a Lūpeni 'Aliati he taimi na'a ne mavahe ai mei hono 'api 'i 'Āsenitiná ke nofo ta'u taha 'i he'ene fa'ētangatá 'i he 'Iunaiteti Siteití. Na'e mālōlō kimu'a 'a 'ene tamaí, Lūpeni Lenaloto 'Aliati, pea na'e tupu mei ai hano ma'u 'e Lūpeni ha "laumālie fakafetau."

'I he loto-hoha'a 'a 'ene fa'ē ko Maliá, na'a ne 'omi ai ['a Lūpeni] ki Hiusitoni, Tekisisi ke nofo mo hono tuonga'ané, Manuela Pesitosi, mo hono fāmilí. Ko e me'a pē taha na'a ne kole ki he fāmilí hono tuonga'ané: "'Oua na'a mou vahevahe ki hoku fohá homou tui [ki he Siasi] 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."

Ka na'e tohoaki 'i 'e he laumālie 'o e ongoongoleléi 'a e tamasi 'i faingata'ia. Na'a ne siofi e founa ne fakataha 'i ai 'e he Siasi 'a e fāmilí Pesitosi 'o fakafou 'i he lotu mo e ngāue tokoní, pea na'a ne fakatokanga 'i 'a e lahi fau e 'ū tatau 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he funga laupapa 'i hono lokí.

'I he'ene fie 'iló, na'a ne to'o hifo ha tatau 'e taha pea ne 'ilo'í ai 'a e tala'ofa 'a Moloná 'e malava ke ne 'ilo'í 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná 'o fakafou 'i he lotu.

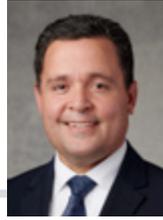
'Oku pehē 'e he Fitungofulu Taki Mā'olunga ne toki uiui'í fo'ou, "Na'e liliu au 'e he tala'ofa ko ia. Na'a ku fakamu ke u lau e tohi."

Na'a ne to'o fakamātoato 'a e tala'ofa 'a Moloná, 'o ne ma'u ai ha tali fakapapau, pea na'e 'ohovale 'ene fa'ētangatá 'i he'ene talaange 'okú ne fie papitaisó. Na'e tuaiekemo hono fakafoki 'e Manuela 'a Lūpeni ki 'Āsenitina ke ne 'alu 'o kole ha ngofua mei he'ene fa'ē. Na'e papitaiso leva ia. Na'e talu mei ai mo hono fakamālohia 'e he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí e mo'ui 'a 'Eletā 'Aliati.

Na'e fā'ele'í 'a Lūpeni Viseni 'Aliati 'i he 'aho 8 'o Sānuai, 1966, 'i Puenosi 'Aalesi. Na'a ne mali mo Fapiena Pēneti Lamasi 'i he Temipale Buenos Aires Argentina 'i he 'aho 17 'o Tisema, 1992. 'Oku 'i ai 'ena fānau 'e toko ono.

Na'e ma'u 'e 'Eletā 'Aliati ha mata'itohi 'i he laó mei he 'Univēsi 'o Pelakalanó 'i Puenosi 'Aalesi, pea kuó ne ngāue 'i he tafa'aki fakalaó 'o fakatefito 'i he lao ki he faihiá. Talu mei he 1998 kuó ne ngāue ko ha hoangāue pule ki he Alliaud & Asociados.

Kuó ne hoko ko ha Fitungofulu Faka'elia, palesiteni 'i he Misiona Argentina Córdoba, palesiteni siteiki, alea'anga mā'olunga, pīsope, palesiteni 'i he kōlomu 'o e kaumātu'a, mo ngāue fakafaifekau 'i he Misiona 'Ulukuai Monitivitioó. 'I he taimi na'e uiui'í ai ia, na'a ne hoko ko ha faiako 'inisi-titiuti, tokoni 'uluaki ki he kau palesitenisi 'o e Senitā Ako'anga Fakafaifekau 'i 'Āsenitiná, mo ha talēkita 'o e Ngāue ki he Fetu'utaki mo e Kakaí (Public Affairs). ■

'Eletā Jorge M. Alvarado

Fitungofulu Taki Mā'olunga

Na'e kau 'a Mikaeli mo 'Alisi 'Alavalato ki he Siasi 'i Pueto Liko 'i he 1977 he taimi na'e kei ta'u ono ai 'a hona foha ko Siasí. Na'e papitaiso 'a Siasí hili ha ta'u 'e ua mei ai pea na'e 'ikai ke ne teitei li'aki lotu he Sapaté.

'Oku pehē 'e he Fitungofulu Taki Mā'olunga ne toki uiui'í fo'ou, "Ka na'e hoko hoku fakaulú 'i hoku ta'u 16."

'I he ako mā'olungá, na'a ne hoko ko ha palesiteni ki he'ene kalasi semineli 'i hono kolo tupu'anga ko Pōniseé. Na'e ako 'e he kau akó 'a e Tohi 'a Molomoná he ta'u ko ia. Na'e hoko hono fatongia fo'ou ko hano sivi'í'anga.

"Na'e pau ke u 'eke loto, "Oku ou 'ilo'í mo'oni nai 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná?" Te u hoko fēfē nai ko e palesiteni ki he'eku kalasi semineli kapau 'oku 'ikai ke u teitei 'ilo'í pe na'e mo'oni nai e tohi ko ia?"

Na'a ne to'o hake 'ene Tohi 'a Molomoná pea ko e fuofua taimi ia ke ne kamata lau fakamātoato ai ia.

Na'a ne pehē, "Na'a ku tu'ulutui peá u lotu, pea ne u 'ilo'í leva na'e mo'oni ia."

'Oku kei hoko pē 'a e Tohi 'a Molomoná ko ha tākiekina mahu'inga 'i he mo'ui 'a 'Eletā 'Alavalató.

Lolotonga 'ene ngāue fakafaifekau taimi kakato 'i he Misiona Folólita Tamipaá, na'a ne vahevahe 'a e Tohi 'a Molomoná ki he tokotaha kotoa pē na'a ne ako'í. Na'a ne ako kimui ange mo hono uai'í mo 'ena fānau 'e toko tolú 'a e tohi. 'I he'ene hoko ko e palesiteni ki he Misiona Puerto Rico San Juan, na'a ne pole'í 'ene kau faifekau ke nau 'ofa mo vahevahe e Tohi 'a Molomoná.

'I he hoko 'a 'Eletā 'Alavalato he taimí ni ko ha Fitungofulu Taki Mā'olungá, 'okú ne kei vēkeveke pē ke fakafe'í e ni'ihī kehē ke nau fekumi ki he ngaahi mo'oni liliu mo'ui 'o e Tohi 'a Molomoná.

Na'e fā'ele'í 'a Siasí Mikaeli 'Alavalato Paso 'i he 'aho 21 'o Nōvema, 1970. 'I he 'aho 19 'o Tisema, 1992, na'a ne mali ai mo Kali Lu Liosi 'i he Temipale Washington D.C.

Hili 'ene ako fekau'aki mo e pule fakapisinisi 'i he 'Univēsi 'o Pueto Likó, na'a ne ngāue 'i ha ngaahi lakanga kehekehe 'o e pule fakapisinisi 'i Pueto Liko mo e 'Iunaiteti Siteití. Kimuí ni mai, na'a ne ngāue 'i he 'ulu'í 'ōfisi 'o e Siasí 'i Sōleiki Sití ko ha pule fakavaha'apule'anga ki he Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá.

Kuo hoko 'a 'Eletā 'Alavalato ko ha Fitungofulu Faka'elia, palesiteni siteiki, alea'anga mā'olunga, palesiteni fakakolo, mo ha taki ngāue fakafaifekau fakauoti. ■

‘Eletā Hans T. Boom

Fitungofulu Taki Mā‘olunga

‘I he ta‘u valu ‘a ‘Eletā Hanisi T. Pumú, na‘e hiki hono fāmili mei ‘Amisitetami ki he kolo ko Peletá, ‘a ia ‘oku tu‘u ‘i he tafa‘aki fakatonga ‘o e ‘Otu Netalení. Na‘e ongo‘i he‘ene tamaí, ko ha tangata Netalani na‘á ne tupu hake ‘i ‘Initonēsia pea ko ha papi ului ki he Siasí, na‘e fie ma‘u ke mavahe hono fāmili mei he kolo lahi ‘o foki ki he kolo tupu‘anga ‘o ‘ene ngaahi kuí.

Ne hoko e taimi na‘e nofo ai ‘a ‘Eletā Pumu mo hono fāmili ‘i he ki‘i kolo ko ia ‘a ia ne hoko ko ha ako‘anga ‘o e ngāue ‘i he Siasí—‘a e ngāue kuó ne fai ‘i he kotoa ‘o ‘ene mo‘uí pea te ne hokohoko atu ai pē ke fai pehē ‘i hono uiui‘i fo‘ou ko ha Fitungofulu Taki Mā‘olungá.

‘Okú ne pehē, “Ko e me‘a kotoa pē kuó u a‘usiá mo ia ‘oku ou ma‘ú, ne ‘ikai mei ‘a‘aku ia ka na‘e ta‘e ‘oua e ‘Eikí mo e ngaahi faingamālie kuó Ne ‘omi ma‘aku ke u ako mo tupulaki aí.”

Na‘e fā‘ele‘i ‘a Hanisi Tiotolusi Pumu ‘i he ‘aho 13 ‘o Siulai, 1963, ‘i ‘Amisitetami kia Hanisi mo ‘Aniki Pumu, ko e fika ua ia ‘i he fānau ‘e toko fā ‘a e fāmili Pumú. Na‘e ako‘i he‘ene ongomātu‘á ‘a e ongoongoleléi ‘i honau ‘apí pea na‘á na poupu‘i ‘ena fānau ke nau ngāue mālohi.

‘I he ta‘u 18 ‘a ‘Eletā Pumú, na‘á ne ngāue ‘i he Misiona Lonitoni Hahake ‘Ingilaní. Hili ha ngaahi māhina si‘i ‘o ‘ene ‘osi mei he ngāue fakafaifekau, na‘á ne fetaulaki mo hono uaifi he kaha‘ú, ‘Aliena Soana “Masani” Poloekisita, ‘i ha konifelenisi ‘a e Siasí ma‘á e kakai lalahi kei talavou. Na‘e mali ‘a e ongome‘á ‘i he ‘aho 27 ‘o Siulai, 1984 ‘i Luni, Netaleni pea na‘e sila‘i kinaua hili ha ‘aho ‘e tolu mei ai ‘i he Tempale London England. ‘Okú na ma‘u ha ngaahi foha ‘e toko tolu.

Na‘e ngāue ‘a ‘Eletā Pumu ko ha sekelitali ki he pule ako ‘o e Kolisi Mākenihasé pea mo ha tokotaha ke ne kumi mai ha kau ngāue ma‘á e Franchise Development Benelux. ‘I he taimi na‘e uiui‘i ai ia ke ne hoko ko ha Taki Mā‘olungá, na‘á ne hoko ko ha pule faifakatau ki he ngaahi Kautaha Makiliní.

Kuo hoko ‘a ‘Eletā Pumu ko ha Fitungofulu Faka‘elia, tokoni ‘i ha kau palesitenisi fakasiteiki, palesitenei Kau Talavou ‘i he siteikí, palesitenei fakakolo, mo ha tokoni ‘i ha kau palesitenisi fakakolo. ‘I he taimi na‘e uiui‘i ai iá, na‘á ne hoko ko ha faiake ‘inisititiuti mo ha tokotaha ngāue tempale ‘i he Tempale Hague Netherlands. ■

‘Eletā L. Todd Budge

Fitungofulu Taki Mā‘olunga

‘I he taimi na‘e kei tamasi‘i ai ‘a Toti Pātisi, na‘e ako‘i ia ‘e he‘ene mātu‘á fekau‘aki mo e founga ke fekumi ai ki he finangalo ‘o e ‘Eikí. Kuó ne feinga ke mo‘ui ‘aki e tō‘onga ko iá ‘i he fili kotoa pē kuó ne fai ‘i he kotoa ‘o ‘ene mo‘uí.

Hili ha ngaahi ta‘u mei ai, ‘i he‘ene nofo mo hono uaifi mo ha fānau ‘e toko nima ki ha ‘apí, na‘á ne ongo‘i ha ue‘i fakalaumālie ke ne mavahe mei he‘ene ma‘u‘anga mo‘ui ngāue pangikeé mo e ngaahi me‘a fakapa‘angá. ‘E fie ma‘u ha feilaulau lahi ki he liliu ko iá kae lava ke hoko lelei atu ‘i ha ngāue ma‘u‘anga mo‘ui fo‘ou.

Hili e feinga mo e teuteu lahi ‘a ‘Eletā Pātisi ke liliu ‘ene ma‘u‘anga mo‘uí, na‘á ne fakataha mo ha tokotaha taukei makehe ke ne fale‘i ia. Na‘e fokotu‘u ange ‘e he tokotaha ko ‘eni kia ‘Eletā Pātisi ke nofo pē ‘i he‘ene ngāue ma‘u‘anga mo‘ui fakapangikeé, ‘o fakamanatu ange te ne ma‘u ai ha ngaahi faingamālie lahi ke fale‘i mo tokoni‘i e kakai. Na‘e talaange ‘e he tokotaha kiate ia, “Okú tau fie ma‘u ha kakai angatonu ‘i he pisinisi.”

Na‘e fakakaukau ‘a ‘Eletā Pātisi ki he a‘usia ko iá ko ha ‘alo‘ofa ongoongofua mei he ‘Eikí. ‘Okú ne pehē, “Okú ou tui na‘á Ne finangalo ke ‘ilo‘i e tūkunga hoku lotó. ‘I hono ‘afio‘i ‘e he ‘Eikí hoku lotó, na‘e ‘ikai ke Ne finangalo ki he feilaulau, pea na‘á ku falala te Ne lava ‘o me‘angāue ‘aki au ki He‘ene ngaahi taumu‘á ta‘e ha liliu ki he ma‘u‘anga mo‘uí.”

Na‘e faka‘atā ‘e he‘ene ma‘u‘anga mo‘uí ke hoko ko ha tākiekina lelei ‘i he māmani ‘o e pisinisi, ‘o a‘u ki hono ma‘u ha ngaahi faingamālie ke vahevahe e ongoongoleléi ‘i Siapani.

Na‘e fā‘ele‘i ‘a Lōleni Toti Pātisi ‘i he ‘aho 29 ‘o Tisema, 1959 ‘i Pitisipeeki, Kalefōnia, USA kia Louela Seniseni mo Tiana Palaisi Pātisi. Na‘á ne fetaulaki mo Loli Kapena lolotonga hono ta‘u ‘uluaki ‘i he ‘Univēsitī Pilikihami ‘Iongí. Hili ha māhina ‘e valu ‘o ‘ene foki mei he ngāue ‘i he Misiona Japan Fukuoka, na‘á na mali ‘i he Tempale Logan Utah. ‘Okú na ma‘u ha fānau ‘e toko ono.

Hili e ‘osi ‘a ‘Eletā Pātisi mei BYU ‘i he 1984 mo ha mata‘itohi BA ‘i he ‘ekonōmiká, na‘á ne ngāue ma‘á e Baini & Company ‘i Siapaní; Citibank, N.A.; mo e GE Capital. Na‘á ne hoko ko e palesitenei mo e ‘ōfisa pule ki he Tokyo Star Bank Limited ‘i he 2003, ‘o ne hoko ai ko e sea ki he poate ‘a e pangikeé mei he 2008 ki he 2011.

Kuo hoko ‘a ‘Eletā Pātisi ko ha Fitungofulu Faka‘elia, palesitenei ‘i he Misiona Japan Tokyo, palesitenei fakasiteiki, pisope, palesitenei kōlomu kaumātu‘a, mo e palesitenei ‘o e Kau Talavou ‘i he siteikí. ■

'Eletā Ricardo P. Giménez

Fitungofulu Taki Mā'olunga

'E manatua fuoloa 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'i Antofagasta, Chile, 'a e konifelenisi lahi 'i 'Epeleli 2019 koe'uhí ko hono fakahā 'e tu'u ai ha tempale he kaha'ú, pea mo hono uiui' 'o honau tokotaha fakalotofonua ko 'Eletā Likato P. Simeinesi ke ne hoko ko ha Fitungofulu Taki Mā'olungá.

'I he fakakaukaukalo 'a 'Eletā Simeinesi ki he ngaahi fatongia 'a hono uiui' fo'ou, 'okú ne ma'u 'a e tui mo e loto-to'a 'i he lea kimu'a 'oku pehē "Ko ia 'oku ui 'e he 'Eikí, 'oku fakafe'unga' 'i ia 'e he 'Eikí" (Thomas S. Monson, "Duty Calls," *Ensign*, May 1996, 44).

'Okú ne pehē, "Kuo tā tu'o lahi 'eku ako' 'i 'a e kupu' i lea ko iá he kuohilí, pea ko 'eni 'oku ou feinga ke mo'ui 'aki ia. 'Okú ui koe 'e he Tamai Hēvaní. 'Okú Ne 'afio' i koe. Ko ia, 'alu 'o fai Hono finangaló, pea 'e lelei 'a e me'a kotoa pē."

Na'e fā'ele' 'i 'a Likato Patelesio Simeinesi Salasā 'i he 'aho 28 'o Nōvema, 1971, ko e lahi taha ia 'i ha fānau 'e toko ua ne fā'ele' i kia Likato Penisimani Simeinesi mo Meita Lūsia 'Amelia Salasā Sikinolini. Na'á ne kau ki he Siasí 'i hono ta'u 11 peá ne hiki mo 'ene fa'éé mo e tuofefiné ki Sanitiako, Silei 'i he hili e māvae 'ene ongoma'u.

'I he 1995, na'á ne fetaulaki mo Katalina 'Īvoni Kalasana Sunika 'i Sanitiako 'i he taimi na'e kamata ke ma'ulotu ai [a Katalina] 'i he uooti [a Likató] lolotonga ia e nofo [a Katalina] 'i hano fā'etangatá. Na'e sila' i kinaua 'i he Temipale Santiago Chile 'i he 'aho 12 'o Sepitema, 1997 pea ko ha mātu'a ki ha fānau 'e toko ua.

Na'e ma'u 'e 'Eletā Simeinesi 'a hono mata'itohi 'i he tauhitohí mo e 'ātitá 'i he 'Univēsiti 'o Sanitiakó 'i he 1997, pea mo ha mata'itohi MA 'i he pisinisi 'i he 'Univēsiti 'o Silei 'i he 2003. Na'e kamata 'ene ma'u'anga mo'ui fakapalōfesi-nalé 'i he keli'anga koulá, pea faifai peá ne hiki ki he ngāue fakakomipiutá 'o ne hoko ai ko ha talékita fakapa'anga ki he Kautaha Komipiuta Fakasaenisi 'i Latina 'Amelika. Na'á ne toe foki ki he keli'anga koulá 'i he 2012, 'o ne 'uluaki kamata 'i he Keli'anga Koula 'i Siela Koutá pea hoko atu leva ki he Kautaha Keli'anga Koula Lōpinisoni Nevatá.

'I he taimi na'e uiui' ai 'a 'Eletā Simeinesi, na'á ne hoko ko ha tokoni 'i he palesitenisi fakasiteikí. Kuó ne hoko foki ko ha Fitungofulu Faka'elia 'i he Feitu'u Fakatonga 'o 'Amelika Tongá, palesiteni siteiki, alea'anga mā'olunga, pisope, tokoni ki ha pisopeliki pea 'i ha kau palesitenisi Talavou pea ngāue fakafaifekau taimi kakato 'i he Misiona Chile Concepción. ■

'Eletā Peter M. Johnson

Fitungofulu Taki Mā'olunga

Hili hono tali 'e Pita M. Sionisoni, ko e foha 'o ha supavaisa falengāue mo ha faka'uli tekisi, 'a e sikolasipi pasiketipolo ki he 'Univēsiti 'o Pilikihami 'Iongi-Hauai'í, na'á ne talanoa mo ha faiako 'inisitiuti.

Na'e tomu'a talaange 'e he faiakó, "Te ke kau ki he Siasí 'i he vave tahá, ka 'ikai 'e ki' i fuoloa."

Na'e tonu pē 'a e faiakó. Ne laka hake ha ta'u 'e taha mei ai, "na'e 'aukai mo lotu [a Pita] peá ne ma'u ha tali." Na'e papitaiso ia 'i he 'aho 16 'o 'Aokosi, 1986.

Na'e fā'ele' 'i 'a Pita Mātiu Sionisoni, ko e fika fā 'i ha fānau 'e toko nima, kia Makinili Sionisoni mo Siniva Pālesi Longi 'i he 'aho 29 'o Nōvema, 1966 'i Kuini, Niu 'Ioke, USA.

Na'e māvae 'ene mātu'á 'i hono ta'u 11 pea hiki 'ene fa'éé ki Hauai'í. Hili ha ta'u e taha mei ai, na'e kau 'a Pita ki he Pule'anga 'o 'Isilamí peá ne hoko ai ko ha Mosilemi. Na'e hoko e kautahá ni ko ha tataki mo ha tokoni pea teuteu' i ai ia ke ne tali e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

'I he ta'u 15 'a Pitá, na'á ne hiki ki Hauai'í ke nofo mo 'ene fa'éé. Na'á ne 'ilo' i ai 'a e sipotí—tautaufito ki he pasiketipol—peá ne kamata ngāue' i 'ene ako 'univēsiti, mēmipa 'i he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ngāue fakafaifekau 'i he Misiona Alabama Birmingham, pea mali tempale mo Sitefani Lini Setiui'ki 'i he 1990. Na'e fetaulaki 'a e ongome'a malí lolotonga ha'ana va'inga pasiketipolo 'i he 'Univēsiti 'Iutá Tongá, pea 'oku 'i ai ha'ana fānau 'e toko fā.

'Okú pehē 'e 'Eletā Sionisoni fekau'aki mo hono uiui' ki he Kau Fitungofulú, "'Okú ou 'i hení ke ngāue ma'á e 'Eikí. Neongo pe ko e hā e fonua pe tukufakaholo pe ko e feitu'u 'oku ou ha'u mei aí, ko hoku fatongiá ke ngāue ma'á e 'Eikí 'aki hoku lotó, 'atamai mo e iví kotoa pea mo fakafofonga' i 'e 'Eikí ki Hono kakaí. 'Okú 'ofa 'a e Fakamo'uí 'iate kitautolu hono kotoa. Ko e ngaahi foha mo e 'ofefine kitautolu 'o e 'Otuá."

Na'e ma'u 'e 'Eletā Sionisoni 'a hono mata'itohi BA mo e MA 'i he tauhitohí mei he 'Univēsiti 'Iutá Tongá pea mo ha PhD 'i he tauhitohí mei he 'Univēsiti 'o e Vahefonua 'Ale-soná. Kuó ne ngāue ko ha tokoni palōfesa 'i BYU-Hauai'í, tokoni palōfesa 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongi, pea tokoni palōfesa 'i he 'Univēsiti 'o 'Alapamá. Kuó ne hoko ko ha Fitungofulu Faka'elia, palesiteni siteiki, kalake fakapa'anga 'a e siteikí, mo ha taki ngāue fakafaifekau 'i he uotí. ■

'Eletā John A. McCune

Fitungofulu Taki Mā'olunga

'I he kamata'anga e ma'u'anga mo'ui fakapisinisi 'a 'Eletā Sione Makiuné, na'á ne fepōtalanoa'aki mo 'ene pule ngāue 'a ia ne vave ai 'ene fakatokanga'i na'e 'ikai ke 'ilo lahi 'a e tangatā ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e 'eke ange 'e he pule ngāue 'a 'Eletā Makiuné pe ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai hulohula pe kai kükisi ai e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui ní.

Na'e malimali 'a 'Eletā Makiune mo milimili hono keté peá ne talaange ki he'ene pule ngāue, "'Oku 'ilonga pē 'eku kai kükisi. Mahalo pē 'okú ke fetō'oaki kimautilu mo ha tokotaha kehe."

Lolotonga 'ena talanoá, na'e fakama'ala'ala 'e 'Eletā Makiune 'a e ngaahi fakakaukau hala fekau'aki mo e Siasí. Na'e fakatupu 'e he talanoa ko iá ha ngaahi fepōtalanoa'aki kehe fekau'aki mo e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi pea na'e fakapapau'i ai kia 'Eletā Makiune 'a e mahu'inga ke mateuteu ma'u pē ke vahevahe 'a e ongoongolelei.

'Oku pehē 'e 'Eletā Makiune, "'Oku tau hoko ko e kau ākongā 'o e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi, 'i ha feitu'u pē 'oku tau 'i ai, 'i ha fa'ahinga tu'unga, pea 'i ha fa'ahinga faingamālie pē. 'Oku tau ma'u ha ngaahi ngāue ma'u'anga mo'ui, ka 'oku tau ma'u iá ke tokoni ki hotau fāmilí mo fokotu' kitautolu 'i ha tūkunga ke tau vahevahe 'a e ongoongolelei. Ko hotau tefito'i fatongiá ia 'i he'etau hoko ko e kau ākongā 'o Sisū Kalaisi."

Na'e fā'ele'i 'a Sione 'Ālani Makiune 'i Sanitā Kulusi, Kalefōnia, USA, 'i he 'aho 20 'o Sune, 1963 kia Kilifoote mo Soana Sikalati Makiune. Na'e ohi hake ia 'i Naisa, 'Olikoni, USA.

Hili e ngāue fakafaifekau taimi kakato 'a 'Eletā Makiune 'i Fukuoka, Siapani, na'á ne mali mo Tēpola 'Eleni Kingisipuli 'i he Temipale Salt Lake 'i he 1984. 'Okú na hoko ko ha ongomātu'a ki ha fānau 'e toko fā pea 'okú na nofo 'i Mitiuei, 'Iutā, USA.

Na'e ma'u 'e 'Eletā Makiune ha mata'itohi BA 'i he ngāue fakapa'angá (finance) mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí pea mo ha mata'itohi MA kimui ange 'i he pisinisi ki he ngāue fakapa'angá mei he 'Univēsiti 'o Kalefōnia 'i Losi 'Eniselesi (UCLA). Na'á ne hoko ko e tokoni palesiteni mā'olunga mo e talēkita pule ki he Capital Investment Advisors mei he 1997 ki he 2012. Na'á ne hoko leva ko e palesiteni 'o e Misiona Utah Provo kimu'a ia peá ne hoko ko e tokotaha fetu'utaki ki he ngaahi me'a'ofa tokoni mo e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí

Na'e hoko 'a 'Eletā Makiune ko ha Fitungofulu Faka'ēlia 'i he taimi na'e uiui'i fo'ou ai iá. Kuó ne hoko foki ko ha palesiteni siteiki, pisope, tokoni 'i ha pisopeliki mo ha kau palesitenisi fakakolo, pea mo ha palesiteni 'i he kōlomu 'o e kaumātu'á. ■

'Eletā James R. Rasband

Fitungofulu Taki Mā'olunga

Na'e ongo'i ta'emateuteu 'a 'Eletā Sēmisi R. Lasipeni 'i he taimi na'e ui ai ia ki ha kau palesitenisi fakasiteiki 'i he ngaahi ta'u kuohilí. Na'á ne fakakaukau, "Ko ha fehālaaki 'eni."

Na'á ne ma'u 'a e ongo 'ikai fe'unga tatau 'i he'ene kei ta'u 19 'i he'ene hū ki he Senitā Ako'anga Fakafaifekau 'i Polovó, 'i he'ene teuteu ke ngāue faifekau taimi kakato ki Soulu, Kōlea Tongá. Na'á ne fifili, "Te u fakahoko fēfē nai 'eni?"

Na'e tatau 'a e talí ki he ongo tūkungá fakatou'osi: "Nofō ma'u ai. 'Oku hoko mai 'a e fiefiá." Pe, 'i he fakalea 'a 'ene fa'ēé, "'Oku 'ikai ke ma'u 'e he 'Eiki ha kakai haohaoa. 'Alu pē 'o ngāue."

'Oku ongo'i 'e 'Eletā Lasipeni ha kongā 'o e ongo'i momou ko iá he taimi ni 'i he'ene a'usia 'a hono uiui'i fo'ou ko ha Fitungofulu Taki Mā'olungá, ka 'okú ne 'ilo'i 'a e talí: "'Oku fie ma'u pē 'e he Tamai Hēvani ke tau 'alu ki he ngāue 'o vahevahe 'a e pōpoaki faifakamo'ui mo fakafiefia 'a Hono 'Aló pea mo e feilaulau fakalelei 'a Hono 'Aló.

Na'e fā'ele'i 'a Sēmisi Lisiate Lasipeni 'i Siatō, Uasingatoni, USA kia Sēmisi E. mo 'Esiā Lasipeni 'i he 'aho 20 'o Mā'asi, 1963. Na'á ne tupu hake 'i Matātahi Makamaka (Pebble Beach), Kalefōnia, USA, 'i ha 'api na'e meimei mita 'e 180 mei tahi.

Na'e fetaulaki 'a 'Eletā Lasipeni mo Mele Taiiana Uiliami lolotonga 'ene ta'u 'uluaki 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí. Na'á na fetohi'aki lolotonga 'ene [Sēmisi] ako 'i 'Isilelí pea mo e lolotonga 'ene ngāue 'i he Misiona Korea Seoul. Na'á na mali 'i he Temipale Los Angeles California 'i he 'aho 11 'o 'Aokosi, 1984. Ko ha ongomātu'a kinua ki ha fānau 'e toko fā.

Hili 'ene foki mai mei he'ene ngāue fakafaifekau, na'á ne fakakakato hono mata'itohi BA 'i he Lea Faka-Pilitāniá mo e ako ki he Hahake Lotolotó 'i BYU 'i he 1986, pea na'á ne ma'u hono mata'itohi toketā 'i he Laó mei he 'Apiako Lao 'o Hāvatí 'i he 1989. Hili 'ene ako loea ta'u 'e nima 'i Siató, na'á ne foki ki BYU 'i he 1995 'o ne kau 'i he kau faiako 'a e 'Apiako Lao J. Lūpeni Kalaké. Na'á ne hoko ko e pule 'o e 'apiako laó mei he 2009 ki he 2016, 'i he taimi na'á ne hoko ai ko e tokoni palesiteni 'o BYU.

Kuo hoko 'a 'Eletā Lasipeni ko ha Fitungofulu Faka'ēlia, palesiteni fakasiteiki, tokoni 'i ha kau palesitenisi fakasiteiki, alea'anga mā'olunga, pisope, mo ha palesiteni Talavou faka-uooti. ■

‘Eletā Benjamin M. Z. Tai

Fitungofulu Taki Mā’olunga

Na’e puke pōpula e kuitangata he tafa’aki e tamai ‘a ‘Eletā Penisimani M. Z. Tai pea fakapoongi ia ‘e he kau tau Siapani ne nau ‘ohofi ‘a Hongo Kongo lolotonga e Tau Lahi Hono Ua ‘a Māmaní.

Hili ha ngaahi ta’u mei ai, na’e fetaulaki ‘a ‘Eletā Tai mo hono uaifi ko Nāomi Toma mei Siapani, lolotonga ‘ene hoko ko ha palesiteni ki he kōlomu kaumātu’á ‘i he uooti tamaiki ako ne ‘i ai ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí. Na’e hoko ‘a Nāomi ko ha palesiteni Fine’ofa he taimi ko iá.

‘I he taimi na’e talaange ai ‘e Penisimani ki he’ene tamai, Taki Mā’olunga mālōlō ko ‘Eletā Kuoki ‘Ieni Tai, ‘okú ne teiti mo faka’amu ke mali mo Nāomí, na’e ‘ikai ha tāeloto ki ai ‘ene tamai. Ko e mo’oni, na’e ha’u e ongomātu’á ‘a Nāomí, Likuo mo Fumiko Toma, ki Hongo Kongo ke ‘a’ahi ki he ongomātu’á ‘a Penisimani. Na’e fakatokanga ‘i he’ene [Naomi] mātu’á na’e hanga ‘e he ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi ‘o ‘ai ke lava ‘ena malí. Na’á na mali ‘i he Temipale Salt Lake ‘i he ‘aho 23 ‘o Tisema, 1995. Ko ha ongomātu’á kināua ki ha fānau ‘e toko ono.

‘Oku pehē ‘e ‘Eletā Tai, “Okú ma ha’u mei ha tukufakaholo kehekehe, ka ‘oku ‘i ai ha ngaahi tefito’i mo’oni tatau ‘o e tuí mo e feilaulaú.” ‘Oku ‘ilo’i ‘e ‘Eletā Tai ko e ngaahi tefito’i mo’oni ko ia ‘o e tuí mo e feilaulaú ‘okú ne fakafehokotaki ia mo e Kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he funga ‘o e māmaní.

Na’e fā’ele’i ‘a Penisimani Mingi Sei Tai ‘i he ‘aho 20 ‘o Mē, 1972 ‘i Hongo Kongo kia Kuoki ‘Ieni mo Hui Hua Tai. Na’e hoko e ngāue ma’u’anga mo’ui ‘a ‘ene tamai ke fefolau’aki ai ‘a e fāmili ‘i he funga ‘o e māmaní kimu’a pea nau hikifonua ki Kalefōnia Tonga, USA, ‘a ia ne nofo ai ‘a ‘Eletā Tai ‘i he’ene ta’u hongofulu tupú. Na’e faka’ali’ali ‘e he’ene mātu’á ha takainga tohi ‘i honau ‘apí na’e tohi ai ‘a e ngaahi lea ko ‘ení ‘i he tohi faka-Siainá: “Ka ko au mo hoku falé te mau tauhi ‘a [e ‘Eiki]” (Sōsiua 24:15). Kuo hoko ‘eni ko e kavēinga fakafāmili ‘a e fāmili Tai.

Hili e ngāue ‘a ‘Eletā Tai ‘i he Misiona ‘Aositelēlia Melipoané, na’á ne ma’u ha mata’itohi BA ‘i he saienisi ‘o e fakamālohisinó mei BYU ‘i he 1996 mo ha mata’itohi MA mei he ‘Univēsiti ‘o Kalefōnia ‘i Losi ‘Eniselesi (UCLA), ‘i he 2003. Kuó ne ngāue ‘i Siapani mo Hongo Kongo ‘i he fakahū pa’anga pangiké (investment banking) mo e fakatau kekelé.

Kuo hoko ‘a ‘Eletā Tai ko ha Fitungofulu Faka’ēlia, palesiteni fakavahefonua, tokoni ‘i ha kau palesitenisi fakavahefonua, sekelitali pule fakavahefonua, palesiteni kōlomu kaumātu’a, palesiteni fakakolo, mo ha faiako ‘i he Lautohi Faka-Sāpaté. ■

‘Eletā Alan R. Walker

Fitungofulu Taki Mā’olunga

Kuo hoko ‘a e ako fekau’aki mo e ngaahi tukufakaholo fo’ou ko ha fakamānako ki he mo’ui ‘a ‘Eletā ‘Ālani R. Uoká, ‘a ia ‘e hoko ‘o ‘aonga kiate ia ‘i hono uiui’i ke hoko ko e Fitungofulu Taki Mā’olungá.

Na’e fā’ele’i ‘a ‘Ālani Loi Uoka ‘i Puenosi ‘Aealesi, ‘Āsenitina kia Vikitā ‘Ateliane Uoka mo Kilisitina ‘Ofelia Sipalou Uoka ‘i he ‘aho 2 ‘o Sānuāli, 1971, na’á ne tupu hake ‘i ha ngaahi tapa kehekehe ‘o ‘Amelika Tokelau mo ‘Amelika Tonga.

‘I he kamata’anga ‘o ‘ene mo’ui na’á ne nofo ‘i ‘Āsenitina kimu’a ia pea hiki hono fāmili ki Positoni, Masasūseti, USA pea kimui ange ne nau hiki ki Mekisikou Siti, Mekisikou ke ngāue ‘ene tamai.

‘Okú ne pehē, “Kuo hoko hono ako ‘o e lea faka-Pilitāniá ko ha tāpuaki kāfakafa ia.” Pea na’e malava he’ene tupu hake ‘i he ongoongolelei ke fakatupulaki ‘ene fakamo’oni mo teuteu kei si’i ke ngāue fakafaifekau. Hili e ako ta’u taha ‘a ‘Eletā Uoka ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí, na’á ne ngāue fakafaifekau taimi kakato ‘i he Misiona Tennessee Nashville.

Ke tokoni ki he fakaakeake ‘ene tamai mei ha fakatamaki lahi, na’e fakatoloi ai ‘e ‘Eletā Uoka ‘a ‘ene ngaahi palani ke toe foki ki he akó ‘i he hili ‘ene ngāue fakafaifekau ka ne foki ki ‘Āsenitina. Ko e taimi ia na’á ne fetaulaki ai mo ‘Iunisi Māsela Sulei ‘i ha hulohula ‘inisititiuti. Hili ha māhina ‘e valu mei ai, na’á na mali ‘i he ‘aho 12 ‘o ‘Aokosi, 1993 ‘i he Temipale Buenos Aires Argentina. ‘I he ‘aho hono hokó, na’e hiki e ongome’a mali kei talavou ki Polovo, ‘Iutā, USA ‘a ia na’e faka’osi ai ‘e ‘Eletā Uoka ‘a hono mata’itohi BA ‘i he ‘ekonōmiká ‘i he 1996.

Na’e ngāue ‘a ‘Eletā Uoka ‘i ha ta’u ‘e tolu ko ha pule pangiké ‘i he Citibank, ta’u ‘e ono ko ha pule ma’á e Siasí ‘i he ‘Ēlia Fakatonga ‘o ‘Amelika Tongá, ta’u ‘e 11 ‘i he ‘Ēlia Mekisikou, pea fakamuimui tahá na’á ne hoko ko ha talēkita ki he ngaahi me’a fakatu’asinó ‘i he ‘Ēlia Fakatonga ‘o ‘Amelika Tongá. ‘I he 2010, na’e ui ‘a ‘Eletā Uoka ke ne tokanga ‘i ‘a e Misiona Monitelei Hahake ‘o Mekisikou.

‘Oku fiefia ‘a e fāmili Uoká, fakataha mo hona ‘ofefiné, ‘i he tokoni ki he ni’ihi kehé, fefolau’akí, mo e ako ke ‘ilo’i e ngaahi feitu’ú mo e kakai fo’ou.

Kimu’a pea uiui’i ‘a ‘Eletā Uoka ke ne hoko ko ha Fitungofulu Taki Mā’olungá, na’á ne ngāue ‘i ha ngaahi fatongia kehekehe he Siasí, ‘o kau ai ‘a ‘ene hoko ko ha Fitungofulu Faka’ēlia, tokoni ‘i ha kau palesitenisi fakasiteiki, alea’anga mā’olunga, pisope, tokoni pīsopeleiki, mo ha taki ngāue fakafaifekau fakauoti. ■

Mark L. Pace

Palesiteni Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté

Na'e fai 'e Misa Ma'ake L. Peisi ha tukupā 'i he fa'a lotu, 'i hono 'initaviu ia ke hoko ko e Palesiteni Lahi fo'ou ki he Lautohi Faka-Sāpaté 'i he Siasí.

Na'á ne lotu 'o pehē, "Tamai Hēvani, ko e hā pē me'a te Ke finangalo ke u fai, 'oku ou fiefia ke fai ia. Ke Ke 'afio'i pē 'oku ou tukupā kakato ke fai ia."

'Oku pehē 'e Misa Peisi ko 'ene tefito'i faka'amu 'i hono fatongia fo'ou ke faitāpuekina, tokoni mo pou pou ki he kāingalotu 'o e Siasí. Na'á ne lea fekau'aki mo e Kau Palesitenisi Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté 'o pehē, "'Oku mau fie foaki 'a e me'a kotoa pē 'oku mau ma'ú."

Na'e fā'ele'i 'a Ma'ake Leonato Peisi 'i he 'aho 1 'o Sānu-ali, 1957, 'i Puenosi 'Aealesi, 'Āsenitina, kia Lōlini Nalesoni mo Melelini Heimoa Peisi. 'I he taimi ko 'ení, na'e tokanga'i 'e he tamai 'a Misa Peisi 'a e Misiona Argentine.

Na'e fetaulaki 'a Misa Peisi mo hono uaifi 'i he kaha'ú, Ane Malia Leinilani, lolotonga 'ena kalasi ua fakataha 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA. Kimui angé, lolotonga 'ena ako 'i ha ongo ako'anga mā'olunga kehekehe 'i he loto koló, na'á na toe fetaulaki lolotonga ha 'ekitiviti semineli ne fakataha'i. Na'á na fetohi'aki 'i he ngaahi ta'u ne hoko a'i lolotonga ia e 'alu [a' Ane] mo hono fāmilí ki Noauei, 'a ia na'e tokanga'i ai he'ene tamai 'a e Misiona Norway Oslo, pea lolotonga ngāue 'a Misa Peisi 'i he Misiona Spain Madrid. Na'á na mali 'i he Temipale Sōleiki 'i he 'aho 21 'o Nōvema, 1978, pea 'okú na hoko ko ha mātu'a ki ha fānau 'e toko fitu.

Na'e 'osi 'a 'Eletā Peisi mei he 'Univēsiti 'o 'Iutāá 'i he 1980 mo ha mata'itohi BA 'i he 'ekonōmiká pea mo ha mata'itohi MA 'i he pisinisi mei he 'Apiako Pisinisi 'o Hāvatí 'i he 1982. Hili ha'ane ngāue taimi nounou 'i he Price Waterhouse 'i Niu 'Ioke Sítí, na'á ne ngāue 'i he Kautaha Boyer 'i Sōleiki Siti, 'o ne ngāue ai 'i he fakatau kekekelé mei he 1984 ki he 2012. Hili 'ene ngāue ta'u tolu ko ha palesiteni 'o e Misiona Pāselona Sipeiní, na'á ne kau ki he Kautaha Kātenāá 'i he 2015, 'o ne fakahoko e ngāue fakatau kekekelé.

'I he taimi na'e uiui'i fo'ou ai 'a Misa Peisi, na'á ne hoko ko ha Fitungofulu Faka'elia. 'Oku kau 'i hono ngaahi uiui'i faka-Siasí kimu'á 'a 'ene hoko ko ha tokoni palesiteni faka-siteiki, alea'anga mā'olunga, pisope, tokoni ki ha kau pisope-likí, palesiteni kōlomu kaumātu'a, palesiteni Talavou mo ha Taki Sikauti. ■

Milton Camargo

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté

Na'e meimei lava ha ta'u 'e taha 'o Helio Loka Kamakó, ko ha faifekau mālōlō 'i ha siasi kehe, ke fili ke papitaiso ki he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ne 'ikai fuoloa mei ai, ne fili hono uaifi ko Naia Pelamila Loka Kamakó ke ne muimui 'i he tā sipinga hono husepānití pea na'e papitaiso foki mo ia.

'I he taimi ko iá, na'e faitama'i 'e Naia 'a hona fohá 'a ia te na fakahingoa ko Militoni. 'E faitāpuekina ta'engata e ngaahi to'utangata 'o e fāmilí Kamakoó koe'uhí ko 'enuu fili ke kau ki he Siasí.

Na'e fā'ele'i 'a Misa Militoni Loka Kamako 'i he 'aho 10 'o Mā'asi, 1958, 'i Sao Paulo, Palāsila. 'Oku pehē 'e Misa Kamako, 'a ia na'e hikinima'i 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli, 2019, ke ne hoko ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté, 'okú ne monū'ia he'ene tupu hake 'i he Siasí.

'Okú ne pehē, "'Oku 'afio'i fakafo'ituitui kitautolu 'e he 'Eiki. Ko 'Ene palani ma'atautolu takitahá 'oku lahi ange ia he me'a te tau lava 'o makupusi."

Na'e fetaulaki 'a Misa Kamako mo hono uaifi ko Petulísá lolotonga hono tokanga'i he'ene tamai 'a e Misiona Brazil Rio de Janeiro, 'i he kongá kimui 'o e 1970 tupú. Na'e mali e ongome'á 'i he 'aho 4 'o Sānu'ali, 1980, meimei ko ha ta'u ia 'e taha hili e foki mai 'a Misa Kamako mei he'ene ngāue fakafaifekau taimi kakato 'i he Misiona Portugal Lisbon. 'Okú na ma'u ha fānau 'e toko tolu.

Lolotonga e ngaahi fuofua ta'u 'o e nofomali 'a e fāmilí Kamakó, na'á na nofo 'i Lio ti Sinelo, 'a ia na'e faka'osi ai 'e Misa Kamako hono mata'itohi BA 'i he 'enisia sivilé mei he Instituto Militar de Engenharia. Na'á ne ma'u kimui ange ha mata'itohi MA 'i he pisinisi mei he 'Univēsiti Piliki-hami 'Iongí.

'I he kotoa e ngāue ma'u'anga mo'ui 'a Misa Kamakó, kuó ne fakatapui hono taimi mo e iví ki hono ako'i 'o e ní'ihí kehé. Kuó ne ngāue ki ha ngaahi 'univēsiti kehekehe, 'o kau ai e Laureate Brazil Online Education, Universidad Tecnológica de México, pea fakamuimuitahá na'á ne hoko ko e tokoni palesiteni 'o e naunau fakalēsioni ki he Pathway Fakamāmani Lahi 'a BYU.

Kuo hoko 'a Misa Kamako ko ha Fitungofulu Faka'elia, palesiteni 'i he Misiona Brazil Porto Alegre South (1997–2000), tokoni palesiteni 'i he Senitā Ako'anga Fakafaifekau 'i Palāsílá (2002–5), pisope, palesiteni ngāue fakafaifekau 'a e siteikí, mo ha palesiteni kōlomu kaumātu'a. ■

Jan E. Newman

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté

'I he taimi na'e hoko ai 'a Sani E. Niumani ko ha faifekau kei talavou 'i Sitasipoki, Falaniseé, na'á ne ma'u ha a'usia fakalaumālie makehe na'e fakamālohia ai 'ene fakamo'oni pea ne malava ai ke ongo'i e ofa 'a e Tamai Hēvaní. Na'e hoko e a'usia ko 'ení lolotonga 'ene lau e ngaahi lea 'a e palōfita ko 'Alamaá 'i he Tohi 'a Molomoná fekau'aki mo hono tō e tenga 'o e ongoongolelé 'i hotau lotó (vakai, 'Alamá 32:28; 33:22–23).

Na'e pehē 'e Brother Niumani, "Na'á ku lau, kapau te ke faka'ata'atā ha potu ma'á e tenga ko iá 'i ho lotó, 'e tupu ia, pea te ke ongo'i mo'oni 'a e tupu mā'ui'ui ko 'ení. Na'á ku manatu 'i 'eku laukonga ko iá pea na'e fakamo'oni 'i mālohi mai 'e he Laumālié kiate au na'e mo'oni ia. Na'á ku ongo'i 'a e tupu mā'ui'ui ko iá. He 'ikai toe ngalo ia 'i he'eku mo'ui."

Na'e tokoni 'eni mo ha ngaahi a'usia kehe ke fakamālohia e fakamo'oni 'a Misa Niumani ki he ongoongolelé mo teuteu 'i ia ke ne ngāue he kotoa 'o 'ene mo'ui ke ne hoko ko ha husepāniti, tamai, mo ha ākongā 'a Sisū Kalaisi.

Na'e fā'ele 'i 'a Sani 'Eliki Niumani 'i he 'aho 16 'o 'Epeleli, 1960 'i Selome, 'Aitahō, USA kia Siaso Leimoni mo Toulā Uoka Niumani. Na'e ohi hake ia 'i 'Ovatoni, Nevata, USA. Na'e papi ului 'a 'ene tamaí, pea ko 'ene fa'éé na'e [tupu 'i ha fāmilī] kuo laui to'u tangata 'enau kau ki he Siasí.

Na'á ne ma'u ha fakamo'oni 'i he'ene kei si'í pea na'á ne ngāue fakafaifekau taimi kakato 'i Falanisē mo Pelisiume. Hili e ngāue fakafaifekau 'a Misa Niumani, na'á ne ma'u ha mata'itohi BA 'i he lea faka-Falaniseé mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Tongí. Na'á ne mātu'aki sai'ia 'i hono mata'itohi pea ne fakakaukau ai ke hoko ko ha faiako lea faka-Falanisē, ka na'á ne fili ke ngāue 'i ha kautaha polokalama fakakomipiuta. 'I ha ta'u 'e tolungofulu tupu, na'á ne hoko ai ko ha tokotaha fokotu'u pisinisi fo'ou, pea kuó ne lavame'a 'i hono fokotu'u ha ngaahi kautaha polokalama fakakomipiuta lahi. 'I he lolotonga ní, 'okú ne hoko ko ha hoangāue 'i he SageCreek Partners, ko ha kautaha faifale'i fakatekinolosia 'i 'Alapaini, 'Iutā.

Na'e mali 'a Misa Niumani mo Lūsia Palaisi 'i he Temipale 'Okalani Kalefōniá 'i he 'aho 18 'o 'Aokosi, 1984. 'Okú na hoko ko ha mātu'a ki ha fānau 'e toko ono pea 'okú na nofo 'i he Mo'unga Tiá (Elk Ridge) 'i 'Iutā.

Kuo hoko 'a Misa Niumani ko ha palesiteni siteiki, pīsope, palesiteni Talavou fakauooti, Taki 'i he Sikautí, pea mo ha tokotaha ngāue temipale. Na'á ne ngāue ko e palesiteni 'o e Misiona 'Omahā Nepulasikaá mei he 2006 ki he 2009. ■

'Oku Hokohoko Atu 'a e Ngāue Fakaetauhi 'a Palesiteni Nalesoní

I he hili pē 'a e konifelenisi lahi 'i 'Okatopa 2018, na'e folau 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ki **Pelū, Polivia, Palakuai, 'Ulukuai, mo Silei**, 'a ia na'á ne 'a'ahi ai ki he kāingalotú mo e kau faifekau pea fakahoko mo ha ngaahi fakataha lotu, 'o kau ai ha fakataha lotu ma'á e to'u tupú 'i Silei 'a ia na'e kau atu ki ai ha toko 1,500 pea toe fakamafofa ki hono kotoa 'o e fonuá. Na'á ne lea faka-Sipeini ki he kāingalotú, fakatapui e Temipale Silei Konisepisioné, pea fakataha mo e kau taki fakapule'anga fakalotofonuá.

Na'e lauiafe e kakai fefine ne nau 'omi 'enau talí 'i he mītia fakasōsialé ki he fakaafe 'a Palesiteni Nalesoni ke nau lipooti 'enau a'usia ki he ngaahi pole 'e fā na'á ne 'omi lolotonga e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2018: (1) 'aukai mei he mītia fakasōsialé mo e mītia koví 'i ha 'aho 'e 10, (2) lau e Tohi 'a Molomoná ke 'osi ki he faka'osinga 'o e 2018, (3) 'alu ma'u pē ki he temipalé, pea mo e (4) kau kakato ki he Fine'ofá. "'Oku ou fie fakamālo atu kiate kimoutolu kotoa 'i ho'omou tali 'eku ngaahi fakaafé," ko e lea ia 'a Palesiteni Nalesoní 'i he'ene fakahaa 'i 'ene 'amanaki lelei "kuo hanga 'e he ngaahi fakaafe ko 'ení 'o 'omi kimoutolu ke mou ofi ange ki he Fakamo'ui."

Na'e tokanga 'i 'e Palesiteni Nalesoni 'a e ouau me'a-faka'eiki 'o hono 'ofefine ko Ueniti Nalesoni Makafilá, 'a ia na'á ne mālōlō hili ia ha'ane fefa'uhi loto-to'a mo e kani-saá. Na'á ne pehē, "'E liliu hotau lo'imata mamahí ki ha

‘Oku talitali lelei ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni mo ‘Eletā ‘Enilike R. Falapela ‘o e Kau Fitungofulú ki he fakataha lotu ‘i Lima, Pelū.

lo‘imata ‘o e fakatu‘amelie ‘i he‘etau ma‘u ha fakakaukau ‘oku ta‘engata.” Na‘á ne lea kau ki hono ‘ofefiné lolotonga ha konifelenisi makehe ma‘á e kāingalotu ‘o e Siteiki Seiko, Kalefōniá, ‘a ia ‘oku kau ki ai ha ongo ‘iunite ‘e ua mei Palataisi, ‘a ia na‘e faka‘auha ‘e he velá. Na‘á ne pehē, “Te ke ‘ilo ‘oku faingata‘a‘ia e tokotaha kotoa pē. Kapau ‘okú ke faka‘amu ke ke ongo‘i fiamālie ange, fakangaloki koe ka ke tokoni ki ha tokotaha kehe.”

‘I **‘Alesona, USA**, na‘e fakaafe‘i ai ‘e Palesiteni Nalesoni ha kāingalotu ‘e toko 65,000 ne nau fakataha ki ha mala‘e va‘inga fai‘anga sipoti “ke nau tokoni ki hono tānaki ‘o ‘Isileli ‘i he ongo tafa‘aki fakatou‘osi ‘o e veilí.” Na‘e tohi foki ‘e Palesiteni Nalesoni ha fakamatala makehe ne paaki ‘i he nusipepa *Arizona Republic* ‘a ia ne fakalotolahi ai ki he kakaí ke nau “sio ki he [‘Eikí] pea fokotu‘u Ia ke hoko ko e ‘elito [‘enau] mo‘uí.” Na‘á ne kau ki ha ‘initaviu na‘e fakamafola ‘i he ngaahi kautaha televise ‘o e vahefonuá; fakahoko ha ngaahi ma‘u me‘atokoni fakafiefia mo e kau taki fakapule‘angá, fakaakó mo e tui fakalotú; pea fakahoko ha polokalama tali-fehu‘i mo e kau taautaha kei talavou.

Talu mei hono fakanofa ‘o Palesiteni Nalesoni ‘i he ‘aho 14 ‘o Sānuale, 2018, kuó ne folau ‘i ha maile ‘e 55,000 (88,515 km) ke ‘a‘ahi ki ha ngaahi konitinēniti ‘e 5, tukui fonua mo e vahefonua ‘e 16, mo e tukui kolo ‘e 24. ■

Fakahinohino Fakalaumālie

Talu mei he hoko ‘a Lāsolo M. Nalesoni ko e Palesiteni:

- Kuo toe fokotu‘utu‘u ai e ngaahi kōlomu ‘o e lakanga fakataula‘eikí.
- Kuo fetongi ‘e he ngāue fakaetauhí ‘a e faiako faka‘apí mo e faiako ‘a‘ahí.
- ‘Oku lolotonga fokotu‘utu‘u ha polokalama fakalalaka fakataautaha fo‘ou ma‘á e fānaú mo e to‘u tupú.
- ‘Oku lolotonga teuteu‘i ha pulusinga fo‘ou ‘o e tohi himí mo e *Tohi Hiva ‘a e Fānaú*.
- Kuo fokotu‘u ha ngaahi fakahinohino fo‘ou ki he ‘initaviu ‘a e to‘u tupú mo e pīsopé.
- Kuo fakamamafa‘i ke ui ‘aki ‘a e Siasí ‘a hono hingoa kakató.
- ‘Oku ‘ave ‘i he ‘initaneti ‘a e ngaahi uiui‘i ngāue fakafai-fekau ‘i he U.S. mo Kānatá.
- Na‘e fakahingo fo‘ou ‘a e Kuaea Tāpanekale Māmongá ko e Kuaea Tāpanekale ‘i he Temipale Sikueá.
- Kuo kamata ‘a e ako e ongoongoleléi ‘oku fakatefito ‘i ‘api mo poupou‘i ‘e he Siasí, ‘o kau ai ‘a e liliu ke lotu houa ua pē ‘i he ‘aho Sāpaté.
- Kuo fanongonongo ha ngaahi temipale fo‘ou ‘e uofulu-mā-fitu.
- Kuo ta‘ofi e ngaahi faka‘ali‘ali kotoa pē ‘a e Siasí tuku-kehe pē ha ngaahi faka‘ali‘ali lalahi ‘e tolu.
- ‘Oku malava he taimí ni ke fakahoko ‘i Sānuale e hiki ‘a e Palaimelí mo e to‘u tupú, fakanofa lakanga fakataula‘eiki ‘o e kau talavou, mo e lekomeni temipale ‘a e to‘u tupú kae ‘ikai ko e muimui ‘i honau ‘aho fā‘ele‘í.
- ‘Oku malava he taimí ni ke tui talausese fakafai-fekau (dress pants) e kau faifekau fefiné.
- Kuo liliu e ngaahi fakamatala fakaiikiiki fekau‘aki mo e ngāue fakatemipalé.
- Kuo fa‘u ha ngaahi misiona fo‘ou pea kuo fakatonutonu mo e ngaahi fakangatangá, pea kuo tāpuni ha senitā ako‘anga fakafai-fekau ‘e ua.
- ‘Oku lava he taimí ni ke tāpuaki‘i mo papitaiso ‘a e fānau ‘oku LGBT ‘enau mātu‘á, pea kuo fakama‘ala‘ala ‘a e tu‘utu‘uni fekau‘aki mo e mali ‘a e tangata mo e tangata pē fefine mo e fefiné.

Pea kuo tala‘ofa ‘e Palesiteni Nalesoni hangē ko ia kuo fakahinohino mai ‘e he ‘Eikí, ‘oku toe lahi mo ha ngaahi me‘a ke hoko mai! ■

Naunau Fakalēsoni ‘o e Semineli ke Fakatatau mo e Ha’u, ‘o Muimui ‘Iate Aú

Evavé ni pē hano fakatatau e ako semineli ‘i he funga ‘o e māmaní ki he naunau fakalēsoni mo e taimi-tēpile ‘o e Ha’u, ‘o Muimui ‘Iate Aú, ko ha liliu te ne fakatupulaki ‘a e feinga ko ia ke fakatefito ‘i ‘api ‘a hono ako ‘o e ongoongolelé, pea pou pou ki ai ‘a e Siasí ‘o fakafou ‘i hono fakataha ‘i ‘a e ako ‘i ‘apí, Lautohi Faka-Sāpaté, mo e semineli.

‘E kamata ‘i he 2020 ‘a hono ako ‘e he ngaahi kalasi semineli ‘a e tohi folofola tatau mo ia ‘oku faka’o-nga’i ‘e he naunau fakalēsoni Ha’u, ‘o Muimui ‘Iate Aú he ta’u takitaha. ‘E muimui e lēsoni fakaako ‘a e semineli ‘i he hokohoko ‘o e tohi māhina fakata’ú (annual calendar), kae ‘ikai ko e tohi māhina ‘a e akó (school-year calendar).

Neongo ‘e kei hoko atu pē e ngaahi kalasi semineli ke fakatefito ‘i he ‘ū tohi folofolá, ka ‘e lahi ange e fakatefito ‘a e naunau fakalēsoni ‘i he tokāteline pea ‘e tokoni ia ke fakamālohia, malu’i mo teuteu’i e to’u tupú ki he ngāue fakafaifekau, malí, mo e ngāue ‘i he Siasí. ■

Lau ha fakamatala fakaiiki ange—‘a ia ‘oku kau ai ha link ki ha vitiō ‘o e kau taki ‘o e Siasí, ‘o kau ai ‘a ‘Eletā Hōlani, hono alea’i ‘o e liliú—‘i he [ChurchofJesusChrist.org/go/519122](https://www.ChurchofJesusChrist.org/go/519122).

‘Oku Fakahaa’i ‘e he Fakatapu’i ha “Kaha’u Ta’e-hano-tatau”

Na’e pehē ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘i hono fakatapu’i ‘o e Temipale Rome Italy ‘i Mā’asi 2019, “‘E ma’u ‘e he Siasí ha kaha’u ta’e-hano-tatau. Ko ‘etau fokotu’u pē ‘eni ha fakava’e ki he me’a ‘e hoko ‘i he kaha’ú.”

Na’e fakataha kotoa mai e kau mēmipa ‘o e Kau Palesitenisi ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ki he fakatapu’i, ko e fuofua taimi ia ke nau fakatahataha mai ai ki ha feitu’u pē ‘e taha ‘i tu’a mei he ‘lunaiteti Siteití. Na’e pehē ‘e Palesiteni Nalesoni, “‘I he’emau hoko ko e kau ‘Aposetolo ‘o Sīsū Kalaisi ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní, ‘oku mau vahevahe he ‘ahó ni ‘a e pōpoaki tatau mo ia ne vahevahe ‘e he kau ‘Aposetoló ‘i he kuonga mu’á—‘oku mo’ui ‘a e ‘Otuá pea ko Sīsū ‘a e Kalaisí.”

Na’e ‘ikai ngata pē ‘i hono fakatapu’i ‘o e temipalé, ka na’e lea foki ‘a Palesiteni Nalesoni ki he to’u tupu ‘i he vahefonua ‘o e temipalé pea na’á ne fe’iloaki mo Tu’i Tapu Falanisisi, ko e toki fuofua taimi ia ke fe’iloaki mata-ki-he-mata ai ha Palesiteni ‘o e Siasí mo e ‘ulu ‘o e Siasi Katolika Lomá. ■

Lau e ngaahi fakamatala fekau’aki mo e Temipale Rome Italy pea vakai ki he ‘ū tā mei Lomá ‘i he [ChurchofJesusChrist.org/prophets-and-apostles](https://www.ChurchofJesusChrist.org/prophets-and-apostles).

Ngaahi Tu'utu'uni, Founga Ngāue, Ma'u'anga Tokoni Fo'ou

Fakamatala ki he 'ū temipalé. Na'e tukuange mai 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí ha fakamatala 'i he 'aho 2 'o Sānuali, 2019, 'a ia ne pehē 'e ha kongā ai: "I he laui senituli kimu'á, kuo toutou liliu e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e ngāue fakatemipalé, 'o kau ai e lea fakafonua, founga langá, fetu'utaki mo e tauhi lekōtí. Kuo ako'i mai 'e he kau palōfitá he 'ikai ha ngata'anga 'o e ngaahi feliliuaki peheé 'o fakatatau ki he fakahinohino 'a e 'Eikí ki He'ene kau tamaio'eikí."

Fakalalakala 'a e fānaú mo e to'u tupú. 'I he taimi ní, 'oku fakakakato 'e he fānaú 'a e Palaimelí mo e to'u tupú pea nau hiki mei he kalasi pe kōlomu lolotonga ki he kalasi pe kōlomu hokó 'i Sānuali, 'o fakatatau ki he to'ú kae 'ikai ko e hili honau 'aho fā'ele'i. 'Oku toe 'uhinga foki 'eni 'e lava ke ma'u 'e he to'u tupú ha lekomeni temipale fakangata-ngata 'i Sānuali 'o e ta'u te nau ta'u 12 aí, pea 'e lava ke fakanofo 'a e kau talavou ki he Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné 'i he Sānuali 'o e ta'u te nau ta'u 12 aí.

Lahi ange ngaahi faingamālie ke tokoní. Kuo fanongonongo 'e he Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí 'ene fengāue-aki mo e JustServe.org ke fakahoko 'a e polokalama #YouCanDoSomething, 'a ia 'oku fakaafe'i ai e kakaí ke nau ngāue tokoni fakalotofonua mo foaki ki ha 'uhinga lelei fakaemāmani lahi ke tokoni ke liliu e māmaní. Ke kamata, 'a'ahi ki he peesi "How to Help" 'i he LDSCharities.org.

Ngaahi ma'u'anga tokoni fo'ou ki he ngāue fakaetauhí. Kuo update 'a e uepisaiti This Is Ministering (ministering.ChurchofJesusChrist.org) 'aki ha ngaahi fakamatala mo e vitiō lahi ange. 'E lava 'e he ngaahi ma'u'anga tokoni 'i he uepisaití 'o tokoní 'i e kau laukonga ke nau alanima atu 'i he manava'ofa, fa'u ha ngaahi vā fetu'utaki 'oku 'uhingamālie, fakatupulaki 'enau pōto'i fanongó mo e alā me'a peheé. 'Oku kau 'i he kanotohi fo'ou e Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí, 'a ia kuo paaki 'i he ongo makasini *Ensign* mo e

Liahoná, ngaahi fakafehokotaki ki he 'ū lea 'i he konifelenisi lahi fekau'aki mo e ngāue fakaetauhí, mo e 'ū vitiō, lea mo e potufofolola 'oku ala vahevahé.

'Amanaki lelei mo e fakamo'ui ki he ni'ihí 'oku ngaohikoviá. 'Oku 'omi 'e ha uepisaiti fo'ou 'a e Siasí ko e abuse. ChurchofJesusChrist.org, ha ngaahi ma'u'anga tokoni mo ha me'angāue 'aonga ki he ni'ihí 'oku ngaohikoviá pea mo kinautolu 'oku nau faka'amu ke ta'ofi 'a e ngaohikoviá. 'I he 'aho 26 'o Mā'asi, 2019 na'e tukuange mai ai 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí ha tohi ne fakalotolahi 'i ai e kau taki 'o e Siasí ke nau alanima atu 'i he 'ofa 'o tokoní 'i ha kinautolu 'oku nau faingata'a'ia 'i he ngaohikoviá. Na'e 'omi fakataha 'a e tohi mo ha ma'u'anga tokoni ne fakafo'ou ai 'a e ngaahi fakahinohino ki he founga ke fale'i 'e he kau pīsopé mo e kau palesiteni siteikí 'a e ni'ihí 'oku ngaohikovia fakasekisuálé pea mo e founga ke nau 'initaviu ai e kāingalotu 'o e Siasí. Na'e tukuange mai foki 'e he Siasí ha fo'i vitiō ko e "Protect the Child," mo fakafo'ou 'a e fakamatala ki he ngaohikoviá 'i he Gospel Topics.

Ngaahi polokalama fo'ou. Te ke lava 'o fokotu'u ha taimi tēpile 'i he kongā ki he Palani Akó 'i he fakafo'ou fakamuimuitaha 'o e polokalama Gospel Library, ki hono ako ha fa'ahinga me'a pē 'oku ma'u 'i he polokalamá. Ko e

Ordinances Ready ko ha me'angāue tokoni fo'ou ia 'i he polokalama FamilySearch 'a ia 'okú ne fakafaingofua 'i 'a e fekumi ki he ngaahi hingoa ki he temipalé, 'a ia 'okú ke ma'u ai ha taimi lahi ange ke tokoní 'i ho fāmílí mo fiefia 'i he ngaahi tāpuaki 'o e temipalé. Pea 'oku ma'u 'e he polokalama FamilySearch ha ngaahi 'ekitiviti fo'ou kehekehe ke fakahoko 'i 'api, hangē ko e "Walk Where They Walked," ['Aeva he Feitu'u Ne Nau 'Aeva Aí] ke tokoni ke fakakau e kāingalotu kei talavou angé ki he hisitōlia fakafāmílí. 'Oku ma'u e ngaahi 'ekitiviti 'i ha lea fakafonua 'e 10.

Kuo ta'ofi 'a e 'ū polokalama lalahí. Neongo 'oku taau ke fakahoko 'a hono fakafiefia 'i 'o e 'ulungaanga mo e hisitōlia fakafonua, ka 'oku ta'ofi 'e he Siasí he taimí ni e ngaahi polokalama lalahi hangē ko e faka'ali'alí. Ko e ngaahi faka'ali'alí 'e tolu 'e kei hoko atú: ko e Faka'ali'alí Nāvū 'i 'Ilinoisi, USA, 'aki e tokoni mei he 'ulu 'i 'ōfisi 'o e Siasí; ko e Faka'ali'alí Mesa 'i 'Alesona, USA, 'i he malumalu 'o e takimu'a faka'ēliá; mo e Faka'ali'alí Pilitāniá 'i he malumalu 'o e takimu'a faka'ēliá, ke fakahoko fakata'u fá. Kuo ta'ofi foki 'e he Siasí e ngaahi kātoanga fakafonua 'a e to'u tupú kimu'a he fakatapu 'o ha temipale ka 'oku fetongi 'aki ia e fakataha lotu 'a e to'u tupú mo e kau taki 'o e Siasí 'oku 'a'ahi maí. ■

'E hiki e fānaú mo e to'u tupú 'i Sānuali mei he kalasi pe kōlomu 'e taha ki he kalasi pe kōlomu hokó 'o fakatatau ki he to'ú kae 'ikai ko e hili honau 'aho fā'ele'i.

'E toe fakalelei'i e 'ū temipale 'i he kuonga 'o e kau paioniá, 'o kau ai 'a e Temipale Salt Lake, pea 'e langa mo ha 'ū temipale fo'ou 'e valu.

Fanongonongo 'o e Temipale Fo'ou 'e Valu mo e Toe Fakafo'ou Fakahisitōlia

Na'e tāpuni 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'a e konifelenisi lahi 'i 'Epeleli 2019 'aki 'ene fanongonongo ha temipale fo'ou 'e valu pea mo hono fakalelei'i 'o e 'ū temipale 'e fā 'i he kuonga 'o e kau paioniá, 'o kau ai ha fakamatala fakaikiiki ki hono toe fakalelei'i 'o e Temipale Salt Lake.

'E langa ha ngaahi temipale fo'ou 'i Pago Pago, American Samoa; Okinawa City, Okinawa; Neiafu, Tonga; Tooele Valley, Utah, USA; Moses Lake, Washington, USA; San Pedro Sula, Honduras; Antofagasta, Chile; mo Budapest, Hungary.

'E kau 'i he palani ke fakalelei'i 'a e Temipale Salt Lake 'a hono fakalelei'i 'o e Temipale Sikueá pea mo e fale hoko mai 'oku ofi ki he 'Ōfisi 'o e Siasí 'i Sōleiki Siti, 'Iutā, USA. 'E fakalelei'i foki mo e ngaahi temipale 'i St. George, Manti, mo Logan, USA 'i he kaha'u

vave maí. Na'e pehē foki 'e Palesiteni Nalesoni, "'E fie ma'u 'i he ngāue ni ke tāpuni 'a e ngaahi temipale takitaha ko iá 'i ha vaha'ataimi. 'E ala hoko atu 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'enau mōihū mo e ngāue he temipalé 'i he 'ū temipale kehe ofi atu aí. 'I he 'osi pē e ngāue takitaha, 'e toe fakatapui leva e 'ū temipale fakahisitōliá kotoa"

Talu mei he hoko 'a Palesiteni Nalesoni ko e Palesiteni 'o e Siasí 'i Sānuāli 2018, kuó ne fanongonongo ha 'ū temipale fo'ou 'e 27. Talu mei he konifelenisi lahi 'i 'Okatopa 2018, kuo fakatapui ha 'ū temipale 'i Loma, 'Ītali; Palanikuila, Kolomupia; mo Konisepisioni, Silei. ■

Ke ma'u ha lisi kakato 'o e 'ū temipalé mo honau tūkungá, 'alu ki he [temples.Churchofjesus Christ.org](https://www.churchofjesuschrist.org).

Tu'utu'uni ki he Fānau 'oku LGBT 'enau Mātu'á, Kāingalotu 'oku Mali 'a Tangata mo Tangata pe Fefine mo Fefiné

Na'e fanongonongo 'e Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, 'i he fakataha fakatakimu'a 'o e konifelenisi lahi 'o pehē 'oku malava he taimi ni 'e he mātu'a 'oku nau nonofo fakafefine, nonofo fakatangata, fakatou nonofo tangata mo fefine, pe fakaleiti pe fakasianá 'o kole ke tāpuaki'i 'enau fānau valevalé 'e ha tokotaha taau 'okú ne ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki, pea 'e malava foki ke papitaiso 'enau fānau hili honau ta'u valú ta'e toe fie ma'u ha tohi ngofua mei he Kau Palesitenisi 'Uluaki.

'Ikai ngata aí, neongo 'oku kei hoko pē 'a e mali 'a e tangata mo e tangata mo e fefine mo e fefiné "ko ha maumaufono mamafa," ka he 'ikai ke toe fakakaukau 'a e Siasí ki ai ko ha "hē mei he mo'oní" koe'uhí ke fai ai ha fakatonotonu faka-Siasi. Na'e pehē 'e Palesiteni 'Oakesi, "Ko e founga tatau pē 'e fakahoko ki he tō'onga anga'uli 'i he vā fetu'utaki 'a e tangata mo e fefiné pe fakasōtomá."

Na'e tohi 'e he Kau Palesitenisi 'Uluaki 'i ha fakamatala faka'ofisiale 'o pehē, 'oku 'ikai hanga 'e he ngaahi liliu ko 'eni 'i he tu'utu'uni "'o fakafofonga'i ai ha liliu 'i he tokāteline 'o e Siasí feka'u'aki mo e nofomalí pe ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'oku felāve'i mo e angama'á pe 'ulungaanga ma'á. He 'ikai ke liliu 'a e tokāteline 'o e palani 'o e fakamo'uí mo e mahu'inga 'o e angama'á."

Na'e pehē 'e Palesiteni 'Oakesi 'oku totonu ke tokoni e ngaahi tu'utu'uni ki he ngaahi fāmilii 'oku uesiá, pea "'ikai ngata aí, 'oku totonu ke hanga 'e he ngaahi feinga 'a hotau kāingalotú ke fakahaa'i 'a e mahinó, manava'ofa mo e 'ofa lahi angé 'o fakatupulaki 'a e faka-'apa'apa' mo e mahinó 'i he kakai kotoa pē 'oku loto fie tokoní." ■

Ko Hono Fakamamafa'i 'o e Hingoa Totonú

Koe'uhí ke lava 'o ui e Siasi 'o Sísū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'aki hono hingoa totonú, 'oku lolotonga fakahoko ai ha ngaahi liliu ki he ngaahi halanga fetu'utakí.

Ngaahi Liliu ki he Uepisaiti

- 'Oku fetongi 'e he ChurchofJesusChrist.org 'a e LDS.org ko e hingoa ia 'o e uepisaiti faka'ofisiale 'a e Siasí.
- 'I ha ngaahi māhina sí'i mei heni, 'e fetongi 'e he Newsroom.ChurchofJesusChrist.org 'a e MormonNewsroom.org.
- 'E iku 'o fetongi 'e he ComeUntoChrist.org 'a e Mormon.org, 'a ia 'oku lolotonga fakalele'i ke ma'u 'e he kau mamatá (ni'ihi 'oku 'ikai kau ki he Siasí) ha a'usia 'oku fakafo'ituitui angé.

Ngaahi Liliu ki he Halanga Fakamafola 'i he Mītia Fakasōsiale

- Kuo liliu e ngaahi 'akauni mītia fakasōsiale kotoa pē 'a e Siasí ke fakamamafa'i 'a e hingoa 'o e Siasí 'a e Fakamo'uí.
- 'E lava e kāingalotú 'o fili ke nau kau ki ha Facebook group fo'ou 'oku ui ko e "The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints—Inspiration and News" ke nau 'ilo ai e ngaahi ongoongó mo e ngaahi liliu pea mo fakatupulaki ha feohi'anga mo e fehokotaki 'i he Siasí.

Ngaahi Liliu ki he Ngaahi Polokalama faka-Telefoni To'oto'ó

- 'Oku fetongi 'e he Sacred Music 'a e LDS Music.
- 'E kei tu'u ma'u pē 'a e polokalama Gospel Library.

'E lava ke tau 'amanaki atu ki ha ngaahi liliu lahi ange 'i he'etau fengāue'aki fakataha ke fakamamafa'i 'a e hingoa 'o e Siasí 'a e Fakamo'uí, 'a e Siasí 'o Sísū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. ■

Tokoni 'a e Ngaahi Ngāue Tokoni 'Ofa Fakaetangata ki ha Laui Afe

Nā'e kau atu e va'a tokoni fakaetangata 'a e Siasí, Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí, ki ha ngaahi polōseki 'e 2,885 'i he tukui fonua 'e 141 he ta'u kuo 'osí, 'o nau hoa ngāue ai mo ha 'ū kautaha tokoni 'ofa fakaetangata 'e 1,900. Talu mei he 1985, kuo foaki 'e he Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí ha tokoni \$2.2 piliona tupu—'o kau ai ha pa'anga, koloa mo ha ngaahi tokoni kehe 'i ha tukui fonua mo ha vahefonua 'e 197, 'o fakatatau ki he lipooti fakata'u 'a e Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí ki he 2018 'a ia ne tukuange 'i he 'aho 19 'o Fepueli, 2019.

'Oku tupu e ngaahi ngāue tokoni 'ofa fakaetangata 'a e Siasí mei he manava'ofa mo e 'ofa ki he fānau kotoa 'a e 'Otuá pea 'okú ne fakamamafa'i ha tefito'i fakahinohino 'e tolu—ko hono tokangaekina 'o kinautolu 'oku fu'u fie ma'u vivilí, ko hono ohi 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kitá, pea mo hono faka'ai'ai 'o e ngāue tokoni. 'Oku makatu'unga 'i he tui kia Sísū Kalaisi 'a hono fakamālohia 'e he ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'a e fakafo'ituitui mo e ngaahi fāmilí 'o tatau ai pē pe ko e hā e matakali, tui fakalotú pe fonuá.

'Oku tokoni 'a e Siasí 'i he ngaahi

fie ma'u tokoni fakatu'upakeé ('o kau ai e kau ngāue tokoni), ngaahi ngāue ki he kakai 'oku 'ikai ke lava 'o sio leleí, tokangaekina 'o e kakai feitamá mo e fānau valevale toki fā'ele'í, vai ma'á, huhu malu'í, fa'u e saliate teke-teké mo e tokotokó, tokoni'i e kakai ke ma'u ha me'atokoni ma'anautolu pē 'o ngāue 'aki e ngaahi ma'u'anga tokoni fakalotofonuá, pea mo e tokoni fakavavevave mo taimi lōloa ki he kau kumi-hūfangá. 'Oku toe kau foki 'a e Siasí 'i he 'ū polōseki fakalotofonuá ki he tukui koló 'i ha ngaahi vahefonua 'e 43 'i 'Amelika mo Kānata ke tokoni ki he kakai 'oku 'ikai ha nofo'angá, nofo'anga ma'á e kau kumi hūfangá, mo ha ngaahi fie ma'u kehé.

Nā'e pehē 'e Sisitā Seiloni 'Iu-pangikē, ko e palesiteni 'o e Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí pea mo e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Fine'ofá, "'Oku mau ongo'i loto-hounga'ia mo'oni mo fekāinga'aki mo e tokotaha kotoa pē na'e tokoni ki he lavame'a 'a e ngāue tokoni 'ofa fakaetangata 'i he 2018.'" Nā'á ne pehē 'oku fakafofonga'i 'e he lipōtí 'a e anga'ofa 'a ha kakai 'e laumano. ■

Lau 'a e lipōtí kakato 'i he ldscharities.org.

Ko ha neesi 'i 'Initonēsia 'okú ne tu'u he tafā'aki 'o ha fa'e olopo'ou. Na'e fakakakato 'e he kau neesi 'i he senitā faifā'ele ko 'ení ha kalasi Tokoni ki he Mānava 'a e Pēpeé, 'a ia na'e fakalele 'e he Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí.

Ko e malimali 'a ha talavou 'i Kana hili hano fakaheka ia ki ha saliate, 'i he tokoni 'a ha tokotaha ngāue fakatekinikale he Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí.

Ongoongo Fakafaifekau

Fetu'utaki ki 'apí. 'Oku fakamafai 'i 'a e kau faifekau he taimi ni ke nau fetu'utaki mo honau fāmilí he uike kotoa 'i he 'aho teuteú 'o fakafou he pōpoaki text 'i he telefoní, pōpoaki 'i he 'initaneti, fetu'utaki telefoní, mo e fepōtalanoa'aki vitioó (video chat) 'o tānaki atu ki he faitohí mo e 'imeilí.

Me'angāue palani ma'á e kau teuteu ngāue fakafaifekau. 'E malava ke tokoni ki he kau teuteu ngāue fakafaifekau e me'angāue palani fo'ou ki he ngāue fakafaifekau mei he Potungāue Ngāue Fakafaifekau 'a e Siasí, ke nau tomu'a fakakaukau mo fa'a fakakaukau lahi ange ki he'enua fili e taimi te nau mateuteu lelei taha ai ke ngāue ma'á e 'Eikí ko ha faifekau.

Ngāue tokoni fakafaifekau. Ne kamata mei Sānuai 2019, 'a hono ui 'o e kau faifekau tokoni 'a e Siasí ko e "kau faifekau tokoni." Ko e kakai lalahi kei talavou kotoa pē 'oku tohi kole ke ngāue fakafaifekau 'oku nau fai ia 'i he founga tatau pē, 'o fakafou 'i he 'initaneti, pea ko e ngaahi uiui'i fakafaifekau kotoa pē—'o tatau ai pē pe ko ha ngāue fakafaifekau malanga pe ko ha faifekau tokoni—'oku ha'u ia mei he palōfitá. Ko e kakai lalahi kei talavou 'oku tātū 'a ia 'oku faka'atā mei he ngāue fakafaifekau malangá koe'uhí ko ha ngaahi 'uhinga kehekehe, 'e malava ke ui kinautolu ke nau ngāue fakafaifekau tokoni.

'Oku malava ke tui talausesse fakafaifekau 'a e kau faifekau fefiné. 'Oku malava ke fili e kau faifekau fefiné he taimi ni ke nau tui talausesse fakafaifekau lolotonga e ngaahi ngāue faka'aho angamaheni, ka 'oku totonu ke kei tui kofu pe piva pē e kau faifekau fefiné 'i he taimi 'oku nau 'alu ai ki he tempalé mo e lolotonga e ngaahi fakataha lotu he Sāpaté, ngaahi konifelenisi fakatakimu'a mo fakasouni, ngaahi ouau papitaisó, mo e ngaahi fakataha lotu 'a e senitā ako'anga fakafaifekau. 'E malava ke tokoni 'a e tui talausesse

fakafaifekau ke malu 'i 'a e kau sisitaá mei he ngaahi mahaki pipihi 'o e namú, tauhi e kau sisitaá ke nau māfana lolotonga e taimi momokó, pea fakafaifekau'aki 'enua heka pasikalá.

Kuo fa'u ha ngaahi misiona, pea fakatonutonu e ngaahi fakangatanatá. Kuo fa'u ha ngaahi misiona fo'ou 'e fā, pea 'e fakataha'i ha ngaahi misiona 'e hongofulu mā ua ki ha ngaahi misiona kehe. 'Oku hoko e ngaahi liliu pehehe he taimi ki he taimi koe'uhí ke fakatatau ki he tokolahi 'o e kau faifekau 'oku ngāue. 'Oku kau 'i he ngaahi misiona fo'ou 'a e Democratic Republic of the Congo Kinshasa East, Guatemala Antigua, Peru Limatambo, mo Philippines Antipolo. 'E ma'u 'e he ngaahi mātu'a 'o e kau faifekau 'oku lolotonga ngāue 'i he ngaahi misiona kuo liliu—'o tatau ai pē pe na'e fa'u fo'ou pe fakamovetevete'i—ha fakamatala makehe mei he'enua kau palesitani misioná.

Liliu e tokolahi 'o e senitā ako'anga fakafaifekau. Koe'uhí ke faka'aonga'i lelei fakamāmani lahi 'a e 'ū senitā

ako'anga fakafaifekau, 'oku tāpuni ai 'a e 'ū senitā 'i 'Āsenitina, Sipeini, Silei, mo e Lepāpulika Tominikení. Hili e tāpuni, 'e ngāue 'aki 'e he Siasí ha 'ū senitā ako'anga fakafaifekau 'e 11 'a ia 'oku tu'u 'i Palāsila; Kolomupia; 'Ingilani, Kana; Kuatemala; Mekisikou; Nu'usila; Pelū; Filipaini; Polovo, 'Iutā, USA; pea mo 'Afilika Tonga.

Ngaahi vitiō malu'i. 'Oku fakataumu'a e ngaahi vitiō kongá 'e 12 *Ko e Souni Malú* ke fakatupulaki e malu 'a e kau faifekau taimi kakato 'e toko 65,000 'oku nau lolotonga ngāue kae pehē ki he ni'ihí 'oku te'eki ke nau ngāue. 'Oku fakataumu'a 'a e 'uluaki vitioó ke mamata'i 'e he kau teuteu ngāue fakafaifekau mo 'enua mātu'a hili hano ma'u ha uiui'i ke ngāue fakafaifekau mo e kimu'a pea hū ki ha senitā ako'anga fakafaifekau. 'E toe mamata'i 'e he faifekau 'a e 'uluaki vitioó 'i he MTC kae pehē foki ki he toenga vitiō 'e 11. 'E toutou foaki foki ki he kau faifekau ha fakamanatu ki he tu'unga malú 'i he kotoa e taimi 'o 'enua ngāue fakafaifekau. ■

'Oku Tali Fakapule'anga 'a e Siasí 'i Kueiti

Kuo ma'u 'e he Siasí ha tali faka'ofisiale mei he Pule'anga 'o Kueiti ki hono kau taki fakalotofonuá mo e ngaahi kautahá. 'Oku meimei toko 300 ha kāingalotu 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'oku nau nofo mo ngāue 'i Kueiti; 'oku nau omi mei ha ngaahi fonua kehekehe 'i he funga 'o e māmani. 'Oku lava ke tokoni'i lelei 'e he kau taki fakalotofonuá e ngaahi fie ma'u

'a e kau mēmipa 'i Kueiti, koe'uhí ko hono tali lelei kinautolu 'e he pule'angá.

Na'e fakahaafi 'e Pisope Teuli Halatine 'o e Uooti Kueiti, Siteiki Manamā Pāleiní, 'a 'ene fakamālō ki he pule'anga 'o Kueiti 'i hono faka'atā 'a e tau'atāina ke lotú 'i Kueiti, kae tautautefito ki he kakai mei muli 'oku omi ke ngāue, pea mo hono tanumaki 'o e tui fakalotú 'i he fonuá. ■

Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au Ako mei he Ngaahi Pōpoaki 'o e Konifelenisi Lahí

'Oku 'omi 'e he ngaahi akonaki 'a e kau palōfita mo'uí mo e kau taki mā'olunga 'o e Siasí ha tataki fakalaumālie 'i he'etau feinga ke kau 'i he ngāue 'a e 'Eikí. 'I he Sāpate ua mo e fā 'o e māhina takitaha, 'e fili 'e he kau palesitenisí 'o e kōlomú mo e Fine'ofá, ha pōpoaki konifelenisi ke alea'i 'o makatu'unga 'i he ngaahi fie ma'u 'a e kāingalotú pea mo e fakahino-hino mei he Laumālié. 'E lava foki he taimi 'e ni'ihi ke fokotu'u ange 'e he pīsopē pe palesiteni fakasiteikí ha pōpoaki. 'I hono fakakātoá, 'oku totonu ke fakamamafa'i 'e he kau takí 'a e ngaahi pōpoaki mei he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Ka neongo ia, 'e lava ke alea'i ha fa'ahinga pōpoaki pē mei he konifelenisi fakamuimuitahá.

'Oku totonu ke kumi 'e he kau takí mo e kau faiakó ha ngaahi founga ke poupou'i e kāingalotú ke nau tomu'a lau e pōpoaki kuo filí kimu'a 'i he fakataha'angá.

Ki ha ngaahi toe fakamatala lahi ange kau ki he ngaahi fakataha'anga 'o e kōlomu 'o e kaumātu'á mo e Fine'ofá, vakai ki he *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí*, 7.8.1, 9.4.1, ChurchofJesusChrist.org.

Teuteu ke Ako'í

'E lava ke tokoni 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení ki he kau faiakó 'i he'enau palani ko ia ke ngāue 'aki ha pōpoaki konifelenisi lahi ke ako'í.

1. Ko e hā 'oku loto 'a e tokotaha 'okú ne fai e leá ke mahino kiate kitautolú? Ko e hā ha ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongo-ongoleléi 'okú ne ako'í mai? 'Oku kaunga fēfē nai ia ki he'etau kōlomú pe Fine'ofá?
2. Ko e hā ha ngaahi potufolofola na'e faka'aonga'i 'e he tokotaha leá ke poupou'i 'aki 'ene pōpoakí? 'Oku 'i ai nai ha ngaahi potufolofola kehe te tau lava 'o lau 'a ia te ne fakaloloto e me'a 'oku mahino kiate kitautolú? (Te ke ala ma'u ha ngaahi potufolofola 'e ni'ihi 'i he ngaahi fakamatala 'i he kongá kimui 'o e pōpoakí pe 'i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá.)
3. Ko e hā ha ngaahi fehu'i te u lava 'o fai ke tokoni ai ki he kāingalotú ke nau fakalaululotoa e pōpoakí? Ko e hā ha ngaahi fehu'i 'e tokoni kiate kinautolu ke nau 'ilo'i 'a e mahu-'inga 'o e pōpoakí 'i he'enau mo'uí, 'i honau ngaahi fāmílí, pea 'i he ngāue 'a e 'Eikí?
4. Ko e hā mo ha toe me'a te u lava 'o fai ke fakaafe'i ai 'e Lau-mālié ki he'emaui fakatahá? Ko e hā te u lava 'o faka'aonga'i ke fakatupulaki ai 'a e fealea'akí, kau ai ha ngaahi talanoa, talanoa fakatātā, hivá, mo e tā valivalí? Ko e hā na'e faka'aonga'i 'e he tokotaha leá?
5. Na'e fai 'e he tokotaha leá ha ngaahi fakaafe? Te u lava fēfē 'o tokoni'i e kau mēmipá ke nau ongo'i 'a e holi ke fakahoko 'a e ngaahi fakaafe ko íá?

Ngaahi Fakakaukau ki he ‘Ekitivitií

‘Oku lahi ha ngaahi founga kehekehe ke tokonií ai e kau mēmipá ke nau ako mei he ngaahi pōpoaki ‘o e konifelenisi lahi. Ko ha ngaahi sīpinga ‘eni ‘e ní‘ihi; mahalo te ke ma‘u ha ngaahi fakakaukau kehe ‘e ngāue lelei ange ‘i ho‘o kōlomú pe Fine‘ofá.

- **Alea‘i fakakulupu.**

Vahevahe ‘a e kau mēmipá ki ha ngaahi kulupu iiki, pea vahe ki he kulupu takitaha ha kongá ‘o e pōpoaki konifelenisi ke nau lau pea alea‘i. Kole leva ki he kulupu takitaha ke nau vahevahe ha mo‘oni ne nau ako. Pe te ke lava ‘o fa‘u ha ngaahi kulupu ‘aki ha ní‘ihi ne nau ako mei he ngaahi kongá kehekehe pea tuku ke nau fevahevahe‘aki ‘a e me‘a ne nau akó.

- **Tali e ngaahi fehu‘i.**

Fakaafe‘i ‘a e kau mēmipá ke nau tali e ngaahi fehu‘i fekau‘aki mo e pōpoaki ‘o e konifelenisi ‘o hangē ko ‘eni: Ko e hā ha ngaahi mo‘oni ‘o e ongoongolelei ne tau ma‘u ‘i he pōpoaki ko ‘eni? Te tau faka‘aonga‘i fēfē nai ‘a e ngaahi mo‘oni ko ‘eni? Ko e hā ha ngaahi fakaafe mo ha ngaahi tāpuaki kuo tala‘ofa mai? Ko e hā ‘oku ako‘i mai ‘e he pōpoaki ko ‘eni fekau‘aki mo e ngāue ‘oku finangalo ‘a e ‘Otuá ke tau fakahokó?

- **Vahevahe ha ngaahi kupu‘i lea.**

Fakaafe‘i ‘a e kau mēmipá ke vahevahe ha ngaahi kupu‘i lea mei he pōpoaki ‘o e konifelenisi ‘a ia ‘okú ne ue‘i kinautolu ke nau fakahoko honau ngaahi fatongia ‘i he ngāue ‘o e fakamo‘uí. Poupou‘i kinautolu ke nau fakakaukau ki he founga te nau lava ai ‘o vahevahe ‘a e ngaahi kupu‘i lea ko ‘eni ke tāpuekina ai ha taha, kau ai ‘akinautolu ‘oku nau ‘ofa aí mo e ní‘ihi ‘oku nau ngāue fakaetauhi ki aí.

- **Vahevahe ha lēsoni fakataumu‘a.**

Fakaafe‘i ha kau mēmipá kimu‘a ‘i he kalasí, ke ‘omi ha me‘a mei ‘api te nau lava ‘o faka‘aonga‘i ke ako‘i ‘aki ‘a e pōpoaki ‘o e konifelenisi. Lolotonga ‘a e fakatahá, kole ki he kau mēmipá ke nau fakamatala‘i ‘a e founga ‘oku kaunga ai ‘a e ngaahi me‘a ko iá ki he pōpoaki.

- **Teuteu‘i ha lēsoni ke ako‘i ‘i ‘api.**

Kole ki he kau mēmipá ke nau ngāue tautautoko ua ke palani ha lēsoni efiāfi fakafāmilí ‘i ‘api ‘o fakatefito ‘i he pōpoaki konifelenisi. Te tau lava fēfē nai ‘o ngaohi ke mahu‘ingamālie ‘a e pōpoaki ki hotau ngaahi fāmilí? ‘E founga fēfē nai ha‘atau vahevahe ‘a e pōpoaki ko ‘eni pea mo e kakai ‘oku tau ngāue fakaetauhi ki aí?

- **Vahevahe e ngaahi a‘usiá.**

Lau fakataha ha ngaahi fakamatala mei he pōpoaki konifelenisi. Kole ki he kau mēmipá ke nau vahevahe ha ngaahi sīpinga mei he folofola mo ‘enau mo‘uí, ‘okú ne fakaha‘i mo fakamamafa‘i ai ‘a e tokāteline na‘e ako‘i ‘i he ngaahi fakamatala ko ‘eni.

- **Ako fekau‘aki mo ha veesi folofola.**

Fakaafe‘i ‘a e kau mēmipá ke nau lau ha potufolofola mei he pōpoaki konifelenisi. Kole ange ke nau alea‘i e founga ‘oku tokoni ai e ngaahi akonaki ‘i he pōpoaki, ke mahino lelei ange kiate kinautolu e veesi folofola.

- **Kumi ha tali.**

Fa‘u ha ngaahi fehu‘i ‘e ní‘ihi kimu‘a ‘i he taimi kalasí, ‘a ia ‘e lava ‘o tali ‘i hono faka‘aonga‘i ‘o e pōpoaki konifelenisi. Tokanga ki he ngaahi fehu‘i ‘oku tupu ai e fakakaukau lolotó pe ngāue ‘aki ‘o e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelei (vakai, *Ko e Faiako ‘i he Founga ‘a e Fakamo‘uí*, 31–32). Faka‘atā leva ki he kau mēmipá ke nau fili ha fehu‘i pea kumi ‘a hono ngaahi talí mei he pōpoaki. Fakaafe‘i kinautolu ke nau alea‘i ‘enau ngaahi talí ‘i ha ngaahi kulupu iiki.

- **Kumi ha kupu‘i lea.**

Fakaafe‘i ‘a e kau mēmipá ke nau kumi ‘i he pōpoaki konifelenisi ha ngaahi kupu‘i lea ‘oku ‘uhingamālie kiate kinautolú. Kole ange ke nau vahevahe ‘a e ngaahi kupu‘i lea pea mo e me‘a ‘oku nau ako mei aí. ‘Oku tokoni fēfē nai ‘a e ngaahi akonaki ko ‘eni ke tau fakahoko ‘a e ngāue ‘a e ‘Eiki?

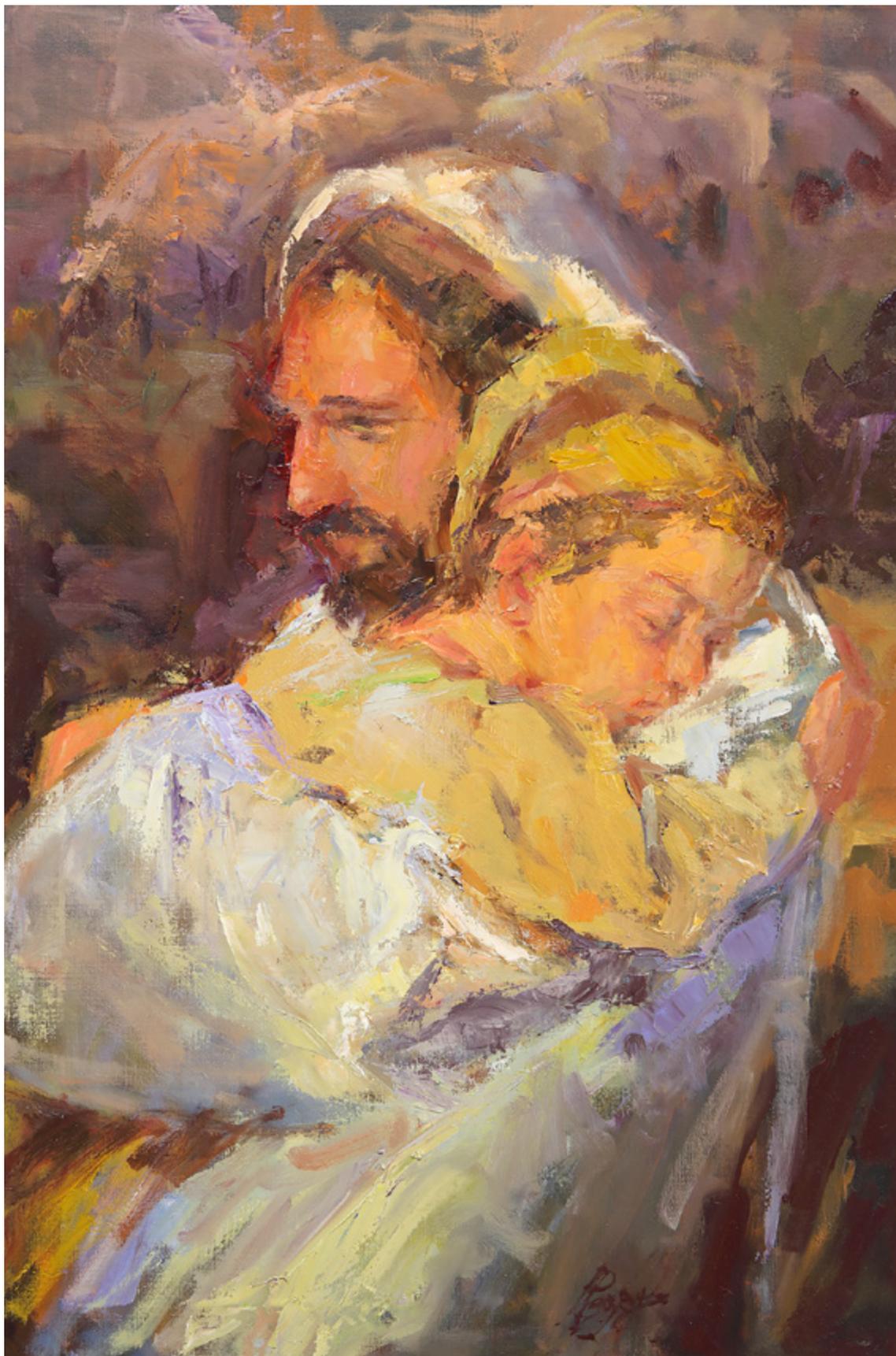
- **Fa‘u ha me‘a.**

Fakaafe‘i ‘a e kau mēmipá ke nau fa‘u ha pousitā pe faka‘ilo nga tohi ‘oku hā ai ha kíi fakamatala langaki mo‘ui nounou mei he pōpoaki ‘o e konifelenisi. ‘Oange kiate kinautolu ha faingamālie ke vahevahe ‘a e me‘a ne nau fa‘ú. ■

**‘Ōōfaki ‘i he Malu
(Ne Kau ai Hoku
Foha Pē Tahá),
fai ‘e Julie Rogers**

*“Oku lahi e mamahí ‘i he
māmani ko ‘ení, ‘i he Siasí mo
tu‘a, ko ia, vakai atu ki ha fei-
tu‘u pē pea te ke ‘ilo ai ha taha
‘oku ngali hulufau ‘ene mamahí
pea hangē he ‘ikai ke toe ‘osí.
Ko e founga ‘e taha ke ‘manatu
ma‘u ai pē kiate íá’ ko e kau
fakataha mo e Tōketā Ma‘ongo-
‘ongá ‘i He‘ene ngāue ta‘e-tuku
ki hono hiki hake ‘a e kavenga
mafasiá meiate kinautolu ‘oku
mafasiá mo fakafiemālie‘i ‘a
kinautolu ‘oku loto hoha‘á.*

‘Eletā Jeffrey R. Holland ‘o e
Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo
‘e Toko Hongofulu Mā Uá,
“Vakai ki he Lami ‘a e ‘Otuá,”
46.

© JULIE ROGERS, 'OUA NA'A HIKI HANO TATAU

Na'e pehē 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni lolotonga 'ene lea 'i he fakataha faka'osi 'o e Konifelenisi Lahi Fakata'u Hono 189 'o e Siasí, "I he'etau lea kau ki hotau ngaahi temipalé, tatau pē motu'a mo e f'ou, 'ofa ke tau takitaha fakahaa'i 'i he'etau tō'ongá ko e kau ākonga mo'oni kitautolu 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Fakatauange ke tau fakalelei 'etau mo'uí 'i he'etau tui mo e falala kiate lá. Fakatauange te tau ma'u e mālohi 'o 'Ene Fakalelei 'aki ha'atau fakatomala faka'aho. Pea fakatauange te tau fakatapui mo toe fakatapui 'etau mo'uí ke tokoni ki he 'Otuá mo 'Ene fānaú—'i he ongo tafa'aki 'o e veilí."

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ON'ONI
'I HE NGA'HI 'AHO
KIMŪ NĪ

4 02186 05900 9

TONGAN